

POLYMATHEIA

Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat

XX. évfolyam, 2023. 3-4. szám

POLYMATHEIA

Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat

A KODOLÁNYI JÁNOS EGYETEM FOLYÓIRATA

A Neveléstörténet című folyóirat jogutódja, alapította Tölgyesi József és Szabó Péter.

Felölős kiadó:

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS mb. rektor

Szerkesztőség:

Torgyik Judit főszerkesztő, Simándi Irén főszerkesztő-helyettes, Koudela Pál, Kováts-Németh Mária, Monok István, Seres Dániel Márk, Solymosi László, Tüske László, Valuch Tibor

Szerkesztőbizottság:

KOVÁCS LÁSZLÓ, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, *a szerkesztőbizottság elnöke*
TORGYIK JUDIT, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, *főszerkesztő*, SIMÁNDI IRÉN, Kodolányi János Egyetem, egyetemi tanár, *főszerkesztő-helyettes*, AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN, Soproni Egyetem, egyetemi tanár, CSORBA LÁSZLÓ, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, egyetemi tanár, CSURGAI-HORVÁTH JÓZSEF, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, GÉCZI JÁNOS, Pannon Egyetem, egyetemi oktató, JUHÁSZ ERIKA, Debreceni Egyetem BTK, főiskolai docens, KARLOVITZ JÁNOS TIBOR, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi docens, KOUDELA PÁL, Budapesti Gazdasági Egyetem, főiskolai tanár, KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA, Százak Tanácsának tagja, egyetemi magántanár, LIPCSEI IMRE, Gál Ferenc Egyetem, főiskolai tanár, MONOK ISTVÁN, MTA Könyvtár és Információs Központ, egyetemi tanár, OLASZ LAJÓS, Szegedi Egyetem, főiskolai docens, PATYI GÁBOR, Soproni Egyetem, egyetemi docens, SÁNTHÁ KÁLMÁN, Pannon Egyetem, egyetemi docens, SERES DÁNIEL MÁRK, Semmelweis Egyetem, egyetemi adjunktus, SOLYMOSI LÁSZLÓ, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, egyetemi tanár, TÜSKE LÁSZLÓ, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, egyetemi adjunktus, VALUCH TIBOR, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, egyetemi tanár, VINCZE TAMÁS, Nyíregyházi Egyetem, egyetemi docens, VIZI LÁSZLÓ TAMÁS, Kodolányi János Egyetem, főiskolai tanár, ZÁCHAR PÉTER KRISZTIÁN, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, egyetemi docens

Nemzetközi szakértői testület:

KOVÁCS KISS GYÖNGY (Kolozsvár), LORMAN, THOMAS (London), SEIDLER, ANDREA (Bécs), TOTH, ANDREJ (Prága), YOO JINIL (Szöul)

Szakmai támogató:

Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottság, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Bizottság, MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő: TORGYIK JUDIT

Főszerkesztő-helyettes: SIMÁNDI IRÉN

A szerkesztőség munkatársai:

BESSENYEI JÁNOS, tördelőszerkesztő,
JEDLICA, IAN, angol anyanyelvi lektor,
SZABÓ ANDREA, szerkesztőségi titkár,
TISZÓCZI TAMÁS, olvasószerkesztő

Borító:

HERVAI LAURA

A kötetet tervezte:

BESSENYEI JÁNOS

Nyomdai kivitelezés:

Quadrat 64

Kiadó:

Kodolányi János Egyetem, 8000 Székesfehérvár, Rákóczi u. 25. Telefon: +36 30 478 52 79

Szerkesztőség:

Kodolányi János Egyetem, 1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 47-49. Telefon: +36 30 478 52 79

E-mail cím: polymatheia.mnf@gmail.com

Honlap: www.polymatheia.hu

HU ISSN 2732-2092 (nyomtatott)

HU ISSN 2732-2521 (online)

TARTALOMJEGYZÉK

CONTENTS

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	5
<i>Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán: Az 1956-os magyar forradalom és a szuezi válság huszadik évfordulója az arab világban (The Twentieth Anniversary of the 1956 Hungarian Revolution and the Suez Crisis in the Arab World).</i>	5
<i>Koudela Pál: Dzsentrivilág a 19. századi Sáros Vármegyében. A Hazslinszky család története (Második rész) (Civic Gentry in Sáros County in the 19th Century. The History of the Hazslinyszky Family, Part Two)</i>	19
<i>Oravec Éva: Egy elfeledett játék nyomában. Nemzetközi világposta a táncmulatságokban (1880–1930-as évek) (In Search of a Forgotten Game: International World Post in Dance Parties (1880–1930s))</i>	42
<i>Simándi Irén: Remények, változások és reformok 1953–1954. (Hopes, Changes and Reforms 1953–1954).</i>	69
<i>Sólyom Márk: Forrongó lelátók. A cirkuszi pártok lázongásai Marcellinus comes Krónikájában (Roaring Stands: The Riots of the Circus Factions in the Chronicle of Count Marcellinus).</i>	82
<i>Sz. Nagy Gábor: A fakultatív vallásoktatás bevezetésének politikatörténeti áttekintése (A Political Historical Overview of the Introduction of Optional Religious Education)</i>	100
NEVELÉSTÖRTÉNET	114
<i>Horváth László: A Győri Állami Tanítónőképző-intézet látogatási könyve 1875–1936 (The Visitors' Book of the Primary Female Teacher Training State Institute in Győr 1875–1936)</i>	114
<i>Varga József: Egy pápai tanítóképzős diák viszontagságos iskolakezdése (A Pápa Teacher Training Student's Tumultuous Start to School)</i>	138
<i>Vincze Tamás: Magyar arisztokrata hölgyek pedagógiai tevékenysége a 20. század első felében (Hungarian Aristocratic Ladies' Pedagogical Activities in the First Half of the 20th Century)</i>	160
TEHETSÉGGKUTATÓ	177
<i>Gorzás Benjámin: Német egyetemek és az oktatás változásai a 16. századi lutheri reformáció tükrében (Changes in German</i>	

<i>Universities and Education During the 16th Century Lutheran Reformation)</i>	177
Gurzó K. Enikő: Minerva a homlokzaton – Ormós Zsigmond szerepe Magyarország első vidéki múzeumépületének létrejöttében (<i>Minerva on the Facade – The Role of Zsigmond Ormós in the Construction of the First Rural Museum Building in Hungary</i>).....	195
MEGEMLEKEZÉS.....	215
Lőrinczné Bencze Edit: Emlékezés Rechnitzer Jánosra (<i>In Remembrance of János Rechnitzer</i>).....	215
KÖNYVISMERTETÉS.....	223
Somodi Imre: Pusztafalvi Henriette – Takács Zsuzsanna Mária (szerk.): Útitársak. Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére. (<i>Companions. Study Volume in Honour of Katalin Kéri</i>).....	223
SZERZŐINK.....	229

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM ÉS A SZUEZI VÁLSÁG HUSZADIK ÉVFORDULÓJA AZ ARAB VILÁGBAN

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar - Prantner Zoltán

Összefoglaló:

Az 1956-os párhuzamos krízis ideje alatt a világ közvéleményének figyelve egyszerre irányult a szuezi agresszióra, illetve a Magyarországon lezajlott forradalmi eseményekre. A felfokozott érdeklődésnek köszönhetően már akkor eltérő magyarázattal és ideológiai megközelítéssel jelentek meg különböző riportok, elemzések és kommentárok a történetek kapcsán. Alig két évtized leforgása alatt ellenben olyan meghatározó változásokra került sor a hidegháborús viszonyokban, amelyek alapvető befolyást gyakoroltak a korabeli események kapcsán vallott nézetekre és véleményekre. Utóbbi vonatkozásában cikkünk legfőbb célkitűzése bemutatni az 1956-os magyar forradalom és a szuezi válság huszadik évfordulójának visszhangját az arab sajtóban, illetve a külügyi jelentésekben. Ezen belül hangsúlyosan ki kívánunk térni arra, hogy milyen ismeretekkel és elképzelésekkel rendelkezett az arab közvélemény a magyarországi és az egyiptomi eseményekről.

Kulcsszavak: 1956-os forradalom, szuezi válság, párhuzamos krízis, arab világ, *Al-Meszá*

Abstract:

During the parallel crisis of 1956, the attention of the world public was directed to the Suez aggression and the Hungarian Revolution. Various reports, political analyzes and commentaries on those events already appeared with different explanations and ideological approaches. In the course of barely two decades, decisive changes took place in the Cold War situation, which had a fundamental influence on the views and opinions concerning these contemporary events. The main objective of our joint article is to present the echoes of the 20th anniversary of the 1956

Hungarian revolution and the Suez crisis in the Arab press and reports of the Ministry of Foreign Affairs.

Keywords: 1956 Revolution, Suez Crisis, Parallel Crisis, Arab World, *Al-Messa*

Bevezetés

Az arab közvélemény figyelmét számos meghatározó eseményre való visszaemlékezés kötötte le az 1976-os évben. Ezek közül kiemelkedik a Szezi-csatorna Társaság államosítása, az Egyiptom elleni brit–francia–izraeli agresszió, valamint a magyar forradalom és szabadságharc 20. évfordulója. A korabeli arab sajtóorgánumok eltérő hangsúllyal írtak a három nagy eseményről. Utóbbiak között – természetesen – az arab vonatkozású események kaptak elsőbbséget, ugyanakkor nem hanyagolták el a magyar forradalmat sem, ami iránt viszont érezhetően kevesebb érdeklődést mutattak.

Az 1956-os magyar forradalom 20. évfordulójának külföldi sajtóviszszhangjáról több elemzés és kommentár látott napvilágot. Jelen tanulmányban arra koncentrálnak elsősorban, hogy miként reagált az arab sajtó és a korabeli politikai vezetés az 1956-os magyar forradalom 20. évfordulójára, beleértve az azzal kapcsolatos különböző állásfoglalásokat. Eddigi kutatásaink szerint a legtöbb arab ország nem reagált az 1956-os forradalom 20. évfordulójára annak ellenére sem, hogy a legnagyobb és legismertebb, államilag támogatott, nagy múlttal rendelkező, nemzetközi hírű, nagy célközönségnek szóló arab nyelvű lapjaik 1956-ban a legtöbb beszámolót és kommentárt közölték a magyar forradalomról.

Az évfordulóval kapcsolatos állásfoglalás alapján az arab országok három csoportra oszlanak. Az első az a 17 arab állam, ahol semmilyen reakció nem mutatkozott. Ide tartozik Algéria, Bahrein, Katar, Száúd-Arábia, Irak, Líbia, Marokkó, Jordánia, Palesztina, Omán, Szomália, Dzsibuti, Mauritánia, Tunézia, Jemeni Nép Demokratikus Köztársaság, Jemeni Arab Köztársaság, illetve Szíria. A második csoport már csak négy országot foglal magában: Szudánt, Libanont, Kuvaitot és az Egyesült Arab Emírségeket. Ezek az országok röviden reflektáltak a 20. évfordulóra, amiről 1-2 hírt jelentettek meg, vagy csak utalásszerű említést tettek arról médiaforrásaikban, amelyek a legtöbb esetben átvett híryanagyokra támaszkodtak. A harmadik csoportba pedig kizárólag a legnépesebb és legsokoldalúbb arab ország, Egyiptom tartozik, ahol a forradalom 20. évfordulója a legnagyobb teret kapta, ami a magyarok számára esetenként egyfajta morális támogatás megnyilvánulását jelentette.

Az első csoportot képező arab országok és a visszhangok

A magyar forradalom 20. évfordulójával kapcsolatban nem észleltünk sajtóvisszhangot, békés rendezvényeket, tüntetéseket, provokációkat Algériában, Bahreinben, Katarban, Szaúd-Arábiában, Irakban, Líbiában, Marokkóban, Jordániában, Palesztinában, Ománban, Szomáliában, Dzsibutiban, Mauritániában, Tunéziában, Jemeni Nép Demokratikus Köztársaságban, Jemeni Arab Köztársaságban, illetve Szíriában. Ezekben az arab országban semmiféle megnyilvánulása nem volt a magyar forradalom jubileumának. A magyar emigráns csoportok nem mozdultak meg, és a helyi kormányzat által bátorított megemlékezésre sem került sor, és sehol nem olvashattunk ellenséges hangvételi írást. Ezekben az országokban nem irányultak sajtótámadások a Kádár-rendszer ellen, és nem dicsőítették a húsz évvel azelőtti forradalmat sem. Összességében nem ismert sem hivatalos, sem félhivatalos, sem pedig sajtó-rádió-tv megnyilvánulásokban bármilyen ellenséges hangvételi megnyilatkozás. Ez a hallgatás ellenben nem tekinthető újdonságnak az esetükben, mivel ezekben az országban 1966-ban, vagyis a magyar forradalom 10. évfordulóján sem történt bármilyen véleménynyilvánítás. Ezeknek az országoknak az államközi kapcsolatok kedvező fejlődése elsődleges szempont volt, amit nem kívántak kockáztatni az 1956-os forradalom felemlgetésével vagy az arra történő bárminemű utalással.

A második csoportot képező négy arab országok és a visszhangok

Libanonban röviden reagáltak a 20. évfordulóra, aminek fő oka feltehetően az ott kialakult polgárháborús helyzet és az állami apparátus megbénulása volt. A *L'Orient-Le Jour*¹ című francia nyelvű lap az AFP jelentésére hivatkozva rövid cikket közölt „A magyar forradalom 20 éves évfordulója” címmel, amit kommentár nélkül közölt le. Ugyanakkor már ez is figyelemre méltó véleménynyilvánításnak tekinthető, ha figyelembe vesszük azt, hogy tíz évvel korábban még ennél is kevesebb említést tettek a helyi sajtóorgánumok a forradalom 10. évfordulójáról. Akkor

¹ A *L'Orient-Le Jour* a vezető francia nyelvű napilap Libanonban. Először 1971. június 15-én jelent meg, miután két francia nyelvű libanoni napilap, a *L'Orient* (1924-ben alapította Bejrútban Gabriel Khabbaz és Georges Naccache) és a *Le Jour* (1934-ben hozta létre Michel Chiha) egyesült. Az 1976-os libanoni polgárháború idején a szír hadsereg egy rövid időre felfüggesztette a lap működését, aminek főszerkesztője, Eduard Saab 1976. május 16-án gyilkosság áldozatává vált. A lap politikával, helyi és nemzetközi hírekkel, pénzügyekkel és gazdasággal, kultúrával, szórakoztatással és sporttal foglalkozik, a Société de presse et d'éditions SAL adja ki, miként a *Le Commerce du Levant* üzleti magazint is.

mindössze két bejrúti kiadvány – az arab nyelvű napilap, az *Al-Liva*² és a francia nyelvű *Jour*³ – tett említést a forradalomról egy-egy rövid terjedelmű cikkben. Az *Al-Livában* a lengyelországi események kapcsán az olvasó rövid áttekintést kapott a magyar forradalomról is. Ellenben két meglehetősen nagy méretű képet közölt az írás mellett: az egyik felirata „akasztott ember Budapesten,” a másik: „a szovjet tankok bevonulnak Budapestre”. A francia lap viszont csak egyetlen egy mondatban említette meg Magyarországot, amikor idézte Howard Johnstont, a *Daily Mirror* riporterét.⁴

A magyar forradalom 20. évfordulója alkalmából összesen két kuvaiti lap, a *Kuwait Times*⁵ és az *Al-Anbaa*⁶ közölt cikket. Az első írás a Reuters október 24-i beszámolóját hozta le Budapestről egy rövid, semleges vizsgálat mellett. A lap szerint az évfordulón semmi nem történt Magyarországon, plusz biztonsági intézkedésekre nem került sor, és a lakosság tovább élte mindennapi életét. Az *Al-Anbaa* ezzel szemben két olasz újságra hivatkozott az 1956-os forradalom említése során. Hangoztatta, hogy a forradalom legfőbb okai a romló gazdasági helyzet, a korabeli politikai vezetés súlyos hibái és a demokrácia hiánya voltak. A lap ügyesen összefüggésbe hozta a magyarországi forradalmat a lengyelországi eseményekkel, amivel – egyedülálló módon – bizonyos kritikát is megfogalmazott az 1956-os gazdasági helyzettel kapcsolatban és akkori vezetéssel szemben.⁷

Szudánban szintén egy rövid hírt tett közzé az állami televízió és a

² Az *Al-Liva* (arabul: اول لى, a. m. 'zászló') az egyik vezető és legrégebbi arab nyelvű, bejrúti székhelyű napilap, amelyet Libanonban adnak ki. 1963-ban alapították. A lap kiadója a Dar Al-Liva for Press and Publishing. 2013 óta Salah Salem a főszerkesztője.

³ Az egyik legrégebbi és legolvasottabb francia nyelvű lap Libanonban az 1960-as és 70-es években.

⁴ MNL OL XIX-J-1-j, Egyesült Arab Köztársaság 1976. 50. d. 004725/2. sz. dok. Az ellenforradalom 20. évfordulójának visszhangja az arab országokban. Budapest, 1976. október 27.

⁵ A *Kuwait Times* egy Kuvaitban megjelenő angol nyelvű napilap. Ez volt az első angol nyelvű lap az öbölmenti országokban. Júszuf Szálíh alapította 1961-ben. A 36 oldalas lap részletesen beszámol a helyi eseményekről és üzleti hírekről, valamint elemzéseket és vezércikkeket tartalmaz regionális és nemzetközi témákról, valamint szórakoztató és sporthíreket közöl. A *Kuwait Times* emellett kiadja a *Friday Times* című ingyenes, 80 oldalas bulvárlapot. 2001-es példányszáma 28 000 volt.

⁶ Az *Al-Anbaa* (arabul: انباء, a. m. 'hírek') egy arab nyelvű kuvaiti napilap. A lap tulajdonosa és kiadója a Bab Al-Kuwait Press Co. A lap 1976. január 5-én indult az *Akhabar Al Kuwait* folytatásaként, amelyet 1962 és 1975 között adtak ki. Kuvait iraki inváziója idején a lapot Kairóban nyomtatták 1990 augusztusától 1991 augusztusáig.

⁷ MNL OL XIX-J-1-j, Egyesült Arab Köztársaság 1976. 50. d. 004725/2. sz. dok. Az ellenforradalom 20. évfordulójának visszhangja az arab országokban. Budapest, 1976. október 27.; Lásd még: Simándi Irén (2002): A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán. I. *Valóság*, XLV. évf. 11. sz. 36–61.; Simándi Irén (2002): A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán. II. *Valóság*, XLV. évf. 12. sz. 76–93.

hírügynökség, a Sudan News Agency (SUNA) 1976. október 22-én arról, hogy 20 évvel korábban a magyarok demokráciáért tüntettek, ami az Associated Press eseménynaptárán alapult.⁸

1976. október 20-án az Egyesült Arab Emírségekben az *Emirates News* a politikai rovatában közölte William Forest „20 év után Budapest még mindig magán viseli a felkelés nyomait” c. cikkét, ami meglehetősen negatív hangvétellel fogalmazta meg a magyar fővárossal kapcsolatos kritikáit. Alig egy héttel később, október 26-án viszont ugyanaz a lap egy újabb cikket közölt Terrence Andrew-tól, „20 évvel a magyarországi nagy felkelés után hosszú távú kibékülés a kommunizmussal” címmel.⁹

A harmadik csoport

Az évforduló a legnagyobb visszhangot a legnépesebb arab ország, Egyiptom sajtójában kapta. Az egyiptomi állami szervek semmiféle utalást nem tettek a magyar forradalom 20. évfordulójára. Viszont a jobboldali beállítottságú lapok emlékeztető és kritikai jellegű cikkeket jelentettek meg. Utóbbiakkal kapcsolatban a Kairói Magyar Nagykövetség beszámolója leszögezi, hogy a tömegbázisú lapok csak három nagy terjedelmű és hatásos cikkben foglalkoztak a korabeli magyar válsággal: az *Akber Saa*¹⁰ 1976. október 13-i számában megjelent a „Magyarország kényszerházassága a szovjetekkel” c. érdekes cikk;¹¹ négy nappal később, október 17-én megjelent egy hosszú cikk a *Vatani*¹² című kopt keresztény hetilapban, ami alapvetően a forradalom szovjetellenességét hangsúlyozta. A cikk megjelenése után a kairói magyar nagykövet látogatást tett az egyiptomi külügyminisztériumban, és tiltakozott a szerinte durva tar-

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Az *Akber Saa* az egyik legrégebbi, arab nyelvű, egyiptomi, Kairóban kiadott hetilap. Címének jelentése „Az Utolsó Óra”. Alapítója, Mohamed El Tabii 1934-ben hozta létre, majd rövidesen megszűnt. 1944-ben indult újra Mustafa és Ali Amin kezdeményezésére. Ezután az Akhbar El Yom kiadóhoz került, 1960 óta pedig a kormányhoz tartozik. Társadalmi eseményekkel, sporttal és női témákkal foglalkozik politikai és gazdasági hírek mellett. 2000-ben több mint 120 000 példányt adtak el belőle hetente. Bővebb információért lásd: Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán (szerk.): (2021): *Az arab világ történeti és kulturális kislexikona*. ELTE, Budapest. 400.

¹¹ A cikk azzal vádolja meg a magyar kormányt, hogy tart a szovjetektől, ugyanakkor viszont pragmatikus gazdaságpolitikát is folytat.

¹² Az egyiptomi kopt közösségben széles körben ismert arab nyelvű hetilap, ami vasárnaponként jelenik meg. Antoun Szihum alapította 1958-ban. Az újság megalapításának célja az volt, hogy az egész egyiptomi népnek joga legyen az egyenlőséghez és a társadalmi igazságossághoz. Az újság általában globális, regionális és helyi kérdésekkel foglalkozik, utóbbin belül is különösen a kopt kereszténység helyzetének és örökségének kérdéseivel, valamint az egyiptomi társadalom fejlődésével. Szerkesztőségét jelenleg Júszuf Szidhum mérnök vezeti.

talmú cikk ellen.¹³ Azonban még ennél is keményebb arab nyelvű elemzés látott napvilágot az *Al-Meszá*¹⁴ című lapban október 21-én „Magyarország húsz évvel a szovjetek által leverett forradalom után” címmel, ami részletesen ismertette a forradalom különböző lépéseit, fő eseményeit, és összehasonlította az 1968. évi prágai válsággal.¹⁵

Végignéztük és kutattuk a korabeli sajtót, azon belül is főleg az 1976. október–novemberi számokat, és külön figyelmet szenteltünk a magyar külügy által megemlített három lapnak, különösen, mert se a külügyi feljegyzés, se a kairói követségi jelentés nem csatolta az eredeti arab nyelvű sajtócikkeket, ami gyakori eljárásnak számított az 1920-as évek óta. A *Vatani* 1976. október 17-i száma nem szólt a magyar forradalomról, csak a Szovjetuniót említette. A 8 oldalas lap októberi és novemberi számai csak kétszer hozták szóba Magyarországot: egyszer azt írták, hogy a budapesti Opera az *Aidát* játssza, egyszer pedig jelezték, hogy a Magyarországon tanult egyiptomi képzőművészek kiemelkedő szerepet töltenek be az egyiptomi művészeti és akadémiai élet fejlesztésében.¹⁶ Vajon miért említették ezt a lapot a magyar külügyi jelentésben? A magyar nagykövet valóban személyesen tiltakozott az egyiptomi külügynél? Sajnos a kutatás jelenlegi állása szerint nem áll rendelkezésünkre elegendő hiteles érdemlő információ mindezeknek a kérdéseknek a kielégítő megválaszolására.

Ami még érdekesebbé teszi a magyar külügyi feljegyzést, az az, ahogy az abban említett második cikk az *Akber Saa* 1976. október 13-i számában jelent meg. A „Magyarország kényszerházassága a szovjetekkel” című írás azonban egyáltalán nem a magyar forradalomról, hanem inkább az osztrák–magyar határszakasz helyzetéről, az ottani határátkelésről, a budapesti feketepiacról, valamint a pénzváltásról szól.¹⁷ Egy szót sem ejt ellenben a forradalomról/ellenforradalomról, ami további kérdéseket vet fel a nagykövetség vonatkozó jelentésével kapcsolatban.

¹³ MNL OL XIX-J-1-j, Egyesült Arab Köztársaság 1976. 50. d. 004725/2. sz. dok. Az ellenforradalom 20. évfordulójának visszhangja az arab országokban. Budapest, 1976. október 27.

¹⁴ Az első arab esti lap, aminek 1956-ban jelent meg az első száma. Számos jeles író és újságíró dolgozik a lapnak, közülük pl. Farouk Abdul-Aziz, a jól ismert egyiptomi író, filmrendező, tv-s és rádiós műsorvezető, producer és riporter. Fordításai és kommentárjai az *Al-Meszá* hasábjain is megjelentek.

¹⁵ Lásd erről: Simándi Irén (2018): A „prágai tavasz” a magyar éterben. *Múltunk*, 168–196. https://epa.oszk.hu/00900/00995/00055/pdf/EPA00995_multunk_2018_02_168-196.pdf (letöltés dátuma: 2024. 01. 15.)

¹⁶ Bővebb információért lásd a fenti említett lap: 1976. október 3., 10., 17., 24. és 31-i számait.

¹⁷ Bővebb információért lásd a fenti említett lap: 1976. október 13-i (2190-es) számának 26. oldalát.

„Magyarország kényszerházassága a szovjetekkel”.

(Forrás: Akber Saa, 1976. október 13. 2190. sz. 26.)

Az egyiptomi *Al-Meszá* részletesen beszámolt a magyar forradalom legfőbb állomásairól. A cikk szerzője felsorolta a forradalom okait, a tünetek követeléseit, az elért eredményeket és a kudarc következményeit. Kitért arra is, hogy hogyan verték le a forradalmat, és mi lett a két politikai ellenfél, Nagy Imre és Kádár János további sorsa. A cikkben Petőfi Sándor legismertebb verséből, a *Nemzeti dal*ból is idéztek pár sort. Így írtak: „*Gerő a Vörös Hadsereg segítségét kérte a helyzet helyreállítására. A katonai segítségkérés és a szovjet tankok látványa Budapest utcáin viszont felkorbácsolta a felkelők haragját. [...] Ezt a haragot azután a népi tömegek a szovjet megszállók, az elnyomó sztálini uralom emberei és a politikai államrendőrség ellen fordították. [...] Kétségtelen, hogy a meghozott döntések megkondították a vészharangot a magyar forradalom felett (vagy ellenforradalom felett, ha figyelembe vesszük a Moszkva és a szövetségesei által kitalált terminológiát).*” A szovjetek előzönlöttek a magyar fővárost: „*A szovjetek offenzíváját elsősorban Kádár János felhívása mozdította elő a Vörös Hadsereghez, amikor azt kérte, hogy zúzzák szét az átkozott reakciós erőket, állítsák helyre a rendet és a nyugalmat a magyar területeken. Aznap a budapesti*

rádió közvetítette a Nagy Imre vezette kormány felhívását is, amiben bejelentette, hogy a szovjet beavatkozás megindult, és haladéktalan segítséget kért az ENSZ-től. A rádió utolsó üzenetében közölte: »Világ népei, a hajó a mélybe süllyedt, a fény eltűnt és sötétség ereszkedett le Magyarországra földjére... világ népei, halljátok hangunkat, kiáltásunkat, nyújtsátok testvéri és baráti kezeiteket...!« A lap nem feledkezett meg Nagy Imre jugoszláv nagykövetségre való meneküléséről, illetve az azzal kapcsolatos ígéretekről sem: „Pár nap eltelte után a forradalmat leverték, Nagy Imrének pedig a budapesti jugoszláv nagykövetség adott menedéket. A nagykövetség épületét november 28-án hagyta el, miután szabad elvonulást ígértek neki. Nem tartották azonban be az ígéretüket, és az őt kísérő barátaival együtt elrabolták, majd Romániába vitték. 1958. június 17-én, a hajnali órákban, pontosan 01:30 perckor, a budapesti rádió bejelentette Nagy Imre kivégzését négy másik barátjával és elvtársával együtt, bár Kádár János maga többször ígéretet tett arra, hogy nem esik bántódásuk.” A forradalom súlyos következményeit is említette a cikk, beleértve az áldozatok és a sebesültek számát Budapesten és vidéken, és igen élénken kritizálta a Kádár-rezsimet, az akkori politikai rendszert, valamint annak intézkedéseit: „A túlságosan szigorú és elnyomó intézkedések sorozata igen borzalmas és kegyetlen volt. Az is kiderült, hogy a Magyarországon uralkodó rendszer, Kádár János vezetésével és a Vörös Hadsereg támogatásával, nem sztálinista, hanem hruscsovista rendszer. A Kádár János által képviselt orientációt gyakorlatilag bizonyos fokú szabadság jellemzi. Egy sor amnesztiát biztosított egymás után, és sok értelmiségit engedett szabadon, akiket a forradalom után ítéltek el.”¹⁸

A magyar Külügyminisztérium feljegyzése szerint „az 1956-os ellenforradalommal kapcsolatos egyiptomi sajtópropaganda méreteiben és ellenséges hangnemében is erősödő”. Az említett *Al-Mesza*-cikk kapcsán az egyiptomi külügyben az illetékes osztályvezető sajnálkozását fejezte ki hangoztatva, hogy „Egyiptom és a szocialista országok sajtószerveei között megismétlődő polemizálást mindkét fél érdekében be kellene szüntetni”. Ettől függetlenül dr. Hackler Károly főosztályvezető-helyettes az október 26-ai budapesti iráni fogadáson külön kitért a kifogásolt írásra a Roushdy¹⁹ egyiptomi nagykövettel folytatott beszélgetése során. Az egyiptomi nagykövet „sajnálkozását fejezte ki a megjelenése miatt” ígéretet tett arra, hogy „a cikkel

¹⁸ Magyarország húsz évvel a szovjetek által leverett forradalom után. *Al-Mesza*, 1976. október 21., 3.; Lásd még: Simándi Irén (2016): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956*. Gondolat Kiadó, Budapest. 376–453.; Simándi Irén (2005): *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956*. OSZK – Gondolat Kiadó, Budapest. 306–318.

¹⁹ Wagih Mohamed Roushdy Egyiptom budapesti nagykövete 1973 és 1977 között. Hosszú ideig dolgozott az egyiptomi KÜM székhelyén és Olaszországban is. Fia, Alaa Wagih, jelenleg is nagykövetként dolgozik.

re. A magyar forradalom 20. évfordulóján hasonlóképpen összekapcsolták a két válságot, józanul elemezve azokat. Hiányoztak ellenben a kézzelfogható bizonyítékok a releváns iratanyagok titkosítása miatt, amelyek lehetővé tettek volna a rendelkezésre álló információk összevetését és objektív következtetések levonását.

Az *al-Quds al-Araby*²⁴ című napilap nagy terjedelmű cikket közölt a két válságról, elsősorban a magyar helyzetre fókuszálva. A londoni székhelyű lap összekötötte az 1956-os forradalom leverését a szuezi válsággal: „*A szovjetbarát kormány elleni 1956-os magyarországi felkelés, amelyet Moszkva leverte, továbbra is sarkalatos és létfontosságú a kelet-európai népek történetében, valamint a keleti és nyugati blokk közötti »hidegháborús« folyamatban. Akkoriban a Kreml a készenlétét demonstrálta arra, hogy katonai erőt alkalmazzon a Varsói Szerződés országainak kommunista rezsiméinek fenntartására. A magyar felkelés egybeesése az Egyiptom elleni háromoldalú agresszióval arra készítette a történészeket, hogy összekapcsolják a két eseményt, és az adott történelmi korszak szovjet-nyugati konfrontációjának tágabb kontextusában kezeljék. [...] A Szovjetunióknak egyszerre két nagy válsággal kellett szembenéznie [...] Először a magyar válságot békés eszközökkel próbálták rendezni, azt hangoztatva, hogy az imperialisták erőszakkal oldják meg a problémáikat, ők pedig békésen. Am a szuezi válság után Hruscsov úgy érezte, hogy az akkor Moszkvával szövetséges Egyiptom vereségét a világ és a szovjet blokk tagjai a Szovjetunió befolyásának Sztálin halála utáni hanyatlásaként fogják értékelni, a szuezi válság így aztán ürügyet szolgáltatott a határozott, erőszakos fellépésre. Magyarországon a Szovjetunió erőt demonstrált. [...] A magyar felkelés leverése után Hruscsov úgy döntött, megerősíti országa közel-keleti pozícióját, és határozott üzenetet küldött Nagy-Britanniának és Franciaországnak, amelyben utalt arra, hogy a Szovjetunió elegendő nukleáris képességgel rendelkezik a két ország elpusztítására, ami az Egyiptom elleni agresszió leállítását és a Szezi-csatorna feletti szuverenitás megőrzését eredményezte. Moszkva beavatkozása a két egyidejű válságba 1956-ban megakadályozta a kommunista rezsim bukását Magyarországon, valamint megmutatta, hogy továbbra is aktív erővel és befolyással rendelkezik a Közel-Keleten.*”²⁵

²⁴ Az *al-Quds al-Araby* jelentése: 'az arab Jeruzsálem'. Arab nyelvű, független, nyomtatott és internetes napilap. Ez az egyik legnépszerűbb arab újság. Naponta százazrek követik szerte a világon.

²⁵ <https://www.alaraby.co.uk/society/%D8%A7%D9%84%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D9%87%D8%B6%D8%A9-%D9%87%D9%84-%D8%B9%D8%B7%D9%91%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AF%D9%88%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%AB%D9%84%D8%A7%D8%AB%D9%8A-%D8%A7%D9%86%D8%A9%D9%81%D8%A7%D8%B6%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D8%B1%D8%9F> (letöltés dátuma: 2022. 09. 30.).

A korábban említett *Al-Meszá*-cikk szerzője ügyesen összeköttette a magyar válságot a szuezi háborúval, és elemezte a véres szovjet katonai beavatkozás fő indokát: *„Tekintettel a szuezi válság miatt az USA, illetve Nagy-Britannia és Franciaország közt kialakult nézeteltérésre, a szovjet vezetők teljes mértékben biztosak voltak abban, hogy egyik nagyhatalom sem fog katonailag beavatkozni Magyarországon, bármennyire is szimpatizáltak a magyar néppel. Így aztán november 4-én, a hajnali órákban a Vörös Hadserg tankjai és páncélozott járművei előzönlöttek Budapestet.”*²⁶

Konklúzió

A fentiek alapján megállapítható, hogy az arab sajtó és politikai vezetés figyelme az 1956-os egyiptomi események 20. évfordulójára koncentráldott 1976 októberében és novemberében. A Magyarországgal kapcsolatos megemlékezések emiatt csak pár arab világbeli publicisztikában kerülhettek a fókuszba, elsősorban az egyiptomi *Al-Meszá* esti lapban. Összességében elmondható, hogy az arabok nem követték nyomon kiemelt érdeklődéssel a magyarországi forradalom 20. évfordulóját, amiről mindössze öt arab országban jelentek meg reakciók. Utóbbiak közül kiemelkedik Egyiptom, ahol a legkritikusabb írás látott napvilágot. Habár a Magyarország iránti érdeklődés észrevehetően vesztett az 1966. évi 10 éves jubileum kapcsán tapasztalt erejéből, ennek ellenére a 20. évfordulóról több hír és kritika jelent meg.

Függelék

*Magyarország húsz évvel a szovjetek által levert forradalom után
(Al-Meszá, 1976. október 21. 3.)*

1956-ban, vagyis húsz évvel ezelőtt a szovjet tankok vérbe fojtották a magyar forradalmat. A történelem aztán megismételte magát. A forradalmi események és annak mindenféle, a kelet-európai régió igazi népi demokráciáira és a kiterjedt kommunista mozgalomra gyakorolt kiszámíthatatlan hatásai ellenére a cseh fővárosban, Prágában, eltérő körülmények között, az 1956-ban történtekhez hasonló események következtek be 12 év eltelte után.

1956. október 23-án tört ki a magyar forradalom Budapesten, amikor a lengyelek példáján felbuzdult fiatalok hatalmas nagy tüntetéseket és tiltakozásokat rendeztek a lengyel nép támogatására. Azon a napon egyetemisták és mun-

²⁶ Magyarország húsz évvel a szovjetek által levert forradalom után. *Al-Meszá*, 1976. október 21., 3.

kások ezrei vonultak a főváros utcaira, követelve a sztálini megfélemlítések és terrorkampányok teljes megszüntetését, amelyet akkor Rákosi Mátyás képviselt Magyarországon, és akit 1956 júliusában Gerő Ernő váltott fel az uralkodó párt főtitkári pozíciójában.

A tüntetők követelték a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivonását, Nagy Imre ex-kormányfő visszatérését, akit korábban eltávolítottak a miniszterelnöki posztról, és a szabad választások megtartását.

A jól ismert magyar költő, Petőfi Sándor szobra előtt egy híres színész elszavalta Petőfi legismertebb versét, a Nemzeti dalt, és a tömegek lelkesen és hangosan ismételték a rövid költemény sorait: „Talpra magyar, hí a haza! / Itt az idő, most vagy soha! / Rabok legyünk, vagy szabadok? / Ez a kérdés, válaszszatok! – / A magyarok istenére / Esküszünk, / Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk!” Azon az estén a tüntetők ledöntötték Sztálin szobrát. Ezután a rádió Gerő Ernőnek a tüntetőket sértegető beszédét közvetítette. Ezt követően a tömeg megrohmozta a Magyar Rádió épületét, de a politikai államrendőrség, az ÁVH szembeállt velük. Először könnygázbombákat vetettek be, majd löni kezdtek rájuk, így a forradalom új irányt vett.

A fegyveres erők parancsot kaptak a felkelők leverésére, ők azonban fegyveresen átálltak a forradalmárok oldalára.

A párt Központi Bizottsága rendkívüli értekezletet szervezett, ahol miniszterelnökké neveztek ki Nagy Imrét. A párt viszont továbbra is Gerő Ernő kezében maradt. Gerő a Vörös Hadsereg segítségét kérte a helyzet helyreállítására. A katonai segítségkérés és a szovjet tankok látványa Budapest utcáin viszont felkorbácsolta a felkelők haragját.

Másnap a forradalom átterjedt az ország minden tájára a felkelők lecsillapítására hozott intézkedések és döntések ellenére. A népi tömegek haragjukat a szovjet megszállók, az elnyomó sztálini uralom emberei és a politikai államrendőrség ellen fordították.

1956. október 24-én este Budapestre érkeztek a Kreml küldöttjei, Mikojan és Mihail Andrejevics Szuszlov, akik leváltották Gerőt, és Kádár Jánost állították a helyére. A forradalmárok azonban sem ezek után, sem pedig azt követően sem voltak hajlandók lecsillapodni, hogy Nagy Imrét bízták meg október 27-én az újonnan kialakult kormány vezetésével. Mindezek a lépések nem voltak elegendők a bizalmuk elnyerésére.

1956. október 28-án úgy tűnt, hogy a forradalom diadalmaskodott. Nagy Imre bejelentette a szovjet csapatok kivonását a fővárosból, a tárgyalások megkezdését a magyar területekről történő teljes kivonulásukról, a népi milícia felállítását és a politikai államrendőrség feloszlását.

A felkelők azonban elutasították a fegyverszünetet, és ott voltak az orosz katonák is. Október 30-án Nagy Imre bejelentette az egypártrendszer megszüntetését és a visszatérést a törvényes rendhez a koalíciós pártokkal való szabad és demokratikus együttműködésre építve, amely 1948 előtt működött. De ez sem volt elegendő a forradalmárok számára, akik továbbra is követelték a Varsói

Szerződésből való kilépést, illetve Magyarország függetlenségének és semlegességének kikiáltását. Nagy Imre hallgatott rájuk, és november 1-én kilépett a Varsói Szerződésből. Bejelentette az ország semlegességét, felszólítva az Egyesült Nemzetek Szervezetét, hogy tartsa tiszteletben az ország semlegességét.

Kétségtelen, hogy a meghozott döntések megkondították a vészharangot a magyar forradalom felett (vagy ellenforradalom felett, ha figyelembe vesszük a Moszkva és a szövetségesei által kitalált terminológiát).

Tekintettel a szuezi válság miatt az USA, illetve Nagy-Britannia és Franciaország között kialakult nézeteltérésre, a szovjet vezetők teljes mértékben biztosak voltak abban, hogy egyik nagyhatalom sem fog katonailag beavatkozni Magyarországon, bármennyire szimpatizáltak is a magyar néppel. Így aztán november 4-én, a hajnali órákban a Vörös Hadsereg tankjai és páncélozott járművei előzönlítették Budapestet.

A szovjetek offenzíváját elsősorban Kádár Jánosnak a Vörös Hadsereghez intézett felhívása segítette elő, amiben azt kérte, hogy zúzzák szét az átkozott reakciós erőket, és állítsák helyre a rendet és a nyugalmat a magyar területeken.

Aznap a budapesti rádió a Nagy Imre által vezetett kormány felhívást közvetítette. A miniszterelnök bejelentette, hogy a szovjet beavatkozás megindult, és haladéktalan segítséget kért az ENSZ-től. A rádió utolsó üzenetében már azt közölte: „Világ népei! A hajó süllyed, a lángok kihűnynak, óráról órára sötétebbek lesznek az árnyak Magyarországon felett! Halljátok meg kiáltásunkat, nyújtsatok testvéri kezet!”

Pár nap eltelte után a forradalmat leverték, Nagy Imrének pedig a budapesti jugoszláv nagykövetség adott menedéket. A nagykövetség épületét november 28-án hagyta el, miután szabad elvonulást ígérték neki. Nem tartották be azonban az ígéretüket, és az őt kísérő barátaival együtt elrabolták, majd Romániába vitték el. 1958. június 17-én a hajnali órákban, pontosan 01:30 perckor, a budapesti rádió bejelentette Nagy Imre kivégzését négy másik barátjával és elvtársával együtt, bár Kádár János maga többször ígéretet tett arra, hogy nem esik bántódásuk.

Az állami közlemények, illetve a hivatalos iratok alapján megállapítható, hogy a forradalomnak kétezer budapesti és hétszáz vidéki áldozata volt. A budapesti sebesültek száma pedig tizenkétezer-kilencszázhetvenegy, vidéken pedig csak ezernégyszázötvennyolc. Ezekhez a számokhoz – amely nagy valószínűséggel jóval alacsonyabbak a ténylegesnél – hozzá kell tenni azt a száz-tizenöt halálra ítéltet is, akiknek a kivégzését a forradalom erőszakos leverése után hozták nyilvánosságra.

A szigorú és elnyomó intézkedések sorozata igen borzalmas és kegyetlen volt. Az is kiderült, hogy a Magyarországon uralkodó rendszer, Kádár János vezetésével és a Vörös Hadsereg támogatásával, nem sztálinista, hanem bruscovista rendszer volt.

A Kádár János által képviselt orientációt gyakorlatilag bizonyos fokú szabadság jellemzi. Egy sor amnesztiát biztosított egymás után és sok értelmiséginek adta vissza a szabadságát, akiket a forradalom után ítélték el.

Rehabilitálták a Rákosi-féle sztálinista irányvonal embertelen és kegyetlen intézkedéseinek áldozatait is, akikre addig gyűlölettel tekintett a párt. Ezzel egy fajta koegzisztencia alakult ki a kommunisták és a rehabilitáltak között, akik így magas beosztásokat is kaptak a közigazgatási és államirányítási rendszerben. Ezután a magyar értelmiségiek nagyobb teret és szabadságot élveztek a többi népi demokráciához képest, valamint jelentősen enyhült a lezárt határok által keltett feszültség is a többi szomszédos népi demokráciához képest. Mindez beépült a Kreml iránt tanúsított elkötelezett ideológiai, politikai és diplomáciai lojalitásba, illetve hűségbe is.

Húsz év eltelte után a magyarok nem felejtették el az elbukott forradalmukat, jól megtanulták viszont, hogy hogyan kell gazdálkodni azzal, ami van, vagyis azzal, amit kaptak a rendszertől. Igaz ez Kádár Jánosra is, aki ugyan csak tisztában van mindazokkal a korlátokkal és határokkal, amelyeket tiszteletben kell tartania az elégedetlenség kirobbanásának, illetve a társadalmi feszültség növekedésének elkerüléséhez.

DZSEINTRIVILÁG A 19. SZÁZADI SÁROS VÁRMEGYÉBEN. A HAZSLINSZKY CSALÁD TÖRTÉNETE

(Második rész.)

Koudela Pál

Összefoglaló:

Az itt olvasható tanulmány első részében a sajátos magyar dzsentrifogalmat, a társadalmi csoport kialakulását és egyedi jellegét, valamint társadalomban betöltött szerepét és annak irodalmi ábrázolását mutatuk be. Mindehhez a Hazslinszky család legmeghatározóbb és legismeretesebb tagjának, Frigyesnek, az újonnan kialakult dzsentrifogalom első nemzedékének képviselője életéről írtunk. Az itt következőkben testvére, fiai és unokái életét elemezzük a 20. század első felének egyre vitatottabb társadalmi fejlődésének szemszögéből. A nemesi réteghez való tartozás vágyának markáns jelei a második generációban jelentek meg: a házasságok erős kapcsolatot mutatnak, miközben az eredeti polgári értékek változatlanul jellemzik a családtagok mindennapjait. Ebben az időszakban egy új, a közigazgatáshoz kötődő réteg alakult ki, amely történelmi képződményként meglehetősen integrált képet mutat, de a foglalkoztatási csoportok és társadalmi pozíciók mögött, a személyes sorsokba mélyedve, nagyon változó értékrendeket találtunk. Az itt bemutatott életrajzok alternatívát adnak egy, a magyar történetírásban évtizedeken át domináns dzsentrifogalomképhez.

Kulcsszavak: polgárosodás, Eperjes, társadalomtörténet, magyar történelem

Abstract:

In the first part of this study, we presented the specific Hungarian gentry concept, the formation of the social group and its unique character, as well as its role in society and its literary representation. We wrote about the life of Frigyes, the most decisive and well-known member of the Hazslinszky family, a representative of the first generation of the newly formed gentry society. In what follows, we analyse the lives of his brother, sons and grandsons from the perspective of the increasingly controversial social development of the first half of the 20th century. Marked signs of the desire to belong to the nobility appeared in the second generation: marriages show a strong connection, while the original bourgeois values still characterized the everyday life of the family members. In this period, a new layer connected to the public administration was formed, which

as a historical formation shows a fairly integrated image, but behind the employment groups and social positions, delving into personal destinies, we found highly changing values. The destinies presented here provide an alternative to the image of the gentry that dominated Hungarian historiography for decades.

Keywords: embourgeoisement; gentry; Eperjes; social history; hungarian history

Bevezetés

Az olyan kérdések megvitatása, mint a különböző csoportok szerepe a 19. századi magyar társadalmi haladásban, de bármely más történelmi körülmények között is, leginkább összetettségük miatt problematikus. A legmegfelelőbb és legerjedtebb álláspont az adott helyzet strukturális kérdésként való kezelése: a csoport befolyásának bemutatásához a nemesi származású tisztviselők arányának egy adott időszakon belüli mérése tűnik a legkönnyebbnek¹. Jóval nehezebb feladat megkülönböztetni a társadalmi pozíciókat, és meghatározni hatásukat a szoros és kevésbé szoros társadalmi kapcsolatokban. Még nehezebb közel kerülni a társadalmi hálózatokhoz – a társadalom szerves szövetéhez –, és látni, hogyan működik (vagy nem működik) az értékközvetítés. A legnehezebb leírni azokat az értékeket, amelyeket befolyásolónak tartunk. Ez utóbbi ezért is bonyolultabb, mert szinte lehetetlen megkülönböztetni az adott pillanatban domináns személyiségeket azoktól, akik nyomot sem hagytak maguk után. A cél érdekében életpályákat állítunk egymás mellé, a társadalmi értékek egyfajta szövetét hozzuk életre ezekből az életekből. A Hazslinszky egy elszegényedett nemesi család volt, akik a Rákóczi-szabadságharc idején veszítették el birtokaikat, és a száműzetésből hazatérve eredeti otthonukban, Sáros megyében éltek a 19. században. A család talán leghíresebb fia Hazslinszky Frigyes, a magyar mikológia alapító személyisége, az Eperjesi Evangélikus Kollégium egyik legnépszerűbb tanára volt. Életét és a tudományban betöltött szerepét részletesen ismerteti a tanulmány első része. De volt egy aligha ismert fivére is.

Az ismeretlen testvér: Hazslinszky Tamás

Vessünk tehát futó pillantást Hazslinszky Frigyes testvérenek, Tamásnak a családjára is. Hazslinszky Tamás tizennégy évvel volt fiatalabb bá-

¹ Hajdú Tibor (1996): Nemesi tisztikarból polgári tisztikar. *Történelmi Szemle*, 38. évf. 4. sz. 343–351.

tyjánál, és szintén tanár lett valamivel később az eperjesi kollégiumban, mégpedig történelem–latin szakos. Ugyancsak német iparos lányát vette el, akárcsak a bátyja, mégpedig annak a David Jermynek az unokáját, akinek sógornője is az unokája volt. Apja, Carl Jermy tehát a testvére Jermy Zsuzsannának, nekik már a dédapjuk is aranyművesként dolgozott Késmárkon: Michael Jermy (sz. 1698). Tamás nem lett ugyan olyan híres tudós, mint a bátyja, de értékrendje minden tekintetben hozzá hasonlít. Szerény, egyszerű életvezetésű, szorgalmas, a tudást nagyra értékelő embernek ismerjük, úgy is hívták, hogy a kis Hazslinszky, amit ugyan kisebb természetnek köszönhetett, de ez azért jól megvilágítja kapcsolatuk erősségét is.

Hazslinszky Tamás 1832. június 4-én, Késmárkon látta meg a napvilágot. Elemi iskolába, mint már utaltunk rá, sosem járt, nem volt rá szüksége, mert otthon a bátyja, Frigyes tanította. Még élete legutolsó napjaiban is igen elevenen emlékezett arra, hogy bátyja egykor egy arany kakassal díszített ábécéskönyvet hozott a Schweiger könyvkereskedésből, és őt az egyik karjára, nővérét, Linkát pedig a másik karjára véve, tanította őket az olvasásra. Hasonló módon tanította a magyar nyelv elemeire is J. H. Campe magyarrá fordított *Ifabbik Robinson* című művéből, majd megszerettette vele az olvasást egy érdekes német könyv segítségével, amelynek versikéit holtáig az emlékezetében tartotta. Később, a gimnázium első évében már természetesen a *Colloquia latina* című könyvből kellett tanulnia, s bár első vizsgáján még a keze is remegett, másodéves korára már osztályelső lett. A következő osztályt annak tanára a római köztársaság mintájára rendezte be, s ebben mindjárt az év elején konzul lett. Ezt a helyét minden támadás ellenére meg is tartotta mindkét éven át. Minden órán minden felelőnek jogában állt egy más, feljebb ülő tanulót kiszólítani, akinek így szintén felelnie kellett; ezt decertálásnak hívták, s ha a felelő által kihívott rosszabbul felelt, akkor a kúriák, azaz az egyes padok szavazása folytán a két felelő helyet cserélt egymással. Hazslinszky Tamás a retorika éveiben is eminens maradt, így mindkét évben 60–60 forint ösztöndíjat kapott, ami nem volt kis összeg, hiszen bátyja Eperjesen mindössze kétszer ennyiért tanított.

Frigyes, aki ekkor már néhány éve a Kollégiumban tanított, Eperjesre hozta öccsét, aki itt fejezte be tanulmányait bátyja, Vandrák és Herfurth vezetése alatt mint ösztöndíjas, kitűnő tanuló. Ez időben a szerencsésének köszönhetően az előkelő Ganczaugh család nevelője lett, s itt nyílt először igazán alkalmá arra, amit Késmárkon még nem tehetett meg, hogy a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítsa. Teológiát végzett, de az ekkor már hírneves Csupka Andrástól jogot is hallgatott.

Miután sikeresen befejezte a tanulmányait, Árva megyébe ment nővérét meglátogatni. Itt Szontágh Dániel törvényszéki ülnök felkérte, hogy Alsó-Kubinban alapítson magániskolát. A felkérés ugyan nagy megtisz-

teltetést jelentett, de tudnunk kell, hogy egy törvényszéki ülnök sosem kért volna semmit egy frissen végzett diáktól, vagy akár még egy tanártól sem, valójában csak utasította az illetőt. Így történt Hazslinszky Tamással is, aki meg is alapította magánintézetét, amely nagyon sikeres lett: a diákjai elsősorban a környékbeli urak fiai közül kerültek ki, így például a Zmeskall és a Szontágh családok gyermekei. Ez utóbbi Weimarból származott, ahol szász lovagi rangjuk volt.² Növendékeivel a szülők és a megyei hatóság tisztviselőinek a jelenlétében félévenként vizsgát tett. Három éve működött már az iskola, amikor 1854. október másodikán Eperjesre hívták a matematika segédtanárának, és ő nem utasította vissza a kinevezést, különösen, mivel ebben tanítványainak a szülei is támogatták őt.

Már fiatalkorában szeretett tanulni, így nemcsak későbbi tantárgyát, a latint és a latin klasszikusokat tanulmányozta nagy előszeretettel, hanem megtanult franciául és angolul is. Bátyja hatását természetesen nehezen lehetne vitatni; ő szerettette meg vele a növénytant, az ásványtant és az állattant. Már mint gyermeket gyakran vitte őt a Kárpátokba, és ha már nem bírt járni, a hátára vette, így folytatta vele a természet tanulmányozását. Később még egy növénygyűjteményt is ajándékozott az öccsének.

A Kollégiumban az első évben mint ideiglenes tanár működött, de a második évben már rendes tanárrá nevezték ki, sőt az első osztály (később a második, majd a harmadik osztály) főnöke is lett. Mindezek után már nem sok változásról lehet a pályáján beszámolni: 1887 májusában, amikor az iskola megkapta az államsegélyt, az ábrázoló mértan tanára is lett. Eseménytelen élete ellenére igyekvő ember volt, csak éppen nagyon beteges. Emiatt sokat mulasztott, s 1895. május nyolcadikától az igazgatóság állandó betegszabadságra küldte, december 22-én azonban meghalt. Csendes életet élt, nagy eredményeket nem mutatott fel: a lassú építés hívének vallotta magát. Ahogy Hörk József, a Kollégium későbbi igazgatója írta róla, „ő az emberi életet okosabb feléről igyekezett becsessé tenni”.³ A külsőre igénytelen, beteges ember szelíd lényét azonban mindenki szerette, sosem tett ellene senki semmilyen panaszt, emlékezik vissza rá az iskola igazgatója. Sokan tanulták tőle az egzakt tudományok elemeit, a gyakorlati élet alapjait, mégis talán többet köszönhetek példamutató személyiségének, amelynek a kiegyensúlyozott családi háttér szolgált alapul, továbbá az, hogy a szakmájában otthonosan mozgott, és hogy „hagyta a nagyravágyókat menni az ő útjukon”.

A Hazslinszky család és így Frigyes is a 19. század elején már egy-

² Szontágh Dániel (1864): *Iglói és zabari Szontagh nemzetség származási története és oklevelei*. Emich Ny. Budapest. 6.

³ Hörk József (1896): Hazslinszky Tamás emlékezete. In: Hörk József *A Tiszai á. h. ev. egyházkerületi Collegium Értesítője az 1895–96. iskolai évről*. Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézete, Eperjes. 17–19.

szerűen elvesztette nemesi identitását, és beolvadt a – Késmárk esetében történetesen német – polgárságba. Mindenekelőtt tehát arra kell rávilágítanunk, hogy a család nemesi származása hol és miként befolyásolta életüket ebben az időben. Másképpen megközelítve: hogy a következő generáció mennyiben éleszti fel a nemesi származás tudatát, és annak lesz-e jelentősége, s ha igen, mekkora?

A második és a harmadik generáció: Frigyes utódai

Hazslinszky Frigyesnek nyolc gyermeke született: Gusztáv 1855-ben, ő énektanár és zeneszerző lett. A Zeneakadémián Ábrányi és Mikolits tanítványa volt, majd a Nemzeti Zenede tanárának nevezték ki.

Nemesi származású feleséget választott: Csacszó Imre kúriai bíró és barlái Barlay Karolina Emília nevű lányát. Boldog és kiegyensúlyozott házasságban éltek, mindketten a munkának és családjuknak – állítják a korabeli megemlékezők, feleségét azonban korán elvesztette.⁴ Később újra megházasodott: 1910-ben elvette sógornője húgát, a szintén nemesi származású Tahy Júliát.

Hazslinszky Gyula 1847-ben született,⁵ első felesége báró Stachelhausen Mária, a második pedig ilosvai Bornemissza Sarolta volt. Az ő halála után 1900-ban elvette harmadik nejét, a szintén dzsentrí származású tarkeői és tahvári Tahy Cornéliát, az eperjesi Tahy Jenő és a komlóskeresztesi Fejérváry Cornélia lányát. A pozsonyi gimnázium után Magyaróváron, majd Németországban folytatott gazdasági tudományokat három évig, kitűnő eredménnyel végzett, utána Thaisz Gyulánál gyakor-nokoskodott. 1872 és 1886 között Iglón tanított, utána a Kassai Gazdasági Akadémiára került, ahol egészen 1901-ben történt nyugdíjaztatásáig maradt. A Felvidék mezőgazdaságának modernizációjában, így a lentermesztés területén ért el kimagasló eredményeket.⁶

Hazslinszky Hugó, aki 1857-ben született, rendőrorvos és főtanácsos lett. Ő szintén hasonló családba nősült; ivádi Ivády Béla földbirtokos és Csiti Jozefa lányát vette el feleségül, majd annak korai halála után csokalyi Fényes Karolát, aki Fényes Szabolcs testvére volt. Hazslinszky Hugó⁷ 1881-ben szerezte diplomáját, és egy külföldi tanulmányút után 1891-ben Budapesten ingyenes nőgyógyászati rendelőintézetet nyitott, amely azonban nem sokáig állt fenn. Ezután 35 évig a rendőrség szolgálatában maradt, s 1929-ben egészségügyi főtanácsos lett. Igen szép herbáriumot

⁴ Szinnyei József (1890): *Magyar írók élete és munkái*, IV. köt. és hivatkozásai.

⁵ Bm nem. ig. 111659/1904.

⁶ Mihóková, Mária (1981): *Stredné školstvo v Košiciach v rokoch 1848–1918*. Štátna vedecká knižnica, Košice, 345.

⁷ Bm nem. ig. 61360/1938.

hagyott hátra, híven a családi tradícióhoz, amelyet a budapesti Gyakorló Gimnázium kapott meg.

Hazslinszky Marcell testvérük 1850-ben látta meg a napvilágot, és már mint királyi járásbíró⁸ vette feleségül Horváthy Albert szepesváraljai földbirtokos lányát.

Hazslinszky Géza Sándor⁹ (született: 1861) a Magyar Királyi Cúria tanácsjegyzője volt, és jakobi Lányi Bertalannak, a Fejérváry-kormány miniszterének és vitalisfalvi és stószházi Vitalis Gizellának a lányát vette nőül. Ő azok közé a leszármazottak közé tartozott, akik nem tanárok vagy értelmiségiek lettek, hanem az úri középosztály részévé váltak, ám megőrizték családjuk értékrendjét, a gondos építés és a munka szeretetének a szellemét. Nem tartotta dehonesztálónak a fizikai munkát sem: annak a családi szekrénynek, amely apja emlékére készült az ő mellszobrával együtt, s ami ma a Természettudományi Múzeumban található, saját kezűleg készítette az intarziás berakását. Érdemes megemlíteni, hogy bár politikai szerepvállalása miatt a darabont-kormányt sokszor negatívan ítélik meg,¹⁰ nemcsak azon rövid idő alatti ténykedése, hanem tagjainak megítélése szempontjából ez utóbbi állítás mégsem állja meg teljesen a helyét. Lányi Bertalan, Hazslinszky Géza apósa például, aki igazságügy miniszter volt ekkor, egyáltalán nem nevezhető másod- vagy harmadvonalbeli politikusnak, és még kevésbé ilyen szakembernek. Nemcsak jogtudományi működése ad erre okot, hanem irodalmi vagy zeneszerzői tevékenysége is, hiszen a számtalan tanulmány és könyv megírása és fontos törvények előkészítése mellett olyasmire is maradt ideje, mint a *Felvidéki Lloyd* társszerkesztése 1872-től, vagy az 1877-ben első magyar lapként megjelenő lipótszentmiklósi *Tátravidéki Híradó* megalapítása és szerkesztése. Mindezek mellett a hibbei evangélikus egyház világi felügyeletét és a magyarországi evangélikus egyház törvényszékének bírói tisztségét is ellátta.¹¹ Az Evangélikus Egyház világi felügyelői tisztségét is ellátta Lemesben (Lemešany), 1903-ban, akárcsak az egyházkerületben, valamint Sopron és Bonyhád gimnáziumaiban¹² – mindez jellegzetes tevékenység volt a tanult evangélikusok körében.

Hazslinszky Frigyesnek három lánya született: Georgina, Anna és

⁸ MOL Magyar Országos Levéltár, 1906.01.04.-3. Hazslinszky Marcell beszercebényai kir. járásbírónak a táblabírói cím- és jelleg adományozása.

⁹ Bm nem ig. 64271/1904.

¹⁰ Hanák Péter (1988): A Fejérvári-kormány kinevezése és fogadtatása. In: Pach Zsigmond Pál – Hanák Péter – Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben.* 7/1. 1890–1918. Akadémiai Kiadó, Budapest. 568–572.

¹¹ Szinyei József (1900): *Magyar írók élete és munkái.* VI. I. köt. Hornyánszky, Budapest. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

¹² Poszvék Sándor (szerk.): (1903): *A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Keresztény Egyház Névtára az 1903. évben.* Sopron, Romwalter. 239.; Hegedűs János (szerk.) (1913): *Az ág. hitv. ev. egyház Egyetemes Névtára 1913.* Budapest. 133. 166.

Irén. Legkisebb lánya, Hazslinszky Irén (született: 1866) Krull Emil honvédszázadoshoz ment feleségül.¹³ Krull Emil ugyan nem volt nemesi származású, de 1905. augusztus 9-én Hazslinszky Gyula adoptálta, s így átruházta a nemességét¹⁴ sógorára, aki ezután felvette a Hazslinszky-Krull Emil nevet. Hazslinszky-Krull Emil és Hazslinszky Irén fia, Géza Budapesten született 1900. február 23-án. A reáliskola után a Ludovika Akadémián tanult 1918-tól 1920-ig, majd lovagló és hajtó tanárképző iskolát végzett Örkénytáborban 1926 és 1928 között, ezután pedig törzstiszti tanfolyamot 1941-ben. 1920-ban hadnagyként kezdte a katonai pályát, s fokozatosan a testőr alezredességig vitte (1942. november elsején nevezték ki). Pályáját a budapesti első honvéd huszárezrednél kezdte, majd az örkénytábori lovaglóiskola tanáraként folytatta.

Az Osztrák–Magyar Monarchia lovasoktatási intézményei a birodalom felbomlásakor osztrák területen maradtak. Az így keletkezett űr betöltésére jött létre Budapesten, majd Örkénytáborban a lovasiskola. Tanulmányútra több fiatal szakembert is kiküldtek Nyugat-Európába, elsősorban Olaszországba, Németországba, Franciaországba és természetesen Ausztriába, akik az akkori legszínvonalasabb díjlovagló, ugróképző iskolákba kerültek.¹⁵ A Spanyol Lovasiskolát 1933. szeptember elsején hozták létre az örkénytábori Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola keretében. Az előbbinek lett parancsnokhelyettese Hazslinszky-Krull Géza.

Rendkívül eredményes galopp-, ugró és díjlovas volt, aki számos élvonalbeli magyar lovastisztet nevelt. 1930-ban egy évre a bécsi spanyol lovasiskolához vezényelték, majd ismét Budapestre került, s végül a tanári pályáját folytatta. 1940-ben nevezték ki a Spanyol Lovasiskola vezetőjének, majd a 2. önálló huszárezred parancsnokának, s 1943-ban a lovastestőrség parancsnokának. Miután megszűnt a testőrség, 1944-ben Bábólnára került a méneskari lovaglóiskola tanáraként, majd a frontra vezényelték. 1945 és 1948 között szovjet hadifogságban volt.

Mindezen előzmények után természetesen a Rákosi-éra alatt B-listára került: származása és korábbi tevékenysége miatt kitelepítették, ahogy mindenkit, akik „csak rendfokozatukat veszítették” hozzá hasonló módon 1951 után.¹⁶ Azonban hamar visszakerült, s először éjjeliőrként dolgozott, majd 1953 és 1959 között, ahogyan általában a sorstársai, ő is a mezőgazdaságban talált magának munkát. Ugyanakkor rendhagyó módon kifejezetten befolyásos beosztást kapott, legalábbis az ő helyzetéhez képest: a Mezőhegyesi Állami Gazdaság ménésének lett a sportszakfel-

¹³ Kempelen Béla (1910): *Magyar Nemesi Almanach*. Budapest.

¹⁴ Oklevél kelt: Bécs, 1912. október 15. Liber Reg. LXXII. 818.

¹⁵ Magyar Imre – Györfly-Villám András (1988): *Iskolalovaglás*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 144.

¹⁶ Szakály Sándor (2002): *Honvédség és tisztikar 1919–1945*. Ister, Budapest.

ügyelője, ami korábbi tisztségeivel egybevetve ugyan alacsonyabb státust jelentett, de akkor is meglepő volt. Mindezek után nem is csodálkozhatunk azon, hogy 1959. március hetedikén a holland királyi udvar közvetlen kérésére megengedték a kivándorlását Hollandiába, ahol a holland országos lovasszövetség tanára és felügyelője s egyben a királyi udvar lovaglótanára lett.¹⁷ Valójában nem történt más, mint hogy korábbi sors társaihoz hasonlóan ő is Nyugatra távozott, de a többiekkel ellentétben nem 1945 és 1947 között, hanem jóval később. Életében számos kitüntetést kapott, így a Magyar Érdemrend lovagkeresztje és Kormányzói dícsérő elismerés mellett Nemzetvédelmi Keresztet, majd a Svéd Kardrend 1. osztályú lovagkeresztjét és a Holland becsületrendet is kiérdemelte.¹⁸

A bécsi spanyol lovasiskolai végzettsége alapján került a testőrségi spanyol lovasiskola megüresedett vezetői beosztásába. Ő mentette ki Budapestről Bethlen Istvánt 1944. március 19-én, a német páncélos egységeket kijátszva, s a miniszterelnököt első búvóhelyére juttatta. Október 16-ára virradó éjszaka lefegyverezte a nyilasokhoz átállt járőrparancsnokát, és az árulásról jelentést is tett. Hollandiában eredményei elismerésül vándordíjat is elneveztek róla, s akkor már kiterjedt szakirodalmi munkásságot is folytatott. Országos felügyelői állásából 1971-ben nyugdíjazták, de udvari lovaglótanári állását 1981-ben bekövetkezett haláláig megtartotta – ő tanította lovagolni Beatrix királynőt. Angolul, franciául, oroszul és olaszul is beszélt.¹⁹ Jellemének alakulásában szerepet játszott a szakmája, mégis, a Horthy-kor katonaságáról alkotott képünktől eltérően humánus alkat volt.²⁰

Hazslinszky-Krull Géza pályája sok tekintetben tipikusnak mondható. Egyrészt, amint az apja is, mert német származása ellenére dzsentrilányt vett feleségül, sőt adoptálás útján maga is azzá vált, mondhatnánk, hogy a dualizmus korára oly jellemző dzsentrilány mintakövetéstől ő sem igen ütött el. Szintén jellegzetes mind az apánál, mind a fiúnál, hogy ha egyszer már a nemességhez tartoztak, s ezt sem a kortársaik, sem a későbbi nemzedékek nem vonták kétségbe,²¹ a lovasságnál szolgáltak. A dualizmus alatt a nemesi származású magyar tisztek jelentős hányada került ide, amire az előkelő tisztek kiválóan alkalmasnak bizonyultak, hiszen ennek a hadviselésben betöltött szerepe másodrangú volt már ek-

¹⁷ Maiburg, Jan S. (2007): *The Forgotten Spanish Riding School: The Story of the Royal Hungarian Spanish Riding School of Budapest and its Last Commander, Lieutenant Colonel Vitéz Géza Hazslinszky-Krull von Hazslin. Haute École*, 15. évf. 4. sz. 2–5.

¹⁸ 1st class Royal Order of the Sword Swedish Kungliga Svärdsorden and the Knight Grand Cross of the Order Orange-Nassau.

¹⁹ Ernst József et al. (2001): *Gondolatok a lovaglásról. Örkényi lovaglótanárok írásai. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 11–32.*

²⁰ *Reiter Zeitung*, 1980. 2. sz.

²¹ Lásd például Bangha Ernő (1990): *A magyar királyi testőrség 1920–1944.* Európa, Budapest. 281.

kor, és inkább csak a reprezentációt, a rendfenntartást szolgálta.²² Bár a testőrségnél nem tettek különbséget lovas, gyalogos vagy tüzér tisztek között, a társadalmi érintkezésben nyilván megvolt a maga jelentősége ennek a presztízsbeli különbség okán. Az életpálya tipikus abban a tekintetben is, hogy a katonai felső vezetésnek, amelyhez a testőrség parancsnokai is tartoztak, több mint a fele az elcsatolt országrészekből származott, így 17 százaléka a Felvidékről jött.²³ Szintén a többséghez hasonlít a téren is, hogy az apja katonatisztként szolgált, hiszen a sokféle származású katonatisztek közül a legtöbben mégiscsak ilyen családokból kerültek erre a pályára. Jellemző volt a család nagysága is, két testvére született, és keresete is átlagosnak számított a tisztikaron belül, s amennyiben az elithez kívánt tartozni, amit társadalmi kapcsolatai meg is alapoztak, ez a jövedelem nagyon kevésnek bizonyult: alezredesként havi 865 pengőt tett ki, amelyet csak a lakás és a családi pótlék emelt meg valamelyest. Ha viszont az úri középosztály, azaz a tisztviselők átlagos keresetéhez viszonyítjuk, meglehetősen magas ez a tiszti fizetés, hiszen egy államtitkár fizetésével állt egy szinten.

A Magyar királyi testőrséget egyébként 1920-ban hozta létre Horthy Miklós a darabont testőrség jogutódaként. Ennek a katonai testületnek az összetétele és jellemzői nagyon sajátosak, részben már azért is, mert honvédelmi funkciói nemigen voltak. Reprezentatív jellegével és azzal, hogy magukat leginkább Mária Terézia testőrsége örökösének tartották, a két világháború közötti társadalomban, még akkor is, ha az sok más tekintetben is archaikusnak számított, ősközületként hatottak. A testőrség szintén eltért a katonaság egészétől azt illetően, hogy harminckilenc tisztje közül harminckettő nemesi származású volt, tekintettel arra, hogy a katonai vezetés egésze ilyen nagy arányt 1848 után sohasem tudott felmutatni, s a Ludovika növendékei között a Monarchia alatt is a kispolgári származásúak domináltak inkább. E társadalmi szerepnek megfelelően a testőrség tisztjei nagy értékű bútorokkal és festményekkel, perzsaszőnyegekkel berendezett négy-öt szobás lakásban laktak. Társadalmi életüket a koktélpártik, a feketekávézás, egyszóval a „kúria-kvaterka” világa jellemezte, mégis, e felszín alatt más is rejtőzött. Már a kiválasztásuknál léteztek műveltségi szempontok is, így például a nyelvtudás az anyagiak mellett. Lakásuk berendezésében hangsúlyos szerepet kaptak a könyvek és a könnyű szerzők, mint Pekár Gyula, aki mellett a klasszikusokat, a történelmi műveket és természetesen a kor divatos szer-

²² Hajdú Tibor (1991): *Tisztikar és középosztály a dualizmus korában*. (Előadások a Történettudományi Intézetben, 15.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 8.

²³ Szakály Sándor (1989): A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete 1919–1945. In: Hajdú Tibor (szerk.): *„A magyar katonatiszt” 1848–1945*. (Társadalmi- és művelődéstörténeti tanulmányok 5.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 85–110., 89.

zőit, például Márai Sándort vagy Herczeg Ferencet is megtalálhatjuk. E vonások ellenére felfedezhetünk egy jellegzetesen polgári szokást is a hétköznapi életükben: sokuk játszott valamilyen hangszeren, és gyakran rendeztek házi muzsikálásokat is, amelyeken klasszikus szerzők műveit játszották. Hazslinszky-Krull Géza idekerülését természetesen nemcsak azzal érdemelte ki, hogy országos hírű és tudású lovas hírében állt, hanem azzal is, hogy társasági kapcsolatainál fogva országosan ismert személynek számított: mindenki ismerte, és ő is mindenkit ismert. A kortársainak véleménye szerint korrektségéhez nem férhetett kétség, s ez volt számára a legjobb ajánlólevél.²⁴ Általánosságban elmondhatjuk, hogy ellentmondásos arculatot mutatott ez a réteg a viselkedéskultúra tekintetében: inkább jellemezte a csendesség, a szerénység, mintsem a hivalkodó magatartás vagy a poszosz katonai fegyelem.

Hazslinszky-Krull Géza gondolkodásában és magatartásában jellegzetes képviselője ennek a régi világnak. Kapcsolattartásában, társadalmi érintkezések terén jellegzetes k. u. k. huszártiszt volt. Eszményét a becsületesség, a lovagiasság fémjelezte, a társaság jelentette számára az életető közeget (kitűnő táncos hírében állt); hagyománytisztelete, az etikett ismerete s annak nemcsak magától, hanem másoktól való megkövetelése is jellemezte éleltszemléletét. Mégsem lehet őt teljesen azonosítani azzal a retrográdnak tekinthető réteggel, amelybe a katonatisztek nagy része tartozott, mert önzetlen, segítőkész és hűséges ember volt. Nemcsak lojalitásának, hanem humánus szemléletének is bizonyítéka, hogy 1944-ben, amikor Békássy és Földes testőrszázadosok élete veszélybe került Skorzeny bosszúja által, habár csak tolmácsként működött közre az ügyben, sikerült elérnie, hogy mindketten megmeneküljenek. Skorzeny kérésére, Lázár utasítása alapján ugyanis tolmácsként dolgozott a várat megszállva tartó németeknél. Mikor Horthy parancsára a németekre tüzeltek, amelynek többen is áldozatává lettek, Skorzeny a kirendelt testőröket le tartóztatta, majd közülük az említett kettőt kiemelte és rögtön becsukatta. Hazslinszky, aki jó viszonyt ápolt a német parancsnok segédtisztjével a gyakori érintkezések miatt, jelezte, hogy milyen sors vár társaikra, és az említett segédtisztnél elérte, hogy az este folyamán, amikor parancsnoka már kellően illuminált állapotba került, rábírja, hogy a magyar tiszteknek megbocsásson, és elengedje őket.²⁵

Hasonlóképpen fel kell figyelni arra az ellentmondásra, hogy bár fiatalon nem adta explicit módon bizonyítékát műveltségének, talán csak a nyelvtudását tekintve, idősebb korában nem tudott kibújni a család polgári örökségéből, és szakmáját tudományos formában művelte. Huszártisztből végül tanár és tudós lett. Már a Spanyol Lovasiskola tanáraként

²⁴ Bangha Ernő (1990): *A magyar királyi testőrség 1920–1944*. Európa, Budapest.

²⁵ Uo.

is inkább rávezető, halk szavú stílusban oktatta az idomárokat, és képezte ki a lovakat. Végtelen türelem jellemezte munkáját, ami ritkaságnak számított a katonaságban, még a tanárok között is. Parancsnoka s egyben tanártársa, Hanthy László sokkal dinamikusabb s egyben türelmetlenebb személyiség volt, határozott, robbanékony és erélyes, mint általában a kiképzőtisztek. Ebben az iskolában, amely mind formai jegyeit, mind tartalmát tekintve sem jelentett egyebet, mint a Monarchia dzsentri világának a továbbélését, az 1940-ben az intézmény vezetőjévé lett Hazslinszky unoka ellentmondásos szerepet töltött be, mivel ellentmondásos volt maga a személyiség is. Olyan iskolát vezetett, amelyben a bemutatókhoz a huszárok Mária Terézia korabeli Hadik-huszár egyenruhát húztak, állógallérral, aransújtásokkal, sötétkék dolmányukat fehér-sárga kartoszszíjjal és övvel keretezve. Sötétkék, testre simuló nadrádjukat sárga vitézkötés szegte, s mindehhez fekete, alacsony kérgű, oldalvarrott, sárga paszományos csizma járult, sarkantyúval. Mindez egyfelől a maga élet-szerűtlenségével egy elmaradott és atavisztikus világot szimbolizált; az iskola vezetője, az etikett tökéletes ismerője, a társaságok állandó, megbecsült tagja egyfelől ennek a kövületként tovább élő dzsentrivilágnak volt a reprezentánsa; másfelől azonban több jel is arra mutatott, hogy nem illik hézagmentesen ebbe a képbe.

Ez az ellentét, részben a család korábbi nemzedékei és imént bemutatott tagja között, részben a magánszemély sorsán és jellemén belül azért oly fontos, mert nemcsak róla mondhatjuk el mindezt. Hiszen nemcsak Hazslinszky Irén fia szolgált katonatisztként, hanem Hazslinszky Marcell László fia alezredesként, lányának, Mártának az első férje, Solti Ernő pedig honvéd századosként. Hasonlóképpen, Hazslinszky Géza Zoltán fia lovas testőr őrnagy lett, és a szóban forgó Hazslinszky-Krull Géza testvére, Ilona is katonatiszthez ment férjhez: Detlev von Arentschildt méneskari alezredeshez. Ráadásul mindnyájan a katonaságnak ahhoz a részéhez tartoztak, amely funkcióit veszítve kihalóban volt, s amelyben mindvégig a legnagyobbnak mutatkozott a nemesség aránya.

Ezek az emberek ekkoriban nagyrészt csupán a kapcsolataikból éltek, a társadalmi helyzetüket is egyfajta látszatvilág fenntartásával igyekeztek megerősíteni, például a lakáskultúrában, az autótartásban vagy a privát lótartásban megnyilvánuló úrisággal. Az említett másik unoka, Hazslinszky Zoltán is ellentmondásos személyiség. Karrierje átlagosnak mondható: a Ludovika után lovagló és hajtó tanárképző iskolát végzett, majd unokatestvére után ő is Örkénytáborba került, ahol rokona nyomdokaiba lépve 1944-től az iskola parancsnoka lett. Számtalan kitüntetéssel mellett szintén szerény, kedves, figyelmes, a legnagyobb mértékű jóindulat jellemezte. Személyében olyan polgári értékeket képviselt, amelyek ugyan illeszkedtek szakmai környezetéhez, mégis elütöttek tőle. Ugyanez mondható el Hazslinszky-Krull Géza sógoráról, Detlev von

Arentschildtről, aki a Bábolnai Ménes parancsnoka, a Johannita lovagrend tiszteletbeli tagja volt, s akinek a fia mégis üzleti pályára lépett, később ugyanis a Swiss Cantonbank vezérigazgatója lett.²⁶

A család másik ága: Tamás és utódai

Nagyatyjuk életét úgy ismertük meg, mint aki a polgárosodás útján haladt előre, mégis megőrzött valamit a család nemesi múltjából. Mind az öt fia nemesi családba nősült, ami semmiképp sem lehet véletlen. Ahhoz hogy tágabb képet kapjunk a családról, vegyük szemügyre Hazslinszky Tamás leszármazottainak sorsát is. Négy gyermeke született: Hazslinszky Rezső (született: 1870), történész, újságíró, muzeológus és múzeumigazgató; Eperjesen járt gimnáziumba, majd történelem és levéltáros szakon végzett Budapesten. 1894-ben avatták a filozófiai tudományok doktorává. Végül az eperjesi kollégium tanára lett 1890-ben, majd 1892-től Békéscsabán, 1895-től Besztercebányán, utána pedig Rimaszombatban tanított. Végül 1898-tól a rozsnói evangélikus gimnáziumban oktatott történelmet, latint, magyar nyelvet és irodalmat, történelmet, földrajzot, görög, francia és angol nyelvet. Az 1894/94-ös tanévben tehát három Hazslinszky tanított egyszerre az Eperjesi Kollégium Főgimnáziumában: Frigyes, Tamás és annak fia, Rezső. Rezső 1895-től egyben a Rozsnyó Városi Múzeum igazgatói teendőit is ellátta. Beutazta Dalmáciát, Görögországot, Német-, Svéd-, Olaszországot, valamint Norvégiát, Kis-Ázsiát, járt Londonban, Párizsban és Svájcban is.²⁷ Hazslinszky Rezső tudományos munkássága főként a régi magyar történelem kutatására irányult, eredményeit nemcsak a helyi lapokban közölte időnként Ahasverus álnéven, hanem olyan országos lapokban is publikált, mint a *Magyar újság*, *Magyar Szó*. Több értékes tudományos könyvet is írt, mint például *A királyi szék betöltése a XVI. században*,²⁸ *A Jagellók korának kútforrásai*, amely 1895-ben jelent meg Besztercebányán, vagy *A Rozsnyói ág. hitv. ev. egyház története*, és különböző útikönyveket, amelyek diákjaival tett utazásait örökítették meg; de írt latin nyelvkönyvet és a szociális kérdésekkel foglalkozó több munkát is.

1897. április 21-én alakult meg a Besztercebányai Régészeti és Tör-

²⁶ *Magyar Hírlap*, 1889. augusztus 26., Ganz üzlet brit szemmel. Az Arentschildt család egyébként eredetileg Hannoverből származott, s 1866-ban került a Monarchia területére. Mikor az osztrák–porosz háborúban Ausztria szövetségese, Hannover kapitulált, majd azt Poroszország a prágai békét követően annektálta, a katonai vezetés nagy része menekülni kényszerült, s így kerültek ők Ausztriába.

²⁷ Szinnyei József (1890): *Magyar írók élete és munkái*. IV. köt.; Gulyás Pál (1939): *Magyar írók élete és munkái*. Budapest.

²⁸ Hazslinszky Rezső (1893): *A királyi szék betöltése a XVI. században*. Békéscsaba.

téneti Társulat, amelynek egyik alapító tagja volt, s aminek a miniszteri megerősítését is ő harcolta ki. A társulat már az indulásakor is több mint száz tagot számlált, és a múzeum által Budapestre felküldött tárgyak a kiállításon „kiállítási nagy címet” kaptak. Három helyiségben rendezkedtek be; tekintélyes könyvtárt rendeztek be történeti, régészeti és természettudományi művekkel. Még a megalakulás évében ásatásokat kezdtek a tufnai barlangban.²⁹ Hazslinszky Rezső korát meghaladó gondolkodású ember volt, aki nemcsak történeti tárgyú cikkeket írt, hanem pártfogolta a szociológiát is: szerette volna elérni városában, Rozsnyón, hogy kötelező iskolai tananyaggá tegyék. A kilenc nyelvet beszélő tanárnak már Besztercebányán fenntartásai voltak a kisvárosias élettel szemben, mint ahogy azt Szilágyi Sándorhoz, a *Századok* szerkesztőjéhez írt levelének ironikus hangvétele is tanúsítja. Arra kéri Szilágyit, hogy emlékezzen meg a társaságról a folyóiratban, mivel az jó hatással lenne a város társadalmára, a tömegekre, és egyben serkentőleg hatna a tagokra, ha egy ilyen tekintélyes szaklap írna róluk. Mikor Rozsnyóra került, az Evangélikus Főgimnáziumba, elviselhetetlennek tartotta annak elmaradottságát. Így írt Apáthy Istvánnak, a kolozsvári egyetem tanárának 1912-ben: „Mi, akiket a sors kisdéd városokba vetett, ahol saját érdekeik szerint legázolnak, elmellőznek majd minden valamirevaló önálló agyat és értékes elemet, nagyon is jól tudjuk ezt a munkásságát nagyságodnak értékelni.”³⁰ (Ti., hogy a függetlenségi párti gyűlésen fellépett a képviselőházban folyó „brutalitások” ellen.) Éppen a szociológia iskolai taníttatását kezdeményező felolvasásainak és cikkeinek köszönhetette, hogy az iskolai igazgatóválasztáson megbukott. Elkeseredésében elhatározta ugyan, hogy Kolozsvárra megy magántanárnak, s ebben Apáthy a segítségére lett volna, később mégis elállt ettől az elhatározásától. Mindezek ellenére mindent megtett, hogy Rozsnyó művelődését fejlessze, így a Rozsnyói Művelődési Egyletben, amelyet igazgatott, igen aktív szerepet játszott: két ciklusban négy–hat előadást szerveztek, és 1898-ban ő alapította meg a Rozsnyói Tanárok Egyletét is. Tagja volt mindemellett a Magyar Kárpáti Egyesület Gömöri Osztályának.³¹ 1901-től a *Sajó-Vidék* című újság szerkesztője, majd első igazgatója lett a helybéli múzeumnak. 1906-tól szerkesztette a *Rozsnyói Híradó* című hetilapot, közreműködött a *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat *Gömör-Kishont vármegye* kötetének az összeállításában, a Magyar Védőegyesület ügyvezető titkára, az Országos Középiskolai Tanáregyesület, a Történelmi Társulat és számos más tudományos és kultúregyesület tagja volt.³²

²⁹ *Századok*, 1897. szept. 15., XXXI. évf., 660.; Hazslinszky Rezső levele Szilágyi Sándorhoz, OSZK Kézirattár, Fond IX/246.

³⁰ Hazslinszky Rezső levele Apáthy Istvánnak, OSZK Kézirattár, 2452 Quart. Hung. 2.

³¹ *Turistaság és Alpinizmus*, 1910–11. I. évf., 218.

³² Tökölly Gábor (1999): *Ki kicsoda Rozsnyón*. Méry Ratio, Somorja. 136–138.

Rezső első feleségétől, nagyváradai Baranyai Ilonától, akivel 1901-ben házasodott össze, elvált, s 1906-ban feleségül vette saját unokatestvérét, Jermy Valériát. Ő ugyanis Hazslinszky Tamás felesége, Frederike Amalie Jermy testvérenek, Carl Heinrichnek volt a lánya. Barátai között találjuk Markó Károly festőművészt, az MTA tagját, Pósch Józsefet, akivel 1903. január 29-ig együtt szerkesztették a *Sajó-Vidéket*, aki a Zólyom megyei nemes Pósch családból származott, és 1908-tól Rozsnyó polgármestereként, a Gömör-Kishonti Evangélikus Egyházmegye főfelügyelőjeként dolgozott.³³

Hazslinszky Jolán (született: 1866) balogi Baloghy Farkas lelkész felesége, míg Ilona (született: 1862) Matherny Lajos neje lett. Kálmán (született: 1868.) 1896-tól Pozsonyban dolgozott tanárként az evangélikus líceumban. Budapesten tanult festészetet a Mintarajziskolában, és első sorban naturalista arcképeket festett, amelyek közül egy ma is látható a Kelet-szlovákiai Galériában, Kassán.³⁴ Nem nősült meg, és 1907-ben fiatalon hunyt el.³⁵

Mindkét ágon túlnyomó többségben voltak a rokonságban a nemesi származásúak. Ennek a jelentősége kiemelkedően fontos, hiszen a házas-társi kapcsolat a legszorosabb kötődés egy ember kapcsolathálójában, az egyetlen rokoni kapcsolat, amelyet mindenki maga választ. Saját génjeit, értékeit, világnézetét, sikerességét vagy sikertelenségét adja át gyermekeinek, s egyben a rokoni kapcsolatok azok, amelyek a legjobban használhatók a személyes szívességek rendszerében. Ez utóbbinak a jelentősége nemcsak ebben a történelmi korszakban kiemelkedő, hanem tértől és időtől függetlenül mindig. Nem becsüljük túl a szerepét tehát, bármekkora jelentőséget is tulajdonítunk a házastársválasztásnak, hiszen éppen ezek azok a kapcsolattrendszerek, amelyek igazán életszerűen jelölik ki egy-egy társadalmi csoport határvonalait, még akkor is, ha a társadalom mérhető, kemény mutatói nem éppen ilyen formákat mutatnának. Ebben a rokoni hálóban ugyanakkor jól látjuk, hogy két tanár fiú mellett élt egy járásbíró, egy tanácsjegyző és egy honvédszázados férj, sőt valójában az orvosi pályát választó utód sem tekinthető piacból élő értelmiséginek, hiszen a rendőrségen dolgozott mint hivatalnok, és a tanácsosi rangig vitte.

A 20. században a hivatali pályát választók közt tovább csökkent a nemesi származásúak aránya, így 1927-ben legfeljebb hetedük tartozott ide.³⁶ Az életpálya, amely a hivatali állást választó dzsentrit jellemez-

³³ *Rozsnyói Híradó*, 1914. szeptember 20. 37. évf. 38. sz. 2.

³⁴ *Správa o činnosti a hospodárení za rok 2014*. Východoslovenská galéria, Košice.11 <https://vsg.sk/wp-content/uploads/2019/05/sprava-za-rok-2014.pdf> (letöltés dátuma: 2023. 07. 26.).

³⁵ Poszvék Sándor (szerk.): (1903): *A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Keresztyén Egyház Névtára az 1903. évben*. Romwalter, Sopron. 280.

³⁶ Janos, Andrew C. (1982): *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*. Princeton,

te a 19. század második és a 20. század első felében, semmiképpen sem nevezhető homogénnek vagy egységesnek, mint ahogy maga a nemesi származásúak csoportja sem. Könnyen belátható, hogy egy hagyományosan domináns német származású városi polgársággal rendelkező felvidéki város társadalmának asszimiláló ereje elég nagy lehetett ahhoz, hogy az oda beáramló kis- és középnemeseket saját képére formálja. Elképzelhető tehát az is, hogy a nemesi származású középosztálynak egészen különböző csoportjai jöttek létre a századfordulón élő második és a 20. század elején élő harmadik generációban is, akik egyben eltérő értékrenddel, világnézettel rendelkeztek. Ugyanakkor még a polgári értékrendet átvevő dzsentri is megőrizhetett valamit múltjából, ami leginkább talán a házastársválasztásban megnyilvánuló integrációban vagy reintegrációban jutott kifejezésre.

Vissza a család első ágához: a harmadik generáció

Hazslinszky Géza másik fia, Hazslinszky Bertalan,³⁷ a már említett katonatiszt, Hazslinszky Zoltán testvére 1902. november 19-én született Budapesten, s bár az apja ügyvédként és törvényszéki bíróként dolgozott, a családban egészen másféle hagyományok uralkodtak nemcsak a nagyapja, hanem a nagybátyja, a már említett Mágócsy-Dietz Sándor révén is. Ez utóbbi ekkor, amikor az unokaöccse született, az MTA rendes tagja volt, egyben nyilvános rendes egyetemi tanár Budapesten, és számtalan társaság, így a Horthy kollégium, a gyógyszerészeti társaság tagja. Személye is jól példázza azt a kettősséget, amit a családon keresztül próbálunk bemutatni, vagyis hogy az úri középosztálynak még a nemesi származású magyar része sem tekinthető feltétlenül egységesnek és egyívásúnak. Jelentős hányadának eltért ugyanis az életszemlélete a középnemesség bibói kritika által sújtott úri részétől vagy éppen a szakértelmiségétől. Erre a rétegre jellemző volt ugyanis, hogy nyitottabb, így a kapcsolatait nem kizárólag a saját csoportjából válogatta, hanem éppen abból a többnyire német kereskedő vagy iparos származású polgári rétegből is, mint ahogy Dietz Gusztáv, Mágócsy-Dietz Sándor édesapja, ám az ő értékrendjük közelebb áll egymáshoz, mint a retrográdnak tekinthető dzsentriéhez. Így amikor Mágócsy-Dietz Sándor nagyapja, a már említett Putz Sámuel 1834-ben fiatalon meghalt, felesége, a már szintén említett Susanna Jermy hozzámént Mágócsy Sándorhoz (1838), s egy szintén Sándor névre hallgató fiuk született Debrecenben. Mágócsy

N.Y. 251.

³⁷ Kárpáti Zoltán (1968): Hazslinszky Bertalan emlékezete. *Botanikai Közlemények*, 55. évf. 3. sz. 149–152.

Sándor igen régi nemesi családból származott, s amikor meghalt Dietz Gusztáv, örökbe fogadta felesége unokáját, aki ekkor a nevét is felvette.

Ennek a jelentőségét persze könnyen félreérthetjük, ha a polgári rétegek idomulásával, a nemesség követésével magyarázzuk. Valóban közkeletű az a kép, amely a magyarországi polgárosodásnak ezt az útját ábrázolja, éppen a magyar polgárság hiányával indokolva a jelenséget. Itt azonban egészen másról van szó. Az ekkoriban már javában publikáló botanikus igazi indoka az volt, hogy a neve alapján, amelyet a német lapok Alexander Dietznek tüntettek fel, ne lehessen német nemzetiségűnek nézni.³⁸ Ennek hátterében a hazafiúi elkötelezettség rejlett, amely 1848 óta a magyarországi németiséget egyre inkább jellemezte, és ami arra készítette őket, hogy nagy számban magyarosítsák a nevüket, valamint hogy már a szabadságharc alatt a magyar ügy mellé álljanak testben és lélekben egyaránt. A természetes módon meglévő bensőséges kapcsolaton túl tehát ez motiválta e lépése során, s nem a „magas presztízzsel” rendelkező dzsentrí pusztá majmolása. Magyarsága nem a rendies alkalmazkodás feltétele, nem az úri társaságba való belépés kulcsa volt, sokkal inkább a 19. század német romantikájára jellemző kissé patetikus nemzeti érzés hatóereje. Egyébként sem teljesen hihető az az állítás, hogy a német eredetű városi polgárság feladta a 19. században évszázadok során kialakult és őrzött értékeit, viselkedéskultúráját, hiszen ez a réteg nagyon is öntudatos volt; a saját szerepét és kultúráját többre értékelte a dzsentriénél, és mélyen elítélte a léha, kicsapongó életet. Számukra nyitva álltak a felemelkedés lehetőségei, és kapcsolatrendszerük anélkül is megtalálta volna az utat akár nemesi származású, akár az „úri” foglalkozású magyarság jobbik feléhez, hogy a mikszáthi típussal érintkezniük kellett volna. Hogy a német eredetű polgárság magyar identitásának a kialakulása mennyire fontos nemcsak saját maguk, hanem a haladó gondolkodású magyar középnemesség számára is, azt jól bizonyítja éppen a Hazslinszky család egyik tanár tagjának, Rezsőnek a tollából megjelent közlemény. *„Kedves szerkesztő úr! A véletlen Ondera Ferenc rozsnyói polgár házába vezetett, a hol egy belső szoba gerendáján a következő felírást leltem: EZT A HÁZAT MEGÚJJÍTATTA [sic!] KRÚS PÉTER, ALIAS: SÜVEGES ANNO 1703. Ad futuram memoriam céljából érdekesnek találtam feljegyezni azt, hogy ebben a házban kötötte meg a magyar és német nemzet a békeegyezséget, amely már akkor a magyarosított nevű Süveges Péter (alias: Krús Péter) tulajdonában volt.”*³⁹

³⁸ Mágócsy Dietz Sándor naplója, 1870–1890.

³⁹ *Sajó-Vidék*, 1906. december 6. 1707. szeptember 18-án ebben a házban zajlott le az a fontos tanácskozás, amelynek célja a rozsnyói magyar és német protestáns hívek összebékítése volt; a tanácskozáson részt vett a város akkori főbírája, Ábrahám Gáspár is.

Összességében elmondhatjuk róluk, hogy a német városi polgárság a Felvidéken éppolyan exkluzív volt, mint a dzsentrí, és amikor a 19. század, majd a 20. század folyamán átalakult a társadalom szerkezete, kialakult a középosztálynak az a csoportja, amely nem foglalkozási és származási csoportokhoz volt köthető, hanem az értékrendszerek eltérő mivoltához. Így léteztek tehát olyan kapcsolatrendszerek, amelyekben a középrétegek minden képviselője előfordult: állami hivatalnokok, tanárok, magántisztviselők és kereskedők éppúgy, mint nemesi és polgári származásúak. Ezt láthatjuk Hazslinszky Frigyes gyermekeinek a foglalkozásválasztásában és a család kapcsolataiban is. Egyébként nehéz feladat a foglalkozás és a jövedelem szerinti csoportosítás éppen azon szakmák besorolása miatt, amelyek, mint például az egyetemi tanárság, egyszerre jelentettek állami alkalmazást, így úri státust és kiemelkedő szellemi tevékenységet, vagyis értelmiségi státust. Hasonló nehézséget jelent az ügyvédi magánpraxist folytató vármegyei ügyész, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, vagy annak a bankárnak a besorolása, aki főrendi tag is egyben. Éppen ezért a Hazslinszky család tanár tagjai abba a szűk értelmiségi rétegbe is tartoztak, amely bizonyos értelemben mindig kívülálló maradt. Vítathatatlan azonban, hogy egyben az úri rend részei is voltak, különösen, mert akadtak a családnak hivatali pályát választó, nem tanár vagy másféle értelmiségi foglalkozást gyakorló tagjai is. Míg az első áttekintett generációban a két ős, Frigyes és Tamás tanárok, addig a következő, a 19. század közepén született nemzedék tíz gyermeke közül már csak négy dolgozott tanárként, egy lelkészként, és öten valamilyen „úri” hivatást választottak a törvényszéken, katonatisztként vagy valamilyen hivatalban, vagy ezen a pályán dolgozó férjhez mentek feleségül. Az ő gyermekeik közül tizenegy választotta a hivatali vagy a katonai pályát (illetve férjet), és mindössze ketten tartottak ki a tanári hivatás mellett.

A Hazslinszky család első generációja tehát a városba költözött kisenemesi réteg oktatáson keresztüli mobilitási pályájának típusát testesíti meg. Iparos szülők taníttatták gyermekeiket, akik ennek köszönhetően feljebb emelkedtek a ranglétrán, és tanárok lettek, valamint életségüket teljesen áthatotta a polgári mentalitás; feleséget is a szepesi német családok lányai közül választottak. Ugyanakkor a család tipikus stratégiáját a következő nemzedékekben felváltotta valami más. Az első nemzedék tagjai nemesi feleséget vagy férjet választottak, a másodikban fele részben úri állást kerestek maguknak, a harmadik tagjainak a többsége pedig már úrinak számító hivatali állást töltött be, vagy katonatiszt volt. Ugyanakkor mentalitásukban, értékrendjükben kitörölhetetlenül nyomot hagyott a szüleik (nagyszüleik) polgári világa. Nem elég tehát a fluktuációt észrevenni, hanem az egyes foglalkozási csoportok megítélését is komplex módon kell látni.

A különböző társadalmi formációk vertikális alakulásában egyébként

is nagy a lokalitás szerepe; nem állíthatjuk tehát, hogy mindezen folyamatok egyformán zajlottak le minden egyes városban. Budapest lakossága elég nagyszámú volt ahhoz, hogy a társadalmi folyamatok itt egyazon helyen, de egymástól mégis elszigetelten kerüljenek sorra, az összes többi város pedig túl kicsi (a századfordulón a legnagyobbakban is csak ötven- és százezres nagyságrend között mozgott a népesség száma, a két világháború között alig haladták meg a százezret az ekkor egyébként is lelassult fejlődésű vidéki városok). Az utóbbiak középosztálya arányosan éppen elég körülhatároltnak számított ahhoz, hogy az informális hálók teljesen átfonják, behálózzák az egészet. Ilyen körülmények között nehezen képzelhető el, hogy kereteiken belül, mintegy elszigetelve önálló fejlődési pályák jöhessenek létre. Más esetben viszont a befogadó népesség kultúrája a mintaadó a kisebbségben lévő bevándorlókkal szemben, és azokat a maga képére formálja. Ez történt Eperjesen is: bár a régi német polgárság számarányát tekintve háttérbe szorult a dualizmus korában, ennek ellenére mintaadó maradt az újonnan beköltözők számára. Ugyanezt mondhatjuk el Késmárkról vagy Kassáról is. A 20. században azután a németiség gyors asszimilációja következtében szinte teljesen eltűnt, megmaradtak viszont azok a jellegzetes polgári vonások, amelyeknek eredetét nekik tulajdoníthatjuk. Az a redukált, kétpólusú kép, amelyet a két háború között festettek a magyarországi középosztályosodásról, amelyben legfeljebb csak két „rossz” alternatíva létezett, s középosztályról így tulajdonképpen nem is lehetett szó, mindenképpen torzító és leegyszerűsítő ábrázolás. Egészében nézve valóban nem létezett belsőleg kellően integrált társadalmi csoport, amelyet középosztálynak nevezhetnénk, de több volt az, mint valamiféle „szervezetlen konglomerátum”.⁴⁰ Nehéz megmondani, hogy mikor alakította a Hazslinszky család az értékrendjét olyanná, mint amilyenek bemutattuk, s hogy milyen okokra vezethető mindez vissza: vajon a külföldi tartózkodás alatt jött létre a 18. században, vagy már előtte kialakult, esetleg Késmárk vagy Eperjes társadalmá jelentett megfelelő közeget a megszületéséhez? A tanulás ugyanakkor a kismanesség számára a felemelkedés tipikus útja volt a 19. század első felében – részben az értelmiségi pályák tömegessé válásának keresleti hatására.⁴¹ Az azonban biztos, hogy a 19. század első felében már egy polgárosult nemesi családot látunk magunk előtt, amelynek fiái és unokái nem mondtak le ugyanakkor arról, hogy mind a társadalmi életben, mind a hivatali állásokban, mind a kapcsolataikban fenntartsák az igényüket az úri középosztályhoz tartozásra.

⁴⁰ Gyáni Gábor (1997): A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. *Századok*, 131. évf. 6. sz. 1265–1304., 1297.

⁴¹ Kósa László (2001): „Hét szilvafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Osiris, Budapest. 258.

Hasonló eredményekre jutott Kövér György is, aki egy biedermeier cipszer család életstratégiáit követte nyomon. A makroszintű megközelítésekkel szemben mikroszinten vizsgálta a korabeli foglalkozási rétegződésképzést; a foglalkozásváltás, házasodás, gyerekszám összefüggései alapján rajzolódott ki a társadalomszerkezet és a családi stratégiák illeszkedése. A mikroszintű elemzés azt mutatta: nem húzódott olyan éles határvonal a kereskedelmi, hivatalnoki és lateiner pályák között, mint a szokásos, a korszakra vonatkozó sztereotípiák alapján ezt korábban feltételeztük.⁴²

Egy értelmiségi élete a harmadik generációban: Bertalan

Nemcsak a természet és a botanika iránti elkötelezettség világába született bele tehát a harmadik nemzedék képviselője, Hazslinszky Bertalan, hanem egy olyan családba, ahol a hagyományok a szorgos munkára és a társadalom jobbítására való törekvést diktálták számára.⁴³ Elemi és középiskoláit Szekszárdon, Nyitrán, majd Budapesten végezte, és a fővárosban érettségizett a fasori evangélikus gimnáziumban, egy évben Wigner Jenővel. Szülei kívánságára az Orvostudományi Karra iratkozott be, hat félév után azonban a saját érdeklődését követve átiratkozott a Bölcsészettudományi Karra, ahol természetrajzi és kémiai tanulmányokat folytatott. 1927-ben szerezte meg a bölcsészettudományi doktori oklevelet általános növénytanból mint főtárgyból és geológiából és kémiából mint melléktárgyakból. 1926-tól már gyakornokként, később pedig tanársegédként dolgozott az Egyetemi Általános Növénytani Intézetben, ahol további életét és kutatásait meghatározó tapasztalatokat szerzett, és kutatásokat végzett. 1928 végén került a budapesti Országos Kémiai Intézetbe, ahol az élelmiszerek mikroszkópos vizsgálatát végezte egészen 1940 végéig, amikor a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola, a későbbi Pedagógiai Főiskola Növénytani Tanszékére került, főiskolai rendes tanári minőségben.

Nem akárhova és nem akármilyen körülmények közé jutott. Az 1928-ban Szegedre telepített főiskola az első polgári iskolai tanárképző és a szintén első, Eötvös József által alapított és Zirzen Janka által igazgatott polgári iskolai tanárképző egyesítéséből alakult. Már maga a Szegedre telepítés is meglepő fordulat, s bár Klebelsbergnek megvoltak rá a maga okai (mint a decentralizáció segítése a tudományban és egyben a taná-

⁴² Kövér György (1997): Egy biedermeier cipszer polgárcsalád életstratégiája. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): „Kőfallal, sárpalánkkal...” (Rendi társadalom – Polgári társadalom, 7.) Csokonai Kiadó, Budapest. 175–179.

⁴³ Kovács József (1966): Hazslinszky Bertalan emlékezete. *Élelmiszervizsgálati Közlemények*, 12. 49–51.

rok munkavállalási kedvében, vagy az egyetemmel való összekapcsolással a képzés színvonalának az emelése, vagy még inkább a takarékoság, és persze az, hogy Klebelsberg 1927 óta Szeged országgyűlési képviselője volt), az a rendelet, amely ezt a döntést kimondta volna, sosem született meg. Ráadásul az iskolák ezzel igen sokat vesztek; egyrészt azért, mert mindkettő kitűnő körülmények közül, tágas és jó állapotú épületből költözött egy korábbi polgári iskola szűk épületébe, amelyből évtizedekig nem is szabadultak; másrészt azért, mert az egyetemmel való kooperáció inkább hátrányokkal, mintsem előnyökkel járt.⁴⁴

1940 szintén nagy fordulat az iskola életében már azért is, mert május hetedikén terjesztette az országgyűlés elé Hóman Bálint „Az iskoláztatási kötelezettségről és a 8 osztályos népiskoláról” szóló törvényjavaslatot, ezt az 1940. XX. számú törvény követte, amely a korábbi hatosztályos népiskolát nyolcosztályossá kívánta átalakítani. Ez a polgári iskolák jövőjét is befolyásolta, az ott tanító tanárok képzésére is közvetlenül kihatott. A Tanácsköztársaság óta napirenden lévő kérdés a tanárképzés reformjának az ügyét állította középpontba, amelynek vitáját és teljes megvalósulását azután a háborús események lehetetlenné tették. Ráadásul ugyanebben az évben a területrendezésnek köszönhetően a Ferenc József Tudományegyetem is visszatért Kolozsvárra, s helyette Szegeden megszervezték a Horthy Miklós Tudományegyetemet. Ilyen körülmények között került tehát Hazslinszky Bertalan Szegedre. Az ország tanárképzését egyedül ellátó intézmény tanárai, így Hazslinszky is, az 1920 óta hivatalosnak számító keresztény-nemzeti ideológiai légkörben és a növekvő militarizálódás ellenére továbbra is humánus értékrendet képviseltek. 1944-ben azonban az iskola épületét katonai célokra lefoglalták, a felszerelését pedig Sopronba vitték. A Növénytan Tanszék tanárai Hazslinszky vezetésével egészen Salzburgig kényszerültek elmenni, hogy 1947-ben végül visszaszállítsák az oktatáshoz nélkülözhetetlen tárgyakat. Október 11-én bevonultak a szovjet csapatok, így végül 31-én megindult a tanév a parancsnokság irányításával.

A háború után, 1945. augusztus 18-án a 6650/1945. M. E. sz. rendelet létrehozta a nyolcosztályos általános iskolákat, s ezzel végérvényesen megszüntette a polgári iskolát. Mindezek után 1947-ben alakult meg a két első pedagógiai, majd később tanárképző főiskola Budapesten és Szegeden, az utóbbi az Állami Polgári Iskolai Tanárképző jogutódaként.⁴⁵ Így alakult ki tehát az a képzési rendszer, amely különválasztotta a nyolcosztályos általános iskola tanítóit a felsőbb osztályok tanáraitól. Ennek

⁴⁴ Bereczki Sándor (1998): A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története. In: Apróné Laczó Katalin – Pitrik József (szerk.): *A Szegedi Főiskola Almanachja 1873–1998*. Juhász Gyula Felsőoktatási K., Szeged. 11–349.

⁴⁵ 137.485./1947. VI. sz. miniszteri rendelet.

hátterében nemcsak a korábbi oktatási szisztéma, hanem az az ekkor már explicit pszichológiai felismerés is állt, amely a gyermek lelki fejlődésében a 9–10 éves kort tekinti fordulópontnak. Azt, hogy a korábban létezett iskolatípusok kialakítását, ha nem is a tudományos megfigyelés, hanem inkább a mindennapi élettől ellesett ismeretek mennyire befolyásolták, nem lehet tudni. Az oktatásügy, így a szegedi főiskola bekövetkezett átalakulása elképzelhetetlen lett volna a tanárok részvétele és természetesen a mögöttük meghúzódó társadalmi, politikai változások nélkül. Mindezen folyamatoknak részese volt Hazslinszky Bertalan is.

Még 1931-ben megbízták a budapesti Állatorvosi Főiskolán, majd a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Állatorvostudományi Karán a növénytan előadásával, ahol később, 1939-ben egyetemi magántanárrá habilitálták, s ahol 1944-ig tanított. 1948-tól az agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karán és a Szegedi Tudományegyetemen is oktatott 1950-ben történő nyugdíjaztatásáig. Az ekkor még csak negyvennyolc éves tudós ereje teljében dolgozott, amikor megfosztották katedrájától, s bár nagyon megviselték az események, sikerült továbblépnie: megbízták a Természettudományi Társulat Múzeumának vezetésével, emellett a Magyar Természettudományi Társulat Szegedi Csoportja Biológiai Osztályának a vezetését is ellátta. Tagja volt a Magyar Országos Állatorvosi Egyesületnek, a Szegedi Tudományegyetem Barátainak Egyesületének és az Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak is. 1951-től az egyetem Növényteni Intézetéhez került mint az MTA ösztöndíjas kutatója. 1953-ban reaktiválták, és Budapest Főváros Vegyészeti és Élelmiszervizsgáló Intézetéhez helyezték főmérnöki minőségben, itt 1963-ig dolgozott mint a biológiai laboratórium vezetője, amikor végül nyugdíjba vonult. Első feleségét, Meznerics Márta tanárnőt, akitől a fia is született, tragikusan fiatalon veszítette el, 1948-ban. Második felesége is tanárnő volt: Visontay Ilona. Tamás fia is követte a családi hagyományt: kertészmérnök lett.⁴⁶

Hazslinszky Bertalan széles körű tudományos tevékenységet folytatott: a növények hamisításának vizsgálatától az állatorvosi növénytanon keresztül sokféle területtel foglalkozott, és számtalan maradandó alkotást hagyott maga után, nemcsak vaskos köteteket, hanem gyűjteményeket is. Rendkívül szerény, csendes ember volt, aki mindenkinek igyekezett segíteni. Nagy tudását és hatalmas tapasztalatát folyamatosan és fáradhatatlanul adta át a tanítványoknak. Mindig készen állt az együttműködésre, még betegen, ágyhoz kötve is tanácsokat, útbaigazításokat, megoldási lehetőségeket adott, és kényes, nehezen megoldható feladatokkal még a lakásán is fel lehetett keresni: nem csoda tehát, ha minden-

⁴⁶ Neidenbach Ákos – Pusztay Sándor (2005): *Magyar hegyisport és turista enciklopédia*. Kornétás Kiadó, Budapest.

ki szerette, és kitűnő munkatársnak tartotta. Súlyos betegségének jelei 1954-től kezdtek mutatkozni, s bár ez fájdalommal nem járt, a járása bizonytalanná vált, majd először az íróasztalhoz, utóbb az ágyhoz kötötte őt. Lelkiismeretes, alapos munkát végzett mindig, sosem elégedett meg az egyszerű megoldásokkal, állandóan az összefüggéseket kereste a legapróbb részletekig hatolóan. Nemcsak tudományos eredményeit tekintve volt méltó utódja nagyapjának, hanem azoknak az értékeknek a képviselőjében is folytatta a családi hagyományt, amelyek évszázadok óta jellemezték a családot. Ugyanakkor annak a rétegnek a fő jellemzői is tovább éltek vele, amelybe tartozott. Habár a tudósi hivatás, a honoráriumi pálya nem nemesi kiváltság volt a 19. század első felében, az egyetemi tanári státus vitathatatlanul úrinnak számított a dualizmus korában és a két háború között egyaránt mind jövedelmét, mind presztízsét tekintve. (Jellemző erre, hogy még az első világháború nehézségei között sem okozott anyagi nehézséget, hogy Hazslinszky-Krull Emil Bécsben operáltassa meg a bélbaját.⁴⁷) Nem vitatható tehát, hogy a Hazslinszky család tagjai nemcsak a származásuk, hanem foglalkozásuk folytán is az úri középosztályhoz tartoztak, legalábbis nem követtek el olyan „vétséget”, amely kizárta volna őket e rendies társadalmi képződmény soraiból. Ha valami mégis ezzel a következménnyel járt volna, akkor az csupán a neki ellentmondó értékrend, kultúra és az a nyitottság, amely a „máshova tartozókkal” fenntartott kapcsolataiknak sohasem szabott gátat. Ez a nyitottság egy igen kiterjedt rokonkapcsolathálóhoz is hozzájárult, amelyben a családtagok még a harmadfokú unokatestvérekkel is szoros kapcsolatot tartottak fenn. Így Hazslinszky Rezső és családja Kassán rendszeres vendége lett az utolsó fejezet főszereplőjének, Sziklay Ferencnek, pedig Éva lányuk a házigazda feleségének harmadfokú unokatestvére volt csupán. Ennek a fokozott jelentőségét mutatja, ahogy mikor Sziklay Ferenc kisebbik fia Budapesten járt Mágócsy-Dietz Sándornál, a jóságos öregúr számára kiderült, hogy a fiatalember nem tudja, kik is voltaképpen a Hazslinszkyak. Olyat tett, amit életében nagyon ritkán: komolyan megfedtte.⁴⁸

Zárszó

A magyar polgárosodás olyan útját igyekeztünk itt bemutatni, amely eltért a nem magyar etnikumú, a történetírásban markánsan ábrázolni szokott esetektől. Azt is szeretnénk volna egyúttal bizonyítani, hogy a 19. századi magyar dzsentriről és 20. századi örököséről, az úri középosz-

⁴⁷ Hazslinszky Gusztáv levele Mágócsy-Dietz Sándornak, 1914. október 2.

⁴⁸ Sziklay László (2002): *Egy kassai polgár emlékei*. Kalligram, Budapest.

tályról alkotott sommás kép némileg egyoldalú. Nem volt egységes ez a réteg sem, hiszen akadt olyan része, amelyre nem jellemző az a zsákutcát képező magatartás és értékrend, melyet nekik szoktak tulajdonítani. A 19. század elején a Felvidék városaiban született generációban még a korábbi nemzedékek polgárosult gazdálkodóival, iparúzóival találkozhatunk. A század második felére létrejövő dzsentrinek ők is részét képezték, de valami mást is megőriztek múltjukból, szüleiktől, nem csak a nemesi okmányokat. Voltak köztük olyanok is, akik pozitív értékeket képviseltek, s akik élete nem adott semmilyen alapot arra az elbeszélésre, melynek a *Gavallérok* igencsak kitűnő példája.

Ez a réteg korántsem volt egységes, láttunk olyan tagokat, akik azon részét képviselték, amely korántsem jellemezhető „zsákutcás” magatartással és értékrenddel. Az életúton, a karrieren és a hétköznapi emberek mindennapjainak alapos megismerésén keresztül vezető elemzést a társadalmi kontextusnak az egyes sorsokra gyakorolt hasonló hatása indokolja. Így a történelmi narratívákat a kortárs szemlélők, intézmények és a saját maguk által konstruált valóság mint kontextus segítségével rekonstruálhatjuk.⁴⁹ A kérdés, hogy a történelmi források saját univerzumot hoznak létre maguknak, helytálló, de Peter Burke szerint a struktúrák a narratívákon keresztül is megérthetők, és ezek a struktúrák lassító vagy gyorsító erőként hatnak az eseményekre.⁵⁰ Az a mód, ahogyan forrásokat formálunk, olyan jelentéseket hordoz, amelyeken keresztül nemcsak az adott kultúra jelenik meg, hanem az alkotója is megnyilvánul. Ez az értelmezés olyan szemantikai tartalom kibontakozását teszi lehetővé, amely a szöveg lineáris dimenzióján keresztül nem érhető el.⁵¹ Esetünkben a többszörös karrierút-elemzés⁵² az egymást nagyrészt átfedő társadalmi csoportok közös háttérjellemzőit vizsgálta. A házasságokra, születésekre, családi és társadalmi eredetre vagy akár öröklött gazdasági pozíciókra, iskolázottságra, vagyonra, vallásra és hivatali tapasztalatokra vonatkozó kérdések a társadalomban betöltött szerepükre és különösen ennek a szerepnek egy korábban teremtett univerzummá való átalakulására vonatkoztak. E két megközelítés ötvöztetésével törésvonalakat vázolhatunk fel a különböző középosztályok egységesnek tűnő történeti szemléletében.

⁴⁹ Levi, Giovanni (1989): Les usage de la biographie. *Annales*, 44. évf. 6. sz. 1325–1336.

⁵⁰ Burke, Peter (1991): History of Events and the Revival of Narrative. In: uő (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Polity Press, Cambridge. 234–237.

⁵¹ Biernacki, Richard (1999): Method and Metaphor after the New Cultural History. In: Victoria O. Bonnel – Lynn Hunt (eds.): *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Berkely – Los Angeles – London. 62–95., 73., 83.; Halttunen, Karen (1999): Cultural History and the Challenge of Narrativity. In: Bonnel– Hunt (eds.): i. m. 165–182., 166–167.

⁵² Stone, Lawrence (1971): Prosopography. *Daedalus*, 100. évf. 1. sz. 46–71.

EGY ELFELEDETT JÁTÉK NYOMÁBAN. NEMZETKÖZI VILÁGPOSTA A TÁNCMULATSÁGOKBAN (1880–1930-AS ÉVEK)

Oravec Éva

Összefoglaló:

A nemzetközi világposta elnevezésű játék a táncmulatságok részeként az 1880-as évek végén jelent meg Budapesten, majd néhány év alatt országsszerte elterjedt. A képeslapok megvásárlásából befolyt összeget legtöbbször jótékony célra ajánlotta fel a rendezőség, díjazták a legtöbb levelet eladó és a legtöbbet megkapó leányt. Egy este alatt akár több ezer képeslap is forgalomba került a bálteremben.

Idővel megjelentek változatai, a játékot a szervezők rugalmasan alakították, a lényeg azonban nem változott: titkos üzeneteket küldhettek egymásnak a fiatalok a mulatságban, olykor szerelmek szövődtek, máskor derűtséget okozott, a rendezőségnek pedig bevételt jelentett. Az egyesületek megjelenésével és a mulatságok átalakulásával együtt ez a játék is a vidék polgárosodásának része lehetett. Ezzel együtt megállapítható, hogy magyar sajátosság maradt, melyet minden bizonnyal a magyar kreativitás teremtett a megjelenő új eszköz, a levelezőlap felhasználásával.

Kulcsszavak: játék, játéktörténet, társas élet, egyesületek, közösség, polgárosulás, postajáték, képeslap

Abstract:

The game called International World Post appeared in Budapest at the end of the 1880s as a feature of dance parties, and then, within a few years, it spread throughout the country. The organizers donated to charity most of the money collected from the purchase of postcards, and the girl who sold the most and received the most was rewarded. Thousands of postcards were sold in the ballroom in a single evening.

Versions of the game appeared over time, and the organizers adapted the game flexibly, but the essence did not change: the young people could send secret messages to one another during the fun; sometimes love was entwined; at other times it raised cheerfulness; and it all meant proceeds for the organizers. Along with the appearance of associations and with the transformation of entertainment, this game could also be part of the urbanization of the countryside. At the same time, it can be concluded that it remained a Hungarian characteristic, which was certainly created by Hungarian creativity using the new tool that appeared, the postcard.

Keywords: game, game history, social life, associations, community, citizenship, postal game, postcard

Bevezetés

A 19. század utolsó évtizedeiben általánossá váltak a különféle egyesületek, közösségek által szervezett, játékokkal egybekötött műsoros estek és multságok. A népszerű szerpentin- és konfetticsata mellett szembe-tűnő a nemzetközi világposta elnevezésű játék gyakorisága. A gödöllői önkéntes tűzoltó testület 1898-as táncmultságának leírásában bukkanunk a következő sorokra, ami a játékot körüllegő várakozást és hangulatot mutatja: *„Tyűh! hát még a világposta! Hány nyíló rózsá-bimbó bizta a maga legédesebb titkát a névtelenség rejtő fátyla alatt egy kis papírkára; hány lángoló szívű ifju öntötte betükbe a levelezőlapon szent érzelmeit s azonkívül mennyi jovialis tréfát, bohóságot, pajzán ötletet szállított a világposta a szélrózsá, illetőleg a Károlyi-féle vendéglő nagy és kis termeinek minden irányában.”*¹ Még 1937-ben is kedvesen írnak Nyíregyházán a világpostáról, *„melynek titkos levélváltása már annyi házasság első mozzanata, annyi szerelem megindítója volt a nyíregyházi ifjúság körében.”*² Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy mi volt ez a játék, mely mintegy fél évszázadig izgalomban tartotta a fiatalságot. Vizsgálom, hogy mikor jelent meg, kik játszották, és hol szervezték meg illetve miért lehetett népszerű. A kutatás nehézségét jelenti a meglehetősen kevés tárgyi forrás, a visszaemlékezések csekély száma és a korabeli sajtó beszámolóinak esetlegessége, szűkszavúsága.

A kutatás során a játék megjelenésének időbeli meghatározásához kiindulópontként Áfra János a Nagy-budapesti Néprajzi Munkaközösség pályázatára készített tanulmányát használtam, amelyben a szerző így ír: a *„80-as évek közepén rendezett szüreti és egyéb táncmultságokon kezdett elterjedni a »nemzetközi világposta« elnevezésű szórakozás, amely gyorsan vált igen népszerűvé. Ettől kezdve nem volt már valamire való multság sem »nemzetközi posta« (és tréfás tombola) rendezése nélkül.”*³ Áfra János tanulmánya mellett Kósa László *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)* című átfogó és történeti-néprajzi folyamatokat mélységeiben tárgyaló műve⁴ volt segítségemre a játék társadalmi közegének vizsgálata során. Az egyes települések, járások, szak-

¹ *Gödöllő és Vidéke*, 1898. március 1. 54.

² *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap*, 1937. szeptember 30. 5. évf. 221. sz. 2.

³ Kovács Ákos (2005): Fővárosi térzene. Áfra János: Munkás-népi játékok és szórakozás a régi Budapesten (1868–1918). *Holmi*, 17. évf. 1. sz. 78–88.

⁴ Kósa László (1991): *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.

mák és a munkásság korabeli sajtóorgánumainak közösségi élettel, mulatságokkal foglalkozó rovatai adtak további információkat a játékról.⁵ Korabeli novellák, visszaemlékezések árnyalták a kialakuló képet. Az apró részletekből rajzolható meg, hogy kik és hogyan játszották, kik voltak a szervezők, a szereplők, és milyen eszközöket és előkészületeket igényelt a játék. A báli levelezőlapok kutatása sokat elárul a nyomdák kínálatáról, a levelezőlapok tematikájáról és a játék változatosságáról.

A játék szervezői gondoskodtak a gördülékeny lebonyolításról. Az első időszakban a táncmulatságok alkalmával szünóra alatt rendezett játék volt a legáltalánosabb. A szervezők vállalták a postafőnök és a postáskisasszonyok (levélkézbesítők és képeslapárusok) szerepét. Szükséges volt egy (vagy több) postaláda a levelezőlapok gyűjtésére. Innen a postáskisasszonyok kézbesítették őket a lehető leggyorsabban. Ajándék járt annak a játékosnak (általában kisasszonynak), aki a legtöbb levelezőlapot kapta, és annak a postásnak, aki a legtöbbet eladta.

1–2. kép. Nemzetközi világposta-levelezőlap egy táncmulatságból, 20. század eleje.
(Forrás: Kner I. nyomdája – Oravec Éva gyűjteményéből.)

1899-ben a játék népszerűségéről ezt olvashatjuk: „Rendkívül kelen-dős volt a levelezőlap, az igaz, hogy szépek is voltak a postás Milkák. Jó volna a helybeli állami postának, ha ily levélhordókat tartana. Oly nagy volna a forgalom, hogy egy havi bevételből bizvást felépíthetnék az új posta-palotát.”⁶

⁵ A korabeli mulatságokra szóló meghívók mellett a korabeli folyóiratok közül azokat néztem át Budapest és a vidéki városok vonatkozásában, amelyek az 1880-as években már léteztek. Többek között a *Pápai Lapokat* (1874), a *Zalamegyét* (1882), a *Nyírvidéket* (1867), a *Pesti Hírlapot* (1841), a *Hód-Mező-Vásárhelyt* (1871), az *Esztergom Vidékét* (1879), a *Békést* (1869) és a *Tolnamegyei Közlönyt* (1875).

⁶ *Pápai Ujság*, 1899. július 9. 1. évf. 9. sz. 3.

A játék társadalmi közege

A postás, levelezős játékok már évtizedekkel korábban is népszerűek voltak a polgárság körében, még az 1889-es kiadású társasági és illemkönyvben is több példát találunk rájuk. Ezeket a játékokat szűkebb körben, baráti társaságban, kisebb összejövetelek alkalmával játszották.⁷ A nemzetközi világposta játék is a fiatalokat szólította meg, de egy tágabb körben, mulatságok alkalmával. Tréfás, vidám alkalmat teremtett az ismerkedésre, incselkedésre. A játékban bárki részt vehetett, küldhetett vicces vagy akár elgondolkodtató üzenetet. A rákosszentmihályi sporttelepi mulatságon a „*vacsora és a tánc ideje alatt világposta is működött, a melynek révén szép képeslapokkal tisztelgettek ösmerőseiknél a jelenvoltak*”.⁸

A játék évtizedeken át feltűnően kedvelt volt, ami a postai levelezőlapok és képes levelezőlapok népszerűségével állítható párhuzamba. Ennek okai a Magyarországon a 19. század utolsó évtizedeire tehető társadalmi átalakulással magyarázhatók. Az ipari, szállítási forradalom és a polgári átalakulás nyomán felgyorsult az ún. kispolgárosodási folyamat, megerősödtek az ún. középrétegek, melyek a képes levelezőlap fő társadalmi bázisát jelentették. Erősödött a falvakból városokba költözés, ezzel kialakult a modern ipari munkásság, és megerősödött az önálló iparosokból, kiskereskedőkből, hivatalnokokból, közlekedési, postai alkalmazottakból álló kispolgárság. Különösen erős volt ez a folyamat a fővárosban. A képes levelezőlap újdonságot jelentett, ráadásul olcsó volt, így aztán hamar elterjedt és népszerűvé vált, „kialakított egyfajta polgáris-kispolgáris gyűjtési igényt, hobbyt, melynek a képeslap a maga olcsóságával, ugyanakkor információs közérthetőségével, valódi vagy álesztétikai értékeivel szinte magától kínálkozott tárgyaúl”.⁹

E gyűjtési motívum a játék során is megjelent. Egyes alkalmakon külön gondoltak a gyűjtőkre, amit hangsúlyoztak a hirdetésben, például a Csabai (Békéscsabai) Dalkör májusi mulatságán a „*világpósta képeslevelezőlapokkal fog menni, így a képes levelezőlapok gyűjtői érdekes raritásra tehetnek szert*”.¹⁰

A képes levelezőlapok küldése egyfajta szerelmi vallomásként a komoly udvarlási szándék kifejezésének jele volt az 1900-as évek elején.¹¹ A korabeli lapokban olvasottak ismeretében kijelenthetjük, a nemzetközi világposta játék során a levelezőlapok küldése a fiatalember által figye-

⁷ *A pesti művelt társalgó*. Lampel, Budapest. 1889.

⁸ *Rákos Vidéke*, 1903. szeptember 13. 3. évf. 37. sz. 2–3.

⁹ „...vajon lehet-e annak a legénynek igazán komoly szándéka, aki a látogatás után nem küldött képeslapot?” Peterscsák Tivadar (1994): *A képes levelezőlap története*. Herman Ottó Múzeum és Dobó István Vármúzeum, Miskolc. 19.

¹⁰ *Békésmegyei Közlöny*, 1899. április 30. 26. évf. 35. sz. 3.

¹¹ *Pesti Hírlap*, 1906. május 20. 28. évf. 138. sz. 9.

lemmel kitüntetett leánynak szinte kötelességszámba ment. Az pedig, hogy választotta a játék győztese legyen, presztízs kérdésnek számított.¹²

Az iparosodás következtében a városokba költöző, a gyárakban munkát vállaló parasztság sajátos kultúrát alakított ki. Az 1880-as években a budapesti munkásság népmulatságainak részben polgári, kispolgári, részben paraszti jellegük volt. Kovács Ákos történész megállapítása szerint a faluról városba költöző emberek nem a munkásság sajátos nemzetközi műveltségét vették át, a „játékok és társas szórakozások jó része voltaképpen a polgárság »felülről nyújtott«, leszálló kulturális értéke volt”.¹³ A nagyvárosba költözők nosztalgiájáról árulkodnak például a szüreti bállok, de szokásaikról az új közegben le kellett mondaniuk, mert nem voltak meg a hagyományos közösségi tereik.

A munkásságban igény mutatkozott munkásotthonok, kulturális helyiségek létesítésére, bállok tartására, ahol a műkedvelő előadások mellett a konfetti- és serpentincsa és a világposta játék is bevett műsorszám volt. 1897-ben a Kispesti Munkás Kör műkedvelő előadással együtt tartott multságán a nemzetközi világpostával is találkozunk.¹⁴ Az erősen szerveződő fővárosi munkásság 1899. március 11-re hirdette a Két Korona Szálloda termeibe az első Marx-émlékünnepélyét, amelyre minden öntudatos munkást elvártak. Az ünnepi beszéd, dal, szavalat után nemzetközi világposta és tánc következett.¹⁵

A dualizmus éveiben vált szabaddá az egyesületalapítás, ami az iparosok, kereskedők, értelmiségiek és hivatalnokok csoportjait hozta közelebb egymáshoz a településeken belül, egyúttal a polgári szokások, polgári életmód egységesülését eredményezte. A vidéki városokban, községekben, ahol nagyobb számban éltek iparosok, kereskedők, a céhes világ megszűntével az ipartestületek közösség-szervezőkké váltak.

Az első fellelt adatok arra engednek következtetni, hogy a fővárosban megjelenő játékot az iparosok egyleteivel egy időben a módosabb középosztálybeliek is játszották. A játékra vonatkozó későbbi forrásokból megállapítható, hogy a munkásság népünnepélyein, az egyes szakmák fővárosi és vidéki egyesületeinek és szakszervezeteinek táncmultságain, a polgári és sportegyesületek táncos – kültéri és beltéri – rendezvényein egyaránt játszották a nemzetközi világpostát. Az 1900-as évek első éveiben már a kisebb falvak iparoskörei és fiataljai is megrendezték.¹⁶

¹² *Hódmezővásárhely*, 1895. szeptember 5. 25. évf. 71. sz. 2.

¹³ Kovács Ákos: i. m. 78–80.

¹⁴ *Kispesti Hírlap*, 1897. márc. 5. 3. Idézi: Siklós Zsuzsa – Gábor Ilona (2003): A Kispesti Munkásotthon története 1893–2003. In: Slézia Gabriella (szerk.): *A közművelődés házaai Budapesten 2.* (Módszertári füzetek. Különszám.) Budapesti Közművelődési Központ, Budapest. 121–176., 132.

¹⁵ Két korona szálloda (VIII. ker. Soroksári u. 14.). *Népszava*, 1899. március 3. 27. évf. 18. sz. 1.

¹⁶ Például a Dunántúlon Nemesgulács, Nova, Pacsa települések. A gulácsi ifjúság által

Az egyesületek megjelenésével és a mulatságok átalakulásával együtt ez a játék is a vidék polgárosodásának része lehetett.

3. kép. Társaság Rákosszentmihályon, a „Zöld vadászhoz” címzett vendéglő kerthelyiségében.
(Forrás: Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ gyűjteménye.)

A játék felekezettől és vallástól függetlenül bekerült a mulatságok programjába. A vallási egyesületek közül leggyakrabban a katolikus leányegyletek szervezték, de találunk példákat az izraelita felekezetűek és a protestánsok egyleteire is. 1907-ben a budapesti iparosképző protestáns-egylet fennállásának 48. évfordulója alkalmából egész napos ünnepélyt rendezett Péter és Pál napján Rákosszentmihályon a „Zöld vadász”-hoz címzett vendéglő összes nyári helyiségében. Egész napra társasjátékot és sportot, díjtekézést és világpostát ígértek. A játékokat este 7 órától reggelig tartó tánc követte.¹⁷ 1906-ban a nyíregyházi izraelita ifjúság szervezte meg jótékony célú Purim bálját a Korona szálloda dísztermében, álarcosok felvonulásával, konfetti- és serpentincsatával, magánjelenetekkel és világpostával.¹⁸ 1933 februárjában a Nyíregyházi Izraelita Leányegylet jótékony célú teaestélyén szerepelt a játék.¹⁹

szervezett jótékonyági majálisról lásd: *Balatonvidék*, 1905. június 4. 9. évf. 23. sz. 5.; a novai tombola-estélyről: *Zalamegye*, 1903. augusztus 23. 22. évf. 34. sz. 5.; a pacsai iparoskör Katalin-bálgáról: *Balatonvidék*, 1906. december 2. 10. évf. 48. sz. 5.

¹⁷ *Rákos Vidéke*, 1907. június 23. 7. évf. 25. sz. 4.

¹⁸ *Nyírvidek*, 1906. február 25. 27. évf. 25. sz. 5.

¹⁹ *Nyírvidek*, 1933. február 1. 54. évf. 26. sz. 4.

4. kép. A Korona Szálloda, Nyíregyháza, 19–20. század fordulója.
(Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum fotótára, VF_10_964.)

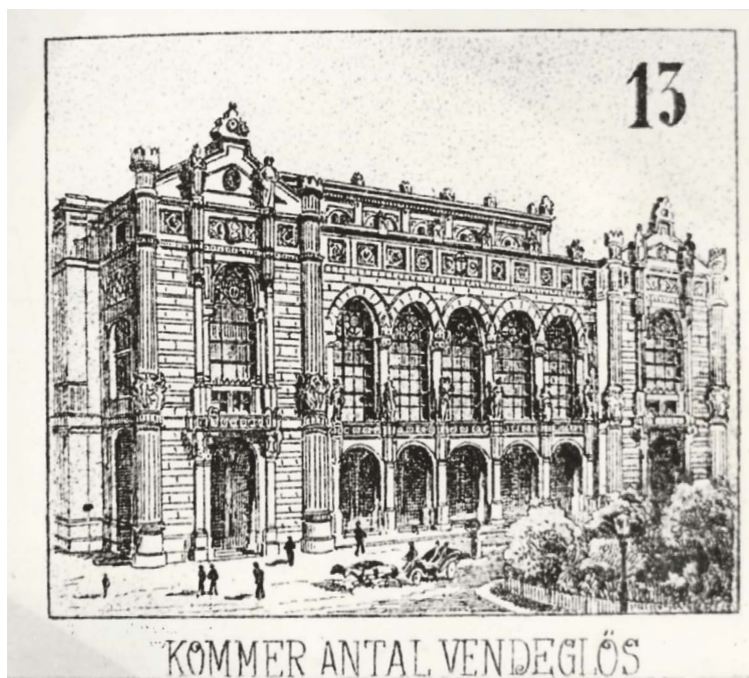
A játék elterjedése és változatai

A posta monopolhelyzete és népszerűsége nem tette szükségessé efféle reklám-játék kezdeményezését, sokkal inkább a leleményes fiatalság találta ki a saját szórakozására, ezzel is kedélyesebbé téve a multságokat. A nemzetközi világposta játék már az 1880-as évek végén megjelent a fővárosban, egyre több helyen játszották, és néhány éven belül országszerte feltűnt a multságokban. Spontán alakultak ki változatai. Az árusított levelezőlapokból származó bevétel jótékony célt szolgált, díjjal jutalmazták azt a leányt, aki a legtöbb képeslapot kapta.

A játék első megjelenésére és elterjedésére vonatkozóan az 1880-as évektől megjelenő újságokban, hírlapokban találunk adatokat. Feltételezhető, hogy a játékot nem minden esetben tüntették fel a multság leírásában, azonban arra is van példa, hogy az első játékot nagy várakozás és figyelem kísérte, a beszámolók is részletesebbek ilyenkor.

A *Fővárosi Lapok*ban említik meg a játékot először 1887 januárjában. A Budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Jótékonyági Köre a régi Polgári Lövöldében tartotta multságát, a Parasztbált, melynek gazdag programjában a világposta is szerepelt.²⁰ Miután a játék menetét nem részletezték, valószínűsíthető, hogy az olvasóközönség már ismerte.

²⁰ „Volt tréfa elég, sorsjáték, világposta s más, egyéb multságból is bőven kijutott a közönségnek.” *Fővárosi Lapok*, 1887. január 17. 24. évf. 16. sz. 111.

5. kép. Pesti Vigadó az 1880-as évek végén, 1890-es évek elején.
(Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum fotótára, VF_20747.)

1887 márciusban a Központi Táncsics-Bizottság a Vigadó kis termében a korszak ünneplott művésznője, Pálmay Ilka pártfogása mellett rendezte meg Táncsics-ünnepélyét. Az előadásokat tánc követte, melyet az elismert táncművész és tánctanár, Róka Gyula rendezett, a világposta pedig egész éjjel szállította a levelezőlapokat.²¹ Az év végén a Nemzeti Társaskör az Andrássy úti helyiségében tartotta meg Szilveszter-estélyét, amelynek változatos programjában szintén megtaláljuk a játékot.²² A *Budapesti Hírlap* és a *Népszava* folyóiratok két évvel később, 1889 februárjában és novemberében a szegényeket és árvákat segélyező Hunyady Mátyás Kör táncmultságairól tudósítottak, melyeken tombolát és világpostát játszottak a Fővárosi Iparoskör helyiségében (Ferencziek bazára).²³ Ha végignézzük ezeket az első említéseket, feltűnik, hogy jelentős fővárosi társaságok, impozáns környezetben, neves közreműködőkkel rendezték meg világpostával együtt a multságaikat, és arra következtethetünk, hogy a jómódú középpolgárság, a hivatalnokok, a tisztviselők és az arisztokrácia tagjai is ismerték a játékot. Ezeket a multságokat zárt térben tartották.

²¹ *Pesti Hírlap*, 1887. február 22. 9. évf. 52. sz. 7.

²² *Fővárosi Lapok*, 1887. december 24. 24. évf. 353. sz. 2605.

²³ *Népszava*, 1889. február 17. 7. évf. 7. sz. 14.

6. kép. Ferenczyek Bazára.

(Forrás: Fortepan. Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.05.200.)

1890–91-ben a budapesti lapok több mulatságot is említenek belvárosi, zuglói, városligeti vendéglőkben, amelyen világpostát játszottak.²⁴ 1890-ben az Újpesti Arany János Körnek a rákospalotai Parkvendéglőben hangversennyel egybekötött táncmulatságán nemzetközi világposta és férfi szépségverseny is volt. A hangversenyen Handel Berta operaénekesnő énekelt, aki a lipcsei operához szerződött, és ekkor búcsúzott el újpesti közönségétől.²⁵ 1891-ben a nemzetközi világposta játék egy nagyszabású néppünnepegy programjában is szerepelt Zuglóban.²⁶

1892-től kapunk több információt a játékról. Megtudjuk, hogy ez egy kellemes és mulatságos szórakozás, melynek végén a zsűri összeszámolja, melyik kisasszonynak hozott több levelet a posta. Egyik változat sze-

²⁴ *Budapesti Hírlap*, 1890. augusztus 13. 10. évf. 222. sz. 7.; *Pesti Hírlap*, 1890. augusztus 23. 12. évf. 232. sz. 7.; *Pesti Hírlap*, 1891. január 25. 13. évf. 25. sz. 6.; 1891. február 11. 13. évf. 41. sz. 5.; 1891. május 10. 13. évf. 128. sz. 6.; *Népszava*, 1891. szeptember 25. 19. évf. 39. sz. 8.; 1891. október 2. 19. évf. 40. sz. 7.

²⁵ *Pesti Hírlap*, 1890. július 14. 12. évf. 192. sz. 4.

²⁶ *Pesti Hírlap*, 1891. június 12. 13. évf. 160. sz. 7.

rint a vendéglő asztalait megszámozták, ez segítette a levelek címezését, illetve egymás számára ismeretlen résztvevők is könnyen küldhettek üzeneteket. Továbbá azt is megtudjuk, hogy a postának volt tintatartója, tehát hivatali ügymenet is tartozott hozzá. Mindezt a Tolnay Lajos első magyar veterán egyesület képleleplezési ünnepélyét követő multság leírásából tudjuk, melyet a városligeti Klemens-féle vendéglőben tartottak, ahol némi incidens támadt a levelezőlapok összeszámlálása során.²⁷ 1892-ben olvashatjuk először, hogy aki a legtöbb levelezőlapot kapja, ajándékban részesül.²⁸

1892-ben a budapesti helyszíneken túl a fővároshoz közeli Sósfürdőben²⁹ (ma Pesterzsébet), Budakeszin³⁰, Zuglóban a nagy Söröcsarnokban³¹ rendeztek multságot világpostával, természetesen jótékony célra.

Néhány évvel a megjelenése után a játékot megtaláljuk a vidéki városok, falvak multságain is. Elterjedésében jelentős szerep jutott a Budapestről érkezőknek. A fővárosból vidékre hazatérők, hazalátogatók vagy akár a nyaralók a multságokon megrendezték a világpostát. A helyiek és környékbeliek ott megismerték, majd maguk is megszervezték és játszották saját közösségeikben.³² Így történt Balassagyarmaton az Ipartestület 1895-ös nyári multságán. Valent Sándor a budapesti férfiruha-szabászat-i iskola végzős növendéke, iparossegéd a szüleihez látogatott haza Balassagyarmatra. Ott részt vett az Ipartestület multságán, ahol míg a többiek táncoltak, ő „*az étkező téren sürgött-forgott a »Világ-posta« berendezése czéljából. E nálunk még szokatlan játék sok élvezetet nyújtott a közönségnek. A forgalomba hozott levelező-lapok még a komolyabb természetű egyéneket is felvillanyozták; a tréfa és humor nyilatkozott ezeken, mit mindnyájan szívesen fogadtunk, mert láttuk, hogy alig van a nagy közönségnek oly tagja, kinek valamelyikből ne jutott volna. Tanubizonyoságot tehet erről K..... úr, ki maga annyi lapot kapott, hogy abból egy kis albumot állíthatna össze.*”³³

Pápán a város és a megye prominens személyiségei mutatták be a játékot első alkalommal az 1893-as nyári multságon.³⁴ Gödöllőn 1898-ban

²⁷ *Fővárosi Lapok*, 1892. augusztus 9. 29. évf. 220. sz. 1627. Részletesebben: *Pesti Hírlap*, 1892. augusztus 9. 14. évf. 220. sz. 6.

²⁸ *Pesti Hírlap*, 1892. augusztus 29. 14. évf. 238. sz. 5.; 1892. szeptember 22. évf. 262. sz. 6.

²⁹ *Pesti Hírlap*, 1892. augusztus 16. 14. évf. 226. sz. 6.

³⁰ *Pesti Hírlap*, 1892. augusztus 11. 14. évf. 222. sz. 7.

³¹ *Pesti Hírlap*, 1892. július 25. 14. évf. 205. sz. 3.

³² „*A Török-Bálinton nyaraló fiatalság táncmultságot rendezett július 29-én. A Borbás-féle nagy söröcsarnokot ez alkalommal egészen megtöltötte a diszes közönség és a pompásan felcícomázott és kivilágított kertben körülbelül háromszázan gyülekeztek egybe a kitünően sikerült, kedélyes multságra. [...] A szünet alatt tréfás világposta mulattatta a társaságot.*” *Pesti Hírlap*, 1893. augusztus 1. 15. évf. 210. sz. 4.

³³ *Nógrádi lapok és Honti Híradó*, 1895. augusztus 11. 4–5. 4.

³⁴ A közönség a „*szünóra alatt pedig Fenyvessy, Körmendy Béla, Kovács Zoltán és Rózsa Miklós által rendezett »Világpostán« mulatott, mely szenzációs újdonság itt először adatva elő – nagy tetszéssel fogadtatott.*” *Pápai Független Ujság*, 1893. augusztus 13. 1. évf. 21. sz. 4.;

a kaszinóbálban játszották, az 1907-es szekszárdi kaszinó báljáról szóló beszámolót olvasva megtudjuk, hogy a szinte megyebál jelentőségű eseményen a főispán is részt vett a családjával.³⁵ Tehát a felsőbb társadalmi körökben is ismerték a játékot, és feltételezhető, hogy egy-egy vidéki elit mulatságon a fiataljaik is részt vettek a tréfákban.

1893 után Magyarország területéről több helyről vannak adatok arra vonatkozóan, hogy játszották a világpostát. 1904-ben már a nyári mulatságok és családi piknikek társasjátékaként említi a *Független Magyarország* című lap.³⁶

1897-ben az Esztergomban a keresztény bálon a világposta játék kellemetlenségeket okozott, ekkor írtak arról, hogy az elegánsabb mulatságokban már nem játszik. *„A mulatság vidám volt és kedélyes s az lett volna akkor is ha a budapesti külvárosi mulatságok elavult specialitását: az úgynevezett »világpostát« nélkülözi. Ezt a szokást az elegánsabb mulatságokból, amelyekben intelligens elemek vesznek részt, már mindenütt kiküszöbölték.»*³⁷

A bálók átalakulása, a játék alkalmi

Érdeemes külön figyelmet szentelni a mulatságok alkalmainak. A klasszikus bálók időszaka a farsang volt, amely kiemelt figyelmet kapott a társasági életben. A vidéki nagyobb községekben és a városokban egy-egy egyesület felkarolta a hagyományőrzést, és megrendezték a népi munkákhoz kapcsolódó szüreti mulatságokat a hozzájuk kapcsolódó szokásokkal együtt. A szüreti felvonulás és a szüreti játékok közé – ahogyan a farsangi karneváli szokások közé is – hamar bekerült a nemzetközi világposta játék.

A társadalom átalakulásával párhuzamosan a környezet és szokások is változtak. Az 1900-as évek elején már megállapítható, hogy a korábban szokásos bálók átformálódtak, eltűnőfélben voltak. A farsangi meghívók zöme már nem egyszerűen báli meghívó volt, hanem műkedvelő előadással, hangversennyel, batyubállal, nemzetközi világpostával, confetticsatával egybekötött szórakozásra invitálta a közönséget. *„Ennek nem lehet más az oka, minthogy a bál, a régi, meg a mai felfogás szerint is sokkal költségesebb, nagyobb felhajtással jár, mint egy előadás, vagy hangverseny után rendezett mulatság, melynek rendszeren bizonyos családi jellege van.»*³⁸

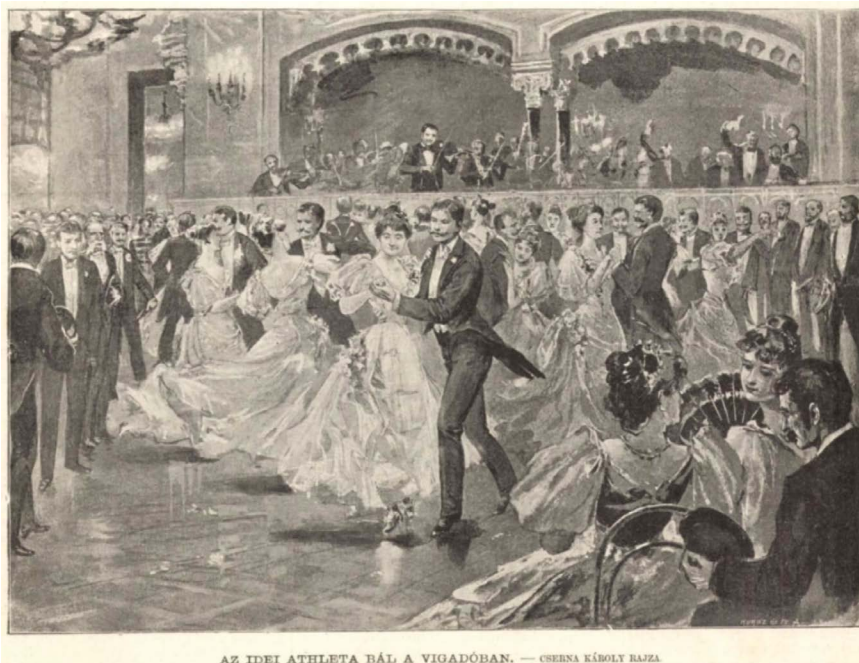
1893. augusztus 20. 1. évf. 22. sz. 8.

³⁵ *Közérdek*, 1907. június 15. 3. évf. 24. sz. 2.

³⁶ *Független Magyarország*, 1904. október 5. 3. évf. 916. sz. 10.

³⁷ *Esztergom és Vidéke*, 1897. január 21. 19. évf. 6. sz. 3.

³⁸ Farsang végén. *Balatonvidék*, 1903. február 22. 7. évf. 8. sz. 3–4. 3.

AZ IDEI ATHLETA BÁL A VIGADÓBAN. — CSERNA KÉPOLT RAJZA

7. kép. A korszak legjelentősebb báljainak egyike, az Athleta bál a Vigadóban, 1896.
(Forrás: Vasárnapi Ujság, 1896. 43. évf. 6. sz. 89.)

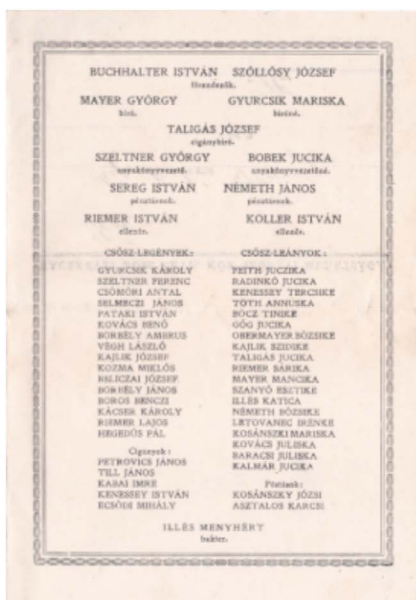
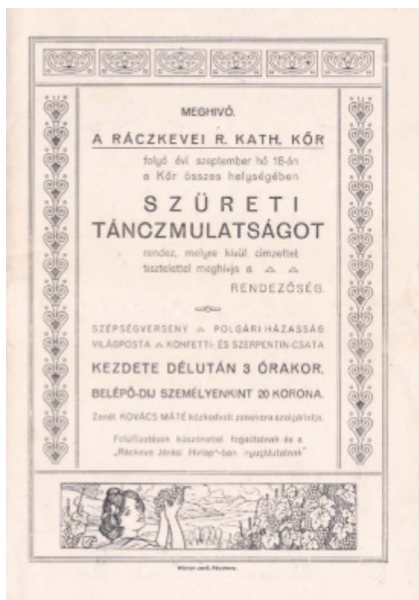
A farsang utáni hosszabb időszak a mulatságra a nyári idény jelentette. A majálisokkal vette kezdetét a szabadban, a vendéglők kerthelyiségeiben tartott mulatságok időszaka. Ugyancsak nyáron voltak a juniálisok, juliálisok, a nagyobb népünnepélyek. Az 1890-es évektől a helyi egyesületek és a nyaralók egyesületei által szervezett mulatságok mellett a vendéglátóhelyek is hirdettek táncestélyeket játékokkal, ahogy a népünnepélyek programjaiban, látványos mutatványok, cirkusz, ügyességi játékok mellett tombola, szerpentin- és konfetticsata, valamint nemzetközi világposta szerepel.

A nyári időszakban a középosztály életmódjához szervesen kapcsolódott a fürdőre járás. A Monarchiában a 18. század utolsó harmadáig visszanyúló jellegzetes fürdőkultúra a 19. század második felében vált igazán tömegessé, a szabadidő megjelenésével az újdonság, különleges élmény és a kikapcsolódás divatos formájává. A fürdőhelyeken a társas szórakozás alkalmait, az estélyeket, bálakat, kirándulásokat, csónakázásokat a fürdőigazgatóságok mellett spontán alakuló ún. vigalmi bizottságok szervezték. A fürdőhelyek névjegyzékeinek adataiból látszik, hogy a fürdőhelyek vendégei között kereskedők, iparosok és értelmiségiek, tisztviselők és földbirtokosok alkották a legnagyobb arányt.³⁹

³⁹ Kósa László (szerk.): (2003): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 299.;

A mulatságok, bálók programjához a fürdőhelyeken is hozzátartozott a nemzetközi világposta. Kerényi Éva a gömöri fürdőéletet feldolgozó tanulmányában számos alkalommal említi. A rendezvényekhez leggyakrabban világpostát, tombolát, konfetti- és serpentindobálást hirdettek.⁴⁰ Rajecfürdön 1907-ben az uralkodó születésnapjára emlékezve szervezett ünnepség gazdag programjában a varieté, tűzijáték, zsákfutás stb. mellett a világposta játék is szerepelt.⁴¹

A nyári idényt ősszel a szüreti mulatságok követték, melyek a 19. század utolsó évtizedeitől voltak népszerűek. A szüreti mulatságok általában vidám felvonulással kezdődtek, a táncra és játékokra egy szőlőfürtökkel, szőlőlevelekkel, szalagokkal, girlandokkal, esetleg más gyümölcsökkel feldíszített bálteremben került sor. A mulatság e formája még az 1920-as években is népszerű volt.⁴²

8–9. kép. Meghívó szüreti mulatságra. (Forrás: Oravec Éva gyűjteménye.)

A 19. század végi szüreti mulatságok szervezői között megtaláljuk az iparos ifúságot (Csongrád), a katolikus legényegyletet (Eger), a főváro-

Kósa László (1999): *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó, Budapest. 206–223.

⁴⁰ Kerényi Éva: Fürdőélet a 19. századi Gömörben. 5. rész. Megy a gőzös Várgedébe. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2015. 17. évf. 2. sz. 57–80., 74. és 133.

⁴¹ Mőd László (2015): Szüreti bálók és felvonulások a 19. század végén és a 20. század első felében. In: Bálkányi Ildikó – F. Lajkó Orsolya (szerk.): *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2015*. (Új folyam, 2.) Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 247–260., 248–250.;

⁴² Madarassy László (1929): Magyar szüreti szokások. *Ethnographia*, 40. évf. 162–167., 163.

si munkásságot, akiknél a korábban vidéken élők nosztalgiája is szerepet játszhatott.⁴³ Az 1890-es években a nemzetközi világposta bekerült a szüreti bálók programjába. 1896-ból Csongrádról van hír, hogy a szüreti mulatságon nemzetközi világpostát játszottak, 1899-ben pedig a nagy-károlyi szüreti mulatságon is tudósítottak róla.⁴⁴ Az 1903-as szekszárdi szüreti mulatságot a Katholikus Legényegylet szervezte, a programleírás a világposta játék ismertetését is tartalmazta: „*Nemzetközi világposta levelezés, confetti és szerpentin csata. A levelezőlapok a postafőnöknél kaphatók. Ugyancsak ő nála vásárolandó a confetti és szerpentin. A levelezőlapok kézbesítésére posta láda áll rendelkezésre. Szemérmetlen vagy sértő levelezőlapok nem kézbesíttetnek. Azon tisztelt hölgy, aki a mulatság folyama alatt legtöbb írott levelezőlapot kap, díszes ajándékba részesül. (Csakis czimmel és szöveggel ellátott levelező-lapok vétetnek figyelembe.)*”⁴⁵ 1904-ben Zsibón a Wesselényi-szálloda szőlőskertté alakított nagytermében tartottak szüreti mulatságot, amely hagyományosan a csószlányok és -legények felvonulásával kezdődött. Műkedvelő előadások, szőlőlopás, világposta, polgári házasságkötés szerepelt a gazdag programban.⁴⁶ Brassóban 1923-ban is találkozzunk a szüreti mulatság programjában a világpostával, melyen a „*nyertes nő és férfi értékes jutalomban részesül*”.⁴⁷

Hagyományosan a szilveszterest volt az évet záró nagy mulatság, melyre humoros előadásokkal készültek az egyesületek. A játékok, tréfás programok között a nemzetközi világposta korán, 1887-ben megjelent.⁴⁸

A világposta játék az egyesületek mulatságain túl megjelent a tánc-tanárok által szervezett bálókön és a vendéglőkben is. 1906 januárjában Siklóson az Iparos Olvasókör termében tartott zártkörű tánckoszorúcskát Kümelberg M. okleveles tánc-tanító. A belépődíj 1 korona volt, a garde dámoknak nem kellett fizetni. Nemzetközi világposta játékot hirdetett az estélyre, de kikötötte, hogy csak a táncteremben vásárolt képes lapok érvényesek az összeszámláláskor.⁴⁹ 1904 nyarán Juhász Ferenc dunaföldvári intézeti tánc-tanár kirándulással egybekötött mulatságot szervezett növendékeivel együtt. Bemutatták a legújabb táncokat, csónakversenyt rendeztek, konfetti, szépségverseny és világposta gazdagította a programot.⁵⁰

⁴³ Mód László: i. m. 249–250.

⁴⁴ *Tiszavidék*, 1896. szeptember 27. 3.; Mód László: i. m. 254.; *Nagy-Károly és Vidéke*, 1899. szeptember 28. 16. évf. 39. sz. 5.

⁴⁵ *Tolnamegyei Közlöny*, 1903. szeptember 17. 31. évf. 38. sz. 6.

⁴⁶ *Nagybánya*, 1904. szeptember 29. 2. évf. 39. sz. 5.

⁴⁷ *Brassói Lapok*, 1923. október 8. 29. évf. 227. sz. 4.; *Szekélyföld*, 1923. június 28. 25. évf. 96. sz. 3.

⁴⁸ *Pesti Hírlap*, 1887. december 24. 9. évf. 353. sz. 5.; *Fővárosi Lapok*, 1887. december 24. 24. évf. 353. sz. 2605.

⁴⁹ *Siklós és Vidéke*, 1906. január 28. 19. évf. 5. sz. 3.

⁵⁰ *Tolnamegyei Közlöny*, 1904. augusztus 25. 32. évf. 34. sz. 4., *Tolnamegyei Közlöny*,

10–11. kép. Világposta-levelezőlap, tánciskolai táncmulatságból.
(Forrás: Oravec Éva gyűjteményéből.)

Az első világháborút követően a nemzetközi világposta továbbra is a mulatságok kedvelt része maradt. A határon túlra került magyarok továbbra is játszották. A kolozsvári *Ellenzék* című lap beszámol 1923-ból egy farsangi jelmezes táncmulatságról, ahol a táncszünetek „*alatt bohó farsangi mulatságok (világposta, jelmezverseny, konfetti, stb.) nyújtanak sok és változatos szórakozást a közönségnek*”.⁵¹ 1923 júniusában a marosvásárhelyi Tornakert megnyitásának alkalmából nagyszabású ünnepséget szerveztek, melynek gazdag programjában a konfetti és kabaré mellett a világposta is szerepelt.⁵² Tusnádfürdőn az 1931. augusztusi ünnepélyen az úszóversenyszámok, Miss strandverseny szépségverseny és különféle strandtréfák szerepeltek: „*Lepényevés, zsákbafutás, amerikai világposta, a legcsúnyább férfiválasztás, konfetti, szerpentin, tombola stb.*”⁵³ A játék szeretetének példája, hogy Brassóban még 1940-ben is sajnálkozva emlékeznek azokra az alkalmakra, amikor nem rendezhettek világpostát.⁵⁴

A játék emlékei

A mulatságokon igen népszerű világposta játékból kevés fellelhető emlék maradt. A levelezőlapokat tömegesen kapták, múzeumi gyűjteményben mégis nehéz a nyomukra bukkanni. A Kner Nyomdaipari Múzeum saját lapjain kívül magángyűjtők őrzik a megszerzett példányokat. Ha a tömegével kapott levelezőlapok nem kerültek ugyanilyen arányban a múzeumokba, akkor egy korabeli világposta-nyeremény megtalálása, szinte reménytelennek tűnő vállalkozás. A világposta játék győztese, olykor a második és a harmadik helyezett, de még a legtöbb levelet eladó postáskisasszonyok is ajándékot kaptak a rendezősegtől. Lehetett kapni

1904. szeptember 1. 32. évf. 35. sz. 5.

⁵¹ *Ellenzék*, 1923. február 14. 44. évf. 35. sz. 4.

⁵² *Székelyföld*, 1923. június 28. 25. évf. 96. sz. 3.

⁵³ *Brassói Lapok*, 1931. augusztus 7. 37. évf. 178. sz. 5.

⁵⁴ *Brassói Lapok*, 1940. február 17. 46. évf. 38. sz. 5.

csinos virágcsokrokat⁵⁵, bonboniert⁵⁶, ezüstgyűszűt, vert ezüst névjegy-tartót és gyümölcsös felhordót,⁵⁷ emlékkönyvet és aranygyűrűt⁵⁸, tortát és egy liter bort,⁵⁹ egy ezüst hímmzéssel ellátott szarvasbőr tárcát,⁶⁰ 1909-ben díszes emlékalbumot.⁶¹

A szüreti mulatságokon 1896-ban és 1903-ban Csongrádban a termet díszítő nagy szőlőkoszorút adták ajándékba a győztesnek.⁶² 1898-ban a budapesti mézáróságok nyári multságán az első helyezett egy ezüst vajkészletet, a második egy ezüst cukortartót, a harmadik egy fehér elefántcsont táblájú albumot kapott.⁶³ A szekszárdi katolikus legényegylet 1904-es júliusi multságán a világposta első helyezettje egy doboz levél-papirozt, az utána következő egy kézi táskát, a harmadik pedig egy legyezőt kapott ajándékba.⁶⁴ 1913-ban egy-egy aranygyűrűt kapott a pápai iparosifjak multságán a legtöbb levelezőlapot eladó (900 db) és a legtöbbet kapó (813 db) leány.⁶⁵ Az 1930-as években is van tudomásunk értékes ajándékokról. 1931-ben a Nyíregyházi Ipartestület batyubálján az első díj az Ipartestület ajándéka volt, egy gyönyörű gyümölcskészlet, a legtöbbet eladó hölgy az Ipartestület ajándékaként egy antik urnavázát kapott. A második díjakat Katz Lázár üvegkereskedő ajánlotta fel, a harmadik helyezettek Makrai Gyula könyvkereskedő ajándékait kapták.⁶⁶ Nem minden esetben emléktárgy volt a főnyeremény. 1938-ban Nyíregyházán a Királyi Katolikus Gimnázium kertünnepélyén rendezett világposta nyertese a Dessewffy grófok által felajánlott 60 kg-os disznót kapta.⁶⁷

⁵⁵ A virágcsokor általános ajándéknak mondható, gyakran találkozunk vele az 1880-as évektől folyamatosan, pl. 1913-ból: *Pápai Közlöny*, 1913. augusztus 10. 23. évf. 32. sz. 5.

⁵⁶ *Pápai Független Ujság*, 1893. augusztus 20. 8.

⁵⁷ *Mészárosok és Hentesek Lapja*, 1899. június 23. 7. évf. 26. sz. 5.

⁵⁸ *Pápai Közlöny*, 1900. augusztus 12. 10. évf. 32. sz. 3.

⁵⁹ *Nagy-Károly és Vidéke*, 1900. október 11. 17. évf. 41. sz. 2.

⁶⁰ *Tolnamegyei Közlöny*, 1904. augusztus 25. 32. évf. 34. sz. 4.

⁶¹ *Tolnamegyei Közlöny*, 1909. szeptember 2. 37. évf. 35. sz. 4-5.

⁶² *Tiszavidék*, 1896. szeptember 27. 3.; 1903. október 4. 3. Idézi: Mód László: i. m. 254.

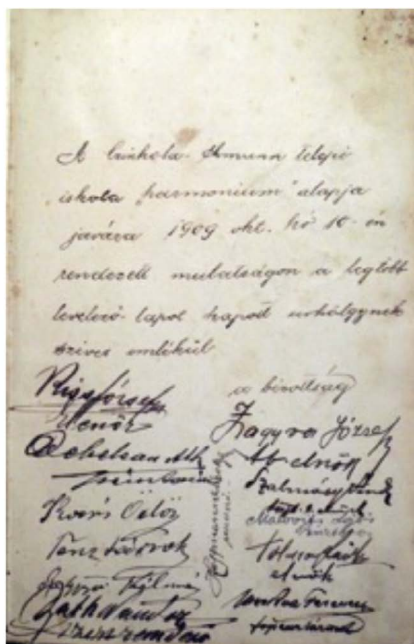
⁶³ *Mészárosok és Hentesek Lapja*, 1898. július 15. 6. évf. 29. sz. 4-5.

⁶⁴ *Tolnamegyei Közlöny*, 1904. július 21. 32. évf. 29. sz. 6.

⁶⁵ *Pápai Közlöny*, 1913. július 13. 23. évf. 28. sz. 5.

⁶⁶ *Nyírvidek*, 1931. január 18. 52. évf. 14. sz. 9.

⁶⁷ *Nyírvidek – Szabolcsi Hírlap*, 1938. június 12. 6. évf. 131. sz. 7.

12–14. kép. Tolnay Róza emlékkönyvének borítója és első oldalai. Az emlékkönyv a nemzetközi világposta játék nyerevénye volt 1909-ben egy cinkotai mulatságon.

15. kép. Tolnay Róza 1909 körül.

(Forrás: Az emlékkönyv és a fotó a Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ gyűjteményében található.)

A XVI. kerületi Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ gyűjteményében őrzik Tolnay Rózának Cinkotán, egy 1909-es mulatságon nyert emlékkönyvét, melyet a 10 évnyi málenkij robotot megélt lánya adományozott a gyűjteménynek. Az egykor csinos – ma már kopottas állapotú – zöld bársony borítású, tetején töredezett festésű, virágmintás, csatos kiskönyv első lapját egy festett pipacsbokréta díszíti. A következő oldalra kézírással kerültek a következő sorok: „*A Czinkota – Ehmann-telepi iskola »harmonium« alapja javára 1909 okt. hó 10-én rendezett mulatságon a legtöbb levelező-lapot kapott urhölgynek szíves emlékül a bizottság.*”⁶⁸ A rendezőbizottság minden tagja aláírta. Miután Róza megnyerte, az emlékkönyv nem a fiók mélyére került, hanem emlékeket (rajzokat, gondolatokat, verseket) gyűjtött bele barátaitól, rokonaitól. A kis könyv értéke annál nagyobb, hiszen a világposta játék feledésbe merült, vele együtt a hozzá tartozó emléktárgyak is. Ha konkrétan nincsenek megjelölve – mint jelen esetben ez az emlékkönyv –, akkor be sem lehet azonosítani őket.

⁶⁸ Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ Helytörténeti Gyűjtemény. XVI. kerület.

Az 1890-es években a játék annyira általános volt már, hogy az újságok tárca rovataiban megjelenő novellákban, esszékben is feltűnt. Megtaláljuk az *Esztergom és Vidéke* lapban, az *Új Idők*ben és a *Székely Nemzet*ben.⁶⁹ Szinte minden esetben szerelmi történet részeként jelenik meg.

Az üzenetek

A levelezőlapra írt üzenetek közül kevés maradt ránk. A korabeli lapokban akadhunk egy-egy idézetre, amely némi bepillantást enged, milyen üzeneteket szállított a világposta. Olykor csak a címzett neve szerepel, vagy egy rövid üzenet pl. „*Kézcsók*”.⁷⁰ Egyes visszaemlékezések szerint a báli levelezőlapok tréfás üzeneteket közvetítettek a báli postások segítségével, mint például: „*Kérjen le ettől az unalmas alaktól.*”⁷¹

A századforduló éveiben már voltak kész üzenetekkel együtt nyomtatott levelezőlapok, de sok esetben a feladók maguk fogalmazták meg és vetették papírra gondolataikat.⁷²

A pécsi dalosegyesület nyári táncestélyén a *Pécsi Figyelő* tudósítója a következő jelenetről ír: „*Történt, hogy egy ifjú így szólított meg a játék kezdetekor egy fiatal leánykát: – Mondja csak, mit is írjak én magácskának? A leány elpirul s aztán így felelt: – Hogy mit írjon? írja azt, amit négy szem közt már annyiszor mondtott, hogy szeret, így legalább írásban lesz s megmutathatom a mamának!*”⁷³

Néhány évtizeddel később, már más stílusban íródtak a lapok a *Délmagyar* című folyóiratban megjelent 1927-es népünnepély leírása szerint: „– *Világposta. Halló London 953, Levelet kapott 953.*

[...] – *Kedves 953-as, imádom magát, nem tudok betelni a látásával, kérem, adjon alkalmat a megismerkedésre. Válaszoljon, kék szemű, szőke füvagyok 18 éven túl. A számom 1057, Kezeit csókolom a találkozásunk reményében.*”⁷⁴

A játék során felmerülhetett több incidens, melynek következtében újabb helyi szabályokat hoztak. Szekszárdon a helyi legényegylet 1903-as szüreti mulatságára szóló meghívójában szerepel, hogy „*szemérmetlen*

⁶⁹ Szabó Aurél: Nita. *Esztergom és Vidéke*, 1893. december 31. 15. évf. 118. sz. 1–2.; Rákosi Viktor: Barabás története. *Új Idők*, 1895. november 10. 1. évf. 47. sz. 341–344.; Szentgyörgyi L.: Gyilkos Szerelem. *Székely Nemzet*, 1900. április 6. 18. évf. 52. sz. 2.; Lovik Károly: A világ-posta. *Új Idők*, 1905. október 8. 11. évf. 41. sz. 358–360.

⁷⁰ Nemzetközi Világposta-levelezőlap. Oravec Éva gyűjteménye.

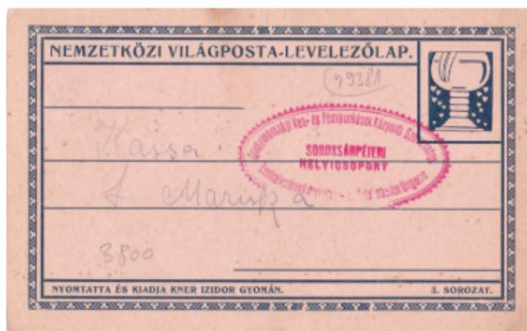
⁷¹ Áfra János – Nagy Dezső: A Kispesti Munkásotthon Története. 1949. Idézi: Siklós Zsuzsa – Gábor Ilona: i. m. 132.

⁷² Bedő József – Kisfaludy József (összeáll.) (1994): *A Kner Nyomda képes levelezőlapjai. Kiállítás a Kner Nyomdaipari Múzeumban.* Kner Nyomdaipari Múzeum, Gyomaendrőd. 4–5.

⁷³ *Pécsi Figyelő*, 1896. július 1. 24. évf. 148. sz. 4.

⁷⁴ *Délmagyarország*, 1927. július 5. 3. évf. 151. sz. 5.

vagy sértő levelezőlapok nem kézbesítettek. [...] Csakis czimmel és szöveggel ellátott levelező-lapok vétetnek figyelembe.”⁷⁵ Ugyancsak cenzúrázott lapokat továbbítottak a Deésy Alfréd által ismertetett bécsi kávéházban.⁷⁶

16–19. kép. Világposta-levelezőlapok egy táncmulatságból, melyet a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének Soroksárpéteri Helyi Csoportja rendezett. (Forrás: Kner I. nyomdája, Garay rajza. Oravec Éva gyűjteményéből.)

⁷⁵ Tólnamegyei Közlöny, 1903. szeptember 17. 31. évf. 38. sz. 6.

⁷⁶ Deésy Alfréd (1992): *Porondon, deszkán, mozivásznon*. OSZM, Budapest. 150–151.

A játék előkészületei, kellékei

A játék rendezőinek gondot kellett fordítani az ajándéktárgyakra. Ezeket időben meg kellett rendelni, meg kellett vásárolni, elő kellett készíteni, esetleg néhány sort írnia az ajándék emlékkönyvekbe, albumokba, a bál szervezőivel aláíratni, emlékkártyát adni a győztes címmel az ajándék mellé – mindez a szervezők kreativitásán múlt. Ugyancsak gondoskodni kellett arról, hogy a postások felismerhetők legyenek (kaphattak például kék karszalagot), szükségük volt táskára, amiben az árusított képeslapokat és a pénzt tartották. A bál helyszínén a levelek összegyűjtése miatt szükség volt legalább egy postaládára. A postafőnöknek kellett egy hivatali asztal, egyesületi vagy báli bélyegző (a levelezőlapok lebélyegzéséhez), tinta, toll, papír a lapok összeszámlálásához. A szervezőkön múlt, hogy hol helyezték el a postahivatalt, és mennyire díszítették fel. A nyíregyházi Jótékony Nőegylet 1901-ben a Korona Szálló dísztermében megrendezett szüreti multságán „*a teremben zöld galyból [sic!] font lugasok álltak virággal dekorálva. A sok virág és tölgy-lomb között a város leg szebb asszonyai és leányai gyümölcsöt, süteményeket, szivart árultak. A terem közepén élősövény körítette pódiumon pergett a szerencsekerék és szorgalmatoskodtak a világposta bájos hivatalnokai.*”⁷⁷ A jelmezekből, kellékekből, díszletekből még kevesebb eséllyel találhatunk fennmaradt tárgyra. Feltételezhetjük, hogy a helyi postástól kértek postásruhát a postamesternek, a rendező egylet pecsétje került a levelezőlapokra a bál során.⁷⁸ Ritkaság az a fennmaradt képeslap, mely Tábori világposta néven a Rákosligeti Hadviselt Katonák Szövetségének multságáról maradt emlékül.⁷⁹ Mindezek apró lenyomatai ennek a rég elfeledett játéknak.

⁷⁷ *Nyírvidek*, 1901. október 20. 22. évf. 42. sz. 3.

⁷⁸ Világposta-levelezőlap a Kner Nyomda „*Mokány Berci*” sorozatából a Postamúzeum gyűjteményéből. A levelezőlapon pecsét: Magyarországi Vas- és Fém munkások Központi Szövetege Soroksárpéteri Helyi Csoport. A lap a „*Levélpostai küldemények*” gyűjteményi egységben a 1214. számon van nyilván tartva. A gyarapodása száma: D-2433/2018. Két másik Kner levelezőlap ismert ezzel a pecséttel, rajtuk egyforma kézírású címzés. Valószínűleg egy leány kapta ugyanattól a fiatalembertől mindhárom lapot, ugyanabban a bálban. Az említett levelezőlapok Oravec Éva gyűjteményében találhatóak.

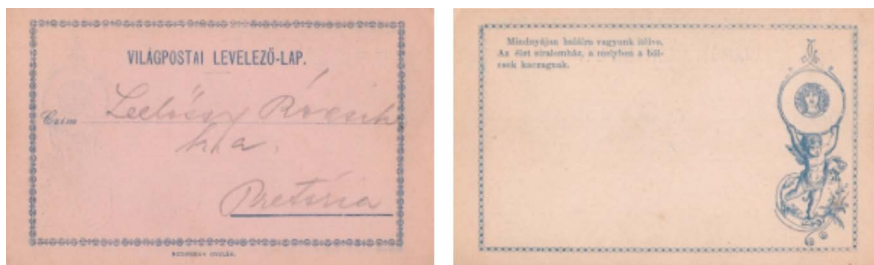
⁷⁹ Tábori világposta. Oravec Éva gyűjteményében.

20–21. kép. A rákosligeti rokkant katonák Tábori Világposta levelezőlapja.
(Forrás: Oravecz Éva gyűjteményéből.)

A játék hatása

A játék társas életben betöltött szerepét látva annak szociális, társadalmi és gazdasági hatásaira érdemes figyelmet fordítani. A táncmulatságok alkalmával a fiatalság szórakoztatása mellett a szervezők a fiatalok versenyszellemére építve, a szociális érzékenység álcájával pénzgyűjtésre tudták használni a játékot. A szervező vendéglők, tánctanárok saját bevételüket növelték, az egyesületek saját pénztáruk, könyvtáralapjuk javára vagy eszközök beszerzésére gyűjtöttek, de többször valamely jótékony alapítvány, betegsegélyező vagy árvákat támogató alapítvány, esetleg iskola javára ajánlották a bevételt.

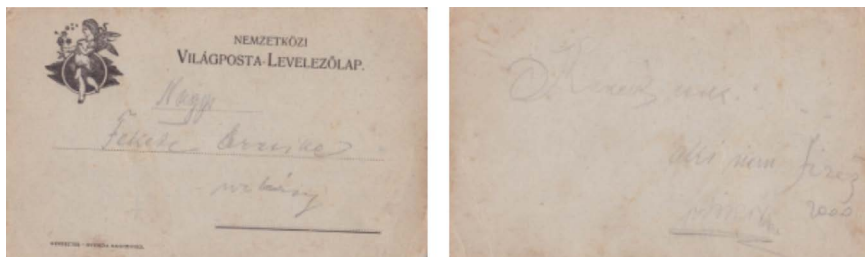

22–23. kép. Nemzetközi világposta-levelezőlap, 20. század eleje, Corvina nyomda, Gyula.
(Forrás: Oravecz Éva gyűjteményéből.)

Nemzetközi világposta levelezőlap-kiadás

A századfordulón már a fővárostól távoli városokban is megjelent a nyomdák és papírkereskedések kínálatában a mulatságok kellékeként a meghívó, serpentin, konfetti és lampion mellett a világposta-levelezőlap. A helyi és megyei lapokban megtaláljuk a helyi nyomdák hirdetéseit, mint például Zalaegerszegen (1901) vagy Cegléden (1906), melyek

felhívják világposta-levelezőlap termékükre a figyelmet.⁸⁰ A fennmaradt levelezőlapoknak hála név szerint találkozhatunk a játék lapjainak előállítói közül a nagyenyedi Keresztes-nyomdával, a gyulai Corvina nyomdával és a gyomai Kner-nyomdával.⁸¹

24–25. kép. Világposta-levelezőlapok, Nagyenyedi Keresztes nyomda.
(Forrás: Oravec Éva gyűjteményéből.)

A magyar előállítású lapok mellett a külföldről behozott világposta-levelezőlapokat is árusították a kereskedések. Erre maga Kner Izidor is felhívja a figyelmet 1910-ben, de a bécsi Ed Witte cég korai időszakból fennmaradt levelezőlapjai is tanúsítják.⁸²

26. kép. A bécsi Ed Witte üzlet képeslapja, 19–20. század fordulója.
(Forrás: Oravec Éva gyűjteményéből.)

E béli levelezőlapok jellegzetessége volt, hogy nem került rájuk postai bélyeg. Ha egyesület szervezte a játékot, akkor a „postahivatalban”

⁸⁰ *Zalamegye*, 1901. június 2. 20. évf. 22. sz. 4.; *Ceglédi Ujság*, 1906. május 27. 16. évf. 22. sz. 6.

⁸¹ Nemzetközi világposta-levelezőlapok Oravec Éva gyűjteményében.

⁸² *Röpke Lapok*, 1910. december 15. 7. évf. 5. sz. Idézi: Bedó József – dr. Kisfaludi Péter: i. m. 6. Az Ed Witte egy Bécsben 1863 óta működő, farsangi kosztümöket és egyéb jelmezeket, valamint ún. partikellékeket (a multságokhoz szükséges eszközöket) árusító cég. Ed Witte világposta-levelezőlap Oravec Éva gyűjteményében.

rákerülhetett az egyesületi bélyegző lenyomata. A báli levelezőlapok készülhettek színes papírra, minőségük változó. A Kner-levelezőlapok halványzárka, halványkék, halványzöld és halvány rózsaszín alakra készültek, levelezőlap-sorozatait többek között Geiger Richárd és Garay Ákos grafikái díszítették.

A gyomai Kner Nyomda folyamatosan törekedett a technikai és művészeti fejlődésre, és igyekezett lépést tartani a piacon mutatkozó kereslettel, hogy ahhoz igazodva, magas színvonalú kiadványokat, aprónyomtatványokat készítsen. A *Röpke Lapok* című, időszakosan megjelenő hirdetési kiadványában 1900-ban elkezdte hirdetni a „nemzetközi világposta” levelezőlapot, 1903-ban már 76 féle képes levelezőlap volt a kínálatában, köztük olyanok, melyekre aforizmák kerültek.

A képes levelezőlapok végig jelen voltak a báli meghívók nyomtatásának idején. A világposta-levelezőlapokat a bálókba nagy tételben rendelték, ezért Kner arra törekedett, hogy változatos összeállítást kínáljon vásárlóinak.⁸³ 1910-ben már kiváló magyar művészek rajzolták képeslapjait, és magyar íróktól származó idézetek olvashatók a lapokon. A Kner nyomda 1910-ben 100 darab világposta-levelezőlapot 1 koronáért, 1000 darabot 8 koronáért kínált. A *Röpke Lapok*ban megjegyzik, hogy „egy-egy mulatságon 2–3000 levelezőlapot könnyen el lehet adni, darabonként 10–20 fillérjével. Igen sok esetben a világposta jövedelme menti meg a rendezőseget a deficittől.”⁸⁴ Kner Izidor fia, Kner Imre is aktívan dolgozott a nyomdában. 1932-ben Kner Imre néhány újonnan megrajzoltatott levelezőlap kíséretében írta Fülep Lajosnak: „...megkísérlem megnevesíteni azokat az un. világpostai levelezőlapokat, amelyeket vidéki mulatságokon küldözgetnek egymásnak a fiatalok, s amelyeket tőlem a báli meghívókkal együtt rendeltek az emberek.”⁸⁵

Míg a nyomdák és kereskedések a levelezőlap előállításából, illetve eladásából, a vendéglátóhelyek a játék népszerűségétől, csalogató voltától, illetve a levelezőlapok helybeni árusításából reméltek bevételt. A vendéglátóhelyek által szervezett műsoros estek, táncmulatságok alkalmával a hagyományos értelemben alkalmazták a világpostát, azonban ismerünk leírást Bécsből az 1920-as évekből, ahol egy kávézó fellendítését segítette az ott újdonságként megszervezett játék, amelynek ismerkedési lehetőséget kínáló aspektusát hirdette sikerrel a tulajdonos.⁸⁶

⁸³ *Röpke Lapok*, 1904. december 1. 4. évf. 4. sz. Idézi: Bedő József – dr. Kisfaludi Péter: i. m. 4.

⁸⁴ *Röpke Lapok*, 1910. december 15. 7. évf. 5. sz. Idézi: Bedő József – dr. Kisfaludi Péter: i. m. 6.

⁸⁵ Sümegi György – Kőhegyi Mihály (1990): *Fülep Lajos és Kner Imre levelezése*. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 17.) Békés Megyei Levéltár, Gyula. 43.

⁸⁶ Deésy Alfréd: i. m. 150–151.

A játék veszélyei

A játékban rejlő veszélyeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül, amelyre a kortársak is figyelmeztettek. A játékkal találkozott a fiatalság jelentős hányada. Kecskeméten 1909-ben az *Országos Ellenőr* című lapban a világpostát elmarasztaló, az ifjúság anyagi helyzetét, erkölceit féltő sorok jelentek meg „Világ-posta” címmel, követelve annak bálokból történő kitiltását.⁸⁷

Az erkölcsöt romboló hatása mellett a közösség szórakozását is el tudta rontani a játék. Szekszárdon 1903-ban a szüreti mulatságon már csak cenzúrázott levelezőlapokat továbbított a posta, 1897-ben Esztergomban számoltak be kellemetlenségről. „Mert akadtak a névtelenség páncélába öltözött egyének, akik a világposta levelezőlapjain pláne a rendezősege aláírásával egyes címezettek durván megsértettek annak biztos tudatában, hogy nyomukra nem akadhatnak. Maradjon ez a világposta a jövőben Mucsá és Kanaboka szenzációja!”⁸⁸

Mindezek ellenére a játék évtizedekig virágzott, és a legtöbb táncmulatságon megtaláljuk.

Összegzés

A játék a határon túl élő magyar közösségekben is kedvelt volt. A Gráci Magyar Egyesület archívumában fennmaradt források szerint egy 1897 novemberében rendezett családi estély programjában is szerepel a nemzetközi világposta, és 1900 decemberében is a nemzetközi világposta és amerikai virágposta tett emlékezetesebbé egy műkedvelő estélyt. „Az amerikai virágposta kiegészítő része a nemzetközi világpostának, amennyiben elősegíti a levelezők érzelmeinek ideális »virágnyelven« való kifejezését és a nemzetközi világposta intézősege eszközli a szétküldést.”⁸⁹

⁸⁷ Kasza Dezső: Világ-posta. *Országos Ellenőr*, 1909. augusztus 7. 8. évf. 25. sz. 1–2.

⁸⁸ *Esztergom és Vidéke*, 1897. január 21. 19. évf. 6. sz. 3.

⁸⁹ Gráci Magyar Egyesület. Az egyesület krónikája. <https://www.grazimagyaregyesulet.at/egyesulet-kronikaja-vereinskronik/> (letöltés dátuma: 2022. 09. 08.).

Gráci Magyar Egyesület. * Grazer ungarischer Verein.

Az 1897 November hó 21-én
rendelendű

**Családi estély
MŰSORA.**

1. Zongora előadás.
2. „A légy”, magánjelenet.
Előadja: Hoffner Károly úr.
3. Magyar népdalok, hegedőn.
Előadja: Fichler Gustáv úr.
4. „Szeretem a nőket”, magánjelenet.
Előadja: Roser Dániel úr.
5. Komikus zongora előadás.
Előadja: Allendorf Ede úr.
6. Czitera előadás
Előadja: Orthofer Antal és Dreganó Nándor úrnok.

SZÜNET.

7. Magyar népdalok, zongorán.
8. „Desperatus úr”, magánjelenet.
Előadja: Strammer József úr.
9. Magyar népdalok.
Késői.
10. Humoristikus egyveleg.
Előadja: Allendorf Ede úr.
11. Pikáns paragrafus.
Vígjáték 1 felvonásban. Írta: Bevez. Gyula.

SEMELEK

Balkás úr Váradi.
Lainz asszony Rosner.
1917. március rendező Augmyer Ferencz.
Idő: Színház utca.

12. Zár induló.

PROGRAMM
zu dem am 21. November 1897
stattfindenden

Familien-Abend.

1. Clavier-Vortrag.
2. „Die Fliege”, Monolog.
Vorgetragen von Herrn Karl Hoffner.
3. Ungarische Volkslieder auf Violine.
Vorgetragen von Herrn Gustav Fichler.
4. „Ich liebe die Frauen”, Monolog.
Vorgetragen von Herrn Daniel Roser.
5. Komischer Clavier-Vortrag
von Herrn Eduard Allendorf.
6. Zither-Vortrag
der Herren Anton Orthofer und Ferd. Dreganó.

PAUSE.

7. Ungarische Volkslieder, Clavier-Vortrag.
8. „Der Herr desperat”, Monolog.
Vorgetragen von Herrn Josef Strammer.
9. Ungarische Volkslieder.
Gesungen von
10. Humoristisches Potpourri.
Vorgetragen von Herrn Eduard Allendorf.
11. Der pikante Paragraph.
Poesie in 1 Act von Julius Bevez.

PERSONEN

Herr Balkás Váradi.
Frau Lainz Rosner.
Wochenamt Nr. 1917 Franz Augmyer.
Zeit: Nach dem Theater.

12. Schluss-Marsch.

Nemzetközi világposta. — Internationale Juxpost.

Druck und Verlag „Lepke”, Graz.

A GRÁCI MAGYAR EGYESÜLET
MŰKEDVELŐI ESTÉLYE.

1900 DECEMBER 6-ÁN.

MŰSOR.

NEHEZTŐKÖZI
VILÁG POSTAI

AMERIKAI
VILÁG POSTAI

INTERNATIONALE
JUX-POSTI

AMERIKANISCHE
BLUMEN-POSTI

Az amerikai világposta léghajlító révén a nemzetközi világpostáink, amelyeken elősegíti a levelek eljuttatásának ideális virággyűjtemény való közlését és a nemzetközi világposta intelligens eszköz a nyelvközlés.

Úgy a legtöbb levelet, mint a legtöbb virág csokor tulajdonosai ajándékban részesül.

1. Magyar népdalok, Zongorán előadja: Böhm József úr.
2. „BOX ÉS COX”
vígjáték 1 felvonásban. Írta: Márton Madáchon János.

SEMELEK:

Ros János, nyomdász segéd . p. Tóth Lajos úr.
Cox Jakab, kalapos segéd . Salgó Gábor úr.
Bosner asszony Fanni Márta k. n.
Rendező: városbíróvághy Paragh Sándor.

3. Simon Jakab úr, zeneszerző, cziteraművész előadása.

SZÜNET.

4. Magyar népdalok, hegedőn előadja: Tóth Lajos úr.
4. „Csodaképek”, pillanattípi karcolatok. Papíra veti: Bogdy Gyula úr.
6. Egyveleg, czitera előadja: Simon Jakab úr.

„Lepke”, Graz.

27–28. kép. Meghívó a Gráci Magyar Egyesület estélyére, 1897. (Forrás: Gráci Magyar Egyesület.)

Az első világháborút követően Amerikában is játszották. A munkásság nagy népünnepélyén 1926. június 27-én New Jersey-ben hirdették, kreatív módon, hogy az egymásnak ismeretlen játékosok is tudjanak üzenetet váltani. A népünnepélyről, a programokról, külön a világposta játékról az Amerikai Magyar Szocialista Szövetség *Új Előre* című lapjában tájékoztatták az olvasókat. *„Az Új Előre képes levelezőlapok segítségével történik ez a játék. A bejáratnál mindenki feltűnően feltűzendő számot kap s a levelezés számok szerint történik. A Népünnepély postásai hordják majd az üzeneteket.”*⁹⁰ Ugyancsak 1926 júniusában vehetett részt a munkásság a Newarki Magyar Munkás Otthon és Műkedvelő Egyesület által szervezett kiránduláson és pikniken, ahol a különféle játékok és társasjátékok között a világpostát is játszhatták, értékes díjakkal.⁹¹

Változatai a rendezők kreativitását, a játék jelentőségét mutatják. A fiatalok szerették, ezért próbálták a saját lehetőségeikhez alakítani a vendéglősök (pl. asztalok városnevekkel ellátása), az egyesületek, a népünnepélyek szervezői (kitűzendő számot adtak a résztvevőknek). Díjazták a legtöbb levelet eladó és a legtöbbet megkapó leányt. A postások szerepében legtöbbször leányok voltak, de meghívókon a szereposztásnál találkozunk férfi postásokkal is. Tehát a játékot a szervezők rugalmasan alakították, a lényeg azonban nem változott: titkos üzeneteket küldhettek egymásnak a fiatalok a mulatságban, olykor szerelmek szövődtek, máskor derűtséget okozott, a rendezőségnek pedig bevételt jelentett. A játék azonban magyar sajátosság maradt, melyet minden bizonnyal a magyar kreativitás teremtett a megjelenő új eszköz, a levelezőlap felhasználásával. A kutatás jelen állása szerint feltételezhető, hogy a nemzetközi világpostát Magyarország határain túl csupán a magyarok játszották. Ausztriában és Németországban a kommunikációs és játékmúzeumok kutatói nem találkoztak vele, illetve a gyűjteményeik sem őrzik emlékét, és a korabeli sajtó sem említi.⁹²

A játék mintegy fél évszázadon keresztül helyi szinten a közösségi élet része volt. Egy olyan időszakban jelent meg, amikor a polgárosodás folyamata zajlott, a paraszti létbe beszivárgott a modern világ, szokásai hígulni kezdtek. A csekély fennmaradt tárgyi forrás és az esetlegesen előbukkanó visszaemlékezések mellett a korabeli sajtóból látszik, szerették, várták és lelkesen játszották.

⁹⁰ Világposta és száz más szórakozás lesz a New Jersey-i Népünnepélyen. *Új Előre*, 1926. június 23. 22. évf. 5002. sz. 2.

⁹¹ *Új Előre*, 1926. június 11. 22. évf. 4990. sz. 5.

⁹² Kérdésemmel 2022 július–augusztusában megkerestem a Sammlung der Museumstiftung Post und Telekommunikationt, a nürnbergi Spielmuseumot, Ausztriában a Graz Museumot és az Institut für Spielforschung, Universität Mozarteumot.

REMÉNYEK, VÁLTOZÁSOK ÉS REFORMOK 1953–1954

Simándi Irén

Összefoglaló:

A tanulmány célja, hogy a Szabad Európa Rádió (továbbiakban SZER) amerikai vezetése által 1953-ban és 1954-ben kiadott dokumentumainak elemzésével bemutassuk, hogyan reagált a rádió az 1953 tavaszától a Kelet-Közép-Európában történt eseményekre. Mennyire látta át a változásokat, értékelte valós eredményeknek a politikában, a gazdaságban és a társadalomban elindult folyamatokat. Milyen irányelveket fogalmazott meg az egyes nemzeti osztályok műsorpolitikájának megváltoztatása érdekében. A tanulmányból az is kiderül, a SZER Magyar Osztályának vezetője, Dessewffy Gyula,¹ milyen alapelveket fogalmazott meg a Nagy Imre-kormány „új szakasz”-politikájának bemutatására, támogatására.

Kulcsszavak: Nagy Imre-kormány, új szakasz, rádió, propaganda, enyhülés

Abstract:

The purpose of this study is to analyze the documents published by the American management of Radio Free Europe (hereafter SZER) in 1953 and 1954 to show how the radio reacted to the events in East Central Europe from the spring of 1953. To what extent did they see through the changes and evaluate the processes started in politics, the economy and society as real results? What guidelines did they formulate to change the program policy of each national department? The study also reveals what principals Gyula Dessewffy, Head of the SZER's Hungarian Department, formulated for the presentation and support of the Imre Nagy government's new phase of policy.

Keywords: Imre Nagy government, new phase, radio, propaganda, relief

1 Dessewffy Gyula gr. (1909–2000): szerkesztő, politikus. 1951-től 1954-ig a müncheni Szabad Európa Rádió Magyar Osztályának a vezetője, 1961-ig a rádió New York-i részlegének tanácsadója. Lásd bővebben: Borbándi Gyula (1992): *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Hitel, Budapest. 92.

Bevezető

A Szabad Európa Rádió (SZER) 1949 nyarán alakult a Szabad Európa Bizottság (SZEK) létrehozásával. A SZEK-et, a Committee for a Free Europe-ot május 17-én jegyezték be New Yorkban. Ez a szervezet hozta létre a SZER-t. A rádió a hidegháború egyik eszközeként alakult meg. Az amerikai politikai vezetés célja a rádió megszervezésével az volt, hogy Kelet-Közép-Európa országaiban a függetlenség, a demokratikus berendezkedés és működés feltételeit megteremtse. A SZER Magyar Osztályát 1950 elején szervezték meg New Yorkban. A magyar adások 1950. augusztus 4-én indultak. A SZER európai központja München lett. A rádió működése 1950 júniusában, a Frankfurt am Main közelében létesített 7,5 kilowattos rövidhullámú adóberendezés üzembe állításával kezdődött. Az év végére naponta másfél órás műsort sugároztak a célszörzrögek – Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária – felé.² A rádió müncheni Magyar Osztályának munkatársai 1951 júliusában a Possartstraße 9-es számú ház épületében kezdtek dolgozni. Az első ünnepi adás 1951. október 6-án hangzott el.³ 1953. március 5-én Jozsif Visszarionovics Sztálin halála⁴ után változás kezdődött a szovjet zóna országainak politikai, gazdasági, társadalmi életében. Nagy Imre miniszterelnök 1953. július 4-én mondta el kormányprogramját az Országgyűlésben.⁵ A megváltozott nemzetközi és magyar politikai helyzet a SZER amerikai és európai vezetőit új kihívások elé állította.

² Lásd erről: Simándi Irén (2005): *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámbosszán 1951–1956*. OSZK – Gondolat Kiadó, Budapest. 19. (Jugoszlávia ekkor már nem tartozott a szovjet hatalmi zónába, ezért maradt ki a célszörzrögek közül. Albániában pedig nem volt megfelelő mennyiségű rádiókészülék, ezért nem sugároztak műsort, mert csak a politikai vezetés rendelkezett készülékekkel, így a rádió nem tudott kifejtteni semmilyen propagandatevékenységet. Ennek ellenére 1951-től 1953-ig működött a SZER albán műsora.) Uo. 19–20.

³ Uo. 17–30.

⁴ A Sztálin haláláról szóló hír március 6-án reggel fél 7-kor érkezett a SZER Központi Hírosztályára. „Pár perccel később a műsort megszakítva a magyar osztály bemondata a diktátor halálhírét, majd 8 órától már bő hírek és tudósítások hangzottak el.” A szovjet blokk országainak rádiói közül a prágai közölte elsőként a Sztálin haláláról szóló hírt, de ott is csak „négy órával a SZER után” tájékoztatták a hallgatókat. Magyarországon rendkívül gyorsan terjedt a hír, a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Rádió nem közölhetett addig semmilyen információt, amíg a szovjet TASZSZ jelentése meg nem érkezett Budapestre. Borbándi Gyula (1996): *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 129–130. Lásd bővebben: Simándi Irén (2016): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956*. Gondolat Kiadó, Budapest. 106–126.

⁵ „A magyar osztály tagjai a szerkesztőségi konferenciateremben hallgatták végig az 1953. július 4-i miniszterelnöki exozét, amelyet a budapesti rádió élőben közvetített a Parlament épületéből. A beszédnek a müncheni rádiósok körében lelkesítő hatása volt. Nagy Imre programja arra vallott, hogy Moszkvában és Budapesten belátták az addig követett út járhatatlanságát és a kommunista politika átgondolásának szükségességét.” Ezt követően az első

A Szabad Európa Rádió amerikai vezetőinek helyzetértékelése

Sztálin halála után a SZER amerikai vezetői a rendelkezésükre álló információk felhasználásával igyekeztek felmérni, megérteni a Kelet-Közép-Európában elindult enyhülési folyamatok⁶ okait, és irányelveket fogalmaztak meg a rádió műsorstruktúrájának, propagandatevékenységének megváltoztatására.

1954 elején Whitney H. Shepardson,⁷ a SZEB elnöke beszédében egyebek mellett azt mondta, a „világban folyó események bebizonyították,” a szovjet megszállási övezetben élő népek számára a szabadsághoz vezető út hosszabb lesz, mint „alapításakor a bizottság feltételezte”. Az év folyamán erőfeszítések történtek az anyagi lehetőségek bővítésére, a „célterület viszonyainak jobb megismerésére és az ott élőkben annak tudatosítására, hogy felszabadulásukhoz szükség van mindenkinek a közreműködésére”.⁸

A változásokkal kapcsolatban a rádió amerikai vezetése 1954 elején adta ki a „19. sz. Rendkívüli Irányelvek” című dokumentumot, amelyben vázolta az 1953. június-július óta Kelet-Közép-Európába kialakult helyzetet, röviden bemutatta az egyes országokban végbemenő legfontosabb változásokat, majd meghatározta a kialakult helyzetre tekintettel a SZER új műsorpolitikájának legfontosabb elemeit. A SZER amerikai vezetése közvetlenül a Sztálin halála után a Szovjetunióban történtek ismertetését írta le a dokumentumban. „Sztálin halála siettetette a szovjet orbitusban [érdekszférában] az »Új Szakasz« meghirdetését, amely csak azért halasztódott el, mert a beteg, vén zsarnok környezetében senki sem merte neki megmondani, hogy már régen esedékes. Azok, akik az ő tervei végrehajtásáért felelősek voltak, tudták, hogy bármennyire is uralkodnak a rabszolgaságba hajtott népe felett, ezek a népek nem állnak rabszolga-lelkekből. Tudták, hogy a sztálini iparosítási program, amely semmi tekintettel sem volt jólétükre, majdnem pattanásig feszítette a húrt a parasztok és a munkások lelkében. Tudták, hogy a munkások és parasztok legalább egy kis jóindulata nélkül a Kreml szándékai sikertelenségre vannak ítélve. Régi axióma, hogy a hata-

hírmagyarázat és kommentár a hallottak alapján készült. A SZER Magyar Osztályának műsorát éjfél után harminc perccel meghosszabbították, adásba ment a miniszterelnök beszédéről készült összefoglaló és annak értékelése. „Utána napokig nem kínálkozott fontosabb téma, mint Nagy Imre szerepe és az új politika iránya.” Borbándi Gyula (1996): i. m. 132.

⁶ Elsősorban a Kelet-Berlinben, Csehszlovákiában és Magyarországon történt eseményeket vizsgálták. Minderről részletesen: Baráth Magdolna: Válságkezelés a keleti blokkban Sztálin halála után. <https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2014-2/barth.pdf> (letöltés dátuma: 2023. 12. 29.).

⁷ Shepardson, Whitney H. (1890–1966): amerikai üzletember, külpolitikai szakértő. 1953 és 1956 között a SZEB elnöke. <https://www.cfr.org/whitney-h-shepardson-fellowship> (letöltés dátuma: 2023. 12. 29.).

⁸ Borbándi Gyula (1996): i. m. 159.

lom felelősséggel jár együtt azok iránt, akik felett a hatalmat gyakorolják. [...] A »kollektív vezetőség« hiányossága az, hogy annak a jónak a helyébe, amely csak a vezér imádatában és annak sikereiben rejlik, egy más, kézzelfoghatóbb jót kell tennie – a népjólétet, a Haza védelmét stb. A Kreml ügynökei a vasfüggöny mögötti országokban bajban vannak. Nem mondhatják: »Tedd meg Sztálinért«, mert ők voltak az elsők, akik félretették Sztálint. Nem mondhatják: »Tedd meg a Hazáért«, mert hiszen országainkban [sic!] mindenki tudja róluk, hogy idegen hatalom ügynökei. Nem mondhatják: »Tedd meg a békéért«, mert népeik inkább akarják a háborút, mint a békét és hamis békeharcuk már senkinek sem imponál, kivéve néhány nyugat-európai »haladó szellemet«. Azt sem mondhatják: »Tedd meg magadért«, mert hiszen senki sem hisz nekik.»⁹ A rádió vezetése részéről az volt a kérdés, „ki vetette fel elsőnek” az új szakasz szükségességét, „ki volt ellene, ki ajánlotta a végül is elfogadott kompromisszumot, azaz az életfeltételek javítását, a párt- és vezetőségi/csúcskérdések egyidejű megszorításával és fokozott pártellenőrzéssel. Jelenleg mindössze annyit mondhatunk, hogy a Kreml meghasonlott önmagával, s hogy ez az állapot tovább fog tartani.”¹⁰

A dokumentumban egyebek mellett azt is hangsúlyozták, hogy a júniusi–júliusi események „közvetlen okozója” az USA kormánya. A rádió minden munkatársának tudnia kell, írták, hogy az „Egyesült Államok ellenállása a kommunista imperializmus terjeszkedésével szemben elsőrendű tényező a vasfüggöny mögötti országokban uralkodó hangulat kialakításában. Mindaddig, amíg az USA tovább gyakorolja nyomását a kommunista imperializmusra akár Ázsiában, akár Európában, Moszkva elégtelennek fogja találni saját erőforrásait, és rá lesz utalva a »csatlós« népek segítségére. Ennélfogva Moszkva mindaddig nem is fog teljesen szabad kézzel rendelkezhetni e népek felett.”¹¹ A kialakult helyzettel kapcsolatban a SZER amerikai ve-

⁹ 19. sz. Rendkívüli Irányelv. Az 1953. júniusi és júliusi fordulat. (A dokumentum a Szerző tulajdona.) 1.

¹⁰ Uo. 2. Sztálin halálát követően „ádáz harc” kezdődött a párt meghatározó szereplői: Berija, Molotov, Malenkov, Bulganyin és Hruscsov között. Először úgy tűnt, Malenkov kerül ki győztesen, akinek sikerült megőriznie titkári pozícióját a pártvezetés élén, és Berija –, aki belügyminiszter és a titkosszolgálat vezetője volt – támogatásával a miniszterelnökséget is. A megszerzett hatalmát azonban hamarosan meg kellett osztania Hruscsovval, aki a pártvezetői posztra tartott igényt, és meg is szerezte. A két politikus és a mögöttük kialakult csoport között egészen 1957-ig tartott a küzdelem. A hatalmi harc nemcsak a Szovjetunió, hanem a szovjet blokk országainak politikájára is kihatott. „A teljhatalomért folytatott harc egyik tartalmi eleme a szovjet külpolitika újragondolása volt.” Hruscsov és Malenkov is úgy gondolta, a hidegháborús politika nem folytatható tovább, mert a Szovjetunió „vereségével végződhet”. Tapasztalták, hogy a háborús készülődés a szovjet gazdaságtól sokkal nagyobb áldozatokat követel, mint a Nyugattól, ez pedig a társadalomban komoly „robbanással fenyeget”. A folyamat jóval érzékelhetőbb volt a „magasabb életszínvonalhoz és szabadabb politikai légkörhöz szokott kelet-közép-európai csatlós országokban”. Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 376.

¹¹ 19. sz. Rendkívüli Irányelv, i. m. 4.

zetése azt is megállapította, hogy a Szovjetunióra a „viszonylagos” gyengeség, míg az Egyesült Államokra „viszonylagos” erő a jellemző. A szovjet vezetés *„kétségbeesett erőfeszítéseket tesz, hogy vaját is, ágyúkat is termeljen, de hiába. Végeredményben nemigen tud mást, mint ágyúkat termelni. Egyedül az USA rendelkezik kellő forrásokkal és azzal a képességgel, hogy békében ágyúkat állítson elő anélkül, hogy a lakoságnak vajhiány miatt kellene panaszkodnia, »vaj« alatt természetesen mindenfajta megfelelő mennyiségű élelmiszert értve.*” Tényként állapították meg azt is, hogy míg a szovjet politikai vezetés *„kétségbeesetten komolyan”* veszi a *„háborús készülődést,”* addig az USA vezetése *„egyszerűen bosszantó kellemetlenségnek tekinti”*. Ha olyan katonai helyzet állna elő, ahol az amerikai kormánynak komolyan kellene venni a *„háborús készülődést, akkor a Szovjet és az USA ereje közötti különbség éppúgy meglepné Moszkvát, mint ahogy egy hasonló különbség már két ízben meglepte Berlint”*.¹²

Útmutatás a rádió műsoraihoz

A dokumentum további részében a SZER amerikai vezetése az adások tartalmának megírásához adott szempontokat. *„Különösképpen figyelmeztetnünk kell a rendszer minden olyan megnyilvánulása ellen, mellyel visszavetési ígéretét,”* vagyis hogy ismét a nehézipar kerüljön előtérbe, a könnyűipar és a mezőgazdaság helyett. A rendszer vezetőinek meg kell tartani az ígéretüket az életszínvonal emelésére vonatkozóan. A SZER vezetése az 1951-es *„politikai utasítások”* (Policy Handbook) című *„könyvecskéjében”* egyebek mellett azt írta: a *„kommunizmus nem tudja biztosítani a kielégítő életszínvonalat [...] Ez az oka annak az anyagi nyomornak, amelyet népünk [a nép] ismert, mióta a kommunizmus a hatalmat átvette.”* A szovjet megszállási övezetbe tartozó országokban azonban csak 1945 után kezdődött a rendszer kiépítése. *„Itt a népeknek nem volt szükséges éhezni és nyomorogni a több acélért és a több gépért. Hallgatóink közül kinek volt eddig haszna ebből az erőszakolt iparosításból?”* Az ezekben az országokban élők ma már tudják, mit jelent az elhibázott gazdaságpolitika.

Az új szakasz változásai kapcsán a SZER amerikai vezetése elsősorban a szovjet blokk országaiban élő munkások és parasztok számára szóló kommentárok tartalmához adott iránymutatást. E munkások és parasztok már tudják, hogy együtt erősebbek a pártnál. *„Ha nem lázadnak fel minden hónapban, ez azért van, mert megtanulták, hogyan kell együtt élni a párttal, hogyan kell napról napra csendesen legyőzni azt. Most már nem félek a jövőtől. Nagyobb a türelmük, mint a pártnak. Olyan valami felett rendelkeznek, ami egy párttagnak sincs: [az] idő felett.”* Kelet-Közép-Európa

¹² Uo. 6.

országában a párt már nem terrorizálhatja a népet. *„Terveivel, kapkodásával, széjjelbúzó [ellentmondásos] tanácsaival a párt jobban rá van szorulva a népre, mint a párttagok egymásra.”* A kommentárookban azt is meg kell írni, emelték ki a dokumentumban, hogy a párttagoknak nincs értelme szembefordulni a néppel. Meg kell kérdezni a párttagokat, hisznek-e a pártban. *„Ki képzelte, mikor belépett a pártba, hogy minden értéket ki fog forgatni?”* Majd a júniusi keletnémet eseményeket említette példaként. Hogy érezhették magukat a párttagok, amikor azt hallották, a *„szovjet rendszer, a kommunista rendszer, mely a munkások rendszere elsősorban, tankokat küldött a munkások ellen”?* Majd a SZER amerikai vezetése arra hívta fel a munkatársainak figyelmét, hogy a politikai változások hatására elhangzott műsorok tartalmával kapcsolatban érkezhettek *„üdvözlő üzenetek”* magánszemélyektől és szervezetektől. *„Miután a koncessziók [engedmények] nem okoztak nyílt örömet népeink [a népek] között, a kommunisták nem találtak hálás és boldog népet az efféle ünnepek rendezésére, nagyon vigyáznunk kell, hogy biztosítsuk azt, hogy csak a komolyabb részeket ilyen üdvözlőnek sugározzuk és semmi túlzott lelkesedést mely a helyzet félreismeréséből adódik.”*¹³

A SZER amerikai vezetése a júniusi júliusi kampány lényegét az alábbiakban foglalta össze: A változások következtében, ahogyan az *„útmutatás célzó rá, felhasználjuk az alkalmat, hogy újra bizalmat öntsünk a hallgatóinkba. Bizalmat önmagunkba a nép erősödése és a rendszer gyengülése miatt. Bizalmat az USA-ba. [...] Az Egyesült Államok politikája nem meghunyászkodás vagy egyezkedés, nem korlátozódik diplomáciai akciókra, hanem szembeszáll az ellenséggel a csatamezőkön is, ha az agresszív lépésre határozza el magát. A tények világosan jelzik az irányváltást.”* Hangsúlyozni kell azokat az engedményeket, amelyeket a különböző kormányok az elmúlt évben tettek. *„Elégedettek vagyunk azzal a határozott és kemény szellemmel, amely a lakosságban él, és célunk csupán az, hogy ez továbbra is fennmaradjon.”* Az irányváltással kapcsolatban a következő feladatai vannak a rádióknak: *„I. Miért változott meg az irányvonal? II. Hogy az irányváltás oka nemcsak a materiális síkon való elégedetlenség, hanem a kegyetlen kizsákmányolás elleni szellemi ellenállás. III. Hogy a legtöbb csatlós kormányt váratlanul és meglepetésszerűen érte, eredményekre kényszerítette...”* Hangsúlyozni kell az *„engedményekkel”* kapcsolatban, hogy azok valós változásokat hozhatnak, de azt is közölni kell, hogy a rádió információi alapján *„ezek előnyeit sok munkás- és parasztcsalád nem élvezte még. Emlékeztetni fogjuk hallgatóinkat, hogy két évvel ezelőtt még senki sem tudta volna elképzelni, hogy a kommunista rendszer kérni fog, és nem követelni. A nép segítségért fog könyörögni, és nem fog hazudni és dicsekedni a teljesített és túlteljesített tervekkel.”* A változást jelzik az adó- és árcsökkenések, az egyénileg

gazdálkodó parasztok támogatása, a beszolgáltatás mértékének csökkentése, a szövetkezeti parasztság számára a hivatalos gabonaárak emelése. Ugyanakkor a rádió feladata az is, hogy emlékeztessen arra, hogy *„ezekkel az engedményekkel semmit sem oldottak meg véglegesen. A helyzet továbbra is bizonytalan, miként korábban. A rendszer és a párt bevallja, hogy egyes engedményeket saját embereik szabotálják. A különbség az, hogy ma a kommunista rendszerek bizonytalanok érzik magukat gyengeségük miatt és a nép biztosnak ereje folytán. A rendszerben belső viszályok dúlnak, és aggódnak, hogy terveik megbuknak. A nép viszont egységes mostanában kivívott sikerei óta.”* Erősíteni kell az emberekben azt is, hogy már tudják, *„hogyan kell a kommunista rendszerben élni, és hogyan lehet eredményesen harcolni ellene. A harc formája a »passzív rezisztencia«.* Tudják, *hogy mit lehet elérni hallgatással, és mikor szükséges a kiállás.”*¹⁴

Változások a Magyar Osztály munkájában

A SZER amerikai vezetése által kiadott irányelvek alapján 1954. január 4-ére a Magyar Osztály vezetője, Dessewffy Gyula is elkészítette a szerkesztőség műsorainak tartalmára vonatkozó új irányelveket, amelyeket egy értekezlet keretében osztott meg a munkatársakkal. *„Átléptük a harmadik év küszöbét. kezdte beszédét. Lázás munkában időnként meg kell állnunk, hogy felmérjük helyzetünket és elgondolkodjunk teendőink felett. Különösen fontos ez a mai évforduló, amikor a nemzetközi és az otthoni helyzetben beállott változások egészen speciális új feladatok elé állítanak bennünket. Munkánk fontossága napról napra növekszik. Két és fél évvel ezelőtt a hazaiak informálásában és biztatásában láttuk legfőbb feladatunkat. Ma új teendőkkel kell számolnunk. Figyelembe kell vennünk, hogy hallgatóink eddig nem nemzetközi tárgyalásokban, hanem gyors katonai megoldásokban reménykedtek. Valószínűnek látszik, hogy az otthoniak ez irányú vágyai és elképzelései nem fognak bekövetkezni, legalább is nem a közeli jövőben. Sokkal valószínűbb, hogy hosszadalmas nemzetközi tárgyalások korszaka előtt állunk. Rendkívüli fontossága van, hogy a magyarság ebben a helyzetben se veszítse el a jövőbe vetett hitét és reményét. Nyilvánvaló, hogy ilyen helyzetben már nemcsak a hazaiak informálása a feladatunk, hanem az is, hogy kialakítsuk az új helyzetnek megfelelő otthoni közvéleményt. Milyen irányban? Nem szabad az otthoniakban túlzott reményeket támasztanunk, de ugyanakkor meg kell akadályoznunk, hogy csüggedés vegyen erőt hallgatóinkon és a nemzetben. Mindent összevetve kétségtelen, hogy az eddiginél is bonyolultabb, nehezebb és nagyobb feladatok várnak ráink.”* Dessewffy Gyula elmondta, a rádió *„közvéleményt formáló erővel bír”*. Példaként említette a magyar parasztság ellenállását,

¹⁴ Uo. 17–18.

amely változásokat eredményezett a falvakban is. A rádió vezetése tisztában van azzal, hogy a „magyar közvélemény önhibáján kívül nem rendelkezik széleskörű reálpolitikai szemlélettel”. Ezért az adások egyik alapvető feladata, hogy a hallgatók „látókörét” szélesítsék, és rávezessék őket arra, hogy a „csodavárás helyett bízzanak a folyamatos fejlődés lehetőségében és sikerében. Türelemre és kitartásra kell tehát biztatni őket.” Ezeket a feladatokat folyamatosan szem előtt kell tartani, még akkor is, ha a rádió egyszer-egyszer szembekerül az „otthoni tömegek legprimitívebb reakcióival”. Dessewffy hangsúlyozta, a propaganda csak akkor lehet hatásos, ha nem mindig a „tömegek szája íze szerint beszél”. Vagyis az „összinte beszéd szűkössége”, mert tartósan csak akkor érnek el eredményt. A rádió feladata a „bolsevizmussal szemben olyan lelki magatartás megeremlése”, amely a hallgatókat „képessé teszi az esetleges elkövetkezendő megpróbáltatások elviselésére”. Az osztály vezetője a legfontosabbnak azt tartotta, hogy tudatosítani kell a hallgatókban, az „egyéni magatartásuk ma már tényező és döntően befolyásolhatja a jövő alakulását. [...] Vissza kell tartani őket a meg gondolatlan cselekedetektől, de ugyanakkor fokozni kell bennük egyéni magatartásuk fontosságának tudatát.” Mindezeket figyelembe véve át kell dolgozni az osztály feladatait – jelentett ki Dessewffy. A feladatot abban látta, hogy az országban kialakult új politikai helyzetnek megfelelően alakítsák át az adások „szellemét és kereteit”. Hangsúlyozta ugyanakkor azt is, nem tulajdonít „történelmi jelentőséget az engedményes politikának. Kétségtelen azonban, hogy lényeges légköri, úgy mondhatnánk hangulatbeli változást eredményezett. Ennek konzekvenciáját le kell vonnunk.” Ezeket figyelembe véve kell összeállítani a rádió új programját, és ennek szellemében kell megírni a kommentárokat – mondta. „A hangulati változásokat a Kossuth rádió érzékelteti a legjobban. Míg ezelőtt primitív szovjet és kommunista propaganda szólamokat hangoztatott, addig most szórakoztatni akar és közvetett propagandát alkalmaz. Két és fél éven át könnyű volt egy agyondirigált, színtelen és rossz budapesti műsorral szemben jobb programot adni. A feljavuló Kossuth rádió kétségtelenül meg fogja nehezíteni munkánkat.”

A SZER Magyar Osztályának addigi adásaiban, szinte mindig a „bolsevista élet” kapott helyet. A műsorokban a „válaszadás és a kritika volt a legfőbb” fegyvere. Ha Magyarországon a „rendszernek sikerül, legalább is látszatra csökkenteni a támadási felületeket és ez semmiképpen nem lehetetlen, akkor nekünk is harcmódot kell változtatnunk. A kirívó igazságtalanságok és rész kérdések állandó támadása helyett a bolsevizmus lényegbeli tartalmát kell ostromolnunk. Bármennyire meggyőződött ellenfele vagyok a kommunizmusnak, nem tartom lehetetlennek, hogy rész kérdésekben időnként helyes kezdeményezéseket tegyen. A legnagyobb hibának tartanám a l'art pour l'art ellenzékieskedést, a kákán csomó keresést és mindennek állandó kifogását.”

Dessewffy a Nagy Imre-kormányprogram¹⁵ védelmében elmondta az emberek az „engedmények következtében pillanatnyi megkönnyebbüléshez jutnak, mert a rossz után a kevésbé rossz már jönnek tűnik”. Ezt a változást a Magyar Osztálynak is tudomásul kell venni, mert ellenkező esetben Magyarországon ellenszenvet váltana ki, és veszítene befolyásából. Ezért a rádióknak a jövőben az események mélyebb összefüggéseit kell vizsgálni, és bizonyítani, a „kommunisták csak rövid időre szóló részengedményeket tehetnek, mert a rendszer belső természete és filozófiai elképzelései következtében tartós és maradandó változtatásokra képtelen”. Dessewffy mindezekre nyomatékosan felhívta a rovatvezetők figyelmét, mert különben a rádió elveszítheti „hatóerejét”.

A műsorokat színesebbé, érdekesebbé, mozgalmasabbá kell tenni, emelte ki, ennek megvalósulása érdekében fel kell használni a szerkesztőség erőtartalékait. Az utóbbi időben sikeresnek bizonyult a riport rovat bevezetésénél a producerek bevonása, jelentős mértékben növelte az adások „radiofonikus” jellegét. Az osztály vezetője a továbbiakban a kommentárok és az élő adások esetében is számít a produkciónál dolgozó munkatársak aktív részvételére. Példaként a Kossuth rádió rovatainak műsorait említette. „Ezen a téren nem maradhatunk le, nekünk is mindent meg kell tennünk, hogy lépést tartunk a budapesti adóállomás fejlődésével.” Dessewffy elmondta: csökkenteni kell a kommentárok és az élő műsorok számát. A felszabaduló adásidőt „gondosan előkészített, a rádió követelményeit jobban figyelembe vevő” műsorokkal lehet kitölteni. A magas színvonalú adások elkészítéséhez ismeretanyagot biztosít a Kutató Osztály, a könyvtár és a magyar lapok híradásai, tudósításai. Az osztály munkatársai ígéretet kaptak arra is, hogy a jövőben elegendő idő áll rendelkezésükre egy-egy téma tanulmányozására, a mélyebb összefüggések megértésére és az adások szövegeinek megírására. Szerkezeti és minőségi változtatásokra azért van szükség, hogy a nemzetközi és az „új engedményes politikáról, a várható fejleményekről helyes vélemény és értékelés alakuljon ki. El kell látnunk a nemzetet mindazokkal az információkkal, érvekkel és szempontokkal, amelyek szükségesek ahhoz, hogy önmaga a történelmi pillanatnak megfelelő véleményt formáljon ki, és helyes magatartást alakítson ki. Nagy és nehéz feladat ez, de úgy érzem, elérkezett az az időpont, amikor rögtönzések helyett, elmélyült, átgondolt teroszerűséggel kell végeznünk feladatainkat.” Dessewffy Shepardson elnöknek a rádiónál

¹⁵ Nagy Imre miniszterelnök július 4-i beszédének fogadtatása vegyes érzelmeket váltott ki a magyar társadalom különböző rétegeiben. A parasztság nagy lelkesedéssel fogadta a hallottakat, a munkásságra mérsékelt lelkesedés volt a jellemző, a párttagság körében pedig a bizonytalanság lett úrrá. Nagy Imre 1953. július 4-étől 1955. március 28-áig állt a kormány élén. Ez idő alatt számos változásra került sor a gazdaság-, a társadalom- és a kulturális politika területein. Lásd erről: Romsics Ignác: i. m. 376–384.; Rainer M. János (1996): *Nagy Imre 1896–1953. Politikai életrajz*. Első kötet. 1956-os Intézet, Budapest. 531–542.

tett látogatásakor mondott véleményét idézte: „*Rövid müncheni tartózkodásom alatt meghatott az a lelkesedés, amit itt tapasztaltam. Elkapott az a lázas munkatempó, amit láttam. Csak azt szeretném kérdezni Önöktől, mikor van idejük gondolkodásra?*” Az osztály vezetője mindezt azzal egészítette ki: „*Pontosan ez az, amit most magam is érzek. Időt kell találni a problémák átgondolására, a megírandó anyag tanulmányozására, új feladataink öntudatosítására, az otthoni helyzet állandó mérlegelésére, mert csak ennek alapján állíthatunk össze jó, helyes és feladatunk lényegét szem előtt tartó programot.*”¹⁶

A rádió belső életéről

Dessewffy közönetet mondott az osztály munkatársainak azért, hogy az utóbbi hónapokban „*sikerült munkára alkalmas légkör*” teremteni. „*Kevesebb a veszekedés, a belső intrika és ez lényegesen megkönnyíti feladataink teljesítését.*” Hangsúlyozta, az eltelt két és fél év bizonyította, „*hivatástudat nélkül ezt a munkát végezni nem lehet*”. Hozzátette, „*állandóan lelkesedni sem lehet, de őszintén meg kell mondanom: hit és meggyőződés nélkül senkinek sincs joga itt dolgozni. Meggyőződésem, hogy mindazok, akik elveszítik hitüket ebben a munkában, azoknak le kell vonni az ebből eredő konzekvenciát és ki kell válniok közülünk. Sose felejtjük el: magasabb rendű erkölcsi feladatot teljesítünk. Életünk legnagyobb feladatát. Amikor otthon milliók élnek elnyomatásban és százezrek számkivetésben, akkor mi szabadon beszélhetünk saját fajtánkhoz. Munkánk sajátos mivolta kötelességünké teszi, hogy megköveteljük a hivatástudatot mindazoktól, akik itt dolgoznak. Aki ezt a munkát hivatástudat nélkül végzi, [...] annak nincs többé közöttünk helye. Ne felejtjük el százak és ezrek vannak, akik talán alkalmasabbak nálunk, hogy e munkát elvégezzék, és naponta százezrek várják az általunk leírt és elmondott anyagot. Ezek joggal megkövetelik, hogy munkánkat nagyszerűségének teljes átérzésével végezzük.*”

A rádió amerikai vezetésével kapcsolatban elmonda, a „*legszélesebb*” anyagi kereteket „*biztosították*” az adó működtetésére. „*Elképzelhetetlen, hogy a jövőben nagymérvű továbbfejlesztés lehet. Senki se reménykedjen abban, hogy holnap e munka végzése közben óriási karrier nyílik meg előtte.*” Lehetséges, – folytatta – ,hogy „*még hosszú éveken keresztül ugyanilyen körülmények között azonos beosztással kell végeznie mai munkáját. A mi vállalatunk nem a szabad verseny és a végtelen lehetőségek birodalma. Mindig egyengetni fogjuk az igazi tehetségek útját, de számárlétráról, három és hat-havonkinti fizetésemelésről senki se ábrándozzon. Megtiszteltetés és pozíció már az is, hogy valaki itt dolgozhat. [...] mindenkinek tudomásul kell ven-*

¹⁶ Dessewffy Gyula 1954. január 4-én tartott beszéde. (A dokumentum a Szerző tulajdona.) 1–3.

nie, hogy megszabott, határozott keretek között mozgunk és nincs módunk ezeket megváltoztatni. Bár megkülönböztetett helyzetben vagyunk az emigrációban, azért az emigrációval járó hátrányok nem szűnnek meg azzal, hogy a rádió tagjai vagyunk. [...] Vonatkozik ez különösen a fiatalokra, akik e szervezeten kívül új életet kezdve esetleg sokkal eredményesebben tudják formálni jövőjüket, mint itt az épület falain belül. A mi sorsunk és reményünk nem a karrier, ez hivatás.”

Dessewffy Gyula beszéde végén saját lehetőségeiről tájékoztatta a munkatársakat az osztály vezetésével kapcsolatban. Hangsúlyozta, a rádió működése óta az a cél vezérelte, hogy próbált egyensúlyt teremteni a szerkesztőség belső életében. Ez nem volt eddig sem könnyű feladat, látványosan korlátlan hatalommal rendelkezik, de a lehetőségek „szűkre szabottak”. A rádió amerikai vezetői a „legmesszebbmenő megértést tanúsítják ügyeink iránt, maguk sem rendelkeznek korlátlan lehetőségek felett. Igyekszem igazságos lenni veletek, őszinte és becsületes az amerikaiakkal szemben.” Végezetül a szerkesztőség munkatársainak segítségét és megértését kérte a további közös munkához.¹⁷

Újragondolt direktívák

A Magyar Dolgozók Pártja 1954. május 24–30. között megrendezett III. pártkongresszusa¹⁸ után a SZER Magyar Osztály vezetése új irányelveket fogalmazott meg az új helyzethez alkalmazkodva. „Eddigi befolyásunkat hallgatóink körében annak köszönhetjük, hogy mindig a hazai közvélemény hangulatával próbáltunk együtt haladni. Most is ezt kell tennünk. Az országban bizonyos mértékben megváltozott a légkör. Ezt tudomásul kell venni. A kommunisták engedményekkel futnak a tömegek után: ebben rejlik a rendszer pillanatnyi előnye, de legnagyobb veszélye” is. A Magyar Osztály vezetése igazolva látta az eddigi főbb irányelveket, vagyis a „tömegek politikai és gazdasági tényezőkké váltak. Most az a kérdés, hogy mit csináljon a nép ezzel a hatalommal? Amíg a megváltozott légkör politikája tart, [...] addig át kell térnünk az ellenzéki rádió szerepére. Újabb és újabb követelésekkel az engedmények útján további lépésekre kell kényszerítenünk a kormányzatot. Rádióink további feladata [...], hogy a] politikai szerepében megnövekedett hazai tömegekben kifejlesszük a követelések felállításának szellemét. Konkrét kívánalmakat kell felállítani, amelyek tovább fejlesztik az engedményes politikát oly formában, hogy a megígért és világosan nem körvonalazott engedmé-

¹⁷ Uo. 3–4.

¹⁸ A Magyar Dolgozók Pártja közleményt adott ki a kongresszus határozatairól. *Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956.* (Főszerkesztő: Izsák Lajos.) Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 273–275.

nyek reális engedményekké váljanak. Rá kell mutatnunk, hogyan válhatnak reális engedményekké az ígéretek. Le kell leplezni a látszat-engedményeket és ugyanakkor olyan követeléseket kell felállítani, amelyekről minden hallgatónk meg van győződve, hogy teljesíthetők.”

Az irányelvben az ipar, a mezőgazdaság, a tanácsok és a szellemi élet területére vonatkozó feladatokat határozták meg, azokat, amelyeket az adások elkészítésénél figyelembe kell venni.

Az ipari munkásságot a „súlyos” helyzetére kell figyelmeztetni, arra, hogy az „új szakasz” politikai vezetése a mezőgazdaság működéséhez szükséges termelőeszközök előállítását is rájuk terheli. *„Konkrét és teljesíthető követelések felállításával fokozni kell a munkásság elégedetlenségét.”* A parasztság helyzetéről megállapítható, emelték ki, hogy jobb helyzetbe került a korábbiaknál. *„Továbbra is napirenden kell tartanunk a termésbiztonságának kérdését. Garanciát kell követelnünk, hogy a paraszt munkájáért valóban ellenszolgáltatást kap.”* A tanácsok esetében hangsúlyozni kell, hogyan működik *„valóban [a] demokratikus községi önkormányzat”*. A szellemi életben az irodalmat emelték ki. *„Fokozott eréllyel, tárgyilagos elemzéssel meg kell rendíteni a párttörök önbizalmát és hitét saját írásaikban és a rendszerben.”*¹⁹

A rádió amerikai vezetése 1954 júliusában adta ki a *„központi útmutatást,”* amelyben megerősítette a rádió megalakulásától érvényben lévő egyik legfontosabb szabályt: *„...a híreket az igazságnak megfelelően adja elő, és az eseményeket tisztességesen kommentálja. [...] az igazság a legjobb politika.”* Az útmutatás szerint a *„SZER úgy közvetíti az igazságot, ahogyan és amilyennek látja. »Úgy hisszük, hogy csak az igazság tud nekünk hitelt biztosítani hallgatóinknál. Hiszünk az ügyünkben. Hiszünk, hogy végül győzedelmeskedni fog. Miután bizton élünk abbéli hitünkben, elég erősek vagyunk, hogy elviseljük a kudarcot, ha átmenetileg balsiker kíséri az ügyünket. És a kudarc tudomásul vételének e készsége bizalmat fog kelteni irányunkban azok körében, akik hallgatnak minket.»*²⁰

* * *

¹⁹ A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának elemzése. A levont következtetések. A jövőre szóló propaganda elképzeléseink. 1954. június 9. (A dokumentum a Szerző tulajdona.) 3–5.

²⁰ Borbándi Gyula: i. m. 163.; A rádió megalakulást követő első öt évben alapvetően dolgoztak ki az eredményes működtetés érdekében. Az egyik legfontosabb a *tárgyilagos igazság stratégiája* volt, amely a rádió feladatául a világ események pontos ismertetését, a hírmagyarázatok korrektségét jelentette. Erre azért is kellett törekedni, mert a SZER adásaiban elhanyagolt híryanagot más forrásokból is ellenőrizni kellett, mielőtt adásba került. A szabály az volt, azt a hírt volt szabad felhasználni, amelyet legalább kettő de inkább három egymástól független hírügynökség megerősített. Lásd erről: Simándi Irén (2005): i. m. 23.; Simándi Irén (2006): *„Nemzetközi sajtószemle” a Szabad Európa Rádióban 1956. október 22. – November 10.* Gondolat Kiadó, Budapest. 146.

A SZER amerikai vezetésének a tényeken kívül nem volt más értesítése, a helyzet elemzésére, értékelésére a Sztálin halála utáni eseményekről. 1953 tavaszától követték a szovjet zóna országaiban elindult folyamatokat.

1953 végére 1954-ben több alkalommal is kidolgoztak új irányelveket, amelyekben meghatározták a rádió egyes nemzeti osztályai számára, hogyan alakítsák át műsoraik tartalmát, hogy támogassák a változásokat, de ugyanakkor felhívták a hallgatók figyelmét azokra a lehetőségekre is, amelyekkel nyomást tudnak gyakorolni a hatalomra céljaik elérése érdekében.

A SZER amerikai vezetése óvatosan fogalmazott, sok esetben kételkedtek egyes országok esetében a reformfolyamat sikerében. A Magyar Osztály vezetése jól látta például a Nagy Imre-kormány belpolitikai küzdelmét, amelyek nehezítették az új szakasz megvalósulását. A rádió adásai közül jól tükrözték mindezt Mikes Imre (Gallicus)²¹ kommentárjai, aki Sztálin halála után írásaiban végigkísérte Nagy Imre hatalomra kerülését és a politikából való későbbi kiszorítását.²²

²¹ Győri (Mikes) Imre (1900–1990): politikai kommentáríró, szerkesztő. Lásd bővebben: Simándi Irén (2005): i. m. 332–333.

²² Lásd bővebben: Uo. 76–100.

FORRONGÓ LELÁTÓK. A CIRKUSZI PÁRTOK LÁZONGÁSAI MARCELLINUS COMES KRÓNIKÁJÁBAN¹

Solyom Márk

Összefoglaló:

A Dardania provinciából származó, katolikus keresztény vallású Marcellinus comes Iustinianus császár (527–565) *cancellarius* és a 6. század elejének egyik legjelentősebb történetírója volt. Az udvari szerző latin nyelvű *Krónikája* (*Chronicon*) Hieronymus (Szent Jeromos) 379-ig eljutó krónikakompozíciójának az 534-ig megírt folytatása, amelyet egy ismeretlen *auctor* később egészen 548-ig kibővített. A mű a konstantinápolyi *hippodromban* zajló eseményeknek, illetve a két cirkuszi párt, a kék és a zöld *factio* lázongásainak is fontos, megkerülhetetlen írott forrása. A publikáció ezeknek a szöveghelyeknek a fordítására és kommentálására vállalkozik.

Kulcsszavak: Marcellinus comes, krónikák, késő ókor, Iustinianus császár (527–565), cirkuszi *facti*ók, kékek, zöldek, hippodrom

Abstract:

Count Marcellinus, a Catholic Christian statesman from the province of Dardania was the *cancellarius* of Emperor Iustinian (527–565 AD) and one of the most important historians of early 6th century AD. As a court official, he wrote a Latin chronicle (*Chronicon*), which is the continuation of Hieronymus' (St. Jerome's) historical *opus* and covers the period from 379 to 534 AD. Additionally, Marcellinus' summary was later extended until 548 AD by an unknown author. The work is an important, unavoidable source in connection with the events at the Constantinopolitan hippodrome and in connection with the rebellions of the two circus parties, the blue and green factions. In my paper, I translate and comment these passages of the chronicle.

Keywords: Count Marcellinus, chronicles, Late Antiquity, Emperor Iustinian (527–565 AD), circus factions, blues, greens, hippodrome

¹ Készült a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, OTKA PD_21 137992 (*Marcellinus comes és a sztyeppe nomádjai. Hadtörténet [375–568 AD]*) kutatási program keretében. A projekt Marcellinus comes *Krónikájának* a fordítására és kommentálására, illetve a Keletrómai (Bizánci) Birodalom és az ótörök nyelvű sztyeppei népek 375 és 568 közötti katonai összecsapásainak a feldolgozására vállalkozik.

I. Marcellinus comes és Krónikája

A dardaniai származású, katolikus keresztény vallású Marcellinus comes² Iustinianus császár (527–565) *cancellarius*a és a 6. század egyik legfontosabb történetírója volt. A késő ókori *auctornak* mindössze egyetlen munkája maradt fenn az utókor számára, a Hieronymus (Szent Jeromos) által 379-ig megírt krónikakompozíciót előbb 518-ig, majd 534-ig folytató, latin nyelvű *Krónika* (*Chronicon*). A művet egy ismeretlen *Continuator* néhány évtizeddel később egészen 548-ig kibővítette, a középkori kódexekben és a modern szöveggyűjteményekben pedig ez az úgynevezett *additamentum* is a tárgyalt történeti munka részét képezi.³ A *Krónika* számos rendkívül fontos információt közöl a késő ókori Keletrómai Birodalom politika-, had-, társadalom- és kultúrtörténetéről: a mű a legkorábbi rendelkezésünkre álló forrás többek között a cirkuszi *factiók* 5. század végi, illetve 6. század eleji lázongásairól, illetve összecsapásairól (445, 473, 491, 501, 507), a Nyugatrómai Birodalom bukásáról (476), Anastasius császár nagy jelentőségű, korszakhatárnak tekinthető pénzreformjáról (498), a bolgárok és egyéb ótörök nyelvű sztyeppe népek balkáni támadásairól (499, 502, 515, 517, 530), a konstantinápolyi monofizita-ellenes megmozdulásokról (512), Vitalianus *usurpator* Anastasius császár elleni három hadjáratáról (514–516), sőt magáról a híres Nika-felkelésről is (532).⁴ Marcellinus comes ráadásul a feljegyzett, 498 utáni konstantinápolyi eseményeknek sok esetben valószínűsíthetően a szemtanúja is volt,⁵ de a kutatók azt is feltételezik, hogy a szülőföldjét, Dardaniát, illetve Illyricumot érintő korabeli történésekről is első kézből értesült.⁶ A *Krónika* legfontosabb modern kiadása a 6. századi *Codex Tiberianus* (*MS. Auct. T. II. 26*) és a 11. századi *Codex Sanctomerensis* 697 szö-

² PLRE II. 710–711. (Marcellinus 9.)

³ Croke, Brian (transl.) (1995): *The Chronicle of Marcellinus*. Brill, Leiden–Boston. v–vi, xix–xx. ; Marcellinus comes életével és történetírói tevékenységével kapcsolatban lásd még Croke, Brian (2001): *Count Marcellinus and his Chronicle*. Oxford University Press, Oxford. 17–47.; Treadgold, Warren (2007): *The Early Byzantine Historians*. Palgrave Macmillan, Houndmills – New York. 227–235. és Solyom Márk (2023): Marcellinus comes és krónikája. In: Simándi Irén (szerk.): *Harminc éves a Kodolányi János Egyetem*. 1. kötet. *A bölcsészettudományok kutatásának és oktatásának három évtizede*. ENIGMA 2001. Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., Székesfehérvár. 107–123.

⁴ Croke, Brian (1995): i. m. xx–xxii.

⁵ Croke, Brian (2001): i. m. 22–25. A *Krónika* Konstantinápolyt említő szöveghelyeit alapul véve Marcellinus comes valószínűleg 498 és 501 között költözött Konstantinápolyba.

⁶ Croke, Brian (2001): i. m. 48–77. Marcellinus comes illyricumi, dardaniai származásával kapcsolatban lásd: Cassiod. *Inst.* I.17.2. A Keletrómai Birodalom elleni hun, gót és bolgár támadásokat azért részletezi tehát a *Krónika*, mivel ezek a támadások kivétel nélkül Marcellinus comes szűkebb pátriáját, az illyricumi *provinciákat* érintették.

vegváltozatai alapján Theodor Mommsen klasszika-filológus által összeállított szöveg.⁷

A történeti munka kétféle dátumozást használ. Marcellinus *comes* minden egyes évvel kapcsolatban megadja egyrészt az aktuális *consul*pár nevét, másrészt az indikciós évet⁸ is. Ez a fajta vegyes kronológia azonban nem a legszerencsésebb, hiszen amíg a *consulok* mindig január 1-jén léptek hivatalba,⁹ addig az új indikciós év kezdete egy másik időpontra, szeptember 1-jére esett. A kétféle kronológia miatt datálási hibákkal is találkozhatunk Marcellinus *comes* 6. századi *Krónikájában*, jellemzően akkor, amikor egy történelmi esemény szeptember 1. és december 31. közé keltezhető.¹⁰

II. Cirkuszi *facti*ók a Római Birodalomban

A kocsiversenyek a gladiátorviadatok mellett a római császárkor legnépszerűbb szórakozási formái közé tartoztak. Tízezrek követték a városi cirkuszokban, a *hippodromok*ban az egyes versenynapokat. A kocsihajtók (*agitatores* vagy *aurigae*) klubokba/pártokba, azaz *facti*ókba tömörülve versenyeztek egymással, amelyek közül a fehérek (*albati*) és a vörösök (*russati*) számítottak a legősibbeknek, de az I. században már két további klubbal, a kékkel (*veneti*) és a zöldekkel (*prasini*) is számolni kellett, sőt Domitianus császár (81–96) rövid életű további *facti*ókat is alapított, a bíbor színűeket (*purpurei*), illetve az arany színűeket (*aureati*). Az V. századra aztán a kék és a zöld váltak a legtöbbször által kedvelt, legjelentősebb klubokká, majd a fehérek a kék, míg a vörösök a zöld *facti*ójába olvadtak be, így a késő ókori, valamint a középkori Keletrómai Birodalom kocsiversenyeit már ennek a két színnek a rivalizációja jellemezte. Míg a kék *facti*o a gazdagabb társadalmi rétegek és a császár pártja volt, addig a zöld cirkuszi klub követői inkább a szegényebb társadalmi rétegekből kerültek ki.¹¹ A társadalmi különbségeken túlmenően az 5–6.

⁷ Mommsen, Theodor (ed.) (1894): *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi XI. = Chronica Minora saec. IV. V. VI. VII. (II)*. Apud Weidmannos, Berolini. 37–109.

⁸ Hahn István (1983): *Naptári rendszerek és időszámítás*. Gondolat, Budapest. 86. Az ókori Rómában egy-egy császári rendelet mindig 15 évre határozta meg az érvényes adólabat: ezt a 15 éves adóciklust indikciós ciklusnak nevezzük. A késő ókori krónikák szerzői az indikciós ciklusokon belül 1-től 15-ig terjedő sorszámmal jelölték az éveket, de azt, hogy hányadik indikcióról van szó, sohasem tüntették fel.

⁹ Hahn István (1983): i. m. 50. Kr. e. 153-tól léptek január 1-jén hivatalba a *consulok*.

¹⁰ Croke, Brian (1995): i. m. xxii. Marcellinus *comes* következő szöveghelyei említenek jó indikciós évet, de rossz *consul*i évet: Marcell. *Chron.* 398.2; 429.2; 430.3; 454.1; 459; 460; 465.1; 469.

¹¹ Cameron, Alan (1976): *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*. Clarendon Press, Oxford. 45–104.; Gedeon Magdolna (2002): *A cirkuszi játékok jogi szabályozása az antik Rómában*. (PhD-értekezés.) Miskolc. 63–69.; Szabó Edit (2007): Ké-

században már sok esetben vallási orientáció szerint is szemben álltak egymással a cirkuszi pártok támogatói, a kékek többnyire orthodox/katolikus dogmákat, míg a zöldek többnyire eretnek, monofizita nézeteket vallottak, vagyis tagadták Jézus Krisztus kettős természetét.¹² A szurkolók sohasem az egyes kocsihajtóknak vagy a lovaknak, hanem a kluboknak, a színeknek szurkoltak, illetve a fogadás is a *factiók* és nem a lovak győzelmére történt.¹³ A *factiók* sikere és az áhított nyereség megszerzése érdekében tudjuk, hogy a fanatikus polgárok már a császárkor kezdetétől fogva mindenféle praktikát, nemegyszer még mágiát is bevetettek.¹⁴

A pártok szimpatizánsai azonban nemcsak különféle rigmusokkal és átkokkal küzdöttek a rivális klub ellen, hanem – a modern futballultrához hasonló módon – sokszor össze is verekedtek a másik *factio* szurkolóival. Bizonyos esetekben viszont, amikor a politikai érdek úgy kívánta, össze is tudtak fogni a rivális pártok egymással, ilyenkor nemegyszer a kékek és a zöldek együttesen indítottak támadásokat a császári hatalom képviselőivel szemben.¹⁵ A politikai, illetve vallási színezetet öltő csatározások a késő ókori Konstantinápoly lelátóin, illetve utcáin számos alkalommal több száz, sőt több ezer halálos áldozatot is követeltek.¹⁶ A

sői császárkor. In: Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: *Római történelem*. Osiris, Budapest. 703.; Tóth Anna Judit (2010): Hellas bemutatása Malalas krónikájában. In: Czerovszki Mariann – Nagyillés János (szerk.): *Corollarium: Tanulmányok a hatvanöt éves Tar Ibolya tiszteletére*. Szegedi Tudományegyetem Klasszika-Filológia Tanszék, Szeged. 335–338.

¹² Manojlovic, Gavro (1936): Le peuple du Constantinople. *Byzantion*, 11. 617–716. Alan Cameron ugyanakkor vitatja monográfiájában, hogy a cirkuszi pártok szembenállásának lett volna bármiféle vallási színezete: Cameron, Alan (1976): i. m. 126–153. Barry Baldwin viszont inkább Manojlovic nézeteivel ért egyet publikációjában: Baldwin, Barry (1978): A Note on the Religious Sympathies of Circus Factions. *Byzantion*, 48. 275–276.

¹³ Plin. *Epist.* IX.6. „Annál megdöbbenőbb számomra, hogy emberek ezrei újra meg újra oly gyerekes kíváncsisággal bámulják a vágató lovakat meg a kocsiiban álló hajtókat. És ha legalább a lovak gyorsasága vagy a hajtók ügyessége vonzaná őket, még volna a dolognak valami értelme; de hát a ruháknak szól a biztatás, ruhákért rajonganak, s ha futtatás alatt, a verseny kellős közepén ezt a színt oda, azt emide helyeznék át, a rokonszenv és a biztatás is átpártolna, cserbenhagynák tüstént kedvenc hajtóikat, kedvenc lovaikat, bár eddig messziről rájuk ismertek, folyton az ő nevüket harsogták! Ekkora közkedveltségben, ekkora tekintélyben áll egy silány tunica – hagyján, hogy a tunicánál is silányabb csöcselék, de néhány komoly ember előtt is!” (Szepessy Tibor ford.)

¹⁴ Németh György (2019): *Sötét varázslatok. Átoktáblák az ókori mágikus szertartásokban*. Gondolat, Budapest. 82–85. Érdeemes megvizsgálni egy kocsiversenyt befolyásolni igyekvő átoktábla szövegét (uo. 66.) is: „Βεντικολον, Γαμετην, Βικτορα, .οπ. .λατ. .α. και Ηβεντ(ν)τιν τον ηνιοχον αυτων.” (SEG XXVI 1837) „(Kösd meg) Venticolát, Game-tést, Victort, Populatort és Ébentiont, a kocsihajtókat!” (Németh György ford.)

Az első négy név lónév, míg az ötödik – ahogy az átoktábla szövege is elárulja – a kocsihajtóé.

¹⁵ A legjobb példa erre az 532. évi Nika-felkelés. (Marcell. *Chron.* 532.)

¹⁶ A kék és a zöld *factio* 501. évi összecsapásai közben több mint 3 ezer ember vesztette életét, míg a Nika-felkelés során 35 ezer embert mészároltak le a *hippodromban* Iustin-

publikáció a Marcellinus comes-féle *Krónika hippodrommal*, illetve a cirkuszi *factiók* lázongásaival kapcsolatos szöveghelyeinek a magyar fordítását közli, illetve részletes kommentárral is ellátja a lefordított részleteket. Mivel Marcellinus comes latin nyelven alkotó *auctor* volt, a tanulmányban valamennyi említett tulajdonnévnek a latin alakját használom, tehát például az 512. évi eseményekkel kapcsolatban a zöld *factióval* szimpatizáló, monofizita vallású konstantinápolyi *praefectus urbit* végig Plato néven és nem görögül, Platónként (Πλάτων) említem.

III. Marcellinus comes Krónikájának cirkuszi factiókkal, illetve a hippodrommal kapcsolatos szöveghelyei

XIII VALENTINIANI VI ET NOMI (445 AD)

2. *Aput Byzantium populari orta in circo seditione multi sese invicem occiderunt multaque intrinsecus hominum pecudumque morbo corpora perierunt.*

13. INDIKCIÓ

VALENTINIANUS (HATODIK) ÉS NOMUS CONSULSÁGA (445 AD)

2. *Népfelkelés tört ki Byzantiumban, a cirkuszban, és a tömegek egymást kaszabolták. Egy járvány miatt emberek és barmok holttesteinek a sokasága hevert tovább a városon belül.*

445.2. kommentár: A *Krónika* soraival mindössze egy 442. esztendővel kapcsolatba hozható Hydatius-részlet állítható párhuzamba, amely egy egész világon szétterjedő dögvészt említ.¹⁷ A konstantinápolyi cirkuszban lezajlott 445. évi összecsapásokat azonban – ahogy Brian Croke is megállapítja – más forrás nem tárgyalja. Alan Cameron szerint a kék és a zöld *factio* legkorábbi feljegyzett összetűzéséről van szó a szövegben, míg Croke úgy véli, hogy csupán egy éhséglázadást említ a *Krónika*.¹⁸

XI LEONIS AVG. V SOLIVS (473 AD)

2. *Constantinopoli seditione in circo orta multi Isaurorum a populo interempti sunt.*

11. INDIKCIÓ

LEO AUGUSTUS (ÖTÖDIK) EGYEDÜLI CONSULSÁGA (473 AD)

2. *Konstantinápolyban, a cirkuszban lázongás tört ki, amely során a nép az isauriak közül sokakat megölt.*

473.2. kommentár: Iohannes Antiochenus szerint a Rodoszt fosztogató isauriak a keletrómai katonai fellépés hírére Konstantinápolyba menekültek, ahol az isauri származású katonai főparancsnok, a későbbi csá-

ianus császár katonái. (Marcell. *Chron.* 501.3. és Mal. *Chron.* XVIII.71.)

¹⁷ Hyd. *Chron.* 126.

¹⁸ Croke, Brian (1995): i. m. 87.; Cameron, Alan (1973): *Porphyrius. The Charioteer.* Clarendon Press, Oxford. 233.

szár, Zeno *magister militum praesentalis* menedéket biztosított a földijei számára. Zeno Leo császár lányának, Ariadnének a férjeként teljhatalommal rendelkezett a császárvárosban, döntése azonban nem nyerte el a konstantinápolyiak tetszését. Tovább fokozta a feszültséget, amikor az isauriak elkezdték zaklatni és fosztogatni a kereskedőket a piacon. Iohannes Antiochenus szerint a lakosság végül köveket hajigálva szállt szembe a gyűlölt idegenekkel, az ellenállás pedig valószínűleg a *hippodrom*-ban robbant ki, ahogy azt Marcellinus *comes* említi. A felkelés során sok isaurit megöltek, azonban estére a katonaságnak sikerült rendet teremtenie a fővárosban.¹⁹ Valószínűleg a kék és a zöld párt egymással összefogva szállt szembe az idegenekkel.

XIII OLYBRII SOLIVS (491 AD)

2. *Bellum plebeium inter Byzantios ortum parsque urbis plurima atque circi igne combusta.*

14. INDIKCIÓ

OLYBRIUS EGYEDÜLI CONSULSÁGA (491 AD)

2. *Polgárháború tört ki a bizánciak között, és a város nagyon nagy része, valamint a cirkusz tűz martaléka lett.*

491.2. kommentár: Miután a *praefectus urbi*, Iulianus rendeletet adott ki, amelyben kitiltotta a cirkuszi játékok idején rendbontást elkövető személyeket a konstantinápolyi *hippodrom*ból, a felháborodott köznép lázongani kezdett. Anastasius császár épp a kocsiversenyeken szurkolt, amikor a plebs jelszavakat skandálva és gyújtogatva követelni kezdte tőle Iulianus menesztését. Az uralkodó nagyon feldühödött az események láttán és katonai erő bevetését fontolgatta, azonban meglátta, hogy már a szobrait sem kímélik a lázongók, sőt eszeveszett módon tombolva a ledöntött császárszobrokat még le is fejezik, illetve tovább darabolják, így meggondolta magát. Anastasius végül a kékek és a zöldek összefogását látva, a helyzetet felmérve úgy döntött, hogy enged a követelésnek, s bejelentette, hogy menesztí Iulianust, akinek a helyére a nővére férjét, Secundinust nevezte ki *praefectus urbinak*. A lázongás erre alábbhagyott, a plebs azonban már felgyújtotta a *hippodrom* és a város jelentős részét.²⁰ Anastasius a felkelés kirottatásáért a halott Zeno császár rokonságát és a Konstantinápolyban élő isauriakat kezdte el okolni, talán nem is teljesen alaptalanul. A legfőbb bűnbak Zeno testvére, Flavius Longinus lett, akiről köztudott volt, hogy császári ambíciókat dédelget.²¹ Az isauri előkelők száműzetése miatt robbant ki a következő évben a 497-ig tartó, a császári csapatok győzelmével végződő isauri háború.²²

¹⁹ Ioh. Ant. frg. 229.1. Lásd továbbá: az angol nyelvű Marcellinus *comes* kommentárt: Croke, Brian (1995): i. m. 100.

²⁰ Ioh. Ant. frg. 239.2.

²¹ Ioh. Ant. frg. 239.3.

²² Croke, Brian (1995): i. m. 107; Haarer, F. K. (2006): *Anastasius I. Politics and Em-*

IX POMPEI ET AVIENI (501 AD)

1. *Constantio praefecto urbis ludos theatrales meridiano tempore spectante pars in eodem spectaculo cerealis parti adversae caeruleae occultas praeparavit insidias. Nam enses saxaque in vasis inclusa fictilibus eademque arma diversis pomis desuper cumulata sub theatri porticu ritu vendentium statuit.*

2. *Dum residente Constantio ex more civium concrepant voces, ante visa quam audita arma excutiuntur saxaque in incautos cives instar imbrium iaciuntur ensesque vibrantes in amicorum inque vicinorum sanguine obliti suis cum percussoribus debacchantur: nutat et congemescit theatri caeua et refugientium huc atque illuc suorum pedibus conculcata occisorumque foedata cruore deplangit.*

3. *Plus enim quam tria milia civium saxis gladiisque compressionibus et aquis proscaenii amissos urbs augusta deflevit.*

9. INDIKCIÓ POMPEIUS ÉS AVIENUS CONSULSÁGA (501 AD)

1. *Miközben Constantius praefectus urbi délben a színházi játékokat nézte, ugyanezen a helyen a zöldek pártja a kékek ellen alattomos támadásokat készített elő. Kardokat és köveket rejtettek el ugyanis cserépedényekben, majd ugyanezekre a fegyverekre különböző gyümölcsöket pakoltak és a színház oszlopcsarnoka alá helyezték ki őket az árusok szokása szerint.*

2. *Miközben Constantius a szokásoknak megfelelően helyet foglalt, a polgárok hangja felerősödött, s mielőtt még láthatóvá vált volna, már hallható volt, ahogy fegyvereket hajítanak el, óvatlan polgárokra zúdítanak közápport, valamint barátok és szomszédok vérével szennyezik be csillogó kardjaikat, miközben a saját gyilkosaikkal együtt tombolnak. A színház nézőtere megroggyant és kettétörött, mivel az összevissza menekülők lábai széttaposták, majd a gyilkosok vérével beszennyeződött nézőtér összereccsent.*

3. *A császárváros megsiratta a több mint háromezer, kövek és kardok által, az összeomlás következtében és a színpadi vizesárokba fulladva odavesztett polgárát.*

501.1–3 kommentár: A katolikus vallású udvari történetíró, Marcellinus comes egyértelműen a kék *factio* támogatója volt, ezért is írja le olyan részletekbe menően a zöldek agresszióját.²³ A több mint 3 ezer halottat követelő 501. évi összezsapásokra a májusi Brytae fesztivál alkalmával

pire in the Late Roman World. Francis Cairns, Cambridge. 21–25. és 225–226; Lee, A. D. (2000): The Eastern Empire: Theodosius to Anastasius. In: Cameron, Averil – Ward-Perkins, Bryan – Whitby, Michael (eds.): *The Cambridge Ancient History*. Volume XIV. *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600.* Cambridge University Press, Cambridge. 52–53. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521325912.003> (A felsorolt modern szakmunkák közül Haarer tárgyalja legrészletesebben a *hippodromban* történt 491. évi összezsapásokat. A történész Theophanes Confessor egy szöveg helyét is összefüggésbe hozza a zavargásokkal: Theoph. *Chron.* AM 5985.)

²³ Marcellinus comes kenyéradója, Iustinianus is a kék *factiót* támogatta: Evans, James Allan Stewart (2001): *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power.* Routledge, London. 38. <https://doi.org/10.4324/9780203133033>

került sor a konstantinápolyi színházban.²⁴ A pogány gyökerekkel rendelkező ünnepegről keveset tudunk, azonban bizonyos, hogy a Brytae idején komoly szerepe volt a víznek és a táncnak, egyes kutatók az ünnepség nevét is a görög βρῦω ('bugyog', 'bugyborékol') igéből vezetik le etimológiailag.²⁵ A víz fontos szerepére utal az a *Krónikában* olvasható információ is, amely szerint Constantinus²⁶ *praefectus urbi* megérkezése után sok dulakodó ember a színpadi vizesárokba fulladt. A halottak között találjuk Anastasius császár törvénytelen fiát is, emiatt az uralkodó hamarosan betiltotta a fesztivált, sokakat bebörtönzött, négy táncost pedig száműzött a császárvárosból.²⁷ A zöldek később petícióval fordultak az *imperator*hoz az övéik szabadon engedése érdekében, majd amikor Anastasius elutasította őket a *hippodromban*, gyűjtogatásba kezdtek és kövekkel dobálták meg a császárt. A lázongásokat csak a zöldek patrónusának, Platónak a *praefectus urbivá* történő kinevezése tudta végül lecsillapítani.²⁸ A szöveghely bizonyítja, hogy nemcsak a *hippodromban* vagy a környező utcákban csaptak össze egymással a *factiók*, hanem a kocsiverenyektől teljesen független helyszíneken is. A Marcellinus *comes Krónikája* által említett több mint 3 ezer halott nagyon magas szám.

XV ANASTASII AVG. III (507 AD)

1. *Seditio popularis in circo facta est: miles ei armatus obstitit.*

2. *Gradus circi septentrionalis sua cum fornice incensi conlapsique sunt Anastasio Caesare in processibus commorante.*

15. INDIKCIÓ ANASTASIUS AUGUSTUS (HARMADIK)

EGYEDÜLI CONSULSÁGA (507 AD)

1. *Népfelkelés tört ki a cirkuszban: a fegyveres katonaság leverte.*

2. *A cirkusz északi nézőtere a boltívével együtt lángra kapott és összedőlt, miközben Anastasius caesar egy körmeneten ott tartózkodott.*

507.1–2. kommentár: Nehéz pontosan eldönteni, hogy a *Chronicon Paschale* és Malalas beszámolója a kékek és a zöldek 501. évi, avagy inkább az 507. évi összecsapásairól szól-e.²⁹ Véleményem szerint az 507. esztendő zavargásairól kizárólag Marcellinus *comes* ír, a *Chronicon Paschale* és Malalas szöveghelyei pedig inkább az 501. évi összecsapásokról tudósítanak. Ezt a hipotézist valószínűsíti a VII. századi *Chronicon Paschale* szöveghelyének datálása (498) is, amely közelebb esik az 501. esztendőhöz, mint az 507. évhez. Persze nem elképzelhetetlen, hogy 498-ban, 501-ben

²⁴ Croke, Brian (1995): i. m. 111, illetve Cameron, Alan (1973): i. m. 233. és 244.

²⁵ Tóth Anna Judit (2017): *Ünnepek a keresztény és a pogány kor határán*. Balassi Kiadó, Budapest. 223–225.

²⁶ PLRE Vol. II.: 313. (Constantinus qui et Tzourouccas 13.) Marcellinus *comes* tévesen nevezi a *praefectus urbis* Constantiusnak, valójában Constantinus volt a neve.

²⁷ Const. Porph. *Exc. de ins.* frg. 39; Ioh. Ant. frg. 240.

²⁸ *Chron. Pasch.* 498 AD; Mal. *Chron.* 16.4. Lásd még: Haarer, F. K. (2006): i. m. 226–227.

²⁹ *Chron. Pasch.* 498 AD; Mal. *Chron.* 16.4. (Malalas *Világkrónikája* nem datálja évre pontosan az eseményt.)

és 507-ben is voltak heves összecsapások a *factiók* között.³⁰ Timothy Venning úgy gondolja, hogy 507-ben Antiochiában, a helyi cirkuszban törték ki a *Krónika* által említett zavargások,³¹ Marcellinus *comes* ugyanakkor utal az eseményekkel kapcsolatban a császár jelenlétére is, amely – ahogy Croke is véli – inkább konstantinápolyi helyszínt sejtet. Ahol Marcellinus *comes* az antiochiai cirkuszról ír, ott nevesíti is a várost.³²

V PAVLI ET MVSCIANI (512 AD)

2. *Die dominicorum, dum iubente Anastasio Caesare per Marinum perque Platonem in ecclesiae pulpito consistentes in hymnum trinitatis deipassionum quaternitas additur, multi orthodoxorum pristina voce psallentes perfidosque praecones clamoribus obiurgantes in eiusdem ecclesiae gremio caesi sunt ductique in carceres perierunt.*

3. *Altera nihilominus die in atrio sancti Theodori maiore caede catholici pro fide unica percussi sunt. Quapropter commota orthodoxorum agmina die sequenti, id est VIII idus Novemb., in quo die memoria cineris dudum totam Europam tegentis apud Byzantios celebratur, in foro Constantini undique confluunt.*

4. *Quorum alii quidem, ceteris die noctuque hymnum trinitatis Christo deo psallentibus, totam peragrant civitatem et Anastasii Caesaris monastico habitu adsectatores ferro flammisque interimunt: alii claves portarum omniumque signa militaria ad forum quo religionis castra metati fuerant, deferunt ibique Anastasio Caesare in processibus degente Areobindam sibi imperatorem fieri clamitant.*

5. *Imaginibus deinde statuisque Anastasii in terram deiectis Celerem et Patricium senatores ad se supplicandi sibi vel satisfaciendi gratia missos iactis pluviae instar lapidibus reppulerunt domibus Marini et Pompei succensis.*

6. *In circum ad Anastasium ante suum solium consistentes hymnum trinitatis iuxta morem catholicum concinentes coruscansque evangelium crucemque Christi ferentes e foro plurimi convenerunt, Marinum Platonemque pravitate eius auctores feris subici conclamantes.*

7. *Hos cives idem Anastasius Caesar solitis periuriis simulatisque vocibus, sese facturum cuncta promittens, tertio die quam in forum advennerant sine ullo rerum effectu ad sua fecit habitacula repedare.*

8. *Porro redintegrata Anastasius pravitate infamem et inridendam synodum apud Sidonem civitatem, cuius de nomine in ridiculis nomina praepo-*

³⁰ Brian Croke szerint „valószínűleg ugyanarról a felkelésről” („probably the same riot”) van szó Marcellinus *comes* munkájában, mint amelyről a *Chronicon Paschale* és Malalas is beszámol, a *Krónika* angol nyelvű kommentárjának szerzője tehát nem érzi problémásnak, hogy a *Chronicon Paschale* szöveghele a 498. esztendő, míg a Marcellinus *comes*-féle *Krónika* az 507. év eseményeiről szól: Croke, Brian (1995): i. m. 113.

³¹ Venning, Timothy (2006): *A Chronology of the Byzantine Empire*. Palgrave Macmillan, Houndmills. 89. <https://doi.org/10.1057/9780230505865>

³² Marcell. *Chron.* 526.

nuntur, octoginta ferme perfidorum episcopis congregatis adversum orthodoxorum episcopos fieri imperavit.

9. *Flavianus Antiochiae catholicus patriarcha et Iohannes Paltensium oppidi pontifex, quoniam hunc coetum sacrilegum refellerant, in castellum quod Petra dicitur exules missi sunt. Ibi Flavianus confessor Christi in domino requievit, Iohannem Iustinus Augustus, mox imperator factus est, revocavit.*

5. INDIKCIÓ PAULUS ÉS MUSCLANUS CONSULSÁGA (512 AD)

2. *Az Úr napján, miközben Anastasius caesar parancsára, a templom emelvényén álló Marinus és Plato hozzáadta a theopaschita negyedik sort a Szentháromság himnuszához, sok igazhitű a korábbi változatot énekelte és hangos kiáltásokkal rendre utasította a dicsőítő eretnekeket, ám aztán ugyanennek a templomnak a közepén megölték őket, illetve börtönökbe hurcolva haltak meg.*

3. *A következő napon pedig Szent Theodorus templomcsarnokában még nagyobb mézszárlást rendeztek, katolikusokat öltek meg az egyedüli igaz hitért. Az igazhitűek felizgatott sokasága az ezt követő napon, november 6-án Constantinus fórumán gyűlt össze. Ezen a napon ünneplik a bizánciak körében az egykor egész Európát beborító hamu emlékét.³³*

4. *Miközben a tömeg egyik része éjjel-nappal a Szentháromság himnuszát énekelte istenének, Krisztusnak, a tömeg másik része a várost járva bolyongott, és tűzzel-vassal irtotta Anastasius caesar szerzetesi öltözéket viselő követőit. Mások a városkapu összes kulcsát és a katonai jelvényeket a fórumra vitték, ahol kialakítottak egy szent tábort, s miközben Anastasius caesar körmeneten vett részt, azt kiabálták, hogy Areobindust tegyék meg imperatornak.*

5. *Ezután földre döntötték Anastasius képmásait és szobraikat, Celer és Patricius szenátorokat pedig, akiket a kiengesztelés és a meggyőzés szándékával küldtek oda hozzájuk, közáporral kergették el, míg Marinus és Pompeius házaikat felgyújtották.*

6. *Sokan a fórumról a cirkuszba, Anastasiushoz mentek, ahol a császár páholya előtt gyűltek össze és – Szentírást hordozva, valamint Krisztus keresztjét magasba emelve – katolikus módon énekeltek el az uralkodó közelében a Szentháromság himnuszát, majd azt kiabálták, hogy Marinust és Platót, az eretnekség értelmi szerzőit vessék oda a vadállatoknak.*

7. *Anastasius caesar a megszokott módon esküdzőve, hamis szólamokkal megígérte aztán ezeknek a polgároknak, hogy mindent meg fog tenni értük, majd három nappal azután, hogy a fórumra kimentek, mindenféle eredmény nélkül hazaküldte őket a házaikba.*

8. *Később, amikor az eretnekség újra felütötte a fejét, Anastasius megparancsolta egy szegyenletes és nevetséges zsinat összehívását Sidón városába, amely település neve minden más elnevezést felülmúl a nevetségességben. Az eretne-*

³³ A Vezúv 472. évi kitérésével és november 6-ával kapcsolatban lásd: Marcell. *Chron.* 472.1.

kek körülbelül nyolcvan püspöke vett részt az igazhitűek püspökeivel szemben összehívott zsinaton.

9. *Flavianust, Antiochia katolikus pátriárkáját és Iohannest, Paltos településének pontifexét, mivel elutasították a szentségtörő csödületet, a Petrának nevezett erődbe küldték száműzetésbe. Ott aztán Flavianus, Krisztus hitvallója elnyugodott az Úrban, Iohannest pedig a később imperatorrá tett Iustinus augustus hívta haza.*

512.2–9. kommentár: Marcellinus comes a legfontosabb forrásunk az 512 novemberében kitört konstantinápolyi monofizita-ellenes zavargásokkal kapcsolatban, amelyeknek a történetíró valószínűleg a szemtanúja is volt, sőt az sem elképzelhetetlen, hogy fiatal, tetterős katolikusként tevékenyen is részt vett az események alakításában.³⁴ Az összecsapások 512. november 4-én, vasárnap azért törtek ki a Hagia Sophia bazilikában, mivel a Jézus Krisztus emberi természetét tagadó, Anastasius császár támogatását élvező eretnek monofiziták a szószékre fellépő Plato³⁵ praefectus urbi és Marinus³⁶ praefectus praetorio Orientis felszólítására a saját verziójuk szerint énekelték el az ünnepi szentmisen a Szentháromságot dicsőítő *Trisagion* himnuszt, ám a katolikusok közbekiabálva rendretasították őket, amely miatt aztán tömegverekedés tört ki a szentélyben, és számos orthodox személy meghalt az összecsapás során. A véres jelenetekről Evagrius, Malalas és Victor Tonnennensis is beszámolnak történeti munkáikban.³⁷ A Szentháromságot dicsőítő *Trisagion* himnusz eredeti, katolikus szövege: „*Szent Isten, Szent Erős, Szent és Halhatatlan, irgalmazz nekünk!*” A negyedik sorral kiegészített, a 470-es években³⁸ megalkotott eretnek (monofizita) *Trisagion* himnuszverzió szövege ezzel szemben így hangzik: „*Szent Isten, Szent Erős, Szent és Halhatatlan, Te, aki értünk megfeszítettét, irgalmazz nekünk!*” A *theopaschita* (*deipassionista*) negyedik sor a Fiúisten szenvedésével foglalkozik monofizita eretnek értelmezés szerint: nem az emberré lett Isten, hanem a *Logos*, a halhatatlan Ige szenvedett testben a kereszten.³⁹

³⁴ Az ún. *Trisagion*-felkeléssel kapcsolatban lásd a következő munkákat: Allen, Pauline (2000): The definition and enforcement of orthodoxy. In: Cameron, Averil – Ward-Perkins, Bryan – Whitby, Michael (eds.): *The Cambridge Ancient History*. Volume XIV. *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600*. Cambridge University Press, Cambridge. 819–820. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521325912.032>; Croke, Brian (1995): i. m. 115–117.; Haarer, F. K. (2006): i. m. 156–157; Jones, A. H. M. (1964): *The Later Roman Empire 284–602. A Social Economic and Administrative Survey*. Volume I. Basil Blackwell, Oxford. 234.; Ostrogorsky, Georg (2001): *A bizánci állam története*. Osiris, Budapest. 74.

³⁵ PLRE Vol. II.: 891–892. (Plato 3.)

³⁶ PLRE Vol. II.: 726–727. (Marinus 7.)

³⁷ Evagr. *Hist. Eccl.* III.44; Mal. *Chron.* XVI.19; Vict. Tonn. *Chron.* 513.

³⁸ Croke, Brian (1995): i. m. 115.

³⁹ Ginter, Kazimierz (2017): The *Trisagion* Riots (512) as an Example of Interaction Between Politics and Liturgy. *Studia Ceranea*, 7. 43–47. <https://doi.org/>

A következő napon, 512. november 5-én, hétfőn újabb összecsapások történtek a *Krónika* szerint Konstantinápolyban, egész pontosan a város X. kerületében, a Valens-féle vízvezeték közelében található Szent Theodorus-templomban. A monofiziták több katolikust öltek meg ekkor, mint az előző napi szentmisén a Hagia Sophiában, mire az orthodoxok másnap, kedden Constantinus fórumára sereglettek, mivel tudták, hogy a Vezúv 472. november 6-i kitörésére emlékező körmenet a teret is érinteni fogja. A körmeneten Anastasius császár és Timotheus konstantinápolyi pátriárka is részt vettek, velük szerettek volna konfrontálódni a calchedoni orthodox hitvallás hívei. A tüntetések végül gyújtogatásokba torkollottak,⁴⁰ a Constantinus fórum pedig a monofizita-ellenes és Anastasius-ellenes jelszavakat skandáló tömeg fészkévé vált. A katolikus lázadók hamarosan ledöntötték a császár szobrát, és november 7-én Flavius Areobindust,⁴¹ az 502 és 506 közötti keletrómai–perzsa háború hőst, az 506. év *consulját* szerették volna megtenni *imperator*nak, aki azonban nem akart ellencsászár lenni, inkább elmenekült a városból.⁴² Ezután Anastasius császár Areobindus vezértársait, a keletrómai–perzsa háborút ugyancsak megjárta Celert⁴³ és Flavius Patriciust⁴⁴ bízta meg azzal, hogy egyeztessenek a lázongó tömeggel, a két hadvezért azonban követet hajjigálva elkergették a katolikus tüntetők, akik időközben felgyújtották Marinus *praefectus praetorio Orientis*nek és a császár unokaöccsének, Pompeiusnak⁴⁵ a házáit is.

A Constantinus fórum elfoglalását és a körmenetet követő harmadik napon, 512. november 8-án, csütörtökön aztán Anastasius császár az uralkodói diadémája nélkül jelent meg a *hippodromban*, s ünnepélyes esküvel megfogadta, hogy a katolikusok minden követelését teljesíteni fogja, mire azok a Constantinus fórumon felvert sátraikat hátrahagyva hazamentek otthonaikba.⁴⁶ Az uralkodó azonban nem változtatott ezután sem monofizita valláspolitikáján, s keményen megbüntette a lázongások vezetőit, mi több, zsinatot hivatott össze a syriai Sidón városába, amely elítélte a calchedoniánus orthodox nézeteket. Nem tudjuk pontosan, hogy a sidóni zsinat mikor ülésezett, de feltételezhetően 512 decemberében ült össze a monofizitizmus ideiglenes diadalát eredményező egyházi tanácskozás. A zsinat döntéseivel szemben különösen két főpap tiltakozott, Flavianus antiochiai pátriárka és Iohannes paltosi püs-

g/10.18778/2084-140x.07.03; Vanyó László (2009): *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*. Szent István Társulat, Budapest. 566–567.

⁴⁰ Vict. Tonn. *Chron.* 513.

⁴¹ PLRE Vol. II.: 143–144. (Fl. Areobindus Dagalaiphus Areobindus 1.)

⁴² *Chron. Pasch.* 517 AD; Mal. *Chron.* XVI.19.

⁴³ PLRE Vol. II.: 275–277. (Celer 2.)

⁴⁴ PLRE Vol. II.: 840–842. (Fl. Patricius 14.)

⁴⁵ PLRE Vol. II.: 898–899. (Pompeius 2.)

⁴⁶ Evagr. *Hist. Eccl.* III.44; Mal. *Chron.* XVI.19.

pök. Flavianust 513-ban egy monofizita szerzetesekből álló, Hierapolisi Philoxenus által vezetett erőszakos csoport eltávolította hivatalából és száműzetésbe kényszerítette.⁴⁷ Ugyanez a sors lett Iohannes főpap osztályrésze is, az ő száműzetéséről azonban egyedül Marcellinus *comes* számol be a források közül.

Anastasius császár megrögzött monofizita uralkodó volt, aki a zöld cirkuszi pártot támogatta, emiatt aztán a katolikusok igyekeztek a kék cirkuszi *factio*hoz közeledni az uralkodása alatt. Bár az 512. évi monofizita-ellenes felkelés egyértelműen egy vallási indíttatású lázongás volt, a cirkusz ezúttal is a megmozdulások egyik fontos helyszínévé vált.⁴⁸

XIII IUSTINIANI ET VALERII (521 AD)

Famosissimum hunc consulatum Iustinianus consul omnium Orientalium consulum profecto munificentior his liberalitatibus edidit. Nam ducenta octoginta octo milia solidorum in populum inque spectacula sive in spectaculorum machinam distributa, viginti leones, triginta pardos exceptis aliis feris in amphitheatro simul exhibuit. Numerosos praeterea faleratosque in circo caballos iam donatis quoque impertivit aurigis, una dumtaxat ultimaque mappa insanienti populo denegata.

14. INDIKCIÓ IUSTINIANUS ÉS VALERIUS CONSULSÁGA (521 AD)

Valamennyi keleti consul közül Iustinianus consul tette a legnevezetesebbé a consulságát, mivel a bőkezűsége bizony mindenkiénél nagyobb volt. Kétszáznyolcvannolcezer solidust osztott szét a nép között, vagy költött látványosságokra, illetve a látványosságokkal kapcsolatos szerkezetekre, s – nem számítva a többi vadállatot – húsz oroszlánt, valamint harminc párducot vonultatott fel egyszerre az amphiteatrumban. Ezután azonban, mivel a cirkuszban már számos szügdíszes paripát eladományozott és megajándékozta a kocsiversenyzőket is, megtagadott egy utolsó startjelet az örjögő sokaságtól.

521. kommentár: Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus⁴⁹ *magister militum praesentalis*, az uralkodó, Iustinus unokaöccse, a majdani nagy hatalmú keletrómai császár, a Hagia Sophia bazilika felépíttetője, a római jog kodifikációs folyamatának megindítója, Észak-Afrika és Itália viszszahódítója először 521-ben viselte a *consul*i címet egy bizonyos Valerius társaságában. Marcellinus *comes*, mint Iustinianus fontos bizalmi embere, *cancellarius*a, részletesen beszámol történeti munkájában arról, hogy a trónörökösként számon tartott, a kék szurkolói klubot támogató *consul* ebben az évben mekkora pénzüsszeget fordított látványosságokra és osztott szét a köznép között a népszerűsége növelése érdekében. Az említett

⁴⁷ Michelson, David A. (2014): *The Practical Christology of Philoxenos of Mabbug*. Oxford University Press, Oxford. 44–45. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198722960.001.0001>

⁴⁸ Marcell. *Chron.* 512.6.

⁴⁹ PLRE Vol. II.: 645–648. (Fl. Petrus Sabbatius Iustinianus 7.)

adatok egyedülállóak és történeti szempontból rendkívül fontosak, a 288 ezer *solidust*,⁵⁰ azaz mintegy 1300 kilogramm aranyérmét kitevő összeg támpontul szolgálhat a történészek számára arra nézvést is, hogy a római császárkor egy-egy nagyobb ünnepségsorozata, például az Augustus-féle, Kr. e. 17-ben megrendezett százados játékok, a Philippus Arabs-féle 248. évi ezredévi ünnepségek vagy Konstantinápoly 330-ban lezajlott alapítási ceremóniasorozata nagyságrendileg mekkora pénzösszegbe került a rendezőknek. Az ezredévi ünnepségek alkalmával az *amphiteatrum*ban felvonultatott vadállatok listája ráadásul éppúgy olvasható a *Historia Augustában*, ahogy a Marcellinus *comes*-féle *Krónika* is számszerűsíti ezeket az adatokat Iustinianus ünnepségsorozatával összefüggésben: a 248. évi esemény kapcsán 110 nagymacskát (10 tigrist, 70 oroszlánt és 30 leopárdot),⁵¹ míg az 521. év rendezvényei kapcsán 50 nagymacskát (20 oroszlánt és 30 párducot) említenek a források. Érdekes adat továbbá, hogy Iustinianus – talán a *factiók* összecsapásától tartva, ahogy azt Brian Croke is feltételezi a *Krónika* angol nyelvű kommentárjában – megtagadott a tömegtől az egyik versenynap végén egy utolsó kocsiversenyfutamot.⁵²

III OLYBRII SOLIVS (526 AD)

Totam quidem Antiochiam Syriae civitatem repens inter prandendum terrae motus invasit: alioquin occiduam urbis magnamque eius partem sinistris mox ventis undique flantibus flammisque coquinarum pro tempore aestuantes ruentia in aedificia miscentibus duplex torridumque exitium inportavit. Eufrasium quoque totius urbis episcopum adempto eius capite combusto simul obruit sepulchro: obelisco circi inverso et humi defosso.

4. INDIKCIÓ OLYBRIUS EGYEDÜLI CONSULSÁGA (526 AD)

Ebédidőben egész Antiochia városát földrengés rázta meg Syriában, amely ráadásul a város kiterjedt nyugati felében nem sokkal később kétszeresen heves pusztítást okozott, köszönhetően a szerencsétlen széljárásnak: mindenfelé süvített ugyanis a szél, s szétfújta az összeomló épületekben a konyhák ez idő tájt égő tüzeit. A földrengés megölte Eufraziust, a város püspökét is, a fejét ugyanis maga alá temette egy lángoló síremlék. A cirkusz egyik obeliszke fejtetőre állt és belefűrődött a földbe.

526. kommentár: 526. május 29-én hatalmas földrengés rázta meg Antiochia városát, amely a földmozgást követő tűzvészsel együtt körülbelül 250 ezer ember halálát okozta. A legmagasabb rangú áldozat maga az antiochiai pátriárka, Euphrasius volt. A természeti csapás után ráadásul éhínség lett úrrá a környéken, s fosztogató milíciák vették ideiglenesen kezükbe a hatalmat, amelyeket a földrengést túlélő Thomas *si-*

⁵⁰ Valószínűleg pontosan 4000 font aranyról van szó, lásd Evans, James Allan Stewart (2001): i. m. 97. és 270.

⁵¹ SHA *Gordiani Tres* 33.1.

⁵² Croke, Brian (1995): i. m. 122.

lentiarius irányított a háttérből. Iustinus császár 526 pünkösdjén a diadémája nélkül jelent meg gyászolva a Hagia Sophiában, majd Carinus *comes* vezetésével tisztségviselőket és 500 font (163,7 kg) aranyat küldött Antiochiába a város újjáépítésének parancsával.⁵³ A város falait azonban 540-ig sem sikerült teljesen helyreállítani, emiatt tudta az említett esztendőben a szászánida perzsa nagykirály elfoglalni a metropoliszt.⁵⁴ A *hippodrom* Antiochiában is a városi élet fontos színtere volt, többek között ezért ír a fejtetőre állt cirkuszi obeliszkről Marcellinus *comes*.

VI IVSTINIANI AVGVSTI SOLIVS (528 AD)

Anno regiae urbis conditae centesimo nonagensimo octavo regium vestibulum priscumque in eo solium ob aspicienda probandaque in circo certamina structum victor Iustinianus princeps eminentiorem clarioremque quam fuerat et utramque senatorum ex more spectantium porticum solita magnanimitate redintegavit, bonis quidem agitatoribus praemium, ignavis autem in nobis severitatem innuens.

6. INDIKCIÓ IUSTINIANUS AUGUSTUS EGYEDÜLI CONSULSÁGA (528 AD)

Az uralkodóváros alapításának százkilencvennyolcadik évében a győzedelmes Iustinianus princeps újjáépíttette az uralkodói páholyt és annak ősi trónusát, amely a cirkuszban a versenyek megtekintésére és szurkolásra szolgál: magasabbá és világosabbá tette az építményt, mint amilyen volt. A megszokott nagylelkűséget tanúsítva helyreállította továbbá a versenyeket néző szenátorok egyik lelátóját is. A jeles kocsihajtóknak jutalmat osztott, a környezetünkben lévő semmirekellőkkel azonban szigorúan bánt.

528. kommentár: A *Chronicon Paschale* és Theophanes Confessor szerint Iustinianus császár az 528. évi második *consulsága* alkalmával nagyobb összeget fordított építkezésekre, látványosságokra és pénzosztásra, mint bárki korábban a *consulsága* alatt.⁵⁵ Ez az adat azt jelenti, hogy a keletrómai uralkodó ebben az esztendőben az 521. évi 288 ezer *solidusánál*⁵⁶ is többet költött az ünnepeire. Egyedül Marcellinus *comes Krónikájából* tudjuk ugyanakkor, hogy a hatalmas összegből Iustinianus felújította a konstantinápolyi *hippodrom* császári páholyát, a palotából is megközelíthető úgynevezett *cathismát*, valamint a szenátorok egyik lelátóját is.⁵⁷

⁵³ *Chron. Edess.* 96–97; *Mal. Chron.* XVII.16–17; *Theoph. Chron.* AM 6018, 6019, illetve lásd még: a modern szakirodalmat: Croke, Brian (1995): i. m. 123.; Glanville, Downey (1961): *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*. Princeton University Press, Princeton. 521–525. <https://doi.org/10.1515/9781400877737-021>; Venning, Timothy (2006): i. m. 97.

⁵⁴ *Marcell. Chron.* 540.2.

⁵⁵ *Chron. Pasch.* AD 528; *Theoph. Chron.* AM 6020.

⁵⁶ Lásd: *Marcell. Chron.* 521.

⁵⁷ A *cathismával* kapcsolatban lásd: Janin, Raymond (1964): *Constantinople Byzantine. Développement Urbain et Répertoire Topographique*. Institut Français d'Études Byzan-

X ITEM POST CONSVLATVM LAMPADII ET ORESTIS
(532 AD)

Hypatius, Pompeius et Probus genere consobrini divique Anastasii nepotes imperium, quod sibi singuli indigna ambitione exoptabant, idibus Ianuariis iam plerisque nobilium coniuratis omnique seditiosorum turba armis donisque ministratis inlecta dolis invadere temptaverunt atque per quinque continuos dies urbem regiam rapinis, ferro igneque per sceleratos cives sine certo interrege discursantes hostili impietate, ipsi se fideles rei publicae in palatio dissimulantes, depopulati sunt. Quinta vero huius nefandi facinoris die, dum de foro Hypatius sceleratorum comitum manibus torque redimitus aureo et Pompeius comes eius sua sub veste loricatedus ad invadendum conscendunt palatium, uterque eorum ante fores palatii captus est statimque piissimi principis nostri nutu catenatus trucidatusque poenas luit et ante imperium perdidit quam haberet, innumeris passim in circo populis trucidatis et tyrannorum sociis continuo proscriptis. Ecclesia tunc incensa mox coepit ab eodem Augusto renovari.

10. INDIKCIÓ SZINTÉN LAMPADIUS ÉS ORESTES
CONSULSÁGA UTÁN (532 AD)

Az isteni Anastasius unokaöccsei, a nővérének fiai, Hypatius, Pompeius és Probus, mivel mindegyiküket gyalázatos becsvágó hajtotta, január idusán⁵⁸ megpróbálták megkaparintani a hatalmat, miután az előkelők többsége már hűséget esküdött nekik, és hadifelszerelések ígéretével, ajándékokkal, segédek közreműködésével és ravasz-sággal összecsbátottak egy lázadókból álló tömeget. A bűnös polgárok öt egymást követő napon az uralkodóvárost fosztogatták, valamint megválasztott uralkodó nélkül, ide-oda portyázva tűzzel-vassal pusztítottak mindent, istentelen ellenségeskedést folytatva, miközben a három unokaöcs a palotában hűségesnek tette magát az állam iránt. E förtelmes gaztett ötödik napján aztán a büntársai által arany nyakékkal felcicomázott Hypatius és kísérője, a ruhája alatt páncélt viselő Pompeius támadást indítottak, és felmasíroztak a palotába. Mindkettejüket lefógták azonban a palota bejárata előtt, és a rendkívül istenfélő princepsünk parancsára azonnal bilincsbe verték, majd kivégezték őket. Elnyerték büntetésüket, hiszen még azelőtt veszítették el a hatalmat, mielőtt egyáltalán megszerezték volna azt. Ezután megszállhatatlanul sok embert mészároltak le a cirkuszban, és a zsarnokok szövetségeseit haladéktalanul törvényen kívül helyezték. Az ekkortájt felégetett templomot ugyanez az augustus csakhamar elkezdte helyreállítani.

532. kommentár: Az 532. januári Nika-felkelésről, amely kis híján megdöntötte Iustinianus császár hatalmát, Marcellinus comes szöveghelelye a legkorábbi rendelkezésünkre álló beszámoló. A *Krónika* ugyanakkor az események Iustinianus-párti, elferdített narratíváját adja, hiszen nem a cirkuszi pártokat, a kékeket és a zöldeket nevezi meg a lázongá-

tines, Paris. 188–189.

⁵⁸ Január 13-án.

sok kirobbantóiként, hanem Anastasius császár monofizita unokaöccseit, Flavius Hypatiust,⁵⁹ Pompeiust⁶⁰ és Flavius Probust.⁶¹ Malalas, a *Chronicon Paschale* és Theophanes Confessor sokkal részletesebb történetváltozataiból egyértelműen kirajzolódik azonban, hogy a zavargásokat január 13-án a cirkuszi *factiók* szították fel a császárvárosban, Hypatius pedig csak jóval később, január 18-án lépett fel ellencsászárként Iustinianusszal szemben. Az udvari propaganda valószínűleg azért hátrítja a felelősséget teljes egészében Anastasius unokaöccseire, hogy utólagosan így próbálja meg jelentéktelenebb színben feltüntetni az egész metropoliszra kiterjedő *insurrectiót*.

A Nika-felkelés 532. január 13-án, egy keddi napon tört ki a konstantinápolyi *hippodromban*. A császár adópolitikája és az udvari korrupció miatt amúgy is elégedetlen cirkuszi *factiók* két halálraítélt, egy kék és egy zöld szimpatizáns szabadon bocsátását követelték, Iustinianus azonban nem foglalkozott a tüntetőkkel. A *Nika!* (Győzz!) jelszót kiáltozó, feldühödött emberek erre a kocsiversenypályát elhagyva megszállták az egész várost, majd felgyújtották többek között a *praefectus urbi* hivatalát, a szenátusi *Curiát*, valamint a Hagia Sophia székesegyházat. Másnap, január 14-én a lázongók Anastasius unokaöccsének, Probusnak a házához vonultak, hogy a férfit ellencsászárrá emeljék, ő azonban már korábban vidékre menekült. A felkelők ezután ismét a *hippodromban* gyűltek össze, ahol Eudaemon *praefectus urbi*, Tribonianus *quaestor*, valamint Iohannes *praefectus praetorio* leváltását követelték a császártól, Iustinianus pedig ezúttal kénytelen volt engedni a népharagnak, ugyanakkor nem sikerült lecsendesítenie a lázadókat az engedékenységgel, a tüntetők ugyanis megindultak a palota ellen, s Belisarius katonáinak fegyverrel kellett visszavernie őket. A tömeg a következő napokban (január 15–17.) újra megostromolta a palotát, a császár pedig, mivel egyre kevésbé bízott a közelében tartózkodó szenátorokban, egytől egyig hazaküldte őket. Anastasius két unokaöccse, Hypatius és Pompeius is ekkor hagyták el az udvart, amelyről a lázadók is hamarosan értesültek. Január 18-án, vasárnap a tömeg Constantinus fórumára vitte Hypatiust, ahol ellencsászárrá emelték, majd az *usurpator* több 10 ezer éljenző konstantinápolyi kíséretében bevonult a *hippodromba* és elfoglalta az uralkodói páholyt. Iustinianus, értesülvén a fejleményekről, a menekülés tervét kezdte el fontolgatni, felesége, Theodora⁶² azonban lebeszélte az ötletéről. A császár ezután elküldte legmegbízhatóbb hadvezéreit, Belisariust, Narsest és Mundót a *hippodromba*, akik embereiket összegyűjtvén, meglepe-

⁵⁹ PLRE Vol. II.: 577–581. (Fl. Hypatius 6.)

⁶⁰ PLRE Vol. II.: 898–899. (Pompeius 2.)

⁶¹ PLRE Vol. II.: 912–913. (Fl. Probus 8.)

⁶² PLRE Vol. III.: 1240–1241. (Theodora 1.)

tésszerűen rajtaütöttek a lázadókon a kocsiversenypályán, ahol kegyetlen vérengzés kezdődött, amely során 35 ezer embert gyilkoltak meg a Iustinianushoz hűséges csapatok. Hypatiust és testvérét, Pompeiust elfogták, majd másnap kivégezték, holttesteiket pedig a Bosporus vizébe dobták. A hat napig tartó Nika-felkelést, amelyet Marcellinus *comes* valószínűleg Iustinianus császár mellett, a palotában élt át, végül tehát nagy nehézségek árán sikerült vérbe fojtani.⁶³

A tűz martalékává vált Hagia Sophia székesegyház újjáépítése már 532-ben megkezdődött, a harmadik, ma is látható monumentális Hagia Sophia bazilika felszentelésére pedig végül 537. december 27-én került sor.⁶⁴

III. Összefoglalás

Marcellinus *comes* *Krónikája* a cirkuszi *factiók* 5–6. századi lázongásainak a legkorábbi rendelkezésünkre álló forrása, emiatt aztán legalább olyan fontosak ezek a szöveghelyek, mint Procopius, Malalas, a *Chronicon Paschale*, Theophanes Confessor vagy épp Zonaras beszámolóí. A felsorolt többi, görög nyelvű forrással ellentétben ráadásul Marcellinus *comes* egy illyricumi származású, latin nyelven alkotó *auctor* volt, amely másfajta, egyedi nézőpontot kölcsönöz a feljegyzéseinek. A *Krónika* cirkuszi *factiókról* szóló szöveghelyeinek a feldolgozásakor ugyanakkor tudnunk kell, hogy a szerző Iustinianus *cancellarius*aként egy befolyásos udvari tisztségviselő volt, aki vállaltan a kék cirkuszi párttal szimpatizált, és a 451. évi calchedoni hitvallás, illetve a katolikus vallás követőjeként elfogultan írt vallási kérdésekről is. Az 532. évi Nika-felkelés propagandisztikus leírása kiválóan bizonyítja, hogy Marcellinus *comes* beszámolóí nem nyújtanak teljesen objektív képet az eseményekről, és mindenféleképpen szükséges a görög nyelvű források tanulmányozása is ahhoz, hogy a konstantinápolyi *hippodromban*, illetve a császárváros utcáin lezajlott erőszakos eseményeket az igazságnak megfelelően tudjuk rekonstruálni.

⁶³ *Chron. Pasch.* AD 531; Iord. *Rom.* 365; Mal. *Chron.* XVIII.71; Proc. *Bell.* I.24.1–58; Pseudo-Zach. *Chron.* IX.113–115; Theoph. *Chron.* AM 6024., illetve lásd még a Iustinianus uralmával foglalkozó modern szakirodalmak információit: Cameron, Averil (2000): Justin I and Justinian. In: Cameron, Averil – Ward-Perkins, Bryan – Whitby, Michael (eds.): *The Cambridge Ancient History. Volume XIV. Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600.* Cambridge University Press, Cambridge. 71–72. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521325912.004>; Croke, Brian (1995): i. m. 125–126; Evans, James Allan Stewart (2001): i. m. 119–125.; Evans, James Allan Stewart (2005): *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire.* Greenwood Press, Westport-London. 15–20; Ostrogorsky, Georg (2001): i. m. 77–78.; Szabó Edit (2007): i. m. 703.; Venning, Timothy (2006): i. m. 100.

⁶⁴ Marcell. *Chron.* 537.5.

A FAKULTATÍV VALLÁSOKTATÁS BEVEZETÉSÉNEK POLITIKATÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Sz. Nagy Gábor

Összefoglaló:

A hitoktatás már a magyar államiság kezdete óta szerves része volt kezdetben az egyházi, majd később az állami fenntartású iskoláknak is, noha időről időre voltak olyan hangok, amelyek fakultatívvá tették volna, ez azonban rendszerszinten nem valósult meg. Magyarországon ugyanis az elismert egyházak (kiemelten a katolikus egyház) fontos szerepet játszottak az ország gazdasági, politikai és társadalmi életében. Mindez 1945 után gyökeresen megváltozott. Az egyházak ellen indított támadások kikezdték azok politikai és gazdasági hatalmát. Az 1945-ös földosztás megfosztotta az egyházakat a legfőbb bevételi forrásuktól, és így fennmaradásuk legnagyobb részt az állam által folyósított támogatásoktól függött. Az 1945-ös választások után a Nemzetgyűlés egykamarássá alakult át, így a Felsőház megszüntetésével az egyházak vezetői elvesztették az addig garantált részvételüket az ország vezetésében. Az egyház erkölcsi ellehetetlenítését szolgálta az egyházak és főleg Mindszenty József hercegprímás ellen indított lejárató kampányok. 1947-ben már komolyan felmerült a hitoktatás fakultatívvá tétele, amely az oktatás területéről is kiszorította volna az egyházakat, ez azonban még sikertelen volt. Aztán 1948-ban, az iskolák államosítása, majd Mindszenty letartóztatása és 1949-es elítélése után már megérett helyzet a hitoktatás fakultatív-vá tételére.

Kulcsszavak: hitoktatás, kommunizmus, egyházak, beiratkozás, Magyar Dolgozók Pártja

Abstract:

Since the beginning of Hungarian statehood, religious education has been an integral part of initially church-run and later state-run schools, even though there were voices from time to time that would have made it optional, but this was not realized at the full state level. In Hungary, the recognized churches (especially the Catholic Church) played an important role in the economic, political and social life of the country. All this changed radically after 1945. The attacks launched against the churches undermined their political and economic power. The land distribution of 1945 deprived the churches of their main source of income, and thus their survival depended for the most part on subsidies from the state.

After the parliamentary elections of 1945, the National Assembly was transformed into a unicameral one, so with the abolition of the Upper House, the leaders of the churches lost their guaranteed participation in the country's leadership. The moral impossibility of the church is served by the discrediting campaigns launched against the churches, and especially against Prince-Primate József Mindszenty. In 1947, there was serious consideration of making religious education optional, which would have pushed the churches out of the field of education, but this was still unsuccessful. Then in 1948, after the nationalization of all the schools, and the arrest and conviction of Mindszenty in 1949, the situation was ripe for making religious education facultative.

Keywords: religious education, communism, Churches, enrollment, Hungarian Working People's Party

Bevezetés

A háború után a magyarországi egyházak joggal reménykedtek abban, hogy a Horthy-korszakban elfoglalt politikai és gazdasági szerepük, ha át is alakul, de továbbra is meghatározó lesz.¹ Azonban az 1945-ös föld-reform, amely az egyházi birtokok mintegy 90%-át, 763 ezer kataszteri holdat is kisajátított,² már jelezte, hogy a viszony teljesen más lesz, mint az azt megelőző évszázadok során. Ezt erősítette meg Angelo Rotta pápai nuncius kiutasítása az országból, ami a Vatikánnal való kapcsolat megromlásához is vezetett. Serédi Jusztinián esztergomi érsek halála után az utódjául kinevezett Mindszenty Józseffel való egyre romló viszony azt mutatta, hogy a politikai szereplők és az egyház vezetői teljesen másképp képzelik el a világháború utáni Magyarország jövőjét.³ Már 1945-ben megindultak az egyháziak elleni politikailag konstruált támadások, perek, összeesküvések, amelyek a nem túl jó kapcsolatot tovább mélyítették.⁴ 1946 nyarán Rajk László belügyminiszter rendeletileg oszlatott fel 1500 katolikus ifjúsági egyesületet, és ez már jól mutatta,

¹ Ebben szerepet játszott, hogy a politikai pártok és a kormány is hangoztatta a vallás-szabadság biztosítását.

² Balogh Margit (2008a): „Isten szabad ege alatt”. Az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: uő (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után = Konfessie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Madarsku po roku 1945*. Kossuth, Budapest. 51. (Historia Hungaro–Slovaca – Slovaco–Hungarica = Historia Slovaco–Hungarica – Hungaro–Slovaca, 2.); Lásd még: Simándi Irén (2012): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*. Gondolat Kiadó, Budapest. 74–84.

³ Lásd erről: Simándi Irén (2012): i. m. 362–373.

⁴ Lásd erről: Simándi Irén (2014): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1949–1952*. Gondolat Kiadó, Budapest. 98–104.; Lásd még: Uo. 328–336.

hogy az új hatalmi elit elszánta magát arra, hogy az egyházat a gazdasági és a politikai után a társadalmi térből is kiszorítsa.⁵

A hitoktatás 1945 után továbbra is rendes tantárgy maradt. A hitoktatók a tanári kar tagjai voltak, és ugyanazok a jogok és kötelességek vonatkoztak rájuk, mint a többi pedagógusra. Illetményüket a törvényben⁶ meghatározott feltételek szerint folyósították részükre, részesülhettek nyugdíjban és egyéb szociális és egészségügyi ellátásban. Részt vehettek a tantestületi értekezleteken, osztályozhattak, és az érdemjegyek bekerültek a diákok bizonyítványába. A hitoktatókat az illetékes egyházi hatóságok nevezték ki, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával. A tanórák a rendes oktatási időben zajlottak, és semmi jel nem utalt arra, hogy a hitoktatás kikerülhet a rendes tantárgyak sorából.

Tanulmányomban azt a folyamatot vizsgálom, hogyan vált nem egészen négy év alatt az alap- és középfokú oktatás szerves részeként működő vallásoktatásból egy megtűrt, de elsorvasztásra szánt tantárgy.

Az 1947-es tervezet a fakultatív hitoktatás bevezetéséről

Az első, erre irányú lépések 1947. február végén kezdődtek. A Független Kisgazdapárt Politikai Bizottsága február 28-i ülésén tárgyalta meg a fakultatív hitoktatás bevezetésének lehetőségét,⁷ amelyről a sajtó részére nyilatkozatot is kiadott,⁸ és amelyet a pártközi értekezleten a többi párt képviselői elé terjesztettek. Ennek eredményeképpen a pártközi értekezlet felvette témái közé a fakultatív hitoktatás bevezetésének megtárgyalását.⁹ Nagy Ferenc miniszterelnök március 5-én tájékoztatta a Független Kisgazdapárt képviselőcsoportját, hogy a vallásoktatás kérdésében a párt Politikai Bizottsága azt az álláspontot képviseli, hogy a szülők maguk dönthessenek arról, hogy kívánják-e a gyermekeiket hitoktatásban részesíteni, vagy sem.¹⁰ A Kisgazdapárt Politikai Bizottságának állásfoglalása a katolikus sajtóban megrökönyödést szült. Az *Új Ember* rámuta-

⁵ Lásd erről: Simándi Irén (2007): *A Magvető parasztfiataljai 1948–1950*. Gondolat Kiadó, Budapest. 15–19.

⁶ 11.777/1945. V. K. M. száma rendelete az önálló hitoktatók díjazásának újabb megállapítása tárgyában. *Magyar Közlöny* 1945. szeptember 13. 3–4. A rendelet 1. §-ának helyesbítése: *Magyar Közlöny* 1945. szeptember 18. 1.

⁷ Vida István (1976): *A Független Kisgazdapárt politikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 267.

⁸ A kisgazdapárt politikai bizottságának állásfoglalása a pártközi értekezlet előtt. *Magyar Nemzet*, 1947. március 1. 1.

⁹ Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin (összeáll.): (2003): *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948*. Napvilág, Budapest. 451.

¹⁰ Nagy Ferenc tájékoztatta a kisgazdapártot a belpolitikai helyzetről. *Magyar Nemzet*, 1947. március 6. 1.

tott, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetését a baloldali pártok sürgették, és ha a kisgazdapárt tisztán politikai haszonszerzés miatt elfogadja ezt az álláspontot, akkor a párt pont azok ellen cselekedne, akik a párt többségét a választásokon biztosították.¹¹

Ennek megfelelően a pártközi értekezlet következő, március 6-i ülésén a kérdés kidolgozásával megbízott, közoktatás ügyével foglalkozó albizottság azt javasolta, hogy „az 1946:1. tc-ben biztosított lelkiismereti és vallásszabadság elvének megfelelően az iskolai vallásoktatást fakultatívóvá kell tenni. Minden szülőnek meggyőződésétől és szabad elhatározásától függ, vajon gyermekét kívánja-e vallásoktatásban részesíteni vagy sem.”¹² Az albizottság javaslatáról az értekezleten elvi megállapodás született.¹³ Azonban az ülésről kiadott hivatalos jelentésben elég homályosan mindössze annyi szerepelt, hogy a „fakultatív hitoktatás kérdésében a szakbizottság egyhangú megállapodásra jutott”.¹⁴ A kormánypártok központi lapjai mindenféle módosítás nélkül hozták le a hivatalos közleményt,¹⁵ egyedül a parasztpárti *Szabad Szó* utalt arra beszámolójában, hogy az albizottság javaslatában a fakultatív hitoktatás bevezetése szerepel.¹⁶ Mindez történt úgy, hogy az egyházakat a témában meg sem hallgatták.¹⁷

A fakultatív hitoktatás bevezetése nem a kisgazdapárt vezetőinek egyéni kezdeményezése, hanem a Magyar Kommunista Párttal folytatott tárgyalások eredménye volt. A nyilvánosság elé azonban a kisgazdapárt állt, így a kommunista párt elhárította magától azt a politikai felelősséget,¹⁸ amit a tervezet nyilvánosságra hozása után kialakult tiltakozás váltott ki. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter a végrehajtást nem vállalta, ezért lemondott. Helyére a tervezet kidolgozásában

¹¹ Amit „tisztázni kell”. *Új Ember*, 1947. március 9. 1.

¹² Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin: i. m. 481., 483. A bizottság tagja volt Darvas József (Parasztpárt), Justus Pál (Szociáldemokrata Párt), Losonczy Géza (Kommunista Párt) és Ortutay Gyula (Független Kisgazdapárt) nemzetgyűlési képviselők.

¹³ Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin: i. m. 466–467.

¹⁴ Uo. 478.

¹⁵ Pártközi értekezlet. *Magyar Nemzet*, 1947. március 7. 3.; A pártközi értekezlet megállapodásai. *Szabad Nép*, 1947. március 7. 3.; Egyelőre holtpont. *Népszava*, 1947. március 7. 1.; A belpolitikai helyzet. *Szabad Szó*, 1947. március 8. 5.

¹⁶ Váratlanul megtorpant a belpolitikai kibontakozás. *Szabad Szó*, 1947. március 7. 1. Ennek fényében is érdekes, hogy másnap a *Szabad Szó* mindenféle kommentár nélkül hozta le a kiadott hivatalos jelentést.

¹⁷ Balogh Margit (2012): Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 3–4. sz. 113.

¹⁸ Rákosi Mátyás így írt erről visszaemlékezésében: „Nem engedték bevinni a vallást a napi politika kérdéseibe, és amikor Nagy Ferencék provokációs céllal felvetették a fakultatív vallásoktatás kérdését, mi voltunk azok, akik közbeléptünk és levétettük a napirendről.” Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Sipos Levente (szerk.): (1997): Rákosi Mátyás. *Visszaemlékezések 1940–1956*. 1. kötet. *A hatalom meghódítása, 1947–1948*. Napvilág, Budapest. 422.

aktívan részt vevő, akkor még a Magyar Központi Híradó elnöki tisztét betöltő Ortutay Gyulát nevezték ki, de a tiltakozások hatására a terv végül is lekerült a napirendről.¹⁹

A fakultatív hitoktatás bevezetésének előkészítése

1948 tavaszán kezdődtek meg a református és az evangélikus egyházzal²⁰ az iskolák államosítását előkészítő tárgyalások. Ennek során Ortutay Gyula biztosította az egyházi vezetőket – az ilyen irányú kérésük nélkül is – arról, hogy a kötelező hitoktatás továbbra is megmarad. Nagy Péter Tibor egy 2000-ben megjelent tanulmányában úgy fogalmazott, hogy „az egyházak vezetői tehát azt gondolhatták, hogy az egyházi tulajdont képező egyházi iskolarendszer feladásáért cserébe megőrizhetik a kötelező hitoktatást”.²¹ Az egyezményeket végül 1948 végén mind a református, mind az evangélikus egyház aláírta (ahogy az unitárius egyház és az izraelita felekezet képviselői is).²² Az egyházakkal megkötött szerződések pedig, ahogy azt Ortutay ígérte, garantálták az egyházak részére a kötelező hitoktatás megtartását.²³

A katolikus egyházzal is megindultak puhatolódzó „beszélgetések”, ugyanakkor a püspöki kar, és nem mellesleg a Vatikán, tartózkodott attól, hogy bármiféle konkordátumot kössenek az egyházzal.²⁴

Ezt erősítette meg Rákosi Mátyás 1948. június 12-én, a Hősök terein tartott beszédében.²⁵ Elmondta, határozott álláspontjuk, hogy isko-

¹⁹ Balogh Margit (2015): *Mindszenty József (1892–1975)*. I. kötet. MTA BTK, Budapest. 645–649.; Farkas László Róbert (2005): Hitoktatás a Csanádi Római Katolikus Egyházmegyében 1945 és 1956 között. *Iskolakultúra*, 12. 72–73., Sz. Nagy Gábor: A katolikus egyház a baloldali sajtó tükrében. In: Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2018*. (Médiatudományi Könyvek.) MTA BTK, Budapest. 202–203.; Balogh Margit (2012): i. m. 109–117.; Gergely Jenő (2000): Az iskolai vallásoktatás Magyarországon 1945 után. In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatás és vallásszabadság. Állam – egyház – iskola – társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Budapest. 186–193.; Lásd még: Simándi Irén (2012): i. m. 194–199.

²⁰ Mirák Katalin (2008): Iskolaállamosítás – evangélikus egyház. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Új Ember, Budapest. 263–286.; Fodorné Nagy Sarolta (2008): Iskolaállamosítás a Magyarországi Református Egyházban. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): i. m. 287–307.; Lásd még: Simándi Irén (2007): i. m. 96–112.; U o. 112–123.

²¹ Nagy Péter Tibor (2000): Hittanoktatás az ötvenes években. *Iskolakultúra*, 2. sz. 39.

²² Balogh Margit (2008a): i. m. 58.

²³ Gergely Jenő (2000): i. m. 195.

²⁴ Balogh Margit (2008b): Kötélhúzás a kulisszák mögött. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): i. m. 65–102.

²⁵ A gyűlés apropóját az adta, hogy aznap tartotta a Magyar Kommunista Párt a kongresszusát, amelynek egyetlen témája a Szociáldemokrata Párt és a kommunista párt

lát csak az állam üzemeltethet. Ez azonban semmit nem változtat azon a helyzeten, hogy „*az iskolákban a magyar nép vallásos érzésének megfelelően az államosítás után is folytatódni kell a hitoktatásnak*”, ezért ennek megfelelően kezdték meg a tárgyalásokat a református egyházak képviselőivel. Nyár végén a kormány végre is hajtotta az iskolák államosítását, annak ellenére, hogy a társadalom egy része tiltakozott ez ellen.²⁶ A hitoktatás azonban, az ígéreteknek megfelelően, továbbra is megmaradt kötelező tantárgyként.

Ilyen előzmények után, 1949. szeptember 6-án egy két paragrafusból álló törvényerejű rendelettel és a hozzá kapcsolódó vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel megszüntették a kötelező vallásoktatást, és fakultatívvá tették.²⁷

A rendelettervezet előkészítése és a bevezetéséhez szükséges politikai, szakmai és adminisztratív lépések kidolgozása 1949 augusztusában kezdődött meg, amiben csak a párt vezetői és a feladattal megbízott állami szervek vettek részt. Tanulmányomban ezt a néhány hetes időszakot tekintem át, egészen a szeptember 15-ei beiratkozásig.

A fakultatív hitoktatás bevezetésével kapcsolatos feladatok

A hitoktatás kérdésének rendezése mindenfajta társadalmi, szakmai vagy politikai egyeztetés nélkül valósult meg. A cél nem egy mindenki számára elfogadható megegyezés volt, hanem az, hogy az egyházakat teljesen kiszorítsák az oktatásból és a nevelésből.²⁸

A kötelező vallásoktatás eltörlésével kapcsolatos feladatok végrehajtása több szinten és több lépésben kezdődött meg. Először a jogszabályi környezet kialakítására került sor az alkotmányban foglaltak szerint. Ezután következett a bevezetéssel kapcsolatos agitációs és szervezési feladatok megfogalmazása. A feladatok végrehajtására vonatkozó irányelvek a

egyesülése volt, és a kommunista párt a Hősök terén ismertette a két párt egyesülését. Rákosi beszédében pedig kitért az iskolák államosítására is.

²⁶ A témában lásd a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyvét: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): (2008): i. m. Arról, hogy a baloldali sajtó miként látta az iskolák államosítását, lásd: Sz. Nagy Gábor (2018): A katolikus egyház a baloldali sajtó tükrében. In: Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): i. m. 205–208.

²⁷ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelete a vallásoktatás tárgyában. *Magyar Közlöny. Törvények és törvényerejű rendeletek tára*, 1949. szeptember 6. 6.; A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1.101/1—1949. (184) V.K.M. számú rendelete a vallásoktatásról szóló 1949. évi 5. számú Népköztársaság Elnöki Tanácsi rendelet végrehajtása tárgyában. (Közigazgatási rendszám: 1.101.). *Magyar Közlöny. Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára*, 1949. szeptember 6. 1453.

²⁸ Balogh Margit (2008a): i. m. 56–57.

Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetése (KV) Titkársága (továbbiakban: Titkárság) 1949. augusztusi ülésein kerültek napirendre.

A kérdést tehát legfelsőbb pártszinten tárgyalták meg, még az új alkotmány kihirdetése előtt, és az előkészítésbe államigazgatási szinten kizárólag az Igazságügyi Minisztériumot vonták be, még az alkotmány kihirdetése előtti napokban.

1949. augusztus 17-én a Titkárság arra utasította Ries István igazságügyi minisztert, hogy egy héten belül nyújtson be rendelettervezetet az állam és az egyház szétválasztásáról, ami tulajdonképpen a kötelező vallásoktatás eltörlésének jogszabályi kidolgozását jelentette.²⁹

A rendelettervezet a kért határidőre el is készült, amelyet a Titkárság ülésén Ries István be is terjesztett, és amely a kötelező vallásoktatás megszüntetéséről rendelkezett. A tervezet az alkotmányra hivatkozva kimondta, hogy ez lehetővé teszi a kormány számára, hogy a vallásoktatást választhatóvá tegye, ezért az 1949/1950. tanévtől kezdve a hit- és erkölcsstan nem kötelező tantárgy, valamint hogy a rendelet végrehajtása a vallás- és közoktatásügyi miniszter feladata. A Titkárság a tervezettel kapcsolatban rámutatott, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az alkotmány szerint törvényerejű rendeleteket adhat ki,³⁰ ezért a beterjesztett tervezet is törvényerejű rendeletként kell hogy megjelenjen. Ezzel együtt a Titkárság a beterjesztett tervezetet elfogadta.³¹ A Titkárság által javasolt változtatások nem szerepelnek a jegyzőkönyvben, de a kiadott törvényerejű rendelet alapján lehet ezekre következtetni: (1) A törvényerejű rendeletben nincs szó az erkölcsstanról. (2) A tervezet ama része, hogy vallásoktatás az 1949/1950. tanévtől kötelező tárgyként nem tanítható, a törvényerejű rendeletben nem szerepel. Ezt a kiadott vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet tartalmazta. (3) A tervezetben nem szerepel a beiratkozás pontos ideje, ezt is a kiadott miniszteri rendelet tartalmazta.

A kérdés jogi rendezésével egy időben a Köznevelési Bizottság javaslatot nyújtott be a „szabad vallásoktatás bevezetésével kapcsolatos agitációs és szervezeti tennivalók[al]” kapcsolatban a Titkárságnak. Fő szempontként azt emelték ki, hogy úgy fogadtassák el a szülőkkel, a tanárokkal és az egyházzal is a szabad vallásoktatást, hogy abból semmiféle konfrontá-

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54/58. ő.e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. augusztus 17-i üléséről. 6. Feljegyzés az alkotmánnyal kapcsolatban készítendő jogszabályokról. Előadó Ries István. 2–3., 38–40.

³⁰ „20.§ (5) A Népköztársaság Elnöki Tanácsa által alkotott jogszabályok törvényerejű rendeletek, amelyeket az országgyűlés legközelebbi ülésén be kell mutatni.” 1949. évi XX. törvény Magyarország Népköztársaság Alkotmánya. *Magyar Közöny*, 1949. augusztus 20. 1357.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 276. f. 54/59. ő.e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. augusztus 24-i üléséről. 3. Javaslat a NET ügyrendjére, rendelettervezet a kötelező vallásoktatás megszüntetése tárgyában, illetve a Magyar Népköztársaság címerének használatáról. Előadó Ries István. 1., 18.

ció ne legyen, és hogy a jelentkezés során kerüljék az „éles agitációt”. Az agitáció során rá kell mutatni, hogy a vallásoktatás szabadsága választási szabadság, mindenkinek jogában áll eldönteni, hogy élni kíván-e az alkotmány által biztosított jogával; a hitoktatás „feudális csökevény”, a nyugati országokban már rég nem kötelező, de a magyar történelem „haladó hagyományai (Kossuth, Eötvös)” és az állam és az egyház közötti megállapodást már aláírt egyházak is ezt támogatják; a vallásoktatás fakultatívvá tétele nem egyenlő az istenhit elhagyásával, hanem csak arról szól, hogy az ezzel kapcsolatos nevelést a gyermek nem az iskolában kapja meg; a szekularizációs törekvések az alkotmányban rögzítettek, akik ezt támadják, azok a „magyar nép által elfogadott alaptörvény ellen” vétenek. A végrehajtás országos és helyi szinten is végig pártirányítás alatt áll, a párt által megfogalmazott fő szempontok szerint. Az agitációt három vonalon kell megkezdeni szeptember 6-án. A Pedagógus Szakszervezetek a megyei központokban igazgatói, illetve szakszervezeti járási titkári értekezleteket tartanak szeptember 6–9. között, ahol a cél, hogy a pedagógusok „helyeseljék és üdvözöljék” a fakultatív hitoktatást, ugyanakkor ne agitáljanak ellene. A Szülői Munkaközösségek (SZMK) ügyosztálya értekezletet tart szeptember 6-án Budapesten, amelyen a megyei és járási iskolafelelősök vesznek részt. Az értekezlet célja, hogy a szülők elfogadják és megértsék a szabad vallásoktatást. Az ifjúsági szervezetek feladata, hogy felhívják a tanulók figyelmét a hittan nem kötelező voltára, és lehetőség szerint próbálják a tanulókat elvonni a hittanórákról sport- és egyéb szabadidős rendezvényekkel. Ugyanakkor figyeljenek oda, hogy ezzel „ne szolgáltsanak provokációs ürügyet”. A javaslat szerint a hittanbeíratást szeptember 12–14. között kell megtartani. A jelentkezést csak írásban lehet elfogadni. A javaslat foglalkozott azzal is, hogy a törvényerejű rendelet kiadása után a tömegtájékoztatói eszközök számoljanak be róla, mutassák be, hogyan üdvözlük az egyházi személyek és pedagógusok a jogszabály kiadását. Fontos, hogy nyugati példákat is bemutassanak, amelyet lehetőleg egyházi személyek írnak. Végezetül meg kell nyerni a (főként katolikus) papokat az ügynek. A hitoktatók díjazásával kapcsolatban azt javasolták, hogy ne óradíjat, hanem fix összeget kapjanak az 1949/1950. tanévben, ezzel ugyanis elejét lehet venni annak, hogy anyagilag érdekelték legyenek a minél magasabb számú jelentkező toborzásában. A javaslatához csatolták a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) végrehajtási rendeletét a törvényerejű rendeletehöz.³² A Titkárság a benyújtott anyagot átgondolásra visszaadta a Köznevelési Bizottság részére.

³² MNL OL M-KS 276. f. 54/60. ő.e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. augusztus 31-i üléséről. 2. Javaslat a szabad vallásoktatás bevezetésével kapcsolatos agitációs és szervezeti tennivalókra. Előadó Szávai Nándor. 2., 17–20.

A Köznevelési Bizottság javaslatából kiolvasható, hogy az eredetileg tervezett egy rendelet kiadása helyett egy törvényerejű rendelettel (ahogy erre a Titkárság is felhívta a figyelmet korábbi ülésén) és egy végrehajtási rendelettel kívánták a kérdést szabályozni. Ahogy azt majd a két jogi dokumentum bemutatásakor látni fogjuk, a Ries István által benyújtott tervezet alaposan átalakult, és egyes részeit a VKM által kiadott miniszteri rendeletben szerepeltették.

A Köznevelési Bizottság javaslata után a VKM-ben is elkészítettek egy javaslatot. Ez a munkaanyag a Bizottság által kijelölt feladatokat bontozta ki. A javaslat kiemelte, hogy az 1949/1950. tanév legfontosabb feladata a fakultatív hitoktatással kapcsolatos. Az első lépés az azonnal elvégzendő feladatok kidolgozása, amelyben a tanévnnyitással kapcsolatos szervezési és agitációs feladatokat szerepeltek. Csak ezek után következhet a második lépés, amely a hosszútávú agitáció. Az anyag csak az első lépést tartalmazta.

A szervezési feladatok felsorolásánál a tanügyigazgatási feladatokat említette. Ebben szerepelt, hogy szeptember 6-án jelenik meg a törvényerejű rendelet a VKM miniszteri végrehajtási rendeletével együtt. Az ezt követő napokban megyei igazgatói és iskolai tantestületi értekezleteket kell tartani. Ezzel párhuzamosan a Pedagógus Szakszervezet és a Szülői Munkaközösségek is értekezleteket tartanak megyei, járási, városi és körzeti szinteken. Szeptember 10–11-én lesznek a tanévnnyitó ünnepek, majd 12–14. között kerül sor a hittanbeiratkozásokra.

A javaslat második része az agitációs feladatokkal foglalkozott, amelyben kijelölték a tanügyigazgatás, a szakszervezet, a munkaközösségek és ifjúsági szervezetek feladatait, amelyet a beérkezett anyagok alapján állítottak össze. Az ifjúsági szervezetektől nem érkezett be anyag.

A tanügyigazgatás feladatai között szerepelt az oktatási színvonal és tanulmányi fegyelem növelése, az alkotmány ismertetésének fontossága és a szabad vallásoktatás előnyeinek bemutatása. Kiemelt figyelmet kell fordítani a korábbi években alkalmazott „*lelkiismereti kényszer*” példákön keresztüli bemutatására, és a pedagógusok felelősségének kiemelésére a „*lelkiismereti kényszer*” és az egyházi agitáció elleni küzdelemben. A vallásoktatás előnyeinek bemutatása során hangsúlyozni kell, hogy a rendelet nem elvett, hanem többletjogokat adott a szülőknek. Ugyancsak fontos a magyar hagyományok bemutatása és a nyugati példák felmutatása, valamint az egyházakkal kötött megegyezés, amelyben az egyházak maguk kérték a hitoktatás rendezését.

A Pedagógus Szakszervezet feladata, hogy az új tanév jelentőségére és a pedagógusok ezzel kapcsolatos felelősségére rámutasson. Fontos, hogy felhívják a pedagógusok figyelmét arra, hogy a szabad hitoktatás bevezetésével megszűnik a diákok templomba kísérésének „*kényszere*”. Kiemelt szerepet kapott az alkotmány bemutatása, különösképpen a közművelő-

dési szempontokra fókuszálva. Azaz hogy a vallásoktatás önkéntes, minden lelkiismereti kényszertől mentes.

A pedagógusok kiemelt feladata a tanévben, hogy a szabad hitoktatás jelentőségét hangsúlyozzák a diákok és szülei számára. A tantervi előnyök bemutatása is a feladatok között szerepelt, amelynek eredményeképpen a természettudományi, történeti, társadalmi tantárgyak hatásfoka emelkedik. Mindemellett szükséges a folyamatos éberség, az egyházi agitációk, agitátorok leleplezése.

A Szülői Munkaközösségek munkájába be kell vonni a Magyar Nők Demokratikus Szervezetének (MNDSZ) aktívait, valamint a szülőket is az agitációba, az iskola életébe és az iskolai feladatokba. A Munkaközösség feladata, hogy az anyákkal megértesse, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetése szabadságot ad a számukra. Ugyanakkor meg kell őket óvni az egyházi befolyástól, ami csak úgy érhető el, ha az eddigi passzivitásukból kimozdítják őket. Arra is rá kell mutatni, hogy a vegyes házasságok esetében a „*családi élet egységét és nyugalalmát biztosítja*” a szabad választás joga. A tanév során biztosítani kell a gyerekek nyugodt tanulását. Fel kell hívni a szülők figyelmét arra, hogy az ő feladatuk is az egyházi iskolai befolyásának csökkentése, valamint arra is, hogy a „*klerikális reakció*” ellenük is „*lelkiismereti terror[é]*” alkalmazhat, de ez nem tántoríthatja el őket a szabad választás alkotmányos jogától. A szülők feladata az is, hogy gyerekeiket az ifjúsági szervezetekbe küldjék.³³

A rendelet végrehajtásával kapcsolatos feladatok a tanév előtt

A hitoktatás mielőbbi megindítását segítő, a minisztérium utasítást adott ki a tankerületi főigazgatók részére. Az utasítás szerint a „*vallás-tan*” rendkívüli tantárgy, és heti két órában tanítható. Az oktatás színhelye minden esetben az iskola épülete. Ettől eltérő helyet csak a miniszter engedélyezhet a tankerületi főigazgató előterjesztése alapján. Az utasítás azt is meghatározza, hogy ha egy-egy hitfelekezet „*olyan kevés tanulója jelentkezett*” vallásoktatásra, amely nem elégséges, akkor összevont hitoktatást kell tartani. Az utasítás nem adta meg, hogy mit is jelent a „*keves tanuló*” pontosan. A hitoktatókat a felettes egyházi hatóságok jelölik ki, azonban hittant csak az az oktató tarthat, akit a kerületi tanfelügyelőkől erre engedélyt kapott. A hittan mint fakultatív tárgy nem vehető figye-

³³ MNL OL XIX-I-1-v-2-b. tétel-32-1949. Javaslat a tanévnnyitással és a szabad (fakultatív) hitoktatással kapcsolatos tanügyigazgatási feladatokról, [1949. augusztus vége – szeptember eleje].

lembe az osztályzatok átlagában, és az érdemjegyek csak a „*rendes tantárgyak után*” írhatók be a bizonyítványokba és az értesítőbbe.³⁴

A minisztérium a Szülői Munkaközösség részére is kiadott egy irányelvet az elvégzendő feladatokkal kapcsolatban. Az elérendő célként tűzték ki, hogy a munkaközösség tagszervezetein keresztül meg kell győzni a szülőket a fakultatív hitoktatás jogosságáról, a szülőket el kell választani az egyházi befolyástól, és az MNDSZ-aktivistákat be kell vonni a cél elérése érdekében, mégpedig a családlátogatásoknál. Az ehhez kapcsolódó módszereket külön nem fejtették ki, inkább csak általánosságban fogalmazták meg azokat: egyrészt olyan feladatokat, munkákat, amelyek segítségével a szülők kikerülhetnek az egyházi befolyás alól, másrészt olyan agitációs szempontokat, amelyek segíthetnek a szülők felvilágosításában. A cél eléréséhez szükséges feladatokat is megadta a minisztérium. Az SZMK feladata a szülők mozgósítása az évnnyitóra: ehhez különböző feladatokat is rendeltek, úgymint a dekoráció, a műsor elkészítése, az iskola takarítása. Ugyancsak ide tartozott az első osztályosok érkezésének megünneplése: erre a szovjet példát ajánlotta a minisztérium, ahol a párt és a szülők közösen köszöntik az elsősöket, akik piros szegfűvel érkeznek. Az SZMK Országos Központja azt javasolta, hogy Rákosi Mátyás, Sztálin példája nyomán, rádión keresztül üdvözlje az elsősöket: ennek hozománya, hogy ezzel el lehetne „*sorvasztani azt a klerikális szokást, hogy az első tanítási órát a templomban töltik a növendékek*”. Ugyancsak a Központ által felmerült javaslat volt, hogy a *Szabad Nép* és a vidéki sajtó is köszöntse az elsősöket. Ezenkívül felvetették, hogy a szülőket szükséges mozgósítani az SZMK-választásokra, valamint a középiskolák anyagi támogatására és az úttörőotthonok felszerelésére.

Az agitációval kapcsolatos feladatok megegyeztek a tankerületi főigazgatók és az SZMK részére kiadott utasításban. Ezek szerint az anyákat fel kell világosítani arról, hogy a szabad hitoktatás egy újabb szabadságjog a számukra, amelytől eddig meg voltak fosztva, „*mert a reakció befolyására passzívok, megfélemlítettek voltak*”. Ugyancsak fontos szempont volt annak hangsúlyozása a családok felé, hogy a vegyes házasságokban élők számára a családi békének a megteremtését is szolgálja a fakultatív hitoktatás bevezetése. Arról is fel kell világosítani a szülőket, hogy meg kell akadályozni, hogy a hitoktatásról szóló vita háborúságot teremtsen az iskolában, valamint hogy a hitoktatásról való távolmaradás miatt nem érheti a gyereket semmiféle retorzió, mert „*az alkotmány biztosítja a szabadságjogok megvédését*”.³⁵

³⁴ MNL OL XIX-I-1-v-2-b-tétel-22-1949. Utasítás a tankerületi főigazgatóknak a vallástan rendkívüli tantárgyként való 1949/50. évi tanításáról, [1949. szeptember].

³⁵ MNL OL XIX-I-1-v-2-b. tétel-35-1949. Irányelvek a Szülői Munkaközösség tevékenységéhez a szabad (fakultatív) vallásoktatással kapcsolatban, [1949. szeptember 10. előtt].

Ezzel párhuzamosan a minisztérium a diákszervezeteknek (Diákszövetség, Úttörő Mozgalom) a szabad (fakultatív) feladatairól is rendelkezett. A főbb feladatokat a következőkben szabta meg: szervezeti élet, a „*Tanulj jobban-mozgalom*”, az úttörő jótanulási verseny, az iskola rendjének és fegyelmének megtartására vonatkozó versenyek beindítása az év elején; a tanulók mozgalom mellé állítása; felvilágosító munka elvégzése a szülők, a diákok és a tantestület között a szabad választás jogáról és a szabad vallásoktatás helyességéről.

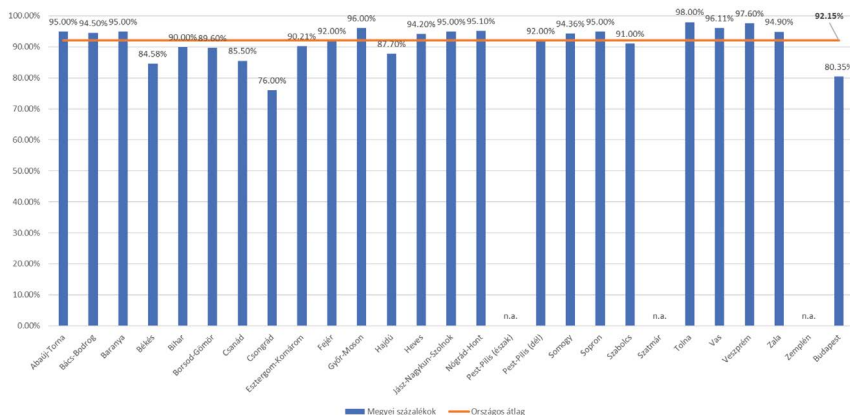
Az Úttörő Mozgalom feladata a megyei, járási és csapatvezetői értekezleteken és körlevelekben az úttörőcsapatoknak megfogalmazott feladatok végrehajtása. Így az évnyitó előtt három nappal a diákok (úttörők és nem úttörők) bevonása az iskola díszítésébe, az ünnepség előkészítésébe. A felhasználható dekorációk, jelszavak központilag lettek megadva. Ugyancsak feladat a megnyitóünnepség lebonyolítása, „*konstruktív hangulatának biztosítása*”. Az ehhez kapcsolódó szervezési feladatokat is pontosan rögzítették: csapatgyűlések tartása és az őrsi beosztások elkészítése a második tanítási nap, első héten az őrsvetető-választások, a második héten pedig a funkciók kiosztása, valamint a különböző versenyek (jótanulási, tisztasági stb.) meghirdetése. Ugyancsak fontos feladat a felvilágosító munka elvégzése a szülők, a tantestület és az úttörők részére. Ehhez az Úttörő Szövetség szóbeli és írásbeli anyagokat juttat el a csapatvezetők részére, akik ez alapján a következő feladatokat végzik el: felszólalás az igazgató után a tantestületi értekezleten az előre megadott politikai szempontok alapján, egyéni beszélgetést folytatnak a szülőkkel, és minden lehetséges alkalommal felszólalnak a szülők által látogatott iskolai rendezvényeken, valamint a csapatvezető felszólal az első úttörőcsapat-gyűlésen. Ennek keretében beszélnek az 1949-ben Budapesten rendezett Világ ifjúsági találkozóról (VIT), a nép erejéről és szabadságáról, az új alkotmányról, amely a magyar nép szabadságának biztosítója, amit az „*elnyomott országok*” ifjúsága irigyel a magyaroktól, hiszen jólélet hozott. Arra is fel kell hívni az alkotmánnyal kapcsolatban az úttörők figyelmét, hogy az ő feladatuk az alkotmány védelme azok ellen, akik az alkotmány, a törvények ellen vétenek; és természetesen szólni kell Rákosi Mátyásról is. Mindemellett beszélni kell az előttünk álló feladatokról, a tanulás fontosságáról és az iskolai rend, fegyelem és nyugalom megszilárdításáról, mert aki ezek ellen vét, az „*ellensége a magyar népnek*”. Ugyancsak ismertetni kell az úttörőmozgalom fontosságát és az úttörőktől elvárt magatartást. A második héten elhangzó csapatvezetői beszédben ismertetni kell a jótanulási versenyről és a tanulási normáról szóló tudnivalókat. Külön fel kell hívni a tanulók figyelmét arra, hogy a hittanosztályzat nem számít bele a versenybe, hiszen a hittan szabadon választható. A dokumentum ezek után meghatározta a kötelezően megtartandó

– különböző szintű – értekezletek időpontját, valamint a Diákszövetségek részére a – tárgyunkhoz szorosan nem köthető – feladatokat is.³⁶

Összegzés

A fakultatív hitoktatás bevezetése, ahogy azt már a tanulmányban is említettem, széles körű társadalmi, politikai, szakmai egyeztetés nélkül zajlott le. Ahogy az szintén látható, a bevezetés körüli feladatok végrehajtásába azonban már bevonták a kommunista párt által teljesen felügyelt társadalmi és politikai szerveket is. Azonban a végrehajtásban semmiféle önálló tevékenységet nem végeztek. A választható vallásoktatás esetében jól láthatóan szükséges volt az egész oktatási rendszer bizonyos mértékű újraszabása is, ezért a feladatok nem kizárólag a hitoktatásra szűkülnek. A párt hivatalos álláspontja szerint a hitoktatást a természettudományos képzés szintjének emelésével, a kommunista történelem- és világszemlélet kizárólagossá tételével lehet elérni. Ennek a célnak az elérése érdekében totális mértékben szabályozták az agitációs és propagandamunkát, az értekezletek megtartásának időpontját, az ott, valamint a tanévnyitókön, az úttörő- és diákgyűléseken elmondandó beszédek tematikáját is. Ez már jól mutatja az oktatás- és neveléspolitikán túlnyúló totális állam kialakulását, amely nem engedheti meg, hogy az övétől eltérő vélemények hangozzanak el. Mivel a tanulmány célja a párt által meghatározott irányvonal bemutatása volt, ezért eltekintettem az egyházak ezekre adott válaszáról is, mert úgy gondolom, hogy ez szétfeszítette volna a tanulmány keretét. Szintén ezen okból nem foglalkoztam a fakultatív hitoktatás bevezetése utáni helyzettel, jelesül azzal, hogyan értékelte a párt ennek az eredményét. Mindenesetre az elmondható, hogy az 1949 szeptemberében kelt adatok még nem tükrözték a szeptember elején kiadott törvényerejű rendelet hatását, hiszen országosan 92,15% volt a beiratkozottak aránya az általános iskolai hitoktatásra. Három helyről nem rendelkezünk adatokkal: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi részéről, valamint Zemplén és Szatmár vármegyéből. A 23 érintett vármegyéből (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részéről rendelkezünk adatokkal), 13 megyében haladta meg a beiratkozottak száma az országos átlagot, míg 10 megye ez alatt szerepelt (1. ábra).

³⁶ MNL OL XIX-I-1-v-2-b. tétel-36-1949. Feljegyzés a diákszervezeteknek (Diákszövetség, Úttörő Mozgalom) a szabad (fakultatív) vallásoktatással kapcsolatos feladatairól, [1949. szeptember 10. előtt].; Lásd még: Simándi Irén (2007): i. m. 174–180.

1. ábra. Az 1949/1950. tanévben, az általános iskolai hitoktatásra beiratkozottak aránya százalékosan. (Forrás: MNL OL XIX-A-1-v-2-b-20-1949. Jelentés a szabad vallásoktatás bevezetéséről, 1949. szeptember 21. 152.)

Az első beiratkozási időszakban az idő rövidsége miatt (ne felejtjük el, hogy a törvényerejű rendelet kiadása és a beiratkozás között néhány nap telt csak el) az állami és a pártgépezet nem készülhetett fel, így se a párt-, se a tömegmozgalmi szervek nem tudtak a rendelkezésre álló rövid idő alatt számottevő agitációt végezni. Ráadásul a hitoktatás az előző tanév végéig az alapfokú oktatásban kivétel nélkül kötelező volt, ami azt vonta maga után, hogy a szülők egyáltalán nem mérlegelték annak a lehetőségét, hogy a gyerek részt vegyen-e egyáltalán a hittanórákon. A bevezetésről elmondható, hogy elhamarkodottan történt, amely felkészületlenül érte a párt-, az állami és a tömegszerveket, míg az egyházak helyzeti előnyben voltak az eddigi kötelező vallásoktatás miatt.

Az igazi hatást 1952-re sikerült elérni, amikor drasztikus módon lecsökkent a beiratkozások száma. Azonban ez nem a politikai munka eredménye volt, hanem az adminisztratív eszközök túlzott használatának tudható be, amellyel a szülőket minden módon megpróbálták távol tartani a beiratkozásoktól. A Nagy Imre-kormány időszakában egy kicsit ugyan emelkedtek a számok (ez főleg az 1953-as pótbeiratkozásoknál látszódott), de a kormány megbuktatása után 1955-ben már ismét a korábbi szintre esett vissza, és ezen az 1956-os tavaszi újabb fordulat sem tudott változtatni.³⁷

³⁷ Sz. Nagy Gábor (2022): A fakultatív hitoktatás a Rákosi-korszakban az adatok tükrében. *Bekvedere Meridionale*, 2. sz. 173–189. <https://doi.org/10.14232/belv.2022.2.12>

NEVELÉSTÖRTÉNET

A GYŐRI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPZŐ- INTÉZET LÁTOGATÁSI KÖNYVE 1875–1936

Horváth László

*„Megtisztelő barátságukat és szeretetüket nemcsak szavakkal köszönöm meg,
hanem szívembe zárva meg is őrizem életem végéig.”*
(Gönczy Pál)

Összefoglaló:

A 19. század oktatási intézményeiben rendszeresített látogatási könyvek nevelés- és művelődéstörténeti forrásként szolgálnak a mai kor ember számára. A Győri Állami Tanítónőképző-intézet már létrehozásának első éveiben a támogatottság hátszelét érezve kezdhette meg oktató-nevelő munkáját. Az intézetet meglátogató országos ismertségű oktatási szakemberek, pedagógusok, politikusok, közéleti szereplők és a város polgárságát képviselő személyiségek érdeklődésükkel és jelenlétükkel hozzájárultak a tanítónőképző országos tanintézménnyé válásához. Jelen tanulmány célja a látogatási könyv segítségével felvázolni az intézmény történetének egy szeletét, kiegészítve a 19–20. századi aláírások és bejegyzések grafológiai szempontból érdekes képi bemutatásával.

Kulcsszavak: tanítónőképzés, pedagógiai célú intézménylátogatás, látogatási könyv, forrásközlés, grafológia

Abstract:

Visitation books systematized in educational institutions of the 19th century serve as a source of educational and cultural history for the people of today. Already in the first years of its establishment, the Primary Female Teacher Training State Institute in Győr was able to start its teaching and training work, feeling the tailwind of support. The nationally known educational specialists, teachers, politicians, public figures and personalities representing the city's citizens who visited the institute contributed with their interest and presence to it becoming a national educational institution for female teachers. The purpose of this study is

to outline a slice of the institution's history with the help of the visitors' book, supplementing the 19th and 20th centuries with an interesting graphic presentation of signatures and entries from a graphological point of view.

Keywords: primary female teacher training, institution visit for pedagogical purposes, visitors' book, source statement, graphology

Bevezetés

A pedagógiai célú intézménylátogatási könyveket az oktatási intézmények szakmai ellenőrzésének dokumentálására vezették be. Az iskolákat felkereső vendégek aláírásaival és bejegyzéseivel kiegészítve az utókor számára betekintést engednek a tanintézetek korabeli oktatási, kulturális és művelődési életébe. Mivel ebben a témában még nem születtek publikációk, a forrásközlés szándékával próbáltuk feltárni a győri tanítónőképző látogatási könyvének 1875–1936 közötti négyévtizedes aktív használati időszakát. Bemutatásra kerülnek a pedagógusszakmát képviselők és a szakmán kívülről érkezők látogatásai rövid életrajzi indexszel. Mellékletben közöljük néhány országosan és helyi szinten ismert személy grafológiai szempontból is érdekes aláírását.

1. A látogatási könyv mint elsődleges forrás

Látogatási könyv használatát az iskolák számára utasítás írta elő. *„Az iskolai szék elnöke koronkint (a mennyire lehet havonkint legalább egyszer) szinte meglátogatja a községi iskolákat. Ez alkalmakkal a látogatási jegyzőkönyveket is megvizsgálja, és ha azt látná, hogy valamely kiküldött iskolaszéki tag tisztében nem járt el pontosan azt arra figyelmezteti, sőt szükség esetén az iskolai szék által megintti. – Nevét és otlléte idejét a látogatási könyvbe szintén beírja.”*¹ Bizonyos iskolák már az utasítás megjelenése előtt is használtak látogatási könyvet. *„A pesti főreáltanodánál az idén más nagyobb szerű tanintézetek példájára egy díszes látogatási könyv fog nyitattatni, mely az intézet látogatásukkal megtisztelő jelesebb vendégek sajátkezű névaláírásait fogja tartalmazni.”*² Az intézmények a látogatási könyvet a hivatalos látogatások igazolása és a korábbi bejegyzések ellenőrzése, felülvizsgálata mel-

¹ Utasítás a Községi iskolaszékek számára az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk végrehajtása tárgyában. 1. fejezet 9. §.: *Néptanítók Lapja*, 1869. 2. évf. 32. sz. 498.

² Napi újdonságok. (1864): *Sürgöny*, 4. évf. 222. sz. 1. https://adt.arcanum.com/hu/view/Surgony_1864_09/?pg=118&layout=s&query=222 (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

lett a vendégek számára is elérhetővé tették. Az Erzsébet Nőiskolában a növendékek látogatóinak nevei is a látogatási könyvben kerültek beírásra.

Kiállításában többnyire igényes és esztétikus volt, díszkötésben, finom papírral készült. Az iskola maga készíttethette, de ajándékba is kaphatta. Az intézmények más-más helyiségben helyezték el. A budai Paedagogiumban az igazgatói irodában, a kolozsvári katolikus főgimnáziumban a könyvtárban volt a helye. Egyes protestáns egyházi iskolák minden tanteremben tartottak egyet. Az intézmények közzétehették értesítőjükben a látogatók névjegyzékét. A budai tanítónőképző-intézet értesítője az első öt évből (1869–1874) több mint száz nevet sorolt fel. A rajtuk kívül megjelenő „számos tanító, tanítónő stb. stb.” nevét már nem is közölte. Néhány név a győri képzőben is megjelentek közül: Ballagi Károly, Gönczy Pál, Kiss Aron, Liber József, Vargyas Endre, Tavasz Endréne, Trefort Ágoston.³

2. A látogatási könyv leírása⁴

Az igényes kivitelű könyvet Wrabel Károly győri könyvkötő készítette. A kemény kötés bordó műbőr kötéstáblájának fedelén a cím aranynyomással készült. Az első és hátsó kötéstábla négy-négy sarka vaknyomású virágmotívummal díszített. Finom fehér számozatlan lapokból áll. Az első írott oldalon feltüntette az intézmény megnyitójának tényét és idejét (1875. október 20.), valamint a megjelentek névsorát. Azt követően a látogatók aláírásai és bejegyzései olvashatók egészen 1905. május 26-áig. Nem tudni mi okból, de ekkortól kezdve szünetelnek a bejegyzések egészen 1926-ig. Majd néhány aláírás után, 1936-ban végleg megszűnnek a látogatói jelenlét nyomai. Az időbeli megszakítottság ellenére a látogatási könyv fontos dokumentuma az intézet történetének. A könyv második része a volt növendékek osztálytalálkozóin megjelentek névsorát tartalmazza, a résztvevő tanárokéval együtt. Jelen dolgozat ez utóbbi vizsgálatával nem foglalkozik.

3. A látogatási könyv anyagának feldolgozása

A névanyag mechanikus időrendi feldolgozása kevésbé lett volna informatív, mint egy rendszerező megoldás. Célszerűnek látszott a ké-

³ *A Budapesti Magyar Kir. Állami Tanítónőképezde öt évi fennállásának története.* (1874): Összeáll.: Zirzen Janka. Egyetemi Könyvny., Budapest. 28–31.

⁴ NYME ACSJTK. Iratjegyzék. 1. A győri m. kir. áll. elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet iratai. b. Iktatott iratok 1875–1876. 1. d.

pezde igazgatótanácsi tagjainak és tanárainak, mint közvetlen intézeti munkatársaknak, kiemelt szerepeltetése. Az intézet tanárai csak egyetlen alkalommal írtak alá a könyv első részében, az 1888-as Gönczy-ünnepség alkalmából.

A látogatók érkeztek egyedül; kollégákkal, családtagokkal, rokonokkal közösen vagy külön, más-más időpontban. Többségben voltak a pedagógusok és az oktatásban dolgozók. Különböző iskolatípusból és iskolafokozatból érkeztek. Állami, egyházi és magániskolákat képviseltek. Közzsereplők, politikusok, a művelődés területén tevékenykedő értelmiségiek mellett egyházi személyeket, valamint néhány győri kereskedőt és iparost is találunk. A névanyag csoportbontása: *pedagógusok és oktatási szakemberek, egyházi személyek és szerzetestanárok, egyéb foglalkozásúak*. Az együtt érkező különböző foglalkozást űzőket a megfelelő csoport valamelyikébe beosztva szerepeltetjük. A csoportokon belül az időrendet megtartottuk.

4. Az életrajzi indexek felépítése

A látogatók neve *kurzív* szedésű, (zárójelben) a születési és halálozási évszám, ha tudható. Ezt követően szintén *kurzívval* kiemelve az illető saját kézzel írt foglalkozása, beosztása, valamint egyéb megjegyzése, vagy annak részlete. [Szögletes zárójelben] a rövidítések feloldása, női vendégek esetében a lánykori, vagy a férjezett név szerepel. A több helyen előforduló *kir.* feloldása *királyi*. Ezután rövid életrajzi megjegyzések következnek, elsősorban a látogatás ideje alatti foglalkozásról, beosztásról, kiegészítve néhány fontos adattal.

5. Az intézet igazgatótanácsának elnökei és tagjai

A látogatási könyv bejegyzéseinek többsége az igazgatótanács elnökeitől és tagjaitól származik.

5.1. Elnökök

A tanítónőképző első három igazgatótanácsi elnöke az 1875–1902 közötti években aláírása mellett több alkalommal hosszabb-rövidebb bejegyzést is tett a tanórák látogatásával kapcsolatban. *VARGYAS Endre* (1842–1913) *tanfelügyelő*. Elnök: 1875–1888. 1876-tól Győr tankerületi főfelügyelője. Bejegyzései: 1875–1886. (15. sz. melléklet) *STÁHLY György* (1837?–1900) *kir. tanácsos, tanfelügyelő*. Elnök: 1888–1900. Bejegyzései: 1888–1896. *KULISZÉKY Ernő* (1855–1921) *Moson megyei kir. tanfel-*

ügyelő. Elnök: 1900–1907. Két aláírása: 1891, 1902. Támogatta óvodák létrehozását, fejlesztését. (20. sz. melléklet).

5.2. Tagok

A tagok közül kilencen írtak a látogatási könyvbe 1875 és 1902 között. *GAYER Sámuel* (1805–1877) 1834–1877 között a győri evangélikus algimnázium tanára, majd igazgatója volt. Tanácsstag: 1875–1877. Aláírt 1875-ben. *GYAPAY Dénes* (1824–1892) ügyvéd. 1871–1879: Győr megye első alispánja. Tanácsstag: 1875–1879. *KAUTZ Gusztáv* (1836–1907) 1872–1892 között a győri Jogakadémia igazgatója. Ő volt a leghosszabb ideig tanácsstag: 1875–1907. Aláírásai és egy bejegyzése működésének első két évéből olvasható. *KOVÁCS Pál dr.* (1808–1886) *magyar tud[omán]nyos] akadémiai tag.* Orvos, író. Tanácsstag: 1875–1886. Aláírásai: 1876–1877. *ZERPÁK János* (1809–1878) *prépost, intézeti gondnok.* Püspöki helynök és pápóci prépost. Tanácsstagként 1875–1878 között rendszeresen látogatta az intézetet. *NOGÁLL Károly* (1816–1896) *igazg[atósági] tanácsos és gondnok* 1878–1896 között. Pápóci prépost, ozerói címzetes püspök. Bejegyzései: 1878–1891. (13. sz. melléklet). *VASZARY Kolos Ferenc* (1832–1915) *főgimnáziumi igazgató.* 1869–1885 között a Pannonhalmi Szent Benedek-rend Győri Főgimnáziumának igazgatója és házfőnöke. 1891–1912 között esztergomi érsek. Tanácsstag: 1879–1885. Bejegyzései 1880-ból valók. (8. sz. melléklet). *KARSAY Sándor* (1814–1902) *ev[angélikus] szuperintendens.* Püspök. Tanácsstag: 1885–1900. 1876–1893 között látogatta az intézetet, már a tanácstagsága előtti időktől. *KOZICS László* (1833–1915) *igazg[atósági] tanácsos* 1885–1904 között. Császári és királyi kapitány, Győr főszámvevője. 12 éven át polgármesterhelyettes. 1885–1902 között szinte heti rendszerességgel látogatta az intézetet.

6. Az intézet tanárai és hitoktatói

6.1. Tanárok

Sajátkezű aláírásaikkal az 1888. május 13-án megtartott Gönczy Pál államtitkár tanügyi működésének 50 éves jubileumán való részvételt igazoló oldalon találkozhatunk.⁵

ORSETTI Emília [Németh Miklósné] (1858–1923) *igazgatónő* 1886–1891 között. Az intézet növendéke 1875–1878, majd 1882-től tanára

⁵ Lásd: NYME ACSJTK. *Gönczy Pál államtanácsos köszönetlevele (1888. május 15.).* Iratjegyzék. 1. A győri magyar királyi állami elemi népiskolai Tanítónőképző-intézet iratai. b. Iktatott iratok. 1886–1889. 7.

volt. Tanárok: *STAAB Lénárd* (1839?–1925) zene tanár: 1875–1906. *FAY Gizella* (1846?–1916) tanítónő a gyakorló iskolában: 1875–1893. *MOCSÁRI Gerő* (1850 k.–1906 után) 1883–1901 között tanított. *CSEPREGHY Endre* (1844–1922) tanított 1885–1897 között, ezt követően 1908-ig a kiskunfélegyházi tanítóképző igazgatójaként működött. *SZABÓ József* (1850–1927) rajz tanár: 1885–1898. Tanított a győri katolikus tanítóképzőben is. *HEINRICH Józsa* (1854–1939) tanár 1886–1892 között. A kolozsvári tanítónőképző igazgatói székében Kasztner Jankát követte 1896-tól 1914-ig.

6.2. Hitoktatók

Három felekezethez tartozó négy hitoktató aláírása olvasható a könyvben. 1875. október 24. *FADGYAS Pál* (1838–1906) 1875–1904 között evangélikus hittanár. Vele együtt írt alá *SZALAY Etelka*, aki 1875–1876 között intézeti tanítónő volt Győrben. 1876. április 10. *PFEIFFER Mór* (1852–1913) izraelita hitoktató: 1903–1913. 40 évig tanított a győri polgári leányiskolában. Pár hónappal később, június 14-én írt alá *WIDDER Cyprián* (1846?–1902) plébános, győri Káptalandombi lelkész. 1875–1877 között római katolikus vallás tanár. *HAHNEKAMP György* (1843–1901) aláírása 1877. március 12-én. Római katolikus hitoktató: 1877–1882.

Több mint három évtizedig szolgálta az intézetet *SIKOR József* dr. (1827–1913) orvos 1875–1909 között. Aláírása 1876 augusztusából való. A győri Jogakadémia törvényszéki orvostan tanára volt. Felesége pár évvel később, 1881. november 25-én tett látogatást. *SIKOR Józsefné* [Toldy Irma] (1836–1911) a győri Vöröskereszt Szent Erzsébet Nőegylet tagja. Toldy Ferenc (1805–1875) irodalomtörténész lánya, Toldy Izabella szerzetes tanárnő húga.

7. Pedagógusok, oktatási szakemberek

7.1. Tanfelügyelők, minisztériumi látogatók

Az elsők között látogatta meg az intézetet 1875. október 27-én Kálóczy Lajos kíséretében *HEGEDŰS Candid Lajos* (1831–1883) jogi szakíró, miniszteri tanácsos, az MTA levelező tagja. Második látogatására 1876. június 6-án került sor, amikor *TREFORT Ágoston* (1817–1888) vallás- és közoktatási miniszterrel együtt érkezett. A minisztert lányai július 31-én követték. *TREFORT Ágnes* (1847–1899) és *TREFORT Edit* [Gr. Batthyány Ferencné] (1849–1939). (4. sz. melléklet). 1876. január 23. *NÉMETH Ferenc* (1835–1918) kir. tanfelügy[előségi] tollnok Sopron és

Moson megyében. Felelős szerkesztője volt a „*Sopron*” című hírlapnak. Az 1870-es években a lapnál munkatársa volt Vargyas Endre és Ballagi Károly. 1876. április 16. *LIBER József* (18?–1911 után) a *kor[onás] arany érd[em]kereszt tulajdonosa s Bars-Hont megye királyi tanfelügyelője*. 1876. szeptembertől az *újonnan szervezett Szolnok-Doboka megye kir. tanfelügyelője*. 1896. október 16-án a magyar küldöttség tagjaként részt vett Berlinben az Adolph Diesterweg (1790–1866) születésnapján rendezett ünnepségen Verédy Károly és György Aladár kíséretében. 1876. április 20. *BALLAGI Károly* (1824–1888) látogatása. 1870–1880 között Sopron és Moson megye első tanfelügyelője királyi tanácsosi címmel. 1877. május 13. *GÖMBÖS Sándor* (1847?–1929) tanügyi tanácsos. 1878. május 8-án érkezett *HOFFMANN Sándor* (1842–1892) *miniszteri titkár Budapestről*. A VKM-ben erdőtanácsos. Ugyanaznap jött *SZABÓ Károly* (18?–1905 után) *Borsod megye királyi tanfelügyelője*.

1879-ből három aláírás olvasható. *GERMANECZ Károly* (1827 k.–1885) *kir. tanácsos, Bars megye tanfelügyelője* 1876–1885 között. Halálát követően Kuliszeky Ernőt nevezték ki a helyére. *CZIRFUSZ Ferenc* (1827–1901) *kir. tanácsos tanfelügyelő*. 1870-től az általa szervezett Bajai Állami Tanítóképző Intézet igazgatója. Június 23-án érkezett *NÉMETH Antal* (1838–1902) *kir. főigazgató*. 1872–1876 között Esztergom, Komárom és Győr megyék tanfelügyelője, 1878. március 17-től győri tankerületi főigazgató.

1880. szeptember 9. *GÖNCZY Pál* (1817–1892) *miniszteri tanácsos*. Az MTA levelező tagja. Fontos szerepet vállalt a győri tanítónőképző első épületének (1884) létrehozásában. (10. sz. melléklet). 1881. augusztus 21-én hivatalosan érkezett *LÁZÁR Gyula* (1841–1912) *képezdei r[endes] tanár mint a győri magyar ny[elvi] póttanfolyam vezetője*. Ekkor a csáktornyai tanítóképző tanára, történész. (11. sz. melléklet). 1886–1896 között a kolozsvári tanítónőképző tanára. 1887-ben vette feleségül Kasztner Janakát (1850–1923), a kolozsvári képző igazgatóját. 1888. május 8. *SUTTÁG Ferenc* (1829?–1917) *Krassó–Szörény megyei tanfelügyelő*. 1903-ban alapítványt hozott létre az orsovai (ma Románia) állami leányiskola javára. (17. sz. melléklet). 1891. február 18. *BERECZ Antal* (1836–1908) *miniszteri biztos*. Gimnáziumi tanár, földrajztudós. 1884–1901 között a VKM-ben az állami felsőbb leányiskolák miniszteri biztosja. *LÉVAY Ferenc* (1848–1895) *osztálytanácsos*. 1891. június 15-én *me látogatam a Tanító[nő]képzőt*. 1884–1890 között Csongrád megye tanfelügyelője, 1891-től osztálytanácsos a VKM népnevelési ügyosztályán. *FERENCZY József* (1855–1928) *1892-ik évi május 21–24-ig terjedő hivatalos látogatásaim alatt örömmel győződtem meg róla, hogy az intézetben érték a költő szép mondását: [De] Mit kiküzd a férfi és a kar / Elveszendő semmiség, / Ha iránta nők szívében / Ápoló szent láng nem ég. [Garay János: Dalok és énekek]*. Gimnáziumi tanár, irodalomtörténész. 1890-ben lett az Országos Közoktatási Tanács

titkára. Szerkesztette a győri „Egyetemes Könyvtár” című sorozatot. *SEBESTYÉN Gyula* (1848–1911) 1898. máj. 2–4. hivatalosan látogatta az intézetet. Nem sajtókezű bejegyzés. Történész, tanfelügyelő, tankönyvíró. Stetina Ilona férje.

DULOVITS Árpádné [Brassay Vilma] (1879?–1928) Győr, 1926. március 15. – *Nagyon köszönöm a kedves és szíves fogadtatást!* Prohászka Ottokár püspök rokona. Zászlóanya. Férjével, Dulovits Árpáddal (1880–1949) együtt részt vett az intézet Ifjúsági Önképzőköre által rendezett szabadságünnepen. Dulovits 1903-tól a VKM tanítóképző intézeti ügyosztályának helyettes főnöke volt. Jelentős szerepet vállalt a Klebelsberg-féle iskolaépítési program végrehajtásában. 84 polgári iskolát szervezett és 42 polgári iskolai épületet épített.

1928. november 3-án hárman érkeztek. *DSIDA Ottó* (1874–1946) 1897–1906 között a győri főreáliskola tanára, 1917-től a győri tankerület főigazgatója volt. *EYSSSEN Tibor* (1893–1948 után) *miniszteri titkár* a VKM-ben. *KORNIS Gyula* (1885–1958) filozófus, egyetemi tanár, piarista pap. A VKM államtitkára, az MTA tagja, 1945-ben elnöke.

7.2. Tanító- és tanítónőképző-intézeti tanárok

Az első látogatók között volt *ZIRZEN Janka* (1824–1904) *Budapesti polgári tanítónőképző-intézeti igazgató*, aki 1875. november 19-én járt a képezdében. Az ő javaslatára nevezte ki Trefort Ágoston miniszter az új intézet élére volt tanítványát, Kasztner Jankát.

1876. július 15-e csoportos látogatás napja volt *STETINA Ilona* [Sebestyén Gyuláné] (1855–1933) *képezdei tanítónő* vezetésével. 1874–1881 között a budapesti polgári tanítónőképző tanára. Házasságkötése után 1883-tól újra ott tanított egészen 1911-ig, ezt követően 1926. évi nyugdíjazásáig az Állami Nőipariskola igazgatója volt. Pedagógiai szakíró. Édesanyja *STETINA Lipótné* [Lipniczky Erzsébet] (1824?–1887), akit Damjanich János (1804–1849) özvegye a híres Damjanich-árvaház (Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesületének Árvaháza) vezetésével bízott meg. Másik lánya, *STETTINA Róza* [Beóthy Miklósné, majd Bernáth Béláné] (1850?–19?) *általános felsőbb leányiskola rendes tanítónője Budapesten* 1875–1890 között. *HARRER Paula* [Szarvas Gáborné] (1852–1920) *képezdei tanítónő*. 1875–1883 között Budapesten elemi és polgári tanítónőképző tanítónője. Kasztner Jankával együtt végzett a budai tanítónőképzőben. Férje, Szarvas Gábor (1832–1895) nyelvész, a magyar nyelvművelés megteremtője. *TAVASZY Endréné* [Sártory Petronella] (1838?–1915) Tavasz Endre (1823?–1882) országgyűlési képviselő felesége. (3. sz. melléklet).

1876. augusztus *MANNINGER József államképezdei tanár Pozsonyban*. 1880. augusztus 5. *PÉTERFY Sándor* (1841–1913) evangélikus ta-

nár, tanügyi író. 1862–1865 között a győri felső elemi fiúosztályt tanította. 1877–1896: az Erzsébet Nőiskola tanára. 1889–1899 között a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének elnöke. (9. sz. melléklet).

A budai Paedagogium tanárai közül többen is meglátogatták a képezdét. 1890. október 11-én érkezett *GYERTYÁNFFY István* (1834–1930) tanár, pedagógiai író. 1873–1898 között a tanítóképző igazgatója volt. Vele érkezett *ANGYAL Dezső* (1852–1936) a budai Vincellérképző tanára, kertészeti szakíró. A két név alatti nehezen kibetűzhető aláírás talán *CZERNER* [BERÉNYI] *Sándor* (1858?–1908 után) polgári iskolai tanáré, aki a budai polgári tanítóképzőben szerzett oklevelet. 1885–1902 között a győri polgári leányiskola tanára, közben 1898-tól a győri Skultéty magánfiúiskola tanára és igazgatója. 1901. október 17. *KISS Áron* (1845–1908) *Dr. hegymegi Kiss Áron kir. tanácsos, a Paedagogium igazgatója*. Pedagógiai szakíró, filozófus. 1875-től a budai képző, majd az igazgatásilag különvált polgári iskolai tanítóképző tanára, és igazgatója 1898–1907 között. *HERRMANN Antal* (1851–1926) néprajzkutató, egyetemi tanár, 1883-tól a német nyelvet tanította. *KIRÁLY Pál* (1841–1902) *Dadai Király Pál*. 1880-tól a magyar nyelv és irodalom tanára. Feltehetően ezzel a csoporttal együtt érkeztek: *HALLER József* (1856–1936) katolikus pap, tanár. 1883-tól a győri katolikus tanítóképző tanára, 1900–1914 között igazgatója. *ABAFFY József* (1845–1917) méhészeti szaktanár, vándortanár. Hét tanítóképzőben volt a méhészeti szak tanítója.

1891. szeptember 22. *KAPI Gyula* (1850–1923) *tanítóképző-int[ézeti] igazgató Sopronból*. 1889-ben lett a soproni evangélikus tanítóképző-intézet igazgatója. A magyarországi evangélikus egyházzene egyik kiemelkedő alakja. 1892. július 12. *NAGYLászló* (1857–1931) *tanár Budapestről*. Pedagógus, gyermekpszichológus. A gyermektanulmányoknak, mint tudományak úttörő kutatója. 1881–1907 között a budapesti II. kerületi tanítónőképzőben tanított. 1899. április 16. *DRESCHER Irma* (1870–1960?) polgári iskolai tanár. Az Országos Kisdedóvónőképző-intézet tanára, majd igazgatója 1894–1918 között. A Kisdedóvónőképző Országos Egyesülete alelnöki posztját 1908-tól 1918-ig töltötte be. Vele érkezett *PERES Sándor* (1863–1907) budapesti tanító- és óvónőképző-intézeti igazgató 1894–1907 között. 1895-től 1904-ig a „*Kisdedóvónőképző*” című szakfolyóirat szerkesztője volt.

Több alkalommal is meglátogatta az intézetet *BERTA Ilona* (1862–1932) polgári iskolai tanár, költő. 1911–1920 között az Erzsébet Nőiskola és a vele kapcsolatos felsőbb leányiskolai nevelőintézet és az Apponyi-kollégium tanárképző igazgatója. Első alkalommal 1926. március 20–23. között tartózkodott Győrben. A következő bejegyzést írta: „*E kedves látogatásomból újult erőt merítetek. Köszönöm a jóságot, a hűséget, az igaz magyar vendégszeretetet!*” Az 1932. március 15-i szabadságünnepen

ő mondta az Ünnepi szózatot. Az intézettel való jó kapcsolatát tükrözi, hogy Ilona néniként is aláírta a látogatási könyvet, saját verssoraival „fűszerezve”.

7.3. Tanárok

Valószínűleg 1876 folyamán látogatta meg az intézetet *DUNAY Ferenc* (1832–1907), aki 1875 és 1887 között a győri Jogakadémia bölcselettanára volt. 1876. augusztus 5. *TOMOR Ferenc* (1827–1902) *budai gimnáziumi tanár*. Író, költő. 1877 decemberében érkezett *KERÉNYI [KLU-PÁK] Nándor* (1828–1889) *kir. fő-reáltanodai igazgató*. 1849-ben Győr városi tanácsa főelemi tanítónak választotta. A győri katolikus, majd állami reáliskolát 1873-ban az állam főreáliskolává fejlesztette (ma Révai Miklós Gimnázium), ennek igazgatója volt 1870–1888 között. Vele érkezett tanártársa, *NOVÁK Antal Victor* (1848–1909) *fő-reál[iskolai] r[endes] tanár* 1874–1890 között. (5. sz. melléklet). 1879-ben tettek látogatást a *LAKNER NŐVÉREK Szombathelyről, magánnevelő intézet tulajdonos* [sic!]. 1872-ben alapították leánynevelő intézetüket. 1880 augusztusában érkezhetett *KÁROLY János* (1834–1916) *egyet[emi] m[agán] tanár*. Történész, római katolikus püspök. 1868-ban az esperesi kerület iskoláinak felügyelője. 1884-ben tett látogatást az intézetben *FELMÉRI Lajos* (1840–1894) *egyetemi tanár Kolozsvár*. A pedagógiai tanszék első professzora 1872-től. Pedagógiai elméletíró. 1895. május 23-án *DE GERANDO Antonina* (1845–1914) *köszöni a szíves fogadtatást amelyben részesült*. Pedagógus, író, műfordító. 1880–1912 között a kolozsvári (ma Románia) állami leányiskola igazgatója.

Az 1896. április 5-ei dátum alatt hat tanár érkezett a képezdébe. *HALÁSZ Ferenc* (1847?–1914) *kir. tanfelügyelő, alosztályfőnök a Közoktatási Minisztériumban*. *BAKSAY István* (1820–1910) *kir. tanácsos főgimnáziumi tanár*. 1844–1897 között a rimaszombati református gimnázium igazgató-tanára, helytörténész. Megírta Rimaszombat (ma Szlovákia) történetét. *VERES Samu* (1857–1932) *főgimnázium tanár Rimaszombat*. 1884-től az ottani egyesült protestáns főgimnáziumban tanított. A *Pallas Nagylexikon*ba több mint 200 szócikket írt. *BUZA János* (1848–1912) *sárospataki tanár* a református főgimnáziumban, 1872–1880 között igazgató. *SEBESTYÉN Dávid* (1845–1920) *főgimnáziumi tanár Pápa*. 1883–1885 között a református főgimnáziumban tanított, majd a pápai tanonciskola igazgatója volt 1885-től 1895-ig. *KIS Ernő* (1856–1927) *ref. főgimn[áziumi] igazgatótanár Pápa*. Igazgató 1893–1901 között.

1898-ban négyen érkeztek különböző budapesti iskolákból. *BÁNÓ József* (1850?–1904) a VI. kerületi Angyalföldi községi fiú-, leány- és iparostanonciskola igazgatója. *HITTIG Lajos* (1868–1941) okl. tanítóképző-intézeti tanár, polgári iskolai tanár és igazgató, tankönyvíró.

1896-ban megszerezte a dadogók és hebegők oktatására szóló oklevelet. *LÉTAI Péter* (1852 k.–1910) a VI. kerületi Lovag utcai iparostanonciskola igazgatója. A negyedik személy neve nem olvasható, csak a beosztása, miszerint *főv[árosi] kir. tanfelügyelő*. Esetleg *ERSCHINGER János* (1863–1906) 1898 után Endre János. Tanító a VI. kerületi Angyalföldi elemi iskolában.

1899. június 3-án érkeztek: *MOLNÁR Viktor* (1859–1918) közoktatási államtitkár, miniszteri tanácsos, művelődéspolitikus. *JAKAB Ödön* (1854–1931) tanár, író, költő, irodalomtörténész, főreáliskolai tanár. *RUSCHEK Antal* (1851–1914) 1894–1903 között a Győr-nádorvárosi római katolikus elemi leányiskola igazgatója, katolikus pap.

A látogatási könyv első részének utolsó aláírója volt *ALEXANDER Bernát* (1850–1927) filozófus, egyetemi tanár 1905. május 26-án.

7.4. Tanítók és tanítónők

A tanítónők közül elsőként Vargyas Endre igazgatótanács elnök felesége, *VARGYASNÉ PETZ Vilma* (1852–1938) tett látogatást 1875. november elején. Győrött magánleányiskolát működtetett. 1876. április 10. *SCHÖN Bernát* (1842–1906) 1872–1904 között a Győr-újvárosi izraelita iskola néptanítója, tankönyvíró. Szerkesztette a *Tanítóbarát* című lapot. 1876. június 28. *KUCZELNIK József* 1837–1848 között Szirák evangélikus egyházi felügyelője, tanító volt. Feltehetőleg Kuczelnik Vilma (1843–1881) győri tanítónőképző-intézeti tanár (1875–1881) apja. A július 27-én látogatást tevő *HORVÁTH György tanítót* augusztusban négy tanítónő csoportos látogatása követte.

BABOS Júlia (185?–1922 után) *mosonyi tanítónő*, *ERTL Aranka* [Koehler Edinhardné] (185?–1917 után) az aranyosmaróti (ma Szlovákia) elemi és felsőbb leánytanintézet igazgatója, és *GYÖRGY Etelka* (185?–1902) *polgári iskolai tanítónők*. *WIDDER Hermin* [Bossányi Endréné] (185?–19?) *fővárosi tanítónő*. György Etelka bátyjával, György Aladárral és Péterfy Sándorral együtt tanított a budapesti VII. kerületi Óvónőképzőben. Stetina Ilona, Ertl és Widder „az első öt magyar nőmathematikus” között végzett a budai polgári tanítónőképzőben.⁶

1876. november 20-án három *néptanító* érkezett. *LITTOMERITZKY János* (1853 k.–1928) és *MOLNÁR István*. Utóbbi Győr katolikus plébániái által fenntartott népiskolák tisztikarának II. aljegyzője volt 1891–1892 között. Velük érkezett *UZSALY József* (18?–1880?) a győri székeskáptalan és a belvárosi katolikus iskola tanítója. 1877. augusztus

⁶ Az állami nőképezde. (1873): *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 16. évf. 31. sz. 984. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ProtestansIskolaiLap_1873/?query=%22ertl%20aranka%22%20&pg=493&layout=s (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

15. *LAKITS Vendel* (1841–1904) budapesti tanító, a józsefvárosi Bezerédj utcai iskola ideiglenes igazgatója. Tanult Győrben, majd 1864–1865-ben nevelő volt Petz Adolf győri ügyvéd gyermekeinél. Vele együtt érkezett *SKULTÉTY László* (1838–1882) tanító, aki 1875-ben Győrött magánfiúiskolát nyitott. 1878. április 19-én *KROPACSEK Róza* (1854?–1892) magyarpécskai (ma Románia) tanítónő, majd májusban *MÓRO CZ István* (1849–1925), a szombathelyi püspöki elemi iskola főtanítója írt a látogatási könyvbe. 1880-ban *CECHMEISZTER [CSERHALMI] István* (1843–1918 után) a győri evangélikus iskola tanítója és *LUTTENBERGER Ágoston* (1846–1899) fővárosi evangélikus tanító és tankönyvíró, a *Kisdednevelés* és a *Nemzeti Nőnevelés* című szakfolyóiratok munkatársa tett látogatást a képzőben.

1884. december 29-én érkezett *KŐMÍVES Mihályné* (1793–1887) *Kőművesné szül[etett] Zathureczky Zsófia*. Magán közép fokú leánynevelő intézetet működtetett Győrött. Czuczor Gergely (1800–1866) mint győri bencés tanár ismerkedett meg vele és verseket is írt hozzá. (12. sz. melléklet). 1902. április 26. *ROZIM Ervinné, özv.* [Molnár Mária] (18?–1911 után) *B[ereg] szt. Miklósról*. Óvónő, menházvezető Beregszentmiklóson (ma Ukrajna).

1934. december 8-án öt volt növendék látogatta meg a képzőt. Látogatásuk oka, célja nem ismert. *MURÁNYI Mária* (1911) 1925–1930 között volt növendék. Osztálytalálkozója 1935-ben volt, melyen részt vett. *LENGYEL Teréz* 1926–1931, *ETTER Ilona* és *PÉTER Mária* 1928–1933 között tanult az intézetben. 1935. január 2-án érkezett *BONDOR Mária* (1902) *áll[ami] tanítónő Molnári (Zala m[egy]e)*. 1921–1926 között volt növendék.

8. Egyházi személyek és szerzetesrendi tanárok

8.1. Egyházi személyek

1876. július 27. *KUNCZE Leo Nándor* (1840–1886) *pannonbalmi könyvtárnok*. Bencés szerzetes, gimnáziumi és főiskolai tanár. Valószínűleg vele együtt érkezett *ROSTAHÁZY Kálmán* (1836–1915) római katolikus pap, országgyűlési képviselő.

1876. augusztus 8-án több látogató érkezett. *Győry Vilmos és neje. GYŐRY Vilmos* (1838–1885) evangélikus lelkész, író. Felesége *SZÉKÁCS Etelka* (1845?–1932). Velük érkezett *SZÉKÁCS Józsefné, özv.* [Veöreös Júlia] (1822?–1896), anyósa Győrynek és felesége Székács József (1809–1876) evangélikus püspöknek. A csoport negyedik tagja *KARSAY Lajosné, özv.* [Veöreös Etelka] (1824?–1918). Férje Karsay Sándor igazgatósági tanács tag öccse, Karsay Lajos (1816–1860) győri sebészorvos. Lányuk

Karsay Jolán (1852–1945) a győri tanítónőképző növendéke, majd 1902–1921 között igazgatónője volt.

1877. augusztus 25. *FARKAS Imre* (1796–1889) *apátkanonok*, címzetes apát, prépost. Ugyanaz év októberében érkezett *SASHEGYI DAMASCEN János* (1827–1920) *Kajári lelkész* és *FRIEDRICH Károly* (1833 k.–1929) *Kajári számtartó*. Utóbbit a miniszter ideiglenes iskolalátogatónak nevezte ki. *HORVÁTH Sándor* (1813–1887) *győri ev[angélikus] lelkész* 1878 májusában érkezett. Valószínűleg 1878/1879 fordulóján járt az intézetben *BERTHA János Krizosztom* (1821–1905) *győri kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő* és *KUBINSZKY Mihály* (1824–1881) *kalocsai kanonok*. 1879. június 23. *SZÁSZ Károly* (1829–1905) református lelkész, püspök, költő és drámaíró, az MTA tagja. *WINTERL Antal* (1814–1886) *nagyprépost* 1880 nyarán érkezett. 1866–1870 között a Nyilvános Al-Reál-Tanoda (ma Révai Miklós Gimnázium) igazgatója. Ő alapította 1872-ben Győr-Nádorvárosban a leányrüházatot, mely később elemi és polgári iskolával bővült az Isteni Megváltó Leányai szerzetesrend vezetésével. 1881 decemberében tett látogatást *NOGÁLL János* (1820–1899) *felsz[entelt] püspök, nv. [nagyváradi] kanonok*, Nogáll Károly igazgatósági tanács-tag öccse. 1889. május 25-én *ÜRGE Ignác* (1840–1898) *lazarista, apostoli bitterjesztő Kínában* írt kínai és magyar nyelvű bejegyzést. *MOHL Antal* (1836–1916) *városlébéanos* 1891/1892 körül járt az intézetben. 1902. május 15. *ZELENKÁ Pál* (1839–1910) evangélikus püspök látogatása. Vele érkezett *ZSILINSZKY Mihály* (1838–1925) történész, tanár, az MTA tagja. 1895–1905 között a VKM államtitkára. Feltehetőleg 1936 őszén – utolsó aláíróként – járt a képzőben *GÁBRIS Grácián Ferenc* (1904–1977) *P[áter] Gábris Felicián ofm. [ordo fratrum minorum]*... a név alatti beírás nem olvasható. Ferences szerzetes, hitszónok. 1936. november 29-én indult Kínába, előtte meglátogatta Győrben élő nővérét.

8.2. Szerzetesrendi iskolák tanárai

Külön említést érdemelnek a két női szerzetesrend látogatói. Sajnos a szatmári szerzetesnőkről nem igazán találtunk adatot. 1891. július 9-én érkeztek a *Szatmári irgalmas nővérek: Simor Sr. [Soror] Valeria, Kapfhammer Delphina irg[almas] nőv[ér], Sr. [Soror] Maurits? Haurits?...*

SIMOR Valéria 1886-ban a munkácsi (ma Ukrajna) állami elemi fiú- és leányiskola tanítónője, 1894-ben a budapesti Mária-rend tagja. *KAPFHAMMER Delphina* 1890–1893 között a lőcsei (ma Szlovákia) püspöki leánynevelő intézet tanítónője volt.

Az egeri Angolkisasszonyok Intézetét többen képviselték. Tanítónőképzőt is működtettek. 1877. augusztus 5. *TURKOVITS Mária* (1836–1923) *angol hölgy*. 1852-ben költözött Egerbe. Szerzetestanárként az intézet katolikus leánygimnáziumában tanított. Közel száz szindarabot írt

a kisiskolásoknak, amelyek a győri *Őrangyal* című folyóiratban Mari néni álnév alatt jelentek meg. 1879. január 29. *EISENMANN* [ERNYEY] *Anna* (1830?–1893) szerzetesnővér 1855 óta tanított. 1891–1892-ben főnöknője volt a rend budapesti intézetének. Vele együtt érkezett *TOLDY Izabella* (1834–1899) szerzetesnővér 1875-ben lett az intézet főnöknője. (6. sz. melléklet). 1881. november 25-e Toldy Izabella második látogatása *Joséphine SEYFF* [SEYFF Jozefin] (183?–1915) szerzetesnővérral, aki 1850–1900 között tanított.

9. Egyéb foglalkozásúak

KÁLÓCZY Lajos (1819–1898) ügyvéd. Mint közalapítványi főtiszt, a képezde életében fontos szerepet töltött be. Megjelent a nyitóünnepségen és 1890-ig többször is meglátogatta az intézetet. Felesége, *KÁLÓCZY Lajosné* [Kálóczy Emília] (1828?–1902) a győri Vöröskereszt és a Jótékony Nőegylet elnöke 1875. december közepén tett látogatást.

1875. november 1-én, feltehetően Vargyas Endre kíséretében, több látogatót fogadott a képző. Felesége mellett a csoport tagja volt *NÉMETHY Pálné* [Schichtanz Anna] (1816?–1887), Némethy Pál (1813–1889) győri orvos, gyógyszerész és városi képviselő felesége, Kautz Gusztáv anyósa. *NÉMETHY Ernőné* [Jerfy Emma] (1851–1942). Férje Némethy Ernő (1841–1883) Némethy Pál fia, ügyész, sportvezető. *NAGY Endréné, ööttevényi* [Peregi Etelka] (1841?–1885). Férje Nagy Endre (1823–1902) ügyvéd, lapszerkesztő, a győri ügyvédi kamara elnöke 1875–1881 között. *KAUTZ Paulina* feltehetőleg Kautz Gusztáv felesége, Némethy Paulina (1843–1932), Némethy Ernő testvére.

1876. március 25. *KAUTZ Gyula* (1829–1909) közigazdász, jogtudós, Kautz Gusztáv bátyjának aláírása. 1876. június 16. *KOSSUTH Péter* (1832–1910) közalapítványi ügyigazgatósági első ügyész. (2. sz. melléklet). 1876 augusztusában érkezett *MAJLÁTH Istvánné* [Leidenfrost Flóra] (1849–1921) zászlóánya a Lévai (ma Szlovákia) Önkéntes Tűzoltóegyletnél, a Lévai Nőegylet elnöke. Férje *MAJLÁTH István* (1833–1903) 1877. június 28-án érkezett. 1875–1889 között Bars megye főispánja. Kislányukat Kasztner Janka tanította Ipolyságon (ma Szlovákia). 1876. december 6. *HANZÉLY János* (1822–1899) a VKM számvevőségének elnöke, királyi tanácsos és *HANZÉLY Béla* (1853–1904) *I. éves orvos-növendék*. Orvos, egészségügyi tanár a budapesti I. kerületi tanítóképző, majd a II. kerületi tanítónőképző-intézetben. (1. sz. melléklet). Felesége Mailáth Etelka (1859–1929), Majláth István unokahúga. 1877. május 22. *KASZTNER József* aláírása. Talán Kasztner Janka édesapja, aki gazdasztiszt volt a Sopron megyei Dasztiban. 1877. június 24. *MARSOVSZKY Jenő* (1844–1891) *országgyűlési képviselő*. Trencsén megyei főispán. 1878

nyarán érkezett *MARKÓ Vendel komáromi kir. számtiszt.* 1879. február 15-ei dátummal *JÁSZAI* aláírás olvasható. Talán Jászai Mari (1850–1926) színésznő. Lánykorában Karsayné Veöreös Etelkánál is szolgált, így Győrött mindig a Karsay családnál szállt meg. Neve alatt *Beödyné Amália* aláírása dátum nélkül. *BEÓDY* [BALOGH Gáborné DÖRY] *Amália* (1845–1921) színésznő volt. (7. sz. melléklet).

1879/1880 körül érkezhetett *BEZERÉDJ István* (1841–1901) föld-birtokos. A Győrvidéki Gazdasági Egylet választmányi tagja, városi bizottsági tag. Felesége Kovács Lívia, Dr. Kovács Pál lánya. 1880 nyarán érkezett *felpétzi TÓTH Sándor közbirtokos* Felpécsről. 1885. június 13. *BATTHYÁNY Lajosné* [Zichy Antónia] (1816–1888) Batthyány Lajos (1807–1849) felesége. Damjanich Jánosnéval (1819–1909) megalapította a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyletét. 1886. február 27-én másodszor is látogatást tett az intézetben. (14. sz. melléklet). 1887. március 24-e a Pulszky házaspár látogatásának napja. *PULSZKY Ferenc* (1814–1897) régész, a Nemzeti Múzeum igazgatója, az MTA tagja felolvasóestre érkezett a városba, második felesége, *PULSZKY Ferencné* [Gessner Róza Teréz] (1849?–1939) kíséretében. Kálóczy Lajos vendégei voltak. Sebestyén Dávid aláírása is szerepel az oldalon. (16. sz. melléklet).

Az 1885. július 23-ai aláírás nem olvasható, de úgy véljük, hogy azonos lehet a Lévay Henrikné pár évvel későbbi hivatalos iratán felkért tanúval. *BERCZELI György* (1841–1928/1930 k.) ügyvédként az Első Magyar Biztosítótársaságot képviselte. 1889. április 21-én csoportos látogatás volt *LÉVAY Henrik* (1826–1901), az Első Magyar Általános Biztosítótársaság egyik alapítója, később vezérigazgatója vezetésével. A megyei életben is élénken részt vett. *LÉVAY Henrikné* [Sárkány Róza] (1836–1916) a Vöröskereszt Egylet központi választmányi tagja. *ZITTRITSCH Mátvás* kereskedő a Győrvidéki Gazdasági Egylet pénztárnoka volt. *ZITTRITSCH Mátvásné* a Vöröskereszt Egylet Győrvárosi választmányának tagja, valamint a győri Kisedvédő Egyesület alelnöke Vargyas Endre elnök mellett. *JERFY Antal* (1838–1913) nagykereskedő, az 1890-ben megalakult Győri Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Győri Első Takarékpénztár elnöke. *EITNER Károly* börgyáros Győr-Újvárosban. Tagja volt a Győri Általános Ipartársulatnak és a Révai Segélygyűjtőbizottságnak, melynek társelnöke Jerfy Antal volt. *EITNER Károlyné* zászlóánya. Ruschek Antal 1888-ban 25 éves papi jubileuma alkalmából aranyérmét kapott. Az üdvözlő beszédet Eiterné mondta.

1890. szeptember 22-én érkezett *IRÁNYI Dániel* (1822–1892) politikus Kálóczy Lajos kíséretében. Mindketten Párizsba emigráltak a szabadságharc leverése után. 1896. május 10. *GYÖRGY Aladár* (1844–1906) kultúrpolitikus, művelődéstörténész, író, újságíró, műfordító. György

Etelka polgári iskolai tanítónő testvére. Második látogatása 1899. április 16-án volt.

Külföldi érdeklődői is voltak az intézetnek. Valamikor 1879 és 1881 között két beazonosíthatatlan hölgy: *Maria és Amalie TÜRMEER* tett látogatást. *Imaoka Dsuicsiro – A mai japáni uralkodóház alapítása utáni 2586 év [1926] február 14-ik napján. IMAOKA JUICHIRO* (1888–1973) a Tokiói Császári Egyetem könyvtárosa. 1922–1931 között Magyarországon élt. Japánra fordította – többek között – Madách Imre: *Az ember tragédiája* című művét. *Gustavo POZZI – Napoli, 1934. nov. hó.* A nápolyi technológiai intézet hallgatója három barátjával kerékpáron járta be Európát.⁷ (21. sz. melléklet).

10. Az aláírások

„*A mindennapi beszédben az aláíráson valakinek sajátkezü névleírását értik. A név sajátkezü leírása azonban nem feltétlenül aláírás, a névleírást az teszi aláírássá, hogy valamely iraton bizonyító jelként szolgál. A bizonyító jel az aláíró személynek a szöveg tartalmához fűződő meghatározott viszonyát tanúsítja.*”⁸ „*Az aláírás szimbolikus névjegykártya; a személy nevének leírása, vagy az azt helyettesíthető jelrendszer. Egyedi, mely alapján az író személy azonosítható. Az aláírás szerkezeti egységei: titulus, előnév, utónév, paráf.*”⁹

A látogatási könyvben a titulus használata az orvosokén kívül néhány esetben fordul elő. A paráf minden olyan plusz toldalék, amely eredetileg a név leírásához nem tartozna hozzá. Legkisebb kiterjedése a név után tett pont, de lehet akár a teljes nevet körülölelő ovális, lasszó stb. alakzat is. A látogatási könyvben a 19. századi aláírásoknál jellemzően a szöges vagy ívelt paráf figyelhető meg. A 20. század elején még előfordul, később egyre inkább elmarad. „*Napjainkban a paráf nem divatos, a XX. és XXI. század tárgyilagossága és praktikizmusa lecsiszolta a paráfokat.*”¹⁰

A név után közölt foglalkozás, beosztás, valamint a helység megnevezése nagy segítség volt az illető személy beazonosításában. Az aláírás dátuma nem mindig szerepel, csoportos érkezésnél előfordul, hogy csak egy név mellett áll. A látogatási könyv közel kétszáz aláírójának beazonosítása szinte teljes mértékben sikerült. Néhány nehezen kibetűzhető írás ese-

⁷ Világjáró olasz diákok Budapesten. *Nemzeti Újság*, 1934. július 4. 11. https://adt.arcanum.com/hu/view/NemzetiUjsag_1934_07/?query=vil%C3%A1g-j%C3%A1r%C3%B3k%20di%C3%A1kok%20budapesten&pg=26&layout=s (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

⁸ Vass Kálmán (1973): *A kézírás vizsgálata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 428.

⁹ Soóky Andrea (2004): *A kézírás hangjai*. S. K. Grafológiai és Írásszakértői Iroda, Oktatási Központ, Győr. 111–112.

¹⁰ W. Barna Erika (2012): Életút dióhéjban. *Humánpolitikai Szemle*, 23. évf. 12. sz. 71.

tén előfordulhat téves azonosítás, de igyekeztünk minden rendelkezésre álló forrást felhasználni és ellenőrizni. Pár helyen az aláírások nem időrendben követik egymást a látogatási könyvben.

Összegzés

A győri tanítónőképző látogatási könyvének négy évtized alatt keletkezett aláírásai és bejegyzései megerősítik az intézet létjogosultságát, és a városban betöltött szerepének fontosságát. A többségében pedagógus látogatók mellett más foglalkozású személyek is szép számmal jelentek meg. Az országosan ismert közszereplőkön kívül a város prominens tagjai közül többen fontosnak tartották, hogy tiszteletüket tegyék a képzőben. Ennek nagy hatása volt az *állami* oktatási intézmény elfogadtatása/elfogadása szempontjából, mivel Győrben az idő tájt a felekezeti iskolák voltak többségben. Az új tanintézmény iránti érdeklődés az első években, 1875 és 1879 között, vonzotta a látogatók több mint felét, a következő évtizedekben folyamatosan csökkent a számuk a látogatási könyv szerint. Ez nem jelenti azt, hogy a hiányzó két évtizedben, vagy az 1920–1930-as években, illetve azt követően ne fordultak volna meg fontos személyek az intézetben. A látogatók egy része munkakapcsolatban állt egymással; iskolatársak, vagy ugyanazon szervezet, egyesület, esetleg iskolaszék tagjai voltak. A vendégek közül többeket rokoni szálak fűztek egymáshoz. A „civil” nők, feleségek karitatív és társadalmi szerepet vállaltak iskolákban, egyéb intézményeknél. A győriek mellett a mindenkori Magyarország területéről érkeztek, néhány külföldi látogató kivételével.

A digitalizáció jelentős mértékben háttérbe szorította a kézírást. 2011-ben az Amerikai Egyesült Államok 42 államában úgy döntöttek, hogy a kézírás helyett a tízujjas gépelést oktatják. Az utóbbi évektől azonban kezd visszaszivárogni a kézírás tanítása. Más országok, mint Finnország, Norvégia, Franciaország vagy Kanada és Új-Zéland tantervei nem teszik kötelezővé a kézírás oktatását. Magyarországon az oktatási szakemberek fontosnak tartják a folyóírás képességének elsajátítását. *„Szép lassan a kézírás is elfelejtődik, pontosabban radikálisan visszaszorul; ami elfelejtődik, az a kalligráfia kultúrája, mely a XIX. században virágzott, és megkülönböztette az írástudókat az írástudatlanoktól.”*¹¹ Ezért is fontos a kézírási dokumentumok, mint például az oktatási célú látogatási könyvek anyagának feldolgozása és bemutatása.

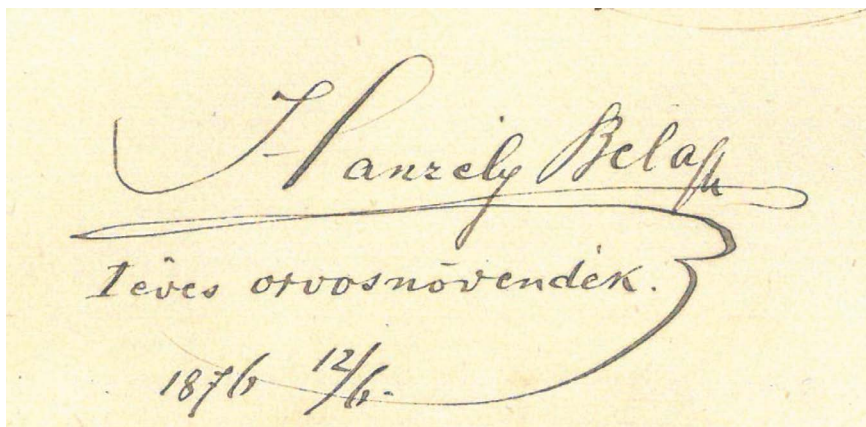
¹¹ Márton László (2007): Szavadat ne feledd! *Magyar Lettre International*, 20. évf. 65. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00049/marton.htm> (letöltés dátuma: 2023. 05. 18.).

Melléklet

A látogatási könyv és néhány aláírásának képi bemutatását lásd: Horváth László (2022): Az igazgatótanács és a szakfelügyelet a Győri Állami Tanítónőképző-intézet életében 1875 és 1948 között a látogatási könyv tükrében. *Polymatheia*, 3. évf. 3–4. sz. 85–87.

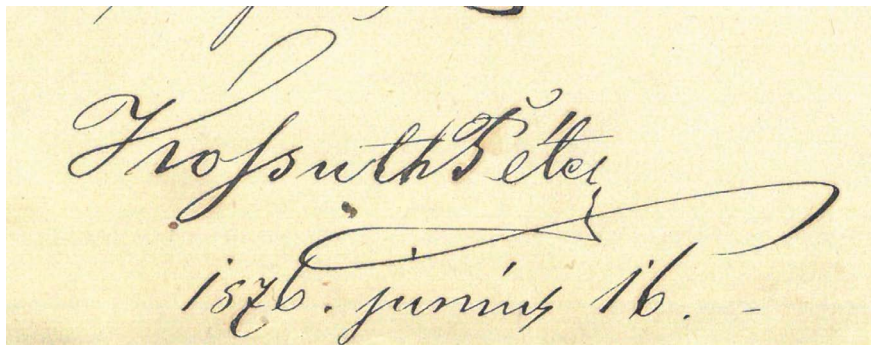
DOI 10.51455/Polymatheia.2023.3–4.04

A könyv számozatlan oldalakat tartalmaz, ezért a képaláírásoknál az oldalszámok zárójelben vannak.

A handwritten signature in cursive script on aged paper. The signature reads 'Hanzély Béla' in a large, flowing script. Below the name, there is a horizontal line, followed by the text 'Tervek orvosnövendék.' and the date '1876. 12/6.' written in a smaller, more compact cursive.

1. 1876. június 12. – Hanzély Béla (11.)

A handwritten signature in cursive script on aged paper. The signature reads 'Kossuth Péter' in a large, flowing script. Below the name, there is a horizontal line, followed by the date '1876. június 16.' written in a smaller, more compact cursive.

2. 1876. június 16. – Kossuth Péter (11.)

Stetina Lipótusé 1876 július 5
Stetina Ilona
Ripardecki tanítónő.
Stettina Róza az áll. felsőbb leányiskola
Tavaszy Endriné kereset tanítónője B. pesten.
Harrer Paulasz
Ripardecki tanítónő

3. 1876. július 5. – Stetina Lipótné, Stetina Ilona, Stettina Róza, Tavaszzy Endréné, Harrer Paula (13.)

Trefort Ágnes s. y. b. Trefort Edit
Trefort Edithe

4. 1876. július 31. – Trefort Ágnes, Trefort Edit (15.)

Kerényi Nándor
kis. főcélkiszárvai igazgató.
Novák Antal Victor
főcélk. v. tanár.

5. 1877 – Kerényi Nándor, Novák Antal Victor (19.)

A handwritten note in cursive script on aged paper. The text reads: "Toldy Izabella. 1879. január 29. Eisenmann Anna".

6. 1879. január 29. – Toldy Izabella, Eisenmann Anna (22.)

A handwritten note in cursive script on aged paper. The text reads: "Jászai febr. 15. 1879. Beödyne Amália".

7. 1879. február 15. – Jászai [Mari?], Beödyne Amália (22.)

A handwritten note in cursive script on aged paper. The text reads: "1880. ápril 12. az intézetet meglátogattam; nagyb. remben találtam. Vaszary Kolos".

8. 1880. április 12. – Vaszary Kolos (25.)

A handwritten note in cursive script on aged paper. The text reads: "Péterfy Sándor 1880 aug. 5.". There is a small mark below the name.

9. 1880. augusztus 5. – Péterfy Sándor (26.)

A handwritten note in cursive script on aged paper. The text reads: "Gönczy Pál minisz. tanács. 9/9 1880.". There are some small marks above the name.

10. 1880. szeptember 9. – Gönczy Pál (26.)

21. 1881. VIII
Képesedés és tanítás mint a győri
magyar ny. főtanfolyam vezetője

11. 1881. augusztus 21. – Dr. Lázár Gyula (23.)

Körményes Mihály Zathureczky Zsófia.
1884. decz. 29-én

12. 1884. december 29. – Körményes Mihályné Zathureczky Zsófia (28.)

Nogáll Károly
n. m. igazgató
tanácsos és gondnok.

13. 1885. október 12. – Nogáll Károly (28.)

Battthyány Lajosné $\frac{24}{II}$ 86

14. 1886. február 27. – Battthyány Lajosné (32.)

Győr 1886 március 31-én
Vargyas Endre
Kis. tanfelügyelő

15. 1886. március 31. – Vargyas Endre (32.)

Pulszky Ferenc
Pulszky Ferencné
Kálóczy Lajos
Sebestyén Dávid
1887. március 24-én.

16. 1887. március 24. – Pulszky Ferenc, Pulszky Ferencné, Kálóczy Lajos,
Sebestyén Dávid (37.)

Suttág Ferenc
Kassó. Székely megyei Sauffaliggyeló.
1888 évi május hó 8-án

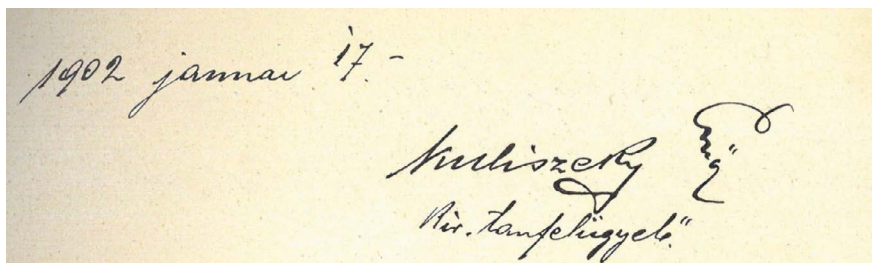
17. 1888. május 8. – Suttág Ferenc (42.)

21/4 1889 Lévay Henrik
21/4 1889 Lévay Henrikné
" " Zsittritsch Mátéjáné
" " Jerfy Antal
Eitner Károly
Zsittritsch Mátéjáné
21/4 1889 Eitner Károly

18. 1889. április 21. – Lévay Henrik, Lévay Henrikné, Zsittritsch Mátéjáné, Jerfy Antal, Eitner Károlyné, Zsittritsch Mátéjáné, Eitner Károly (48.)

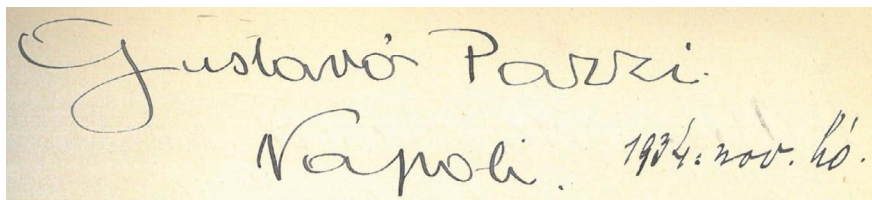
Irányi Dániel
Győr 1890. sept. 22.
Kálóczy Lajos 1890 sept. 22.

19. 1890. szeptember 22. – Irányi Dániel, Kálóczy Lajos (59.)

1902 január 17. -
Kuliszeky Ernő
"Nir. tanfelügyelő."

20. 1902. január 17. – Kuliszeky Ernő (75.)

Gustavo Pozzi.
Napoli. 1934. nov. hó.

21. 1934. november – Gustavo Pozzi (109.)

EGY PÁPAI TANÍTÓKÉPZŐS DIÁK VIZONTAGSÁGOS ISKOLAKEZDÉSE

Varga József

Összefoglaló:

Tanulmányom az egykor Pápán működő állami tanítóképző intézet első néhány évének, illetve tanulóinak mindennapjait mutatja be. Nem az adott korszakban keletkezett hivatalos dokumentumok alapján láthatjuk az intézmény első tanéveinek történetét, hanem egy tanulmányait éppen ekkor kezdő diáknak, Füzi Mihálynak barátaihoz írt levelei tükrében. E levelek tartalma szubjektív, eredendően nem a széles nyilvánosság számára szánt. Ugyanakkor az iskola életének e sajátos szempontú, a diák szemszögéből történő rögzítése sok érdekes adattal egészíti ki a szűz mintegy elevenné teszi a hivatalos iskolatörténetet. Az is egyértelműen kirajzolódik, hogy a diákok pályaválasztása, iskolaválasztása az adott korszak iskolarendszerének keretein belül mennyire függ a család társadalmi és anyagi helyzetétől.

Kulcsszavak: Pápa, tanító, állami tanítóképzés, diákkotthon, tanképesítő vizsgálat

Abstract:

My study presents the everyday life of the first few years of the former state teacher training institute in Pápa and its students. We can see the history of the institution's first academic years not on the basis of official documents from that era, but through letters written to his friends by Mihály Füzi, a student who was just starting his studies. The content of these letters is subjective and not inherently intended for the general public. At the same time, recording the life of the school from this particular point of view, from the student's point of view, adds a lot of interesting data, thus bringing the official school history alive. It is also clear that students' career choices and school choices within the framework of the school system of the given era also depended on the social and financial situation of the family.

Keywords: Pápa, teacher, state teacher training, student home, school qualification examination

Bevezető

Az 1868. évi Eötvös-féle népoktatási törvény alapján kialakult úgynevezett „trifurkált” iskolarendszer több, egyéni vágyaik eléréséhez vezető utat is kínált a diákok számára. Azonban a családok társadalmi, szociális, anyagi helyzete nagyban befolyásolta nem csupán a célkitűzést, de a célba jutás folyamatát is. Mindezt jól érzékelteti az a levelezés, melyet Füzi Mihály kapuvári diák folytatott barátaival. A levélíró tanuló polgári iskolát követő pályaválasztása (1896) időben egybeesik a Pápán megnyíló állami tanítóképző szervezésével és az intézmény első éveivel. A szubjektív hangvételű levelek sora nem csupán a diák küzdelmes tanulóéveit tükrözi, hanem – mintegy alulnézetből – képet ad a megszülető intézmény mindennapjairól is. Alábbi tanulmányomban a levelekből vett részletek felhasználásával ennek bemutatását tűztem ki célként.

A pápai tanítóképzés kialakulásáról

Pápán – bár napjainkban nem működik tanítóképző intézet – nagy múlttal rendelkezik a tanítóképzés ügye. Hiszen „*a Dunántúl e kulturális középpontján, az ev. ref. főiskola keretében*”¹ a nevelés- és oktatástan részére már 1849-ben külön tanszéket szerveztek. Egészen 1876/77-ig „*rendszerint a felsőbb tudományokat hallgató, főiskolai ifjak közül, vagyis a VII. osztálytól kezdve, mindazok, kik az egyházak tanítói állomásaira jutni igyekeztek, bármelyik tanfolyam növendékei sorába tartoztak, osztályaik rendszeres tantárgyai mellett a neveléstudományi tárgyakat is hallgatták, azokból vizsgálatot tevén bizonyítványt nyertek, amelynek alapján az egyházak tanítói hivatalaira jelentkezhetnek és pályázhattak*”.²

Újabb előremutató lépés volt, hogy az 1868. évi népoktatási törvény hatására ezt az ún. „*paedagogium seminarium*”-ot a gimnáziumi tanárok bevonásával és a gimnáziumi osztályok „*beolvasztásával*” igyekeztek felmenő rendszerben „*igazi*,”³ 3 évfolyamos tanítóképzővé fejleszteni. De a haladás igénye közel húsz év után újabb lépést kívánt, s az 1886/87. tanévtől a „*pápai ev. ref. tanítóképző-intézet*”³ már önálló intézményként kezdhette meg működését, s folytatta megszüntetéséig, 1890 augusztusáig. A képezde kényszerű megszüntetése azonban több megye által is érezhető fájó hiányt jelentett. Ennek orvoslására a különböző törekvések mellett a kapuvári születésű Vargyas Endre,⁴ Veszprém megyei kirá-

¹ Répay Dániel (1902): Az intézet története. In: Szováthy Lajos (szerk.): *A Pápai Állami Tanítóképző-Intézet I. évkönyve 1896/7–1900/901*. Pápa. 2.

² Kis Ernő (1896): *A pápai ev. ref. főiskola története*. Pápa. 293.

³ Répay Dániel: i. m. 3.

⁴ Vargyas Endre (Kapuvár, 1842 – Budapest, 1913) kir. tanfelügyelő, kir. tanácsos, tankönyvíró.

lyi tanfelügyelő 1893. évi kezdeményezését követően indult meg sokrétű, lázas előkészítő és szervező munka. Egyeztetések, tárgyalások röögös útja vezetett el addig, hogy megszületett a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter, Wlassics Gyula 1896. július 8-án közölt végleges döntése: „*Pápán az 1896/7. tanév elején magyar tannyelvű, magyar kir. tanítóképző-intézetet állítok.*”⁵

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy 1899-ben Kriszt Jenő plébános (később esperes) a katolikus „*hitközség által fenntartott pápai polgári leányiskola mellé betetőzésül óvóképző felállításának eszméjét pendítette meg.*”⁶ Majd több mint egyévnyi csend után 1901-ben Klein Candida apácafőnöknő, Kránitz Kálmán egyházmegyei főtanfelügyelő és Hornig Károly veszprémi megyéspüspök jóvoltából 1902 júliusában Horváth Istvánt kinevezték a katolikus tanítónőképző igazgatójává és hitoktatójává, így 1902 szeptemberében 23 lánynövendékkel, ideiglenes helyiségben a tanítónőképző is megnyílt.⁷

Visszatérve azonban az állami tanítóképző ügyéhez: ahhoz, hogy a képezde 1896 őszén valóban indulhasson, még sokat kellett szorgoskodnia mind a város vezetésének, mind pedig Vargyas tanfelügyelőnek. Ez utóbbi például azon túl, hogy „*hívtalosan*” meghirdette a felvételit, levelet írt többek közt szülőhelyére, Kapuvárra, az ottani polgári iskola igazgatójának⁸ is, kérve őt, hogy népszerűsítse az indítás előtt álló képezdét. De levelet írt több kapuvári ismerősének is, ismertetve az új tanulási lehetőséget és a felvételi elvárásokat. Ezt igazolja az a levél, melyet egy kapuvári fiatalember, Füzi Mihály írt leánytestvérének Székesfehérvárra 1896. augusztus 5-én. Ebben többek közt ezt olvashatjuk: „*Pápán most szeptemberben nyílik egy állami tanítóképezde, ahoova egy Füzy Fábrián nevű barátom is beiratkozik. Ennek a barátomnak pártfogója az ottani Vargyas Endre nevű kapuvári származású tanfelügyelő és kir. tanácsos. A most nevezett tanfelügyelő megbízta az említett barátomat azzal, hogy írja össze azoknak a névsorát és küldje el, akik a nyitandó tanítóképezdébe teljesen ingyenes helyre akarnak menni. Engem is felszólított az én nevezett jó barátom, csak hogy már nem menek oda, hanem megpróbálom kitűzött életpályám elérhetését.*”⁹

⁵ Répay Dániel: i. m. 17.

⁶ Ujváry Endre (1910): A tanítónőképző alapításának és fejlődésének rövid története. In: *A Pauli Szent Vincéről Nevezett Irgalmas Nővérek Pápai Tanítóképző Intézetének értesítője az 1909–1910. tanévről.* Veszprém. 3.

⁷ Ujvári Endre: i. m. 7.

⁸ Scherer Gyula (Arad, 1860 – Újpest, 1951) polgáriskolai tanár, igazgató, tankönyvíró.

⁹ Füzi Mihály: i. m. 171.

Egy kapuvári diák útja a tanítóképzőig

De ki is volt az említett Füzi Mihály, akinek a címben jelzett „viszontagságos” iskolakezdése a Pápán 1896-ban megnyitott állami tanítóképző indulásához kapcsolódik? Ő Füzi János tímársegéd és Litskai Katalin negyedik gyermekeként született 1876. május 19-én, Székesfehérváron. A szülők kapuvári származásúak, csupán átmenetileg éltek Székesfehérváron az édesapa testvérénél, Füzy Márton cipésmesternél. Mire Mihálynak iskolába kellett lépnie, már visszaköltöztek Kapuvárra, s az édesapa a Mohl-féle tímárműhelyben dolgozott, s itt, a műhely mellett éltek egy bérelt helyiségben. Mihály az elemi iskola 6 éve után a kapuvári állami polgári iskolában folytatta tanulmányait, majd annak 6 évfolyama elvégzését (1894)¹⁰ követően ugyancsak Kapuvárott ügyvédek mellett írnokoskodott és kisebb diákokat tanított, hogy csekély fizetésével hozzájáruljon a család megélhetéséhez. Érezhető az évszámokból, hogy – mint az Mihály későbbi levelezéséből is kiderül – az édesanya folyamatos betegeskedése, majd édesapja megbetegedése miatt és ebből fakadó szerény anyagi helyzetükből adódóan a család eredetileg nem tervezte a gyermek felsőbb szintű taníttatását, hiszen már az elemi 4. osztályát követően is tanulhatott volna az 1884-től működő kapuvári polgáriban. Úgy gondolták, bőven elegendő a polgári iskola elvégzése, ami által helyben is tisztességes álláshoz és rendes fizetéshez juthat. Ugyanakkor a fiú tanulmányi eredménye és beállítódása alapján a helybéli plébános¹¹ szorgalmazta a gimnáziumban történő taníttatását, már csak azért is, mert Mihály a papi pályára készült. Mihály e tervéről polgári iskolás éveitől sem mondott le, szeretett volna Győrben a bencések gimnáziumának VI. osztályába iratkozni, de hiányzott hozzá a latin nyelv kellő tudása. Ezért dolgozott a polgári után kapuvári ügyvédeknel, majd a betegsegélyező pénztárnál, hogy miközben anyagilag is segíti a családot, magánúton felkészül a latinvizsgára. A latin tanulásában 1894 telén a jószívű Szattler Antal kapuvári káplán segítette ingyen, de őt 1895 februárjában Illmitzre nevezték ki plébánosnak, így kénytelen volt más megoldás után nézni. Ekkor a helybeli polgári iskola tanárával, Ruttkay Gyulával egyezkedett, aki havi 15 Ft ellenében kívánta őt tanítani heti 3 alkalommal egy-egy órában. A fiatal Füzi azonban édesapja egyre fokozódó betegségére s anyagi helyzetükre való tekintettel ezt lealkudta: havi 7 Ft-ban és heti kétszer két órában állapodtak meg. A felkészülést viszont gátolta az, hogy édesapja állapota nem javult, sőt: 1895. július 6-án, 63 éves korában meg

¹⁰ Scherer Gyula (1894): *A Kapuvári M. Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola értesítője az 1893/1894. iskolai évről*. Kapuvár. 27.

¹¹ Németh János (Lédec, 1855 – Kapuvár, 1926) 1889-től haláláig kapuvári plébános.

is halt.¹² Ettől kezdődően ő lett húszéves korában a családfenntartó, így egyre kevesebb pénz jutott arra, hogy latint tanuljon. S bár eddigi elfoglaltsága mellé még óraadást is vállalt (Mohl Bódog családjában két kislányt és egy polgáriskolást tanított), Ruttkay tanár úr óráit anyagi okokból kénytelen volt lemondani. A latint azonban Ivánkovits Gyula káplán szíves segítségével továbbra is tanulta. Mint egyik barátjával tudatta is: „szabad óráimat tanulással töltöm pipaszó mellett”.¹³

A sokasodó nehézségek ellenére 1896. augusztus 29-én megjelent vizsgázni latinból Győrben a bencések gimnáziumában, de próbálkozása végül is sikertelen lett. Erről az alábbiakat írta egyik levelében: „*Délután 4-től fél 7-ig volt az írásbeli vizsga, amelyen szerencsésen átmentem. Másnap, azaz szeptember hó 1-én volt 7-8 óráig a szóbeli, mely könnyű volt, annál inkább, mivel 3.-4. osztályos részből csak egy eset fordult elő, amire megfeleltem. Ennek végzésével az igazgató úr azt mondta, hogy d.u. menjek fel ½2 órákor, s megmondja az eredményt. Ez már nekem nagyon feltűnt, mivel a vizsgák elvégzésével nem kaptam kijelentést, hogy mi az eredmény. Amint tehát d.u. ½2 órákor megjelenek, az igazgató el kezdte mondani körülbelül a következőket: még is jobb volna, ha a tanítóképezdébe iratkoznék be, mert úgy sem boldogulna itt, meg aztán idős is lenne, mire a teológiával végezne. Megjegyzendő, hogy reggel 7 órákor már megkérdezte tőlem, hogy micsoda pályára készülök, s ekkor még nem volt az ellen semmi kifogása. Miután nagybátyám mindig azt akarta, hogy a tanítói pályára lépjek, gondolván, hogy akkor nem kell oly soká igénybe venni a segély adását, ezért némileg őt gondolom, hogy az ő befolyása folytán nem eresztettek át, mert ő reggel már 7 órákor fent volt az igazgató lakásán. [...] Ha ő nem beszélt volna az igazgatóval, akkor az igazgató nem kérdezte volna tőlem a szóbeli vizsga után, hogy számoltam-e az anyagi körülményeimmel. [...] Annyit mondhatok, hogy szegény ember protekció nélkül ne lépjen síkra.*”¹⁴ Tudnunk kell, hogy az édesapa halála után a Székesfehérváron élő nagybácsi támogatta szerény összeggel a családot, magához vette Mihály egyetlen leánytestvérét (két lánytestvére és egy fiútestvére kisgyermek korukban már meghaltak), s bizonyos feltételekkel, de némi támogatást ígért Mihály taníttatásához is.

Ez a tanévkezdés a bencés gimnáziumban tehát nem sikerült, Füzi Mihálynak sürgősen új megoldást kellett találnia. Szeptember elsején – beletörődve a helyzetbe – már erről értesítette nagybátyját: „*Vizsgámat az igazgatóság gyengének találta. Ugyan ajánlották, hogy V.-be iratkozzak be és latinból pótlólag tegyek vizsgát karácsonykor, de azt az időt nem reszkírozom*”¹⁵ meg. Most tehát Párára folyamodom a tanító képezdébe.”¹⁶ A szept-

¹² Halotti anyakönyv. GYEL Kapuvár 21. 1878–1896.

¹³ Füzi Mihály: i. m. 126.

¹⁴ Uo. 183.

¹⁵ A reszkíroz szó tájnyelvi formája; reszkíroz: a német riskieren = 'kockáztat' szóból.

¹⁶ Füzi Mihály: i. m. 174.

tember 6-án benyújtott folyamodvány eredményéről így számolt be szeptember 12-én dátumozott, leánytestvérének, Mariskának írt levelében: *„Éppen tegnap jött meg a veszprémi tanfelügyelőtől az értesítés aziránt, hogy bizonyítványom alapján teljes ingyenes helyre felvettek. Most tehát az értesítő levél szerint már e hó 15-ére Pápán kell lennem, miért is Kapuvárról hétfőn délután 4-en megyünk. Édesanyámról már gondoskodva van a pénz tekintetében.”*¹⁷

S hogy miként is tudott gondoskodni édesanyjáról, miután a munkából származó saját jövedelme megszűnt? Erről így írt: *„Hogy én hogyan tudok tovább tanulni vidéken, miután teljesen szegények vagyunk? Nekem két akadály állt utamba, amelyeket eddig nagyon szépen rendezni tudtam. Az első akadály az volt, hogy édes anyámat miképpen fogom fenntartani, a másik pedig az, hogy én hogyan tanulok tovább? Az első akadályt úgy rendeztem, hogy megkértem a találkai tagok¹⁸ között levő legjobb anyagi körülményekkel bíró barátaimat, hogy havonta 1 frt díjjal segíeyezni szíveskedjenek, amit ők készséggel felajánlottak. [...] Ez tehát 8 frt-ra rúg, amit édes anyámnak küldök megélhetés végett. [...] Itt Pápán teljesen ingyenes helyre juthattam, úgy hogy meg van a szállás, koszt, mosás, stb. Nagybátyám pedig ruházatról gondoskodik. Ezen módon tehát a második akadály is rendben van. Most azonban hátra van egy kisebb akadály elhárítása, az úgynevezett 2 frt zsebpénz meglevése, amelyet nem a torkoskodásra használnám fel, hanem iskolai eszközök beszerzésére, továbbá hazautazásra.”*¹⁹ Ezen pedig úgy kívánt segíteni a nehéz helyzetben élő ifjú, hogy további két társát is felkérte 1-1 frt segély adományozására. Mindezeket a segélyeket természetesen vissza kívánta fizetni, amikor végez a tanulással, illetve a szünidőben tervezett munkavállalással szerzett keresetéből. *„Kivéve azon esetet, ha közben elhalálozom, mert akkor csak a Mindenhatótól várhatod jutalmadat”* – írta erről egyik támogató barátjának.

A büszke képezdészek élete

Úgy tűnt tehát, hogy a kezdeti viszontagságok ellenére 1896 szeptemberének elejére megoldódott Mihály minden problémája, megkezdhet-e tanulmányait. Igaz, nem a leginkább vágyott győri bencés gimnáziumban, hanem a pápai tanítóképzőben. De ez az út is előre mutató volt, büszkén újságolta barátainak, hogy *„pápai képezdész”* lett. Egykori pol-

¹⁷ Uo. 75.

¹⁸ A kapuvári polgári iskolában 1894-ben végzett s 10 év múlva találkozást tervező diákok által alkotott baráti kör tagjai. E körnek Füzi Mihály volt az egyik „funkcionáriusa”, aki rendszeresen értesítette társait a többiek aktuális lakcíméről, beosztásáról, életéről, és a tanítási szünetekben még kulturális programokat is szervezett számukra.

¹⁹ Füzi Mihály: i. m. 194.

gári iskolai társai közül egyébként már többen segédtanítóként dolgoztak (pl. Megyesi László Osliban, Zoffmann Rezső Nagyhöflányban, Tattay Jenő Modoron), három barátja ugyancsak Pápán tanult a képzőben, de képezdész volt Budapesten Lébisch Lőrinc is. Ezért amikor egykori diáktársa, Koltay László (aki pénzügyőrként kezdett dolgozni) „21 éves vén számár”-nak titulálta, aki olyan pályára lépett, amelyiken nem lehet megélni, s talán csak azért ment a képzőbe, mert ott esetleg keveset kellene tanulni, s ráadásul csúfondárosan „karrórágónak” is nevezte a tanítóképzősöket, felháborodva reagált. Igen is büszkén vallotta, hogy a tanítói pálya „szent hivatás”. „Karrórágónak meg éppen nem csúfolnak, de ha annak neveznének is, jobban eltűrhető lenne, mint amikor a pénzügyőröket spenót-bakternek hívják!”, írta levelében.²⁰

Édesanyjának is lelkesen számolt be a pápai életről: „Folyó hó 14-én, azaz hétfőn d.u. megérkeztünk szerencsésen Pápára. Alig hogy a képezdei épületbe beértünk, már akadt is lakásunk mind a négyünknek egy helyen, a képezdével átellenben az özv. zsidó boltosnénál,²¹ melyet az intézeti szolga szerzett. [...] Másnap 9 órakor megjelentünk a képezdei épületben, illetve ó-collégiumban, ahol a tanfelügyelő úr maga végezte a beíratást, mert még ezigdig se igazgatónk, se rendes tanáraink nincsenek. Ezen felvételtkor mindegyikünknek egy éneket kellett énekelni, hogy megtudhassák, van-e zenei hallása. Én a »Maros vize folyik csendesen« című dalt énekeltem. Ezek után egy orvos mindegyikünket felülvizsgált, hogy nincs-e valakinek testi hibája. E dolgozok 12 órakor értek véget. Reggelit, ebédet és vacsorát az evangélikus convectusban eszünk, ahol őszintén mondván meg vagyunk elégedve [...] Most kedden délben volt húsleves, babfőzelék hússal, és egy nagy cipó 4-4 ember számára, amelyből mindenkinek annyi jut, hogy haza is vihet. Este volt rántott leves és pecsenye szósszal. Tegnap, azaz szerdán reggel egy csésze forralt tej egy zsem-lével. Délben húsleves, főtt hús, sóska szósszal és káposztás tészta. Este vacso-rakor pedig bableves és pecsenye krumplis sterccel.²² Megjegyzendő, hogy hús-leves minden nap fog lenni, reggel pedig tej. [...] Szükséget nem fog érezni édes anyám, míg csak élek. S hogy élhessek, azért pedig jobban vigyázok az egész-ségemre, mint Kapuvárott.”²³

Mint azt levelében említette, négyen érkeztek ekkor Kapuvárról a csak első évfolyammal indított képezdebe. Rajta kívül a kapuvári születésű Füzy Fábián, a mosoni²⁴ származású Walluch Károly és a vadosfai²⁵ szü-

²⁰ Uo. 264.

²¹ Pápa, Főiskola utca 193.

²² sterc (másként: isterc): a német Sterz szóból származik. Lényegében pirított lisztpép, egyszerű és olcsó étel.

²³ Füzy Mihály: i. m. 177.

²⁴ Moson (németül: Wieselburg) 1939-ig önálló község, ma Mosonmagyaróvár város része.

²⁵ Vadosfa: község Győr-Moson-Sopron megyében, Kapuvártól délre.

letésű Kránitz Ignác. Mindnyájan együtt jártak Kapuváron a polgári iskolába és az ún. Mohl-udvarba is, ahova akkor a tanuló ifjúság gyűlt össze szórakozni. Ennek hatására el is nevezték lakásukat „Pápai Mohl-udvar”-nak, melynek elnöke Mihály, pénztárosa Walluch, ellenőre Füzy Fábrián, jegyzője pedig Kránitz lett. Összetartó kis csapatot képeztek, rendszeres vitaesteket tartottak, elmélkedtek, s „*udvarunk együtt megy étkezni, sétálni, továbbá együtt imádkozunk*” – számolt be róla egyik levelében. „*Mondhatom Pápán meglehetősen jól érzem magam [...] annál is inkább, mivel egy derék osztálytársam akadt, már 5 lyceumot végzett – neve Öcsi Kálmán – aki megígérte, illetve megajánlotta, hogy latinból szívesen ad egy-egy órát.*” A veszprémi születésű említett fiú azonban már az első félév végére kimaradt az intézetből, így a tanulásban nem tudta segíteni Mihályt. „*Koszt olyan van, hogy talán karácsonyig meg is fogok hízni. [...] 35-en vagyunk összesen. Van a Fábriánon kívül még egy idős fiú, akiket az osztály, mivel ők a legidősebbek, senioroknak választott, akik felügyelnek az osztályra.*”²⁶ Az általa említett 35 fő még nem a teljes létszám, hiszen tudható, hogy Vargyas összesen 40 diákot vett fel a tanév megkezdésekor: állami költségen, teljes ellátásra 15 növendéket; 50-50 forint állami ösztöndíj mellett 10 főt, a dunántúli ev. ref. egyházkerület költségére pedig 7 diákot, s önköltségükön 8 növendéket.²⁷ A latintanulást egyébként azért említette Füzi Mihály, mert ugyan Pápán a tanítóképzőben jól érezte magát, eredeti tervéről (a papi pályáról) igazából nem mondott le. Ezt bizonyítja a szeptember 17-én írt levelének alábbi részlete: „*Nagybátyám kitanítatásomhoz hozzájárul, s veszélyeztettem volna e segélyt, ha utasítása szerint egyelőre a tanítóképzésébe nem iratkoztam volna be. De e mellett sem mondtam le ismeretes tervemről, miért is a pápai gimnáziumban akarok V. osztályról levizsgázni, s azután a szemináriumba belépni.*”²⁸ Tervei szerint latinból mindenszentekre, de legkésőbb karácsonyra levizsgázna, majd a képzővel párhuzamosan magánúton tanulna a gimnáziumban is, majd az V. osztály anyagából még az első képezdei év végéig levizsgázna. „*Ha azután az V. gimnáziumról oly bizonyítványt szerzek, hogy 2 elégségesnél nem lesz több, akkor [...] biztos a bejutás. [...] A latinnak annál is inkább nekimegyek újból, mert nagybátyám miután [...] megtudta, hogy a vizsga nem sikerült, azt írta, hogy jobb is úgy, ha lemondasz arról a képtelenségről,*” mármint a papi hivatásról. Az imént felvázolt merész tervet bizonyára az is megalapozta, hogy ekkor még nem voltak előadások a képzőben, s az első hetek lazának tűnő eleje után úgy gondolta, a tanulás itt végig könnyű dolog lesz: „*ez nekem, amint gondolom, és a többiek is mondták, nem fog nehéz lenni*”²⁹ –

²⁶ Füzi Mihály: i. m. 180.

²⁷ Szováthy Lajos (1902): *A Pápai Állami Tanítóképző-Intézet I. értesítője 1896/7–1900/901*. Pápa. 19.

²⁸ Füzi Mihály: i. m. 182.

²⁹ Uo. 179.

írta egyik barátjának. S valóban: mivel az első hetekben sem kinevezett igazgató, sem kinevezett tanárok nem voltak, szinte egyedül a növendékekre volt bízva, hogy a megbízott óraadók: Gáthy Zoltán (a ref. főgymn. ének- és zenetanára), Herz Dávid (a helybéli polg. isk. rajztanára) és K. Tóth Pál (a helybéli ev. ref. főgymn. tornatanára) óráira bejártak-e, vagy sem. E nagy szabadsághoz még az is társult, hogy mindez a szüret ideje alatt történt, ezért „4 nap szüreti vakáció volt”³⁰ – jegyezte fel Füzi. S ilyenkor bizony az ifjúság bátor, nyughatatlan. Erről tanúskodik a következő feljegyzése is: „...veszekedés is akart lenni a képezdészek és a kálvinista gymnaszták között, melyet a Fábián és én simítottunk el.”³¹

A diákok, köztük Füzi Mihály is, jól érezték magukat: „Pápa meglehetősen szép város, csak a víze rossz, a napokban beteg is voltam tőle.” Ez a megállapítás a szállásadójánál lévő vízre vonatkozik. Azt tervezte ezért, hogy majd vesz vizet, de aztán talált más megoldást – s ezt édesanyjának meg is írta: „...vizet nekünk még sem kell venni, mert ahol étkezünk, ott jó víz van. Minden nap a Pápa határában lévő kútról hoznak ide vizet, ez az egyedüli kút, melyben jó víz van. Idehaza meg úgy sem fogunk inni.”³²

Fenti megállapítások nem jelentik azt, hogy a képezdészeknek nem lett volna komoly elfoglaltságuk az első hetekben. Hiszen Vargyas tanfelügyelő már a felvételt követő napon, vagyis szeptember 16-án, a 40 felvett növendék élén tisztelgésre vonult³³ az egyházkerületi közgyűlésen részt vevő, „érdemes vezérferfiak elé,” ahol jelen volt Tisza Kálmán egyházkerületi főgondnok is.³⁴ Ez az esemény mély nyomot hagyott Füzi emlékezetében, több barátjának és édesanyjának is beszámolt róla: „Tegnap reggel az intézetünk növendékeit a tanfelügyelő úr elvezette az evangélikus püspök lakására (egy gyönyörű épületbe), ahol az evangélikus egyházkerület gyűlése volt, azért mivel az ott levő Tisza Kálmán kívánta látni a képezdei növendékeket, mivel az intézet megalapítását ő vitte ki a kormánynál. A gyűlésteremben, melybe bementünk, körülbelül 20 luteránus pap volt. Mihelyt bementünk, félkörbe álltunk, s ekkor a tanfelügyelő úr egy szép beszédet mondott, amelyre Tisza Kálmán válaszolt. Mindkét beszéd után lelkes éljenzés következett, aztán eltávoztunk. Tehát Tisza Kálmánt olyan közelről volt szerencsém látni, mint odabaza a mi konyhaajtónk és a Kertészék konyhaajtaja közti távolság.”³⁵

1896. szeptember 26-án Füzi Mihály még ezt írta édesanyjának: „Tanulni valónk még nincsen semmi, mert rendes előadásaink nincsenek, miután

³⁰ Uo. 210.

³¹ Uo. 209.

³² Uo. 228.

³³ *Pápai Lapok*, 1896. szeptember 20.

³⁴ Szováthy Lajos: i. m. 19.

³⁵ Füzi Mihály: i. m. 181. E távolság a kapuvári bérelt épületben kb. 3 méter volt.

még kinevezett igazgatónk sem érkezett meg,³⁶ holott az intézet élére már 1896. szeptember 4-én kinevezték Szováthy Lajost,³⁷ aki az embertan³⁸ és a német nyelv tanára is lett. Ugyancsak kinevezésre került egy segéd-tanár Répay Dániel személyében, aki a képezdészeket a nyelv- és történettudományok rejtelmeire tanította (de ő lett a tanári testületi ülések jegyzőkönyvének vezetője és a könyvtáros is).³⁹ 1896. október 21-én az igazgatótanács megtartotta első, alakuló gyűlését,⁴⁰ ahol Vargyas Endre (a gyűlés elnökeként) bemutatta Szováthy Lajos igazgató urat.⁴¹ Ettől kezdve az események felgyorsultak. Füzi Mihály ekkor már ezt írta haza: *„A múlt vasárnap igazgató urunk, aki távolból érkezett meg, délután úgy 4 óra tájban eljött hozzánk és úgy 1/4 óráig elbeszélgetett velünk. Miután megtudta, hogy milyen anyagi körülmények közt tanulok és tartom fenn édes anyámat, igen megdicsért. Jelenleg torna, rajz és ének tanítás eszközöltetik, a többi tárgyak tanítása csak a jövő héten kezdődik.”*⁴² Az igazgató úr emberséges, ugyanakkor a dolgok precíz dokumentálására is figyelmet fordító ember volt, aki nagy lendülettel kezdett az irányítására bízott intézmény dolgainak rendbetételéhez. Ennek következménye, hogy Füzi Mihály egyik barátjának (Mohl József) írt levelében a teljes ingyenesség ügyében kér pótlólag iratokat már október 15-én: *„Az itteni igazgatóság megkívánja, hogy az iskoláim végeztével töltött időről bizonyítványt adjak be,“* amiért is megkérte barátját, hogy a kapuvári ügyvédektől szerezze be a működési igazolásokat. Ugyancsak segítségét kéri, hogy az oltási bizonyítványokat is szerezze be, édesanyjától vagy a polgári iskola igazgatójától, továbbá *„tekintetes Pissenberger István”* kapuvári vaskereskedő úrtól pedig az egészségbiztosítási pénztárnál töltött időről kér igazolást.⁴³ Az ingyenesség és az egyéb kedvezmények jogosságának felülvizsgálatát követően a tanítóképzőben megszülettek az intézményi szabályok is. Az első hetek szabályozottságáról még így írt a képezdész: *„Törvények még nincsenek, csak az az egy jelszó van, hogy »Barátság!«. Este 8 óránál tovább nem szabad kinn maradni, mert ha jön az ifjúságfelügyelő és nem találja otthon az illetőket, akkor feljelenti az igazgatóságnál. Ezért mi mindig idebaza vagyunk.”*⁴⁴

³⁶ Uo. 197.

³⁷ Szováthy Lajos ev. ref. gym. tanár és pap, állami szolgálatban volt 1871-től. Pápara történő kinevezéséig Csáktornyan az állami tanítóképző tanára. Lásd Répay Dániel: i. m. 20.

³⁸ A tanítóképző I. évfolyamának tárgya, a pedagógiai tárgyak bevezetője. Scherer Sándor (1890): A tanítóképző intézetek tantervéről. *Magyar Tanítóképző*, V. évf. III. füzet, 108–109.

³⁹ Répay Dániel: i. m. 56.

⁴⁰ *Pápai Lapok*, 1896. szeptember 27.

⁴¹ *Pápai Lapok*, 1896. október 25.

⁴² Uo. 215.

⁴³ Uo. 212.

⁴⁴ Uo. 224.

A kinevezett igazgató munkába állásától kezdve szigorodott az élet: „*He-ti óráink száma 20, de később több lesz, mert még csak ideiglenes tanrend lett megállapítva. [...] Törvényeink meglehetősen szigorúak úgy annyira, hogy aki kétszer nem megy iskolába, vagy templomba vasárnap, azt az intézetből ki-zárják, kivéve azt az esetet, ha igazolni tudja hiányzását*”⁴⁵ – írta leánytest-vérének. Szeptember 21-én írta először, hogy „*az előadások pedig ma vették kezdetüket*”. A tanórák száma gyorsan 25-re szaporodott, a jövőre vonat-kozó tervei azonban még mindig bizakodóak: „*Ha a jövő tanévben nem csak 2.-ik osztály nyílik meg, hanem a 3. is, akkor a jövő iskolai évben a 3.-ba fogok lépni, mert a 2.-ről magánvizsgát teszek*”⁴⁶ Igaz, hogy a papi pályá-ról, mint legfőbb céljáról, már nem nyilatkozik olyan elszántsággal, mint eddig: „*A latint azonban ezután is gyakorolni fogom, mert idővel, ha papi pá-lyára nem is mennék, mellékkeresetnek jó lesz. Már 100 frt-omba került a la-tin tanulásom eddig, azért nem akarom tehát abba hagyni.*”

A diákélet nehézségei

Aztán felbukkantak újabb problémák, nehézségek is. Mint azt Füzi egyik levelében már fentebb láttuk, az állami tanítóképezde az ún. „ó-col-légium” épületében indult. „*A dunántúli ev. ref. egyházkerület ugyanis 1895. évi szeptember hó 15-én avatta fel főiskolája új palotáját, s így az ó-kollégium épülete üresen maradt. Ebbe költözött 1896. évi szeptember hó 15-én ideig-lenesen az újonnan szervezett állami tanítóképző-intézet; e tisztes, régi épü-letben kezdette meg intézetünk áldásos működését, melyben hazánk nagynevű fiai közül Petőfi, Jókay, Kerkápolyi, Eötvös Károly stb. is kiképzésüket nyer-ték*”⁴⁷ Erről Füzi Mihály is büszkeséggel írt leveleiben: „*Intézetünk az ó-collégiumban van. Ez egy 364 éves épület, melyben Petőfi is tanult*”⁴⁸ A szálláshellyel kapcsolatban azonban kezdtek előjönni a problémák. Míg szeptember 23-án még ezt jegyezte le: „*Csak az első évben leszünk kinn la-káson, míg az új épület elkészül,*” de október derekára már új információ-kat kaphattak a képezdészek, mert így írt: „*Bennlakás még három évig nem lesz, mert a képezdei épületet még csak akkor fogják felépíteni.*” Ez a hír – úgy tűnik – felerősítette az időközben tapasztalt kisebb gondokat, mert ok-tóber 10-én már így nyilatkozott: „*Kránitz és Károly el akarnak menni a szállásukról más helyre, mert többször vitatkoztak, önfejűek.*” De nem csupán egymással kezdtek békétlenkedni: „*Most e hó végén alighanem máshova megyek Fábiánnal együtt lakni, mert ez a vén zsidó asszony nagyon piszko-*

⁴⁵ Uo. 230.

⁴⁶ Uo. 198.

⁴⁷ Répay Dániel: i. m. 22.

⁴⁸ Füzi Mihály: i. m. 183.

san tartja a lakást. Valószínű, hogy a barátok kolostorába megyünk, ahol aztán nem csak misét hallgathatunk, hanem minisztrálhatok is.” Édesanyjának írt levelében még azt is hozzáfűzi indokként: hogy „*itteni helyünkön nem mosnak tisztán, úgyszintén a vasalás is igen csúnya, a gallérok igen puhák*”.⁴⁹ A lakásváltás azonban nem mehetett ilyen egyszerűen és csupán a diákok elhatározása alapján, hiszen a szállásadóknak és a tanítóképzőnek írásban lefektetett szerződése volt a béletről. A tanítóképző a helyi lapban hirdette meg, hogy a pápai szállásadók jelentsék be kiadó szállásaikat. Ezeket az első évben Répay Dániel kinevezett segédtanár mint felügyelő végigjárta, megvizsgálta, „*szem előtt tartván az egészségi kívánalmakat, nem kevésbé a növendék-lakó jövőendő környezetét*”.⁵⁰ Ha mindent rendben talált, akkor megegyeztek a díjazásban. A tanítóképző a lakáshasználatért fűtéssel, világítással, mosással és takarítással együtt 9 koronát fizetett a szállásadónak havonként. Az igazgató úr aztán a helyi szabályok közt elkészítette az ún. „*Lakás-szabályok*”-at. Ez 16 pontban részletezve foglalta össze a lakó növendékek kötelezettségeit, s 18 pontban rögzítette a szállásadók kötelmeit. A szálláson való viselkedés szabályait egyértelmű és szigorú szabályzatban rögzítette a tanítóképző. Ennek szemléltetésére álljon itt a vonatkozó utasítás néhány kitétele: „...*a fölkelés ideje szeptembertől május hó 1-ig 5, május hó 1-től pedig 1/2 óra. A teljes készenlétbe helyezkedés félóránál tovább nem tarthat. A lefekvés ideje állandóan 1/2 óra, mely időn túl fönlenni csak a szállásadótól előre kikért esetekben szabad. [...] Reggeli 1/6, nyárban 5 órakor mindenki pontosan asztalhoz ül, ismétli az előző este, vagy napon tanultakat s egész odaadással készül a délelőtti, vagy – vagy ha az idő futja – délutáni tanórákra is. [...] A legkisebb eltávozásról is köteles mindenki szállásadójának hírt adni, s az általam megbízott felügyelőtanártól az Engedély jegyet rendes időben, előzőleg kieszközölve [...] szállásadójának átadni. Reggeliről, ebédéről, vacsoráról az egy-szobabeliek egyszerre, együttesen mennek haza s ugyanígy oda s az intézetbe is.*”⁵¹ Mindezek értelmében a diákok lakásváltással kapcsolatos elképzelésüket természetesen nem viheték végbe az iskolavezetés beleegyezése nélkül. Panaszaikat az igazgató úr személyesen vizsgálta ki. Ennek eredményéről Füzi Mihály ezt írta édesanyjának: „*A zsidó asszonytól nem mehetünk el, mert az igazgató úr a lakást megvizsgálta, s azt mondta, hogy nem mehetünk el, mert 1 évre van kibérelve, meg különben úgy is kényelmes lakásunk van.*”⁵²

A lakással kapcsolatos problémánál azonban Füzinek sokkal súlyosabb gondjai lettek: „*Nagybátyám a segély adását sok kiadás cím alatt visszavonta. E végett a pápai ügyvédekhez elmentem (valami 8-nál voltam), napi 2 órai*

⁴⁹ Uo. 218.

⁵⁰ Répay Dániel: i. m. 111.

⁵¹ Szováthy Lajos: i. m. 112.

⁵² Füzi Mihály: i. m. 229.

munkát keresni, de egyiknél sem kaptam, továbbá a lapban is hirdettem magamat, de ez is eredménytelen volt. Intézetünkben tanít bennünket egy kálvinista gimnáziumi tanár, akit szintén megkérdeztem conditio⁵³ adása végett. Meg is ígérte, hogy szerezni fog 2–3 alsóbb osztályú gymnazistát, de ez idáig ez is eredmény nélküli. Szattler plébános úr [...] ez idáig még nem is válaszolt. [...] Az 1 frt segélyt adó barátaim között is vannak olyanok, akik még nem is küldtek semmit. [...] Irtózatos egy állapot, de azért még nincs elfeledve Madách azon alapeszmélya, mely szerint »Ember küzdj, és bízva bízzál!« – panaszkodott az 1896. október 31-én dátumozott levelében.⁵⁴ S valóban: a helyi lap egyik számában az alábbi hirdetés volt olvasható: „Ajánlkozás. Egy tanítóképezdei tanuló, a ki 2 évig ügyvédi irodában dolgozott, ajánlkozik ügyvédi irodába, vagy más hivatalba, naponkinti 2 órai foglalkozásra. Cim a kiadóhivatalban.”⁵⁵ Az is megfordult a tanítóképzős fiatal fejében, hogy félbeszakítja a tanulást, s tanítani fog. Így tépelődött: „Füzy Fábiánnak írt a kapuvári főtanító, s kérte, hogy ajánljon egy képezdészt, aki kimenne Kapuvárra tanítani. Ne menjek ki?” Gondolatát megbeszélte Szováthy Lajos igazgató úrral, de ő erről lebeszélte, mert amennyiben kimenne tanítani, s jövőre szeretne visszajönni a 2. évfolyamra, akkor már nem lehetne ingyenes tanuló! Mindenképp igyekezett valahogy pénzhez jutni: levélben kereste fel egyik jó ismerősét, Ruch György kapuvári postamestert, s kérte, hogy tanulmányai folytatását támogassa néhány forint segély felajánlásával. Írt egykori polgári iskolai tanárának, a segítőkészségéről ismert Nagy Ignácznak, s arra kérte, hogy szerezze meg neki a kapuvári Keresztény Nőegylet támogatását, mert nem tudja megvenni a szükséges tankönyveket sem. Egyszeri 10 frt-os adományt szeretett volna kapni. Ígérte, hogy mihelyt olyan helyzetbe kerül, ugyanennyi összeggel fogja segíteni a jótékony egyletet.⁵⁶ November 28-án már örömmel újságolta el egyik, Budapesten tanuló barátjának írt levelében, hogy ez utóbbi kérése teljesült is, megkapta a kért 10 frt összeget, s már tudott is néhány könyvet venni. Mint írta, tanul is rendesen, nehogy emiatt is gondjai legyenek. „Az osztálytársaim száma már 48-ra szaporodott, ami jelenleg egy hazai képezdében sincs. Tanulni valónk annyi van, hogy ha az ember 2 órát tanul, pompásan elvégezheti a feladott leczkét. Minden nap feleltem még ez ideig, mert a tanár az én nevemet tudja legjobban. Van egy másik Füzy nevezetű lakótársam is, aki ugyancsak Kapuvárról jött, s nagyon jól tud hegedülni és én ennek a hegedűjén már 1 hónapja hogy tanulok, s most már annyira belejöttem, hogy 15 világi és 10 egyházi éneket el tudok játszani.”⁵⁷ Ugyanakkor megkérte barátját, hogy a pesti antikváriumban néz-

⁵³ A. m. 'feltétel, állapot, kikötés', itt: 'állás'.

⁵⁴ Füzi Mihály: i. m. 221.

⁵⁵ *Pápai Lapok*, 1896. október 25.

⁵⁶ Füzi Mihály: i. m. 237.

⁵⁷ Füzi Mihály: i. m. 234.

zen utána, lehet-e az általa felsorolt tankönyvekből akciós áron is beszerezni használt példányt. Úgy tűnik azonban, hogy az előbb említett napi 2 óra tanulás egyre kevésbé elég számára a kötelező feladatok elvégzéséhez: *„...annyi a dolgom, hogy már egy hónapja, hogy a latint meg se néztem. A hittan tanítás még csak a jövő héten fog megkezdődni, amit már oly régen várok, hogy az illető hitoktatóval⁵⁸ megismerkedve, némi kis oktatásban részesüljek. Néhány osztálytársamtól azt hallottam, hogy aki a képezde elvégzése után a képesítőt sikeresen leteszi és a latinból, valamint görögből valamely gimnáziumnál érettségi vizsgát tesz, az úgy mehet teológiára, mint aki gimnáziumot végzett.”* Vagyis még mindig vágyott a papi pályára. De anyagi helyzete állandóan szorította, sajnos többet kellett foglalkoznia az édesanyja fenntartására szükséges pénz előteremtésével, mint saját előmenetelével. Szinte havonta ismételten felkereste levélben azokat az egykori diáktársait, akik havi 1-1 forint segélyt ígértek, mert bizony e támogatások csak ritkán érkeztek meg. Nagybátyját is többször felkérte, hogy legalább havi 3-3 frt összeggel segítse. De miután pénzt nem kapott, a télre való tekintettel azt kérte, hogy *„segély helyett, nagyon kérném, ha egy pár téli czipőt küldeni szíveskednék, mert az otlétemkor adott nyári czipőt nem használhatom most, a másik pár czipóm pedig hasznavehetetlenné lett kicsinysege miatt. Nem bánom, ha mindjárt avultak, illetve használtak lesznek is azok, csak a télen tartson ki.”⁵⁹*

Ilyen anyagi körülmények közt tengette diákéletét egyik napról a másikra, s nagyon hálásan köszönte meg egyik-másik barátjának, amikor az a szorult helyzetére való tekintettel végül is küldött neki 1-1 forint támogatást. Még arra is gondolt, hogy nagybátyja bizonyára azért nem támogatja, mert talán azt feltételezi, hogy a pénzt dohányra vagy valami egyéb haszontalan dologra fordítja. Ezért meg is írta neki, hogy *„a pénzt a segéd tanár úr kezeli. Egy növendék kezébe sem kerülhet pénz, ő vesz meg minden olyan tárgyat, amire szükségünk van. Ezen intézkedés csak nálunk van az egész országban. [...] Pápán a dohányzás nincs megengedve. Az igazgató úr a múlt hónapban az egész osztály előtt kért meg, hogy a pipámmal ajándékozzam meg őtet, amit másnap el is vittem neki.”⁶⁰*

Nagyon várta a karácsonyi szünidőt, bár kételyei voltak arra vonatkozóan, hogy a hazautazás, majd a visszautazás költségeit képes lesz-e elővarázsolni. Végül is – bár a szünidő hivatalosan csak 19-én kezdődött – december 17-én hazautazott Kapuvárra. Innét írta azt az 1896. december 31-én keltezett levelét a képző igazgatójának, mely jól tükrözi a képzőben folyó nevelésfelfogást is:

⁵⁸ Heinrich Gyula hitoktató, r. kath. segédlelkész.

⁵⁹ Füzi Mihály: i. m. 248.

⁶⁰ Uo. 274.

„Kedves Igazgató Úr és Szeretett Tanári Kar!

A legbensőbb tisztelet érzésével bátorkodom Kegyeteknek ezen új év ünnepén alázatos köszöntésemet kifejezni. Mélyen érzem én is, mint egyszer egy nagy király megvallotta, hogy szülőinek csak életét, de tanítójának mindenét köszönheti, mi őt jó és hasznos emberré tette. A mennyei atya jutalmazza meg hát mindazon jót, mit én Kegyeteknek érdem szerint a legjobb akaratom dacára sem jutalmazhatok meg és méltóztassanak ez alkalommal szívem legmélyebb háláját kegyesen fogadni. Annyit ígérek Kegyeteknek ma ünnepélyesen, hogy jótékony tanításaik nemes gyümölcsöt fognak hozni és szorgalmam, valamint magaviseletemmel fogom bizonyítani azt, hogy azokra méltatlan nem valék. Adja az Ég, hogy Kegyetek még hosszú időig használhassanak az ifjúságnak jeles oktatósaik és tanítósaikkal, a mi által azok a hazának és a társadalomnak hasznos polgárai lehessenek. Maradok a kedves Igazgató Úrnak és a szeretett Tanári Karnak hálás tanítványa: Füzi Mihály képezdei tanuló”.⁶¹

Tanulás a pénzügyi fedezetek szorításában

Kapuváron a szünidőt „szerény visszavonultságban” töltötte, s igyekezett minden kiadástól megóvni vékonyka pénztárcáját. Az egykor oly vidám polgáriskolai diákéletet élő Füzi Mihály alig mert a baráti társaságban mutatkozni, mert állandóan anyagi problémái voltak, s mindent elkövetett, hogy a Pápára való visszautazás költségét össze tudja rakni. S alig érkezett vissza Pápára, kénytelen volt ismét nagybácsijához fordulni, s rendkívüli anyagi támogatásként legalább 3 forintot kérni édesanyja ellátásához. Még meg sem érkezett a segítség, amikor egyik kapuvári szomszédjuk megírta, hogy édesanyja megbetegedett. Ezért az igazgatóságtól engedélyt kért, hogy amíg leánytestvére Székesfehérvárról haza nem tud menni, ő utazhasson haza és gondozhassa a beteget. Január 28-tól február 6-ig a tanítóképző igazgatójának engedélyével betegápolás címén Kapuváron tartózkodott, s közben az óraadással szerzett pénzből küldött 5 frt összeget leánytestvérenek, hogy haza tudjon jönni a beteghez. Ajánlották neki, hogy kórházi ellátást igényeljen édesanyjának, de erről így tépelődött: „... a kórházi ellátás naponként 70 kr-ba kerülne. Az irodai munkáért [...] csak napi 80 kr-t adnak, s akkor a kórházi ellátás fizetése után 10 kr maradna élelemre, s megélhetésre [...] én most már nem hagyhatom ott az iskolámat, mikor ennyit küzdöttem!”⁶² Végül is az látszott megoldásnak, hogy Kapuváron az eddigi bérelt lakásból (Mohl-féle ház) egy még szerényebb házban lévő, kisebb, egyetlen szobából álló lakrészbe (Verceg-féle épület) költöztette édesanyját és hazaérkező leánytestvérét. Ő

⁶¹ Füzi Mihály: i. m. 254.

⁶² Uo. 269.

pedig visszautazott Pápára, s egymás után írta leveleit nála jobb helyzetben lévő barátainak. E levelekben csupa ilyen szövegrész szerepel: „lát-hatod nyomasztó helyzetemet. *Kívületek engem nem segíyez senki fia. Most akarok a székesfehérvári püspökhöz folyamodványt benyújtani, némi adomá-nyért, hogy ruhát vehessek, de nem hiszem, hogy ez eredményt hoz, mert álla-mi iskolába járok.*”; „...leveletem azzal a kéréssel zárom, hogy ha lenne szíves kedves Bácsi egy 3 frt összeggel segíyezni, sürgős szükségem volna rá!”; „Segélyt ígérő barátaim egy része nem küldte el az e hóra szóló díjamat, daczára annak, hogy 2 ízben is felszólítottam őket. Miután 5 frt összegre sürgős szükségem volna, hogy édesanyám életfenntartására elküldhessem, ezért kénytelen vagyok hozzád fordulni”; „...kérlek, hogy legalább 2 hónapon át 2–2 frt segélyben részesíts”; „...legalább a jelen tanévre további 1-1 frt-tal támogass”; „...társaim táncziskolába is járnak, a tanítási díj 3 frt 50 kr, ezért én nem mehetek”; „...pünkösdkor csak 4 napi szünetünk lesz, most húsvétkor pedig 10 nap. De mit csinálnék én 10 napig Pápán pénz nélkül, ha nem mennék haza. A lakótársaim is mind hazamennek húsvétkor”; „...egypár forintot küldhetnél, nagy szükségem volna rá!” Sikerült némi pénzt összegyűjtenie az ismerősöktől és barátoktól, így ismét tudott 5 forintot küldeni édesanyjának márciusban és áprilisban is.

Ilyen szorongató helyzetben telt az idő, közben sorozáson is volt (de gyengesége miatt nem vált be), s néhány napig betegen feküdt Pápán. A tanulást viszont nem hanyagolta el, sokszor csak éjjel 10-11 között feküdt le, hogy a tanulásban el ne maradjon. A tavasz hozott ugyan némi könnyebbülést, de – mint az a következő leveléből is olvasható – a gondok még a tanév vége felé sem múltak el. Nagybátyjának írta: „*Húsvétkor, hogy odahaza voltam, egy volt polg. iskolai tanárom,*⁶³ aki már több ízben is meghívott ebédre, most is meghívott Pünkösd hétfőre. Ezen az ebéden ott volt a város szolgabírója⁶⁴ és egy másik tanár úr⁶⁵ a feleségével. A nevezett tanár úr azt akarja, hogy az ő protekciója folytán a képezde elvégzése után menjek fel Budapestre a tanári képezdébe, amely 3 évi tanfolyamból áll. Ez ugyan jó volna, csakhogy kivitele a körülményektől is függ. Látva a tanulásom könnyűségét, eltekintve a zeneismeretet, talán a jövő éven magán tanuló leszek, hogy egy évben 2 osztályból levizsgázhassak, így legalább közelebb jutok célomhoz. A nevezett tanár úr már sokat tett érdekemben ezideig is. Így például január havában részemre Kapuvárott a polg. iskolában és ismerősei között 28 frt-ot gyűjtött, amiből ő saját maga nadrágot cipőt, kalapot, iskolai szereket vett és a fennmaradt néhány forintot pedig útiköltségre adta. Ha egy osztályt nem tudnék ugorni, akkor inkább jövőre is itt járok. Megjegyzem, hogy erre nézve kikérem a nevezett tanár urak véleményét is. Első célom az, hogy

⁶³ Ruttkay Gyula.

⁶⁴ Guary Béla.

⁶⁵ Nagy Ignác.

ha tanulmányaimat befejezem, akkor a kölcsön kapott összegeket visszafizethessem. Most a vacatióban a volt ügyvédemnél kapok alkalmazást. A sors kérelmelhetetlen keze még most is kerülget, ugyanis a segélyt adó barátaim egy része nem küldte be a jelen havi segély díjat, amit úgy tudtam pótolni, hogy az igazgató úr engedelmével 5 frt kölcsönt vettem fel a háziasszonyomtól. Ezt azonban jövő hó 1-jén vissza kell fizetnem.⁶⁶ Aztán június elején ezt jegyezte le ironikusan: „...a segélydíjra vonatkozólag oly »szerencsés« helyzetbe jutottam, hogy a múlt hónapban 3 frt, a jelen hónapban pedig 1 frt 50 kr folyt be. Ez valamivel jobb az agyonlövésnél!⁶⁷

S míg legtöbb képzős társa „csak” a tanulással töltötte idejét, Füzi Mihály az anyagi gondok megoldása mellett kitartóan készült az év végi vizsgákra. Egyik barátjának ezt írta június 21-én: *„A mi vizsgánk most csütörtökön és pénteken lesz, szombaton délután tehát kezdetét veszi a nagy vacatio. [...] Ilyen anyagi támogatás mellett 3 év elegendő volna arra, hogy az oklevél megkapása után a túlvilágra utazzak villamos vasúton.⁶⁸ Csakhogy még a vizsgára bocsátása is bizonytalan volt, mivel pénzzel tartozott a szállásadójának, s a tanítóképző íratlan szabályai értelmében ez összegegyezhetetlen volt a leendő néptanítói lelkülettel. Ezért Mihály már sokadszor fordult a nagybácsijához: *„Múlt hóban írt levelemben 3 frt összeget kértem, de ezideig még választ sem kaptam. Legyen szíves tehát a nevezett összeget (ha lehetséges) még most csütörtökig elküldeni, ellenkező esetben vizsgálatra sem mehetnék. [...] Ha esetleg kételye támadna az ellen, hogy én más célra akarom azt fordítani [...], akkor ne az én címemre küldje, hanem az igazgató úr címére. Neve: Szováthy Lajos. [...] Igazán örvendek, hogy egy hét múlva lerázhatom nyakamról ezt a kínos és küzdelmes évet. Még 3 ilyen évet ember nem volna képes kibírni, mert az oklevél megkapása után a sárba szállna. [...] Most is nagyon fáj nekem, hogy nem mehettem a gimnáziumba, talán ott nem lettem volna kitéve oly anyagi küzdelmeknek. Azért nem sajnálom a latin tanulásra fordított 100 frt-ot, amit erre ezidáig kifizettem, mert erkölcsi haszonnal járt, t.i.: vallásosabbá, jellemessé és komoly gondolkozóvá lettem.⁶⁹**

A nagybácsi végül is kisegítette 5 forint gyors elküldésével, így vizsgázhatott. Vizsga után a legelső dolga volt, hogy a segítséget megköszönje: *„...ezen nemes emberbaráti és rokoni szeretetéért fogadja hálás köszönetemet”* – írta. Majd röviden beszámolt a vizsga eredményéről is: *„...a jelen iskolai tanévet általános jó eredménnyel végeztem”.⁷⁰ Latolgatta a jövőt is: *„Ez ideig még nem tudom, hogy jövőre vissza megyek-e Pápára. Egy polg.isk.**

⁶⁶ Füzi Mihály: i. m. 303.

⁶⁷ Uo. 307.

⁶⁸ Uo. 309.

⁶⁹ Uo. 300.

⁷⁰ Az általános tanulmányi eredmény akkori kategóriái: kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen.

tanártól kértem tanácsot, hogy magán úton lehetne-e egy évben 2 osztályról vizsgázni, amire azt felelte, hogy igen, lehet, de csak úgy, ha a napnak fele részét tanulással töltöm. Ebben az esetben pedig nem tudnék 13 frt-nál többet keresni az irodában, amiből a megélhetésünk lehetetlen. Vissza Pápára pedig csak az esetben megyek, ha hónaponként akármi módon 20 frt-ot tudok szerezni. Olyan segélyezés, mint a múlt évi volt, nem sokat ér, mert többet kellett gondolkodni a létfenntartásról, mint a tanulásról.”⁷¹

Füzi Mihály a nyár folyamán Kapuváron, Szakonyi Kálmán ügyvédi irodájában dolgozott írnokként, s havi 25 forintot keresett. Magántanítványokat is fogadott: egy III. évfolyamos gimnazistát tanított latinra, továbbá báró Berg Gusztáv uradalmi főbérlo családjában egy nevelőnőt tanított magyar nyelvre. Közben szervezte a következő iskolai év kiadásainak fedezetét. Nagybátyjától ismét 3 frt havi segélyt kért szeptembertől, de azt nem kapta meg. A korábbi iskolai évben őt segélyező barátain túl további három ismerősét kérte fel támogatásra, de mindösszesen három barátja vállalta, hogy havi 1,5 forint összeget folyósítanak neki. „Mindig alább szállván végre 10 igaz sem találtatott” – idézte egyik levelében a Szodomára vonatkozó szentírási szakaszt.⁷² Nem csupán a feltétlenül szükséges havi összeg nem látszott biztosítottnak, de még a beiratkozáskor egy összegben lefizetendő 15 forint sem jött össze, ami könyvekre és egyéb szerekre kellett volna. Mindössze 10 forint készpénzzel rendelkezett, ezt is egy kapuvári asszonytól kapta kölcsön, aki már ezt befizette a pápai képzőnek, de mivel a fia (Hess Jenő) nem jutott be teljesen ingyenes ellátásra, ezt az összeget visszakapta, s ebből kölcsönzött Füzi Mihálynak, aki előzőleg információkkal látta el a képzőbe történő bejutás lehetőségeiről.

1897. augusztus 31-én Füzi visszautazott Pápára, s beszélt az igazgató úrral arról, miképpen tudna a létfenntartás miatt magántanulóként esetleg két évfolyamot is elvégezni. Szováthy igazgató úr azt mondta: „...a 2-dik osztályról még le tudnám tenni a magánvizsgát, de a 3-dikről nincs reá esély. [...] Folyó hó 2-án tehát hazautaztam gonddal telt fővel, nem tudtam mi tévő legyek.” Igaz, előtte még bement a bencések pápai gimnáziumába is, hogy érdeklődjön: nem lehetne-e fiatalabb diákokat tanítani, vagyis az ő szóhasználatával „conditio” után nézett. Ígéretet kapott ugyan Stanits Fulgent⁷³ bencés tanártól, hogy segíteni fog ebben az ügyben, de ennek sikerében sem bízott. Szeptember 5-én ezért reménytelenül indult ismét Pápára. Azt kívánta személyesen elmondani az igazgató úrnak, hogy anyagi helyzete a sok-sok próbálkozás ellenére sem engedi meg, hogy

⁷¹ Füzi Mihály: i. m. 311.

⁷² 1Móz 19,24.

⁷³ Stanits Fulgent Ágoston (1868–1936) OSB, aki 1894 és 1907 között tanított Pápán. Lásd Pető Menyhért (1897): *A Pannonbalmi Szent Bendekrendiek vezetése alatt álló Pápai Kath. Gymnasium éretesítője az 1896–97. iskolai évről*. Pápa. 45.

rendes diákként folytassa tanulmányait, kénytelen lesz teljes idejű munkavégzés mellett magántanulóként végezni a 2. évfolyamot.

„Megjött a megváltás órája”

Ekkor azonban nem várt fordulat következett be az életében. Erről így számolt be szeptember 9-én dátumozott levelében: *„Folyó hó 5-én utaztam Pápara. Mihelyt a vonat megindult Csorna felé, egy külön sarokba ülve megkezdtem az elmélkedést lavinákkal telt életemről. Elmélkednem kellett, mert nem volt a 15 frt, amit az igazgatósághoz be kellett volna fizetnem, e nélkül pedig fel nem vettek volna. [...] Amint a gondolataim a távolban birokra keltek és néhány perczig küzdöttek, megjött a megváltás órája, amely által a vashenger utamból el lett gördítve és én utamat tovább folytathattam derült ég alatt. Ennek a magyarázata pedig a következőkben rejlik: ugyanabban a kupében volt Molnár István gartai⁷⁴ tanító úr is, aki egy pápai dohánygyári tiszt úrral beszélgetett. Hogy észre ne vétessem az említettekkel komoly elmélkedésemet, tehát Molnár úrnak átnyújtottam a Szováthy igazgató úr által küldött »Értesítést« a beiratkozásról, hogy olvassa el. Amint olvasni kezdte, a vele szemben ülő úr is belenézett és nagy csodálkozásomra elővette tárczáját, [...] amiből egy czédulát húzott ki, és ezen czédulán az én nevemet láttam felírva. Ekkor ő elmondta, hogy a kapuvári polg. iskolai igazgató úr engem ajánlott instruktornak,⁷⁵ miután ő a polgári 3. és 4. osztályából magánvizsgát akar tenni jövő húsvétkor. [...] Mily boldognak éreztem ekkor magamat! [...] Igazán meglepett ezen váratlan szerencse, mert még az ismerkedés előtti perczekben azon elmélkedtem, hogy akadna-e majd Pápán conditio. [...]. A nevezett úr bement az igazgató úrhoz avégett, hogy én nála lehessek szálaláson, amit meg is engedtek neki. S most már e hó 5-étől kezdve nála is vagyok, és még 4 frt 50 kr-t kapok is tőle havonként. Holnap kezdem meg a tanítását. Ilyenformán a nehéz akadályon túlestem, mert barátaimtól 5 frt 50 kr-t, a most nevezett tanítás után pedig 4 frt 50 kr-t kapok, ami összesen 10 frt-ra rúg. Október 2-től kezdve tehát haza küldhetek 10 frt-ot. [...] Én nem 15 frt-ot, hanem csak 12 frt-ot fizettem be az igazgatósághoz, amiből 2 frt az év végén még vissza is jár. 10 frt-ból tehát az igazgatóság megszerezte a tankönyveket és az egész évre szükséges iskolai szereket. A kölcsön kapott 10 frt-ot november 10-ére bizonyosan megküldöm, mert a Nagy tanár úr [...] gyűjtést fog rendezni. Lehetséges azonban, hogy előbb is megküldhetem, de csak azon esetben, ha akad még 2 conditio.”⁷⁶*

A tanulás anyagi feltételei tehát, ha szerényen is, de előteremtődtek.

⁷⁴ Garta: 1923-ig önálló település, ma Kapuvár város egyik városrésze.

⁷⁵ A. m. 'oktató, nevelő, (házi)tanító'.

⁷⁶ Füzi Mihály: i. m. 322, 327.

Igaz, hogy most a szállása nem lett olyan közel a képzőtől, mint eddig volt: „*Most ugyan kissé távol vagyok az intézettől (Csatorna utca 375.). Most a családdal lakom, de nov. 1-től külön szobám lesz, mert új lakásba megyünk. Engem az említett családhoz a segédtanító úr tett. Ezt a napokban az igazgató úr megtudta, és megparancsolta előadás alkalmával, hogy keressék más helyet, mert családdal nem enged lakni. Ezt megmondta a dohánygyári tiszt úrnak is, aki bement az igazgató úrhoz avégett, hogy nála maradhassak, amit aztán az igazgató úr maga is megengedett. Megjegyzem, hogy 2 éves házasa a szállásadóm. A nevezett úr szavai után mondom, hogy az igazgató úr azt mondta neki. »Nem fél, hogy a feleségét megcsókolja vagy megöleli?« Ugyanis meglehetősen csinos és szép nő.»⁷⁷ Az idézetből is egyértelmű, hogy a pápai tanítóképző odafigyelt a növendékek iskolán kívüli életére, erkölcsiségére, lakhatási körülményeire. Ez a szállásmegoldás az étkezés szempontjából is kedvezőnek bizonyult. Az első évi élelmezéssel a tanév elején – mint láttuk – meg volt elégedve a diákság, ez a helyzet azonban a tanév során megváltozott. Mint egyik barátjának megfogalmazta: „...a koszt a convictusban nagyon sovány, de az esetleges hiány pótolva van idehaza, miután esténként megkínálnak.»⁷⁸ További anyagi könnyítést jelentett az is, hogy a 21 éves fiatalembernek a dohánygyári szállásadó jóvoltából dohányra sem kellett költenie: „...dohányt és szivart nem kell vennem, mert kapok tőle ingyen.»⁷⁹ S közben a bencés tanár is segítségére sietett: szerzett olyan diákokat, akiket latinra tudott tanítani. Ezzel további pénzforrás is megnyílt számára: napi 1½ órát foglalkozott a rá bízott gyerekekkel, amiért havonként 4 frt-ot kapott. Örült is, hogy a latintanulásába fektetett anyagiak kezdtek meghozni a hasznot is: „*csekélység ugyan ez a 4 frt, de el kellett fogadnom, mert nagy szükségem van a pénzre. Ha nem tanultam volna a latint, akkor ettől is elesnék, mert a kis tanítványaim (2 fiú) a gymnasiumba járnak.*”*

Iskolai feladatairól, tanulmányairól, így írt: „*Minket elhalmoznak munkával úgy, hogy alig van percnyi szabad időnk. Az új első évfolyam A és B osztályból áll. Mindegyik osztályba körülbelül 35 növendék van. A II.-dik évfolyamban 36-an vagyunk. [...] A koszt most sem javult. Valószínű, hogy jövőre magán házaknál étkezünk. [...] Iskolai dolgaim jól állnak, kivéve a németet, amiből egy hármasm és egy ötösöm van. Zongorából nem tudtam előre haladni, mert egy héten 3 félóra gyakorlati időm van, amely idő alatt az osztályunkban elhelyezett 2 zongorán egyszerre ketten gyakoroljuk magunkat, ami által a másik társam zavarólag hat rám. Csupán csak a tavaly tanultakat tudom elismételni. Mértant és a számtant úgy írjuk. A Gondi⁸⁰ tanár urat leg-*

⁷⁷ Uo. 329.

⁷⁸ Uo. 332.

⁷⁹ Uo. 337.

⁸⁰ Gondi Sándor segédtanár, óraadó, a 2. évfolyamos képezdészeknek számtant, mértant és természetrajzot tanított heti 16 órában. In: Szováth Lajos: i. m. 57.

*jobban szeretjük [...] hegedűt nem tudok venni, de majd kérek kölcsön valakitől, s így e bajon is segítve lesz.*⁸¹

Az elméleti képzés mellett a tanulmányok részét képezte a tanítási gyakorlat megszerzése is. Erre az első két évben csak úgy volt lehetőség, ha valaki – mint Füzi Mihály is – a tanulás mellett magántanítványokat vállalt, korrepetálást végzett. Csak az 1898/99. tanévben nyílt meg az intézet gyakorlóiskolája. De míg az állami tanítóképzőbe a kezdetektől fogva vallásfelekezettől függetlenül sokan jelentkeztek, az állami elemi iskola teljesen új dolog volt, ide kezdetben éppen elég volt gyermekeket toborozni. Csak miután a helyi lakosság meggyőződött arról, hogy *„itt sem vallás-erkölcs-ellenes, sem haza-ellenes tanokat nem hirdetnek,*⁸² lehetett a helyileg az ó-kollégium épületében működtetett osztatlan, ötosztályú, vegyes elemi iskolát feltölteni olyan számú tanulóval, hogy az iskola már biztosítani tudta a növendékek érdemi gyakorlati felkészítését a tanítói hivatásra, a néptanítói pályára.

A diákból „apostolutód” lett

Füzi Mihály viszontagságos iskolakezdése a második tanév elejére konszolidálódni látszott. Anyagi problémái ugyan végigkísérték diákéveit, de a rendszeres magántanításból és a szünidők alatt végzett írnoki jövedelemből fenntartotta magát. Sokat betegeskedő, írástudatlan édesanyjának ellátásához az elkövetkező években már leánytestvére is hozzájárult, mert időközben kitanulta a varrást, s Kapuváron jutott viszonylag rendszeresnek mondható keresethez.

Így aztán Mihály sok-sok viszontagság után eljutott a tanítóképző utolsó nagy feladatához, a képesítő vizsgához. Az 1899/1900. tanév végén az év végi nyilvános osztályvizsga május 17., 18. és 19. napján volt. Ezt követte a „tanképesítő-vizsgálat”, melynek során öt napra beosztva vizsgáztak írásban a növendékek. Az ötnapos szakasz közepén, május 24-én egynapos *„pihenőt”* tartottak, ugyanis ekkor volt Áldozócsütörtök.⁸³ S hogy volt mit kipihenniük, azt az a „*gyorslita*” is jól szemlélteti, melyből kiderül, milyen tárgykörökből is kellett számot adniuk a tanítójelölteknek. Írásbeli dolgozatok tárgyai: Neveléstan, Magyar nyelv, Mértan, Német nyelv, Rajz, Szépírás. Aztán júniusban lezajlottak a képesítő szóbeli vizsgái is. Erre az 1899/900. tanév júniusában került sor. Ekkor 36-an jelentkeztek a vizsgálatra, kik közül 29-et képesített az intézet, köztük (névsor szerint 4.-ként) Füzi Mihályt is. Szóbeli vizsgák tárgyai:

⁸¹ Füzi Mihály: i. m. 341.

⁸² Szováthy Lajos: i. m. 158.

⁸³ Szováthy Lajos: i. m. 161.

Hittan (felekezetek szerint), Neveléstan, Oktatási módszertan, Magyar nyelv, Német nyelv, Alkotmánytan, Történelem, Földrajz, Gazdaságtan, Természettudomány, Természetrajz, Természettan, Mennyiségtan, Ének, Zene, továbbá Testgyakorlat, valamint Gyakorlati tanítás.⁸⁴ Ehhez járult még a kántori képesítésre készülők esetében az egyházi zenével kapcsolatos számonkérés. A képesítő vizsgálatokkal kapcsolatban az iskola igazgatósága meg is fogalmazta az alábbiakat: *„A tanári testület [...] tapasztalta, hogy [...] a jelenlegi tanítóképesítő vizsgálati rendszernek az az általános és végzetes hibája [...], hogy a négy évfolyam roppant tananyagából egyszerre akarja megvizsgáltatni a jelöltet, amiből aztán a tanítóképzésre nézve kimondhatatlanul káros fölületesség származik.”* A fenti tantárgyfelsorolás alapján teljes mértékben igazat adhatunk igazgató úrnak. Az azonban bizonyos, hogy a pápai állami tanítóképzőben nem valamiféle „általános,” összemosó, mondhatnánk „*kilúgozott*” erkölcsi normák voltak érvényben. Minden hitfelekezet odafigyelt a nevelésre, s a tanképesítő vizsgára egy-egy prominens képviselőjét küldte vizsgáztatóként, megfigyelőként. Erről így fogalmazta meg gondolatait a tanítóképző első igazgatója: *„... állami tanítóképzőnk magyar hazafias hivatásának keretén belül teljes mértékben felelt meg az egyes hitfelekezetek sajátos érdekeinek is. Ahol az állami intézetek hitoktatói, tanítói és tanárai igaz lélekkel törekszének egymás törekvéseinek megértésére s jó lélekkel igyekeznek sajátos hivatásukat a magyar nemzet ideális feladataival harmóniába hozni: ott az eredmény csak üdvös lebet.”*⁸⁵

A sikeres vizsgálatokat követően Füzi Mihály is megkönnyebbülten, felszabadultan vett részt az intézet nyilvános, bemutató tornaversenyén, ahol – mint azt az igazgató úr versenyre szóló meghívójában megfogalmazta – *„intézetünk lelkes ifjúsága a nagyközönség előtt [...] nyilvános szereplésével is a jövő hivatása iránti bizalmat fokozódott mértékben fogja fölkelteni és megérdemelni.”*⁸⁶ Füzi Mihály pedig ezt követően sietősen tanítói álláshelyet keresett. Nehézségektől továbbra sem mentes tanítói életutat járt be, mindenütt lelkes tagként vett részt az adott térség tanítóegyesületének életében: rendszeresen tartott előadásokat, mintatanításokat. S bár eredeti, ifjúkori álmát, a papi pályát sosem érte el, néptanítóként mindig is önfeláldozó, hitet sugárzó, „*apostolutódi*” életet él. Ismerte, s saját életében is megtapasztalta Gárdonyi gondolatainak igazságát:

*„Népnevelő vagy. Szent ez a pálya drága barátom,
S tán vele jár, hogy oly nyomorult rossz a fizetésed.
Mert te apostolutód vagy, s vissza a múltba ha nézessz,
Láthatod akkor: szörnyű szegény volt minden apostol.”*⁸⁷

⁸⁴ Láng Mihály (1903): *A Pápai Állami Tanítóképző-Intézet értesítője az 1902/3. iskolai évről.* Pápa. 196.

⁸⁵ Szováthy Lajos: i. m. 136.

⁸⁶ Uo. 127.

⁸⁷ Ziegler (Gárdonyi) Géza: *Néptanítók naptára az 1887. évre.* Budapest.

MAGYAR ARISZTOKRATA HÖLGYEK PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Vincze Tamás

Összefoglaló:

A 20. század első felében több arisztokrata hölgy tartott fenn iskolákat, gyermekintézményeket hazánkban, tanulmányomban azonban olyan főnemesi hölgyekről lesz szó, akik nemcsak megalapították és fenntartották az intézményüket, de pedagógiai tevékenységet is végeztek benne.

Gróf Jankovich-Bésán Endréné több iskolát is alapított birtokain a gazdafiúk és falusi lányok számára. A pápateszéri Téli Gazdasági Iskolának, amelyben a modern földművelés módszereire tanították a falusi fiúkat, az igazgatói tisztét is ellátta. Ő maga is tartott előadásokat az 1920-ban létrejött iskolában, nyáron pedig személyesen látogatta meg az iskola diákjait.

Gróf Apponyi Franciska a szabadidő-pedagógia egyik hazai úttörőjének is nevezhető. A grófnő 1931-ben Virág Egylet Zebegény (VEZ) névvel hozta létre azt a gyermekegyesületet, amelynek a tagjait értékes és tartalmas délutáni programokkal, mesedélutánokkal, gyakorlati foglalkozásokkal ajándékozta meg.

Pécsett báró Mirbach Júlia (okleveles polgári iskolai tanárnő) nyitott a saját házában leányinternátust és egyéves gazdasszonyképző iskolát 1933-ban. Az iskola 1948-ban, az államosítás viharában szűnt meg.

Mindhárom kezdeményezés jó példa arra, hogy arisztokrata hölgyek nemcsak vagyonukat, de tudásukat, munkaerejüket, idejüket is szívesen állították pedagógiai célok szolgálatába.

Kulcsszavak: arisztokraták mint pedagógusok, 20. század első fele, újító kezdeményezések, gyakorlatias szellemű nevelés

Abstract:

In Hungary in the first half of the 20th century, several schools and children's institutions were run by aristocratic ladies. My study will focus on aristocratic ladies who not only founded and maintained their institutions, but also actively engaged in pedagogical activities.

Countess Endréné Jankovich-Bésán founded a number of schools for farmers' sons and village girls on her estates. She was also the headmistress of the Winter Farm School in Pápateszér, where village boys were taught modern farming methods. She regularly gave lectures at the school, founded in 1920, and visited pupils in person in the summer.

Countess Franciska Apponyi can be regarded as one of the pioneers of leisure education in Hungary. In 1931, the countess founded a children's association called Virág Egylet Zebegény (VEZ) (Flower Association Zebegény), which provided its members with valuable and meaningful afternoon programmes, story afternoons and practical activities.

In 1933, baroness Júlia Mirbach (a certified civil school teacher) launched a boarding school for girls, as well as a one-year school to train homemakers in her own house in Pécs. The school was closed down in 1948 during the tumultuous times of nationalisation.

All three initiatives are good examples of how aristocratic ladies were willing to put not only their wealth, but also their knowledge, labour and time at the service of educational goals.

Keywords: aristocrats as educators, first half of the 20th century, innovative initiatives, practice-oriented education

1. Az arisztokrata hölgyek pedagógiai munkálkodásának korabeli keretei

Arisztokrata nők kétféle módon tűnhettek fel pedagógusszerepben a 19. század végi, 20. század eleji Magyarországon. Egyrészt úgy, hogy passzióból, „műkedvelőként” végeztek pedagógiai tevékenységet, többnyire megfelelő képzés nélkül (például az uradalmi iskolában), másrészt pedig úgy, hogy tanítónői oklevél birtokában elemi iskolai tanítói állást töltöttek be (esetleg polgári iskolai tanítóként dolgoztak), mivel az jelentette a megélhetésüket.

Már a 19. század végi hazai lapok rövid hírei között találunk egy-két tudósítást arról, hogy főnemesi hölgyek alkalmat, módot találtak pedagógiai hajlamuk kibontakoztatására. A *Vasárnapi Ujság* 1878-as évfolyamában „Grófnő, mint tanító” címmel az alábbi rövid tudósítás látott napvilágot: „Erdélyben a bethleni állami népiskola tanítónőjét pár hónap előtt áthelyezték Deésre, míg a bethleni népiskola tanítónő nélkül maradt. Azonban gróf Bethlen Sándorné segítette a bajon, maga lejár a rendes időben az iskolába, s rendes órákat ad a tanuló leánykáknak, mint akármely tanítónő.”¹ Ugyanígy szenzációként tálalta a *Hazánk* és a *Néptanítók Lapja* 1898-ban, hogy gr. Almássy Tasziló leányai² a zsadányi elemi iskolában kézimunkát oktattak a leánynövendékeknek. A *Hazánk* hasábjain a következő szöveg jelent meg az Almássy grófkisasszonyokról: „... Zsadányban

¹ Grófnő, mint tanító (1878): *Vasárnapi Ujság*, 25. évf. 14. sz. 224.

² Gr. Almássy Tasziló leányait érdemes név szerint is megemlíteni: gr. Almássy Anna Vilma (1875–1937), gr. Almássy Hildegárd Matild (1879–1933) és gr. Almássy Huberta Ágnes (1880–1946) vettek részt a zsadányi elemista iskoláslányok kézimunka-oktatásában.

*gróf Almássy Tasziló nagybirtokos családja gyöngéd gondoskodással halmozza el az általa alapított leány elemi iskolát és óvodát, melyet Laky Katalin tanítónő vezet ritka ügybuzgalommal és hivatásszeretettel. És ez a gondoskodás annyira megy, hogy a grófi család három nagyműveltségű leánya maga sem restel ellátogatni, hogy az apró parasztleányokat kézimunkára oktassa. Az idei záróvizsgálaton azután nagyot bámult az ott megjelent közönség azokon a szép kézimunkákon, amiket ezek kiállítottak. Hát bizony ezeknek a megteremtésében, tanulásában nem csekély részük volt az Almássy grófnőknek.*³

Arra is találunk példát, hogy az alkalmi pedagógiai tevékenységet végző főnemesi hölgy munkája megkezdése előtt megszerezte azt a tudást és/vagy képesítést, amelyre az adott feladatkör betöltéséhez szükség volt. Így például gr. Teleki Aliz, gr. Teleki Béla zalai főispán leánya⁴ kisdudóvónői tanulmányokat folytatott, mielőtt egy nyári (időszakos) napközi otthonban dolgozni kezdett. Erről így tudósított a *Zalai Magyar Élet* című napilap egy rövidhírben: „*Napközi otthon szervez Pölösken a főispánunk leánya. A Zalai Közlöny híradása szerint főispánunk leánya, Teleki Aliz grófnő jelenleg a nagykanizsai kékkeresztes nővérek gyermekkertészkedési módszerét sajátítja el és vonzó kedvességgel gyakornokoskodik a Szociális Misszió napközi otthonának kertjében a kis gyermekek játékos foglalkoztatásával. A grófkisasszonynak az a terve, hogy napközi otthon szervez a pölöskei uradalmi birtokokon és legközelebb már meg is nyitja ott a »gyermekkert«-et 83 apróság számára.*”⁵ A szép terv megvalósulásáról a következő tudósítást olvashatjuk ugyanennek a napilapnak egy későbbi számában: „*Áldása a pölöskei népnek a főispán leánya által vezetett napközi otthon. Teleki Aliz grófkisasszonynak nemes szociális érzéséről tanúskodik az a napközi otthon, amelyet szüleinek és az uradalomnak bőkezű támogatásával pölöskei otthonában rendezett be az uradalmi alkalmazottak és a szegény nép gyermekeinek elhelyezésére. A grófkisasszony munkatársával, Török Zsuzsanna okl. tanítónővel együtt reggeltől-estig foglalkozik a gyermekekkel, még a főzésben is segítkezik. A napközi otthon gyakran meglátogatja a grófi család, de nagy gyönyörűséggel időzött ott a minap herceg Festetics György özvegye.*”⁶

Arisztokrata származású hölgyek pedagógiai munkálkodásának a másik motívuma az anyagi kényszer, a megélhetés gondja volt. A 19. század végén és 20. század első évtizedeiben többször írtak a lapok egy új jelenségről: a dolgozó arisztokratáról. Többnyire azokról a főnemesi rangú férfiakról volt szó ezekben a cikkekben, akik a nevükön kívül semmit nem örököltek az őseiktől, elszegényedett arisztokrataként dolgozni kényszerültek, hogy a megélhetésüket biztosítsák. Általában vagyontalan

³ Grófnők, mint tanítónők (1898): *Hazánk*, 5. évf. 200. sz. 5.

⁴ Gr. Teleki Aliz 1922-ben született Gyömrőn, és 1993-ban hunyt el Paraguay-ban.

⁵ Hírek (1942): *Zalai Magyar Élet*, 3. évf. 105. sz. 3.

⁶ Hírek (1942): *Zalai Magyar Élet*, 3. évf. 155. sz. 3.

katonabárok leszármazottai léptek be a munka világába, egészen változatos álláshelyeken találunk ilyen urakat a régi hírlapi cikkek, névjegyzékek tanúsága szerint, leginkább természetesen magasabb iskolai végzettséget igénylő státuszban fordultak elő bárói, grófi leszármazottak, de rábukkanhatunk egy-két arisztokrata nevére alacsony presztízsű (pl. altiszti) munkakörben is. A hasonló helyzetű hölgyek esetében kevésbé volt tarka a paletta: az elszegényedett főnemesi családok leánygyermekei számára – éppúgy, ahogy a dzsentricsaládok lányai számára is – a tanítónői és az óvónői pálya választása volt a legelfogadottabb út, ha a munka világában kívántak boldogulni. Bár találunk főnemesi származású varrókisasszonyt,⁷ kalaposnőt, műtősnőt, védőnőt és titkárnőt⁸ is a 20. század első felének szenzációhajhász hírlapi cikkeiben, leginkább az iskolák és az óvodák falai között találtak maguknak menedéket és életcél az anyagiag tönkrement vagy eleve vagyontalan arisztokrata családok leányai.

Mivel a tanítónői/tanárnői pálya esetében szellemi munkáról volt szó, a deklasszálódás sem tűnt annyira radikálisnak, szégyenteljesnek a művelt középosztály szemében, ha egy társaságban katedrára került arisztokrata hölgy került szóba. Vagy mégis? Érdemes megfigyelni, hogyan kommentálták arisztokrata lányok tanítónői kinevezését a század eleji újságcikkekben. A *Hód-Mező-Vásárhely* c. lap egyik 1902-es írásában a következő módon közelíti meg a cikkíró ezt a jelenséget: *„Lapunk valamelyik jóbarátja a napokban egy rendkívül jellemző kis közleményt küldött be hozzánk, mely a »Hivatalos Közlöny«-ben jelent meg az alábbi tartalommal: »A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter báró Pászthory Mária okl. tanítónőt a nagybecskereki; és báró Hágen Frida okl. tanítónőt a fülöpszállási áll. elemi iskolához rendes tanítónek [helyesen: tanítónőnek] kinevezte.« Mikor ezt a pár sort örömmel olvastam el, betoppant hozzám két intelligens s józan gondolkodású vásárhelyi úri ember. A legelső dolgom volt persze, eldűcskedni a demokratia legújabb diadalával [...] a bárónőkből lett tanítóknokkal ... Az egyik emberem azt mondta: – No, ezeknek se volt sok ennivalójuk! [...] – Éhenkórász népség – válaszolta másik – bedugták valami hivatalba őket! [...] Én pedig nem szóltam semmit, csak elgondolkoztam mélyen, nagyon mélyen, a felett, hogy milyen furcsa is az élet és az emberek gondolkodásmódja. A mágnás megveti a saját fajtáját is, ha az »tánító« lesz, mi pedig éhenkórásznak tartjuk őt, mert lejött közzénk, becsületes munkával megkeresni a min-*

⁷ Varrókisasszonyként tartotta el magát Rehovszky Paula bárónő, akiről így ír a *Népszava* 1918. március 16-i száma: *„Egy nagyváradi varrodában a varrónők abbahagyták a munkát. A varrodában dolgozott Rehovszky Paula bárónő is, aki csatlakozott a mozgalomhoz. Egy hírlapíró fölkereste a bárónőt, aki a külváros egyik pincelakásában lakik és nagyon szerény viszonyok között él.”* (Bárónő a varrógép mellett. *Népszava*, 46. évf. 64. sz. 7.)

⁸ Rónay Mária (1931): A divat: dolgozni. *Színházi Élet*, 22. évf. 46. sz. 33–35. Gr. Apponyi Julianna kalaposnőként dolgozott, br. Friedler Sándorné titkárnő volt az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanácsnál, gr. Thoroczkay Péterné védőnői munkát végzett.

dennapi kenyeret, éveken át tartó szorgalmas tanulás után. És amint elgondolkodom ezen, önkéntelenül is az a kérdés merül fel előttem, mikor és hogyan fognak leomolni hát így azok a választófalak, a melyek ellen annyit s oly nagy keserűséggel panaszkodunk?!⁹ Ugyancsak a *Hódmezővásárhely* c. lap 1908-as évfolyamában olvashatjuk „Méltóságos tanító- és óvónők” címmel az alábbi hírt: „Budapest székesfőváros pályázatot hirdetett tanítónői és óvónői állásokra. Az állásokra százak adták be pályázati kérvényeiket. Ebből az alkalomból nem tartjuk érdektelennek felemlíteni azt a körülményt, hogy a tanítónői állásra báró Podmaniczky Edith, az óvónői állásra pedig gróf Nyáry Gyuláné is beadták kérvényeiket. Annál is inkább érdekesek ezek a pályázatok, mert mutatják századunknak azt a haladását, hogy még a kilenc ágú koronás fők sem rettennek vissza a közéleti szereplésektől, a tanítással járó nehéz munkától.”¹⁰ 1902 júniusában a fővárosban meghirdetett tanítói állásokra a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint 448 tanítónő és 226 tanító nyújtotta be folyamodványát. A pályázók életkori megoszlásának, vallási hovatartozásának bemutatása és oklevélminősítés szerinti csoportjainak megállapítása után a cikk szerzője az alábbi megjegyzés kíséretében említette az egyetlen bárói származású jelentkezőt: „Emelni fogja a tanítónői kar öntudatát, ha eláruljuk, hogy a folyamodók között van egy bárónő is, még pedig egy Podmaniczky baronesse.”¹¹ Ez a mondat igencsak árulkodó, a cikkíró megállapítása mögül nem nehéz kihallani a csodálkozást, a meglepődést. Jól tükrözte ez kijelentés a korabeli hazai középosztály szemléleti korlátait is: még mindig érthetetlennek, furcsának tartották, hogy egy főnemesi rangú hölgy belépett a nemzet napszámosságainak sorába.

2. A pápateszéri Téli Gazdasági Iskola igazgatónöje

Az alábbiakban olyan arisztokrata hölgyek kezdeményezéseit mutatom be, akiket nem az önfenntartás kényszere vezetett el a pedagógiai tevékenységhez, hanem a bennük élő nevelői hajlam. Anyagi helyzetük megengedte számukra, hogy az elképzeléseiket a gyakorlatban is megvalósítsák, kipróbálják. Közülük kettőnek nem volt tanítónői képesítése, a harmadik azonban – br. Mirbach Júlia – elemi és polgári iskolai tanításra is képesítve volt.

⁹ Szyk (1902): Két kinevezés. *Hód-Mező-Vásárhely*, 32. évf. 61. sz. 3.

¹⁰ Méltóságos tanító- és óvónők (1908): *Hódmezővásárhely*, 38. évf. 78. sz. 2.

¹¹ Tanügyi választások és jelölések a városházán (1902): *Pesti Hírlap*, 24. évf. 165. sz. 8.

Gróf Jankovich-Bésán Endréné¹² pápateszéri Téli Gazdasági Iskolája az egyik legizgalmasabb kísérletnek tekinthető a hazai mezőgazdasági oktatás történetében. 1920 novemberében nyitották meg Pápateszeren ezt az iskolát, amely a legelső ilyen típusú tanintézménynek számított az országban. A nagy érdeklődést kiváltó, új oktatási intézmény működésének feltételeit a Jankovich-Bésán család biztosította. A Földművelésügyi Minisztérium Jankovich-Bésán Endréné grófnét bízta meg az iskola igazgatásával. Az új iskola harminc diákkal kezdte meg a működését, mindegyiküket a grófné által berendezett internátusban szállásolták el.

A gazdasági iskolában a tanítás két téli és két nyári félévből állt. A téli félévek október 15-től március végéig tartottak. A nyári féléveket, amelyek az április elejétől október közepéig tartó időszakot foglalták magukba, a tanulók az otthoni gazdaságukban töltötték. Ezekben a félévekben az iskola tanárai az otthonukban keresték fel a növendékeket, s hasznos gazdálkodási tanácsokkal látták el őket. Az oktatásnak ebben a formájában maga a grófné is részt vett. 1922-ben így jellemezte az Új Barázda című lap kiküldött tudósítója Jankovich-Bésán Endrénét: *„Az egyszerű, megnyerő modorú mágnásasszony az igazi tanár rajongásával és alaposságával s szinte a szülőanya féltő szeretetével beszél alkotásáról. Harmadik esztendeje – úgymond – hogy a falusi fiatalsággal foglalkozik és mentől több fáradságot szentel nekik, annál nagyobb gyönyörűséget okoz az elfoglaltsága.”*¹³

A téli félévekben olykor hetenként kétszer is átment az iskolába a grófné. Ilyen napokon először végighallgatott néhány tanári előadást, majd kérdéseket intézett a növendékekhez, illetve több alkalommal ő maga is előadást tartott, többnyire valláserkölcsei vagy nevelési kérdésekről. A növendékekkel való érintkezésében nyoma sem volt a távolságtartásnak. Az iskola egyik tanára erről így írt: *„Bár nagyon szerette az iskolában uralkodó*

¹² Bárány Szentkereszty Janka, a későbbi Jankovich-Bésán Endréné 1880-ban született Árkoson, egy erdélyi főnemesi család legidősebb lányaként. A fiatal bárónő már lánykorában sem idegenkedett a munkától, ő vezette az árkosi szövetkezet könyvelését. Janka bárónő 1906-ban ment férjhez Jankovich-Bésán Endre földbirtokoshoz, akinek IV. Károly a koronázása napján, 1916. dec. 30-án adományozott grófi rangot. Jankovichné jótékonyágáról híres földbirtokosnő volt, aki nem pusztán a karitatív munka hagyományos területein (szegénygondozás) tűnt ki, hanem iskolaalapításaival is hozzájárult a szociális feszültségek csillapításához. Ő hozta létre a gici rokkantiskolát, a pápateszéri hadiárvaházat és a gici háztartási iskolát. A hadifogságba került katonák hozzátartozói áldásként üdvözölték a grófné által megnyitott tudakozó-irodát, amely többnyelvű levelezés segítségével próbált információkat szerezni a családjuktól több ezer vagy olykor több tízezer kilométer távolságba került foglyokról. Sokat tett a nyomor enyhítéséért a Pápai Kath. Munkásnők Egyesületének elnökeként is. Szociális tárgyú cikkeivel gyakran jelentkezett a katolikus sajtóban. Írásaiban nem feledkezett meg a vizsgált jelenségek pedagógiai vonatkozásairól sem. Két francia hitbuzgalmi munkát is magyarra fordított. A kivételes szociális érzékenységgel megáldott nagymama 1933-ban hunyt el.

¹³ Farkas Sándor (1922): Társadalmi úton is szélesítsük a gazdasági népoktatást. *Új Barázda*, 4. évf. 205. sz. 2.

katonás rendet és fegyelmet, ő maga érintkezésében mindig annyira közvetlen volt, hogy az ifjak nem érezhették azt a nagy szellemi és társadalmi különbséget, ami köztük fennállott. »Fiaim« volt a rendes megszólítása, s az iskola tanulói viszont, ennek megfelelően valóságos gyermeki szeretettel vonzódtak hozzá.»¹⁴ Érdekelte az iskolában folyó önképzőköri munka is. Örömmel vett részt a szombati napokon tartott önképzőköri üléseken, szívesen nyilvánított véleményt az elhangzott szavalatokkal, előadásokkal, vitatételekkel kapcsolatban, de nem képzelte magát tévedhetetlen ítésszék, azt sem bánta, ha vitatkoztak vele az ifjak, néha ő maga provokálta ki az övével ellentétes megnyilatkozásokat.

Az iskola tantárgyai a következők voltak: növénytermelés, állattenyésztés, számvitel, gazdasági üzemberendezés és becslés, kertészet-szőlőművelés, magyar nyelvtan, mennyiségtan, gazdasági földrajz, történelem és alkotmánytan, háziipar, önképző gazdakör, nemzetvédelmi szolgálatra való előkészítés, valláserkölcsei előadások. A grófné lényegesnek tartotta a praktikus ismeretek átadása mellett a tanítványok látókörének szélesítését, kulturális tájékozottságának bővítését is. A vallásos érzület elmélyítése is célja volt a téli gazdasági iskolában folyó oktatásnak. Ezeket a célokat így foglalta össze Jankovich-Bésánné az iskola megalapításának tízéves jubileumára megjelent értesítőben: „*Olyan iskolát akartunk, amely az életbevágóan szükséges tudás mellett a kisgazda ifjuság erkölcsi és hazafias nevelését is elsőrangú feladatának tekinti, mert meg vagyunk róla győződve, hogy a jövő csak akkor a mienk, ha népünk nemcsak tudásban, hanem erkölcsben is emelkedik, ha régi keresztény erkölcsében és jóra való magyar becsületében meg nem fogyatkozik.*”¹⁵

A grófné 1933-ban, mindössze 53 éves korában elhunyt, ezzel az iskola legfőbb oszlopa kidőlt. Halála után egy évvel az emléke előtt tisztelgő kötet jelent meg Gerely Jolán szerkesztésében. A kötet megjelenésekor az iskola vezetése már 290 végzett tanulóról tudott beszámolni, s a pápateszéri iskola mintájára létrejött gazdasági iskolák száma már kilenc volt. A pápateszéri téli gazdasági iskola 1935-ben szüntette be a működését.

¹⁴ Fedóra Sándor (1934): A téli gazdasági iskola. In: Gerely Jolán (szerk.): *Egy magyar nagyszony. Jankovich-Bésán Endréné grófné élete*. Szalézi Művek, Rákospalota, 30.

¹⁵ Idézi: Fedóra Sándor. i. m. 27–28.

3. A zebegényi „virágköztársaság” megalapítója

Nemcsak egy-egy iskola megalapításában ötvöződtek a szociális és a pedagógiai célkitűzések. Gróf Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska¹⁶ „virágköztársasága” olyan gyermekszervezet volt, amelyben a karitatív szándékok a gyerekek ismereteit és képességeit fejlesztő kezdeményezésekhez kapcsolódva jelentek meg. A grófné talán maga sem gondolta, milyen nagyszerű mozgalom épül majd ki abból a szabadidő-pedagógiai kísérletből, amelyet 1931-ben indított el Zebegényben. Az utókor méltatói általában a cserkészmozgalomhoz vagy Don Bosco Oratóriumához hasonlítják a grófnő által létrehozott szervezetet, noha az Apponyi Franciska álmából megvalósult gyermekparadicsom annyira eredeti volt, hogy nehéz lenne konkrét mintákhoz kötni. Halvány párhuzamok természetesen vonhatók az említett kezdeményezésekkel, de Ónody Évával lehet egyetérteni, aki úgy fogalmazott, hogy „*az Egylettel valami sosem volt, sosem lesz gyermekvilágot teremtett Apponyi grófnő, mesébe illő valóságot*”.¹⁷ A Virág Egylet Zebegény elnevezésű gyermekszervezet rövid fennállása alatt nagy számban vonzotta az érdeklődő külföldieket; angol, amerikai és holland gyermekbarátok is megismerkedtek vele és támogatták.

Az egylet hivatalosan 1931. június 25-én alakult meg. Fenyő Béla így mutatta be az akció előkészítését egyik cikkében: „*Évekkel ezelőtt Károlyi grófné észrevette, hogy a zebegényi gyerekek milyen fogékonyak a természet iránt. Fogékonyak, hiszen a természet minden széppel megáldotta őket: vízzel, hegygel, naplementével. Foglalkozni kezdett velük, oktatta őket és a kisgyerekek hálával fogadták ezt. [...] 1931 tavaszán elküldötte az egylet nyomtatott programját azokhoz a házakhoz, ahol gyerek volt és ezzel elkezdte toborozni az apróságok virágos gárdáját. Nyárra pedig már sok kicsiny tagot számlált a csapat.*”¹⁸ Hamarosan irodája, téli játéktérme, játszótér és könyvtára is lett az egyesületnek. A Virág Egyletben az óvodáskorba lépő gyermek-

¹⁶ Apponyi Franciska grófnő 1879-ben született Bécsben, régi magyar mágnás család gyermekeként. 1897-ben ment nőül gróf Károlyi Lászlóhoz, akivel házasságuk kezdeti éveiben Füzérradványban éltek. A grófné karitatív hajlamai igen korán megmutatkoztak, már 1915 áprilisában csecsemőotthont létesített Fóton. A vagyontalan gyermekágyas asszonyokat szülésük után hat hétig ingyenes étellemezésben részesítette. 1921-ben nagyszabású építkezésbe kezdett Fóton, az ún. Suum Cuique akció keretében. Külföldi adományok segítségével készült el a hatvan házból álló telep, ahol hadiörokkantak, hadiözvegyek és árvák kaptak elhelyezést. Az 1920-as évek végén Zebegénybe költözött, ahol a virágköztársaság megteremtésével varázsolt földi paradicsomot a falu gyermekeinek. A 40-es évek végén ő is osztozott a hazai arisztokrácia sorsában, vagyonától megfosztották, de korábbi jótékonykodásait figyelembe vették, így kapott egy szobát egykori főtí kastélyában, ott élt egészen 1957-ig, amikor elhagyta Magyarországot. A grófné 1958-ban hunyt el franciaországi rokonainál.

¹⁷ Ónody Éva (2004): A „bolond” őrangyal. *Nyugati Magyarország*, 22. évf. 10. sz. 12.

¹⁸ Fenyő Béla (1933): Köszönti a Napraforgót a Nádi Cinege! *8 Órai Ujság*, 19. évf. 162. sz. 5.

től egészen az iskoláit befejező serdülőkkig minden zebegényi fiút és lányt szívesen látott a grófné. Az egyesület tagjai állat- vagy növényneveket viseltek, de nemcsak a gyerekek nyertek új neveket a grófné által, hanem az önkéntes segítők is. Károlyi Lászlóné saját magának a Napraforgó nevet választotta. Az óvodáskorú kislányok általában énekesmadarak nevét kapták, az óvodás kisfiúk ragadozó madarak nevét vehették fel, az iskoláslányokat virágokról, az iskolásfiúkat pedig fákról és cserjékről nevezte el a grófné. A gyerekek csak szülői beleegyezéssel léphettek be az egyesületbe. Mielőtt valaki a VEZ teljes jogú tagja lett, három hónapig jelöltként ismerkedett a szervezettel és annak szabályaival. Amikor teljes jogú taggá váltak, fogadalmat tettek és tagsági igazolványt is kaptak, amelyben Petőfi következő feledhetetlen sorai álltak: „*Szeresd a virágot, / És ne féltsd szívédet, / Mert ki azt szereti, / Rossz ember nem lehet.*”¹⁹ A „virágköztársaság” polgárainak négy alapszabályt kellett betartaniuk, méghozzá a következőket: mindig segítünk másokon, szeretjük a növényeket és az állatokat, mindennap teszünk valami jót, s mindig megtartjuk az adott szavunkat. A hét bizonyos napjainak délutánjait mese- és játékdélutánokon töltötték a VEZ tagjai, de a szórakozás mellett arról is gondoskodott a grófné, hogy praktikus ismeretekkel is gazdagodjanak a gyerekek: a lányok például kötni és varrni is tanultak, valamint háztartási ismereteket sajátítottak el. De színdarabot is betanultak (egy Shakespeare-művet), botanikai gyűjteményt (herbáriumot) hoztak létre, úszni, táncolni tanultak, sőt néhány nagyobb gyermeknek angol nyelvtanulási lehetőséget is biztosított a grófné.

Károlyiné 1936-ban a VEZ tagjai számára nagyszabású gyermekolimpiászt rendezett, amelyről több újság is tudósított. A *Magyarság* című lap számára Török Sándor írt ismertetést a nevezetes eseményről. A külföldi tudósítókat is odacsábító rendezvény megnyitásáról és lefolyásáról a következőket írta az akkor még ifjú zurnalista: „*Az olimpiai harangon hármat kongatnak, felhúzzák a zászlót és megkezdődnek a játékok. Trombitaszó mellett felvonulnak a tornaruhába öltözött mezítláb gyerekek. Pipacs vezeti őket, Napraforgó grófné unokája, a kis Semsey Suzi grófnő, magyar ruhában mezítláb és a VEZ-zászlóval a kezében. A játékok során először a legapróbb óvodások gurulnak elő a homokra, kék, zöld, sárga és piros csoportokban, játszanak és táncolnak. [...] Ezután nagyobbacska gyerekek jönnek és komolyabb mutatványokra kerül a sor, melyeket csak néhány pillanatra szakít meg egy felröppenő ballon. [...] A ballon eltűnik és most a két Semsey-gyerek: Pipacs és Bukszus Bokor meg egy lovász három virágdíszes lovat vezetnek fel. Ezekre azután szavaz a közönség, hogy melyik viseli a legszebb koszorúkat. Tréfas akadályverseny következik, majd »Madarak és Halak« szabadszabályok. Ezután taligaverseny, amely után a »Kis Madarak« csapata ismét berohan és*

átveszi az uzsonnatáskákat.”²⁰ A programot magasugróverseny, tréfás futóverseny és a virágok háztartási versenye egészítette még ki. A feszült figyelemmel kísért versenyszámok a grófné és segítői ötletességét dicsérték. Az olimpiász kétségkívül a Virág Egylet működésének csúcspontját jelentette.

A zebegényi idill mindössze hat évig tartott. 1937-ben véget értek a mesés gyermekprogramok. Nem a grófnő lelkesedése apadt el. Férje halála után a rokonság, az örökség vagyongazdái megtagadták a grófnétól az egylet további támogatását. Lukáts Elemér így festette le ezt a szomorú helyzetet: „Állítólag férje halála okozta, hogy tanácsadói, illetőleg vagyongazdái megtagadták a fenntartáshoz, helyesebben a folytatáshoz szükséges összegek folyósítását, sőt a telep eddigi jelentéktelen deficitjét, mindössze 40.000 pengőről van szó! – a grófnő apanázsából vonják le. Zebegény kis sváb csemetéi is nagyon megsínylik a grófnő visszahúzódását. A kis lányok, fiúk, akik mind a »VEZ«, a zebegényi virággyesület tagjai voltak, rengeteg jót élveztek, ruhát, cipőt, élelmet és virágnevet kaptak. [...] Ma persze árvák ezek, kis virágok, fák és rózsák.”²¹ A grófné is utalt egyébként erre a méltánytalan, igazságtalan eljárásra a férje unokaöccséhez, Károlyi Mihályhoz intézett, 1946-os levelében. „Nem tudhatod, hogy én is emigráltam Főtről, Zebegényben töltöttem Laló halála után két évet, engem is a család bolondnak nyilvánított, énrám nem akartak hallgatni, tehát elálltam.”²²

A grófnő nemes kezdeményezésének emlékét nemcsak azok a régi zebegényi lakosok őrizték meg, akik közül napjainkban már igen kevesen élnek, de a szépirodalomban is megörökítették a nevezetes gyermekszervezetet. Zilahy Lajos *A Dukay család* című regénytrilógiájában ábrázolta – némi iróniával ugyan – a pedagógiai és szociális célokat ötvöző akciót, igaz, nem „virágköztársaságként,” hanem „madárházként” említette meg a gyermekparadicsomot, s egy kitalált regényfigurát nevezett meg az elindítójaként és fenntartójaként, ám a tájékozott olvasók egyből ráismerhettek Apponyi Franciska virággyeletére. Baár Tünde pedagógus író pedig *A mezítlás grófnő* című regényében rajzolta meg a különleges asszony alakját, akinek műve az utókor számára is példaértékű lehet.

²⁰ Török Sándor (1936): Gyermek-olimpiász a zebegényi virág-egylet stadionjában. *Magyarország*, 17. évf. 199. sz. 7.

²¹ Lukáts Elemér (1937): Mi zajlik a nyaralásügy kárára és veszélyére a dunamenti Zebegényben. *Magyar Közélet*, 9. évf. 15–16. sz. 4.

²² Hajdu Tibor (2001): Mihály gróf rokonsága. *Holmi*, 13. évf. 10. sz. 1372.

4. Báró Mirbach Júlia szerepe a pécsi nőnevelésben

A főnemesi „pedagógusasszonyok” két világháború közti, szociális vonatkozású pedagógiai kezdeményezéseit bemutató tanulmányomat br. Mirbach Júlia²³ háztartási tanfolyamának ismertetésével zárom. A Mirbach család egy eredetileg kurlandi német bárói família, amelynek egyik tagja a 18. század végén került Magyarországra. Ez a katonatiszt, Mirbach Frigyes báró volt a család magyar ágának megalapítója. Fiának, Mirbach Ferenc bárónak és Plasch Máriának a legkisebb gyermeke volt az 1892-ben született Julianna bárónő, a pécsi Sancta Maria Leánynevelő Intézet alapítója és vezetője.

Mirbach Júlia bárónő már gyermekkorában kitűnt határozottságával és kiváló képességeivel. A család magyarországi ágát bemutató monográfia szerzője így jellemezte őt: „Már gyermekkorában egyik jellemző vonása volt, hogy elgondolását akár tűzön-vízen keresztül is, de megvalósította. Saját kijelentése szerint a nehézségek csak fokozzák bátorságát. Egészen nagykaliberű jellem, bátor, vállalkozó.”²⁴

Az éles eszű, fogékony kislány a polgári iskolai tanulmányokat Mohácson kezdte, majd a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi zárdaiskolájában fejezte be. Ugyanebben a zárdában végezte el a felsőbb leányiskolai, majd a tanítónőképzési tanulmányait is. Később magántanulónként a polgári iskolai tanári oklevelet is megszerezte. 1927-től 1931-ig óraadó tanárként alkalmazta egykori iskolája, ahol a tanítónőképzőben alkotmánytant, közgazdaságtant, német nyelvet, földrajzot, sőt egy tanévben még neveléstörténetet és iskolaszervezést is tanított.

1933-ban jelentős vállalkozás főszereplőjévé vált a főnemesi származású tanárnő: Sancta Maria Női Otthon Egyesület néven egyesületet alapított, s az új egyesület a bárónő Árpád utcai családi házában leányinternátust és háztartási tanfolyamot nyitott. Az internátus és a tanfolyam igazgatói teendőivel br. Mirbach Júliát bízta meg a fenntartó egyesület. Az új intézmény elindulásáról a *Dunántúl* című lap hasábjain is lehetett olvasni. A tanfolyamra való beiratkozás lehetőségét ismertető cikkek kiemelték, hogy alapvetően azoknak a lányoknak jelent továbblépést az egyéves képzés, akik elvégezték a polgári iskolát vagy a gimnázium alsó négy osztályát, s nem kívántak felsőbb tanulmányokat folytatni, viszont

²³ Báró Mirbach Júlia 1892-ben született egy elmagyarosodott német főnemesi családban. Tanítónői, majd polgári iskolai tanári oklevelet szerzett. A ferences világi rend tagja volt. 1933-ban egyesületet alapított, amely iskolát tartott fenn. Az iskola 1948-ben, a fenntartó egyesület pedig 1950-ben szűnt meg. A bárónő 1974-ben bekövetkezett haláláig a régi, Árpád (majd utcanévváltozás után Bartók Béla) utcai családi házában lakott. Zsidómentő tevékenységét Radnóti Miklósné az 1950-es években igazolta.

²⁴ Müller Lajos (1943): *A falu angyala. Mirbach Frida bárónő élete*. Sancta Maria Leánynevelő Intézet, Pécs, 39.

szerették volna háztartási ismereteiket kibővíteni, megszilárdítani. A hagyományos háztartási tudnivalók mellett társadalomtani, közgazdasági és elemi jogi ismereteket is ígértek a beiratkozó növendékeknek, valamint a gyors- és gépirás és a német nyelv gyakorlását is biztosították számukra.

A tanfolyam résztvevői délelőttönként nyolctól tízig elméleti oktatásban részesültek, tíz óra és fél egy között pedig a konyhában és a kertben egészítették ki gyakorlati tapasztalatokkal a megtanult ismereteket. A „Látogatás a menyasszonyok iskolájában” c. 1939-es cikkben Lőrinczy Mária mutatta be a bárónő háztartási tanfolyamát a *Pécsi Napló* olvasóinak. A bárónő így foglalta össze az általa vezetett tanfolyam célkitűzéseit: *„A mai állástalan diplomás férfiak tömege kiszorítja a hivatalokból a nőket, ezért sokkal célravezetőbb, ha a nő igazi hivatását a családon, az otthonon belül keresi. Iskolánknak az a célja, hogy a régi nagyasszonyok mintájára szerény, okos, magyaros érzelmű, kitűnő ízlésű minta-háziasszonyokat neveljünk, akik nemcsak a szalonban, a konyhában, a gazdaságban és az élet minden vonatkozásában állják meg a helyüket, hanem kitűnő feleség is válják belőlük.”*²⁵ A magyaros öltözködés és a népi motívumok népszerűsítése is az iskola egyik küldetése volt. Ennek a teljesítésében a Sancta Maria Egyesület alelnökének, Vass József pécsi törvényszéki bírónak a felesége is segítette az intézetet. Az iskola munkáját szeretetteljes figyelemmel kísérő hölgy így nyilatkozott a népi motívumokat felhasználó öltözetekről az őt is meginterjúvoló újságíróknak: *„A magyar ruhaviselet nincs kitéve a divat szeszélyeinek, logikátlan változásainak, mégsem uniformizálja a nőt. Minden nő egyéniségéhez, korához mértén öltözhet. Aki egyszerűbben akar öltözni, az a sárközi feketefehér hímzést választja. Aki a fiatalos fehér színeket kedveli, az halasi csipkével készítheti el magyar ruháját, aki a színpompás öltözködés híve, az viszont a kalotaszegi népművészet színes világából szerezheti be ruháit.”*²⁶ A háztartási iskola növendékeinek alkotásaiból minden évben kiállítást rendezett az igazgatónő, ezeket a kiállításokat megtekintve a város lakói is képet kaphattak a Sancta Maria Intézetben folyó munkáról. A kiállításokon a sütemények mellett a magyaros kézimunkák és női ruhák is helyet kaptak.

Jelentős mérföldkövet jelentett az iskola életében az 1941/42-es tanév. E tanévtől kezdve ugyanis a háztartási tanfolyam háziasszonyképző iskolává alakult át, és a növendékek államérvényes bizonyítványt kaptak. Az ilyen típusú iskolákban a tanév három harmadévből állt, s ennek megfelelően minden harmadév végén bizonyítványt kaptak a leányok. A tavaszi és az őszi hónapokban a gyakorlati jellegű oktatásra helyezték a hangsúlyt, a téli hónapokban pedig az elméleti oktatásé volt a főszerep.

²⁵ Lőrinczy Mária (1939): Látogatás a menyasszonyok iskolájában. *Pécsi Napló*, 48. évf. 86. sz. 8.

²⁶ Lőrinczy Mária (1939): i. m. 8.

A gyakorlati oktatás természetesen kiscsoportos formában folyt. A képzés elméleti tárgyai a következők voltak: magyar nyelvi ismeretek és irodalom, erkölcsstan, neveléstan, háztartástan, egészségstan és gyermekápolás, konyha-, virág- és gyümölcskertészet, állattenyésztés, tejgazdaság. A gyakorlati tárgyak köre a következő területeket foglalta magába: fehérnemű és felsőruha szabása és varrása, varró- és kötőgépek kezelése, gyakorlati főzés és kertészeti munkák. Az iskola a Földművelésügyi Minisztérium fennhatósága alatt működött. Az intézetet 1948-ban államosították, majd megszűnt. Mirbach Júlia helyzete jó ideig elég kilátástalan volt, mivel sem nyugdíjat, sem másféle támogatást nem kapott. Az 50-es években aztán megítélték neki egy alacsonyabb nyugdíjat. Mirbach Júlia, a pécsi nőnevelés jeles alakja 1974-ben hunyt el. Intézetét a sajtóban leginkább azzal kapcsolatban emlegették, hogy 1944 nyarán Radnóti Miklósnéval együtt más zsidó származású nőt is befogadott és menedéket biztosított a számukra. Radnótinéval a háború utáni években is levelezett „*Juliska néni*”.²⁷

5. Néhány további példa a pedagógiai területen munkálkodó arisztokrata hölgyek sorából

Mindhárom kezdeményezés jó példa arra, hogy a két világháború közötti időszakban a magyar arisztokrácia egyes női képviselői bátran növelték, bővítették a főúri nők számára addig kialakult mozgásteret, szereprepertoárt. A karitatív munka hagyományos területein túl bemelegkedtek a pedagógia területére is, ahol – vagy „*céhen kívüli*” aktorként, vagy a nevelői ismereteket igazoló oklevél birtokában – lelkesen fáradoztak a gyermek- vagy ifjúkorú védenecik, növendékeik tudásának gyarapításán.

Megemlíthetünk olyan arisztokrata hölgyeket is, akik valamely művészeti ág képviselőjeként tartottak fenn magániskolát, indítottak tanfolyamokat, s ezekben maguk is tanítottak. Így például báró Huszár Ilona festőművésznő²⁸ az 1900-as évek elején női festőiskolát nyitott, amely né-

²⁷ Egyik 1970-es levelében ezt írta özv. Radnóti Miklósné Mirbach Júliának: „*Drága jó Juliska Nénim, most is – immár 26. éve – csak a legnagyobb meghatottsággal tudok viszsza-gondolni az 1944-es szörnyű év oázisnak tűnő nyarára ott, a pécsi házban, kertben, ahol mint bujdosót, üldözöttet vendégelt. Nem törődve a halálos kockázattal gyűjtötte maga köré védelmező jóságával rajtam kívül még tucatjával a rászorulókat. [...] Bár többen lettek volna olyanok, mint Mirbach Júlia, aki intézetét, otthonát, személyes biztonságát az ártatlan üldözöttek rendelkezésére bocsátotta, hogy abban az elembertelenedett időszakban is megmutassa: van még emberség, jóság, és fenn is marad, amíg olyanok léteznek, mint Juliska Nénink...*” (Idézi: Tüskés Tibor [2007]: *Oázis, Magyar Nemzet*, 70. évf. 190. sz. 36.).

²⁸ Dr. Okolicsányi-Kuthy Dezsőné br. Huszár Ilona festő (1865–1932) báró Huszár Ádám és báró Bornemissza Zsuzsanna gyermekeként nőtt fel Erdélyben, s családjá el-

hány éven át igen népszerű volt a festegető fővárosi úrihölgyek körében, s csak a bárónő házasságkötése előtt fejezte be működését. Báró Kemény Melinda²⁹ balett-táncosnő férjével, Lieszkovszky Tiborral, a 30-as évek végén nyitott balettiskolát. A táncitanítás területén szerzett magának hírnevet báró Podmaniczky Edith³⁰ is, aki egyébként polgári iskolai testnevelő tanárnőként dolgozott a főváros IV. kerületében. Olyan arisztokrata pedagógusnőket is ismerünk, akik az irodalom területén próbálkoztak, leginkább a gyermekek, a fiatal leányolvasók számára írtak színdarabokat, vallásos műveket. Ilyen tanárnő volt báró Barkóczyné Dömök Antónia,³¹ aki több állami felsőbb leányiskola internátusában is működött igazgatóként, s a besztercebányai és a máramarosszigeti szolgálati éve alatt folytatott irodalmi tevékenységet. A báróné elsősorban gyermekszínműveket írt, *Az okos anya* című színdarabja 1888-ban, az öt darabot tartalmazó *Színművek az ifjúság számára* című munkája 1894-ben jelent meg. Még egy művét meg kell említenünk, *Az én imáim* című könyvét, ennek első kiadása 1892-ben látott napvilágot, és protestáns úri hajadonok számára írt elmélkedések, imaszövegek gyűjteménye volt. Báró Pongrácz Júlia³² elemi iskolai tanítónő 1896-ban *A női erények legszebb*

lenzésével dacolva választotta a művészi pályát. Bécsben és Münchenben tanult, később Párizsban is töltött egy évet. Festőiskoláját Madarász Adelinnel együtt hozta létre, majd 1903 végén már csak egyedül működtette. 1904-ben ment férjhez a Budakeszi úti tüdőszanatórium főorvosához, Kuthy Dezsőhöz. 1920-ban öccsével, báró Huszár Pállal műkereskedést nyitott.

²⁹ Lieszkovszky Tiborné br. Kemény Melinda (1906–1990) annak a régi erdélyi főnemesi családnak a leszármazottja volt, amely Kemény János személyében fejedelmet is adott egykor Erdélynek. Csodagyerekként nőtt fel, táncstudására már igen korán felfigyeltek. Elvégezte a Tánc- és Mozdulatművészeti Tanárképzőt, majd a 30-as években férjével több nyugat-európai operett- és revüszínház színpadán is fellépett. Magániskolájukat Budapesten működtették, ennek híre azonban külföldre is eljutott. Klasszikus balettet és modern táncművészetet oktattak igen eredményesen. Kemény Melinda szakmai élete kedvezően alakult az 50-es években is, ugyanis a szovjet balettművészekkel ápolta kapcsolatai miatt a kommunista rendszerben is respektálták, nem bántották a származásáért.

³⁰ Br. Podmaniczky Edith (1882–1963) a Ranolder Intézetben szerzett elemi iskolai tanítónői képesítést. Később a Testnevelési Főiskolán egészítette ki tanulmányait. Leghosszabban a IV. kerületi polgári leányiskolában tanított. Közben táncanfolyamokat tartott több fővárosi tanintézetben, valamint táncmesteri vizsgabizottságokban is szerepelt vizsgáztatóként. Puritán körülmények között élt: Georgina és Péter testvérével együtt lakott a József körúton egy második emeleti lakásban. A 40-es évek végén megfosztották a nyugdíjától, ezt később csökkentett formában visszakapta.

³¹ Báró Barkóczyné Dömök Antónia (1831–1901) egy rossz házasság felbomlása után lépett a nevelői pályára. Férje, báró Barkóczy Pál szolgabíró súlyos bűnügyekbe keveredett, majd szegényházi ápoltként hunyt el. Barkóczyné először a fővárosban működött, az Országos Nőképző Egylet főtanodájának internátusi tanítónője volt. Ezután Máramarosszigeten, később Besztercebányán, végül újra Máramarosszigeten volt internátusigazgató. Megromlott egészségi állapota miatt 1896-ban nyugdíjazták. Pedagógiai tárgyú cikkei jelentek meg a *Nemzeti Nőnevelés* hasábjain, valamint vidéki lapokban.

³² Báró Pongrácz Júlia (1845–1928) öt éves korától az angolkissasszonyoknál nevelkedett.

virágai címmel adott ki erkölcsnemesítő munkát serdülő leányok számára. A bárónő később a törökbálinti állami elemi leányiskola igazgató-tanítónője volt, s ebben a minőségében több kitüntetéssel is honorálták az iskola érdekében kifejtett fáradozásait.

Míg a 19. század végén kifejezetten fehér hollónak számított egy-egy állást vállaló, dolgozó arisztokrata hölgy, addig a 20. század 20-as, 30-as éveiben már feltűntek – bár még mindig ritka jelenségként – főnemesi származású hölgyek a munka világában. A rácsodálkozó attitűd azonban a 20. században is megmaradt, ugyanolyan kuriózumként tekintettek az ilyen nőkre, mint harminc évvel korábbi sorstársaikra. Perényi Margit bárónőről³³ például, aki egy ideig Tajó tanyán tanított, Kiskunmajsa mellett, Dallos Sándor egy újságcikkben így írt: *„A Tajó-tanyán szép, új iskolaépület, most építtette a város, két tanítónő látja el benne a szolgálatot s közülük az egyik Perényi Margit bárónő. Igen, bárónő tanítónője van a tanyai iskolának. Magas, karcsú, fekete lány, a társnőjével együtt most fehér kötény van előtte, éppen főzőtanfolyamot tart.”*³⁴

Azt mindenképpen el kell ismerni, hogy ezek a hölgyek, akár rá voltak szorulva az állásuk által biztosított fizetésre, akár nem, mindenképpen belső elhivatottságból végezték munkájukat, nem pusztán szeszélyből vagy „szalonjótékonyságból”. Ugyanez mondható el azokról az arisztokrata nőkről is, akik a vagyonukból áldoztak komoly összeget arra az iskolára vagy gyermekszervezetre, amelyet létrehoztak, s amelyben maguk is tevékenykedtek. Komolyan vették a felkarolt ügyet és intézményt, idejük és energiájuk jelentős részét fordították a benne végzett munkára. Bár kezdeményezéseiknek általában komoly sajtóvisszhangja volt (számos korabeli lap írt gr. Jankovich-Bésán Endréné iskoláiról vagy gr. Ká-

Tanulmányai befejezése után belépett az öt felnevelő apácarendbe, és a rend budapesti, veszprémi, majd egri iskoláiban működött tanítónőként. Később a rendből kilépve állami iskolában tanított. 1901-ben nevezték ki a törökbálinti állami elemi leányiskola igazgató-tanítónőjévé.

³³ Dr. Fülöp Sándorné br. Perényi Margit (1912–1995 után) 1936 és 1940 között tanított a tajói tanyai iskolában. Később a Rekettye pusztai, majd a kiskunhalasi iskola tanítónője volt. Az 50-es évek elején férjével Pestre költözött, itt a Váli Utcai Általános Iskola tanítónője lett. Lakatos Vince a tanyai tanítókról szóló könyvében Perényi Margit bárónőnek is szentelt egy rövid fejezetet, többek közt ezt írta a pályakezdő éveiről és tanyai szállásáról: „Margit bárónő elméletileg a tisztaszobát kapta, de oda csak aludni járhatott, mert nem volt fűtés. Éjszaka esetleg meleg téglát kapott a lábához, és az iszonyatosan nehéz, dohos szagú dunnával takarózhatott nyáron is. A gazdáék a szobába bármikor bejárhattak, feltörték a bőröndjeit, elolvasták a leveleit. [...] Ha nem értek rá a mezei munkától, nem is főztek. Otthagyták a kis gyerekeket, még azokra is a bárónő vigyázott és főzött, amíg a szülők, nagyszülők a kukoricát kapálták vagy törték.” (Lakatos Vince [1979]: Mécsvilágnál. Tankönyvkiadó, Budapest, 119–120.)

³⁴ Dallos Sándor (1938): Népművelési körúton Kiskunhalas tanyái között. *Új Magyarország*, 5. évf. 31. sz. 5.

rolyi Lászlóné zebegényi egyesületéről), semmiképp sem a feltűnésvágy vezette őket, amikor pedagógiai tevékenységet folytattak.

Természetesen volt olyan korabeli oktatáspolitikai szakíró is, aki ennél többről álmodott. Elvégre akárhogy is vizsgáljuk a bemutatott kezdeményezéseket, mégiscsak elszigetelt jelenségnek számítottak, ahogyan a létrehozóik sem rétegük tipikus képviselői voltak. Hanuy Ferenc már 1914-ben megfogalmazta azt az igényt, hogy a hazai arisztokrácia hölgytagjai határozottabban, nagyobb számban vállaljanak vezető szerepet, aktív közreműködést a kulturális életben. Egy ilyenfajta szerepvállalás azonban rendszerezettebb és magasabb fokú ismereteket követelt volna azoknál, mint amilyeneket a 20. század eleji főúri magánnevelés biztosított a lányoknak. Ezért is szögezte le Hanuy a következőket: *„Napjainkban az ilyen vezetőszerphez, ha nem is absolute szükséges, de legalább is kívánatos az akadémikus képzettség vagy legalább a középiskolavégzettségben megadott általános műveltség. [...] Ha arisztokrata hölgyvilágunk ezt megszűntetné és leányait, legalább a tehetségesebbeket egyetemre járatná és az egyetemet végzett női értelmiségnek törzsét és színe-jarvát ők tennék, ez esetben ezen újabb növekmény miatt nem kellene aggódni a szellemi proletariátus keletkezéséről, női társadalmunk a kor színvonalán álló hívatott női vezetők-höz jutna és a nem arisztokrata származású akadémikus női ifjuság nem maga maradna szellemi arisztokráciának – mint most, hanem a születési és vérbeli arisztokráciával egy osztályhoz [...] tartozónak tudná és érezné magát. Arisztokrata nőink tehát a nemes demokráciát, a kulturális közösségbe lépést valószínűleg meg ilyen elhatározással.”*³⁵ Sajnos ez a nagyszerű elgondolás csak utópia maradt, a hazai arisztokrácia leánynevelési szokásai, hagyományai nem engedték ekkoriban még a leányközépiskolák rendes tanulóként való látogatását sem, nemhogy az egyetemi tanulmányokat.³⁶

A saját munkaterületüket a nevelésben és oktatásban megtalált arisztokrata hölgyek tevékenységének teljes körű feltárása még várat magára. Írásommal leginkább az volt a céлом, hogy munkálkodásuk irányait, főbb motívumait felvillantsam és néhány példával illusztráljam. A pedagógiai munkában kiteljesedett arisztokrata nők felbukkanása alapvetően két jelenség kontextusában világítható meg megfelelő élességgel. Ezeknek a nőknek a tevékenysége egyrészt jól illeszkedik azoknak a próbálkozásoknak, kísérleteknek a sorába, amelyek a szociális feszültségek tompítására, feloldására irányuló törekvések nyomán indultak el a 20. század

³⁵ Hanuy Ferenc (1914): Nőképzsünk modern feladatai. *Alkotmány*, 19. évf. 157. sz. 2–3.

³⁶ Erre a tényre több helyen találunk utalást a *...szelíd, de szigorú s egyben nagyon igazságos bánásmódban...* címmel megjelent tanulmánykötetben is, amely Rébay Magdolna szerkesztői irányításával készült. E kötet szerzői a magyar arisztokrácia 19. és 20. századi nevelési elveinek, szokásainak feltárására vállalkoztak. A hiánypótló tanulmánygyűjtemény 2017-ben látott napvilágot Szegeden, a Belvedere Meridionale Kiadó gondozásában.

elejétől. Másrészt pedig ugyancsak jól illeszthető a tanítónői és tanárnői állásba került főnemesi hölgyek sorsa abba a folyamatba, amely a magyar társadalom szerkezetének dualizmus kori megváltozásával függ össze: a tönkrement, elszegényedett földbirtokos családok túlélési stratégiáinak egyikeként fogható fel az értelmiségi létben való megkapaszkodás, a tanulmányok által biztosított egzisztencia kivívása.

TEHETSÉGGKUTATÓ

A NÉMET EGYETEMEK ÉS AZ OKTATÁS VÁLTOZÁSAI A 16. SZÁZADI LUTHERI REFORMÁCIÓ TÜKRÉBEN

Gorzás Benjámín

Összefoglaló:

A tanulmány célja az 1517–1600 közötti időszak, tehát Luther Márton és kortársai oktatás- és nevelésügyben kifejtett munkásságának történeti jellegű vizsgálata: az, hogy a német oktatási intézmények, elsősorban az *universitas* intézménye, milyen változásokon mentek keresztül, és hogy mekkora szerepe volt ebben a protestantizmus megjelenésének, terjedésének és újító törekvéseinek, azokra milyen hatást gyakoroltak. Nem egyedül a reformációnak köszönhető a német oktatás megerősödése, sőt, kezdetben épp a hátráltatója volt. Az új egyetemek már a protestáns oktatás szerint igyekeztek a kor diákságát edukálni, a reformáció és a humanizmus eszmeisége pedig népszerűnek bizonyult, utóbbit a peregrináció is jól bizonyítja.

Kulcsszavak: művelődés- és egyetemtörténet, reformáció, peregrináció, humanizmus, protestáns oktatás

Abstract:

The aim of this study is to examine the historical character of the work of Martin Luther and his contemporaries in the field of education and upbringing in the period 1517-1600: how the German educational institutions, especially the “*universitas*”, changed and how much the contemporary emergence, spread and innovative efforts of Protestantism influenced them, and what innovative – or detrimental – effects they had. The Reformation was not the only factor in the strengthening of German education, in fact it was initially a hindrance to it. The new universities were already trying to educate the students of the time according to Protestant teaching, and the ideals of the Reformation and

humanism were proving popular, the latter being well evidenced by the peregrination.

Keywords: history of education and universities, reformation, peregrination, humanism, protestant education

Tér-idő kontextus – kutatásmódszertani meghatározások

Ha a 16. századi Német-római Birodalom területén lévő egyetemeken lezajlott sajátos változások és az egyetemek területi sajátosságainak vizsgálatára törekszünk, szükséges néhány alapvető fogalmat meghatározni. Mivel birodalomról beszélhetünk, ezért nyelvi, kulturális, társadalmi, vallási és történeti értelemben igen sokszínű területtel van dolgunk, és felmerül a kérdés, hogy milyen szempontok alapján határozzuk meg a korabeli egyetemeken bekövetkező változásokat. A történeti tér felvázolása nehézkes, mivel az említett terület speciális részekből tevődik össze, ami miatt nehéz meghatározni azt, hogy mit is nevezhetünk német területnek, német egyetemnek. A német szakirodalom számos alkalommal német nyelvterület címen vizsgálja a témát (*deutschen Sprachraum, deutschsprachigen Gebiete*), így a legfőbb fogalom a németajkú terület, amely a kiindulópontot jelenti, a tanulmány az ott létrehozott protestáns egyetemek történeti vizsgálatára koncentrál.

A dolgozat terjedelmi behatárolása, illetve a reformáció más ágainak nem elsősorban a témánkhoz való igazodása miatt a mélyreható elemzésből szükségszerűen kimaradtak olyan városok, területek, melyek lakossága nem feltétlen nevezhető németnek. Ennek kapcsán továbbá meg kell említenünk az osztrák Habsburg területeket, már csak abból a szempontból is, hogy a Habsburg igazgatás területén – itt elsősorban az osztrák örökös tartományokra gondolunk – a katolikus az elfogadott, számottevő és bevett vallás, ahol a korban egyébként jezsuita mozgalom alakult (pl. Bécs, egyházi választófejedelmek stb.). Emellett az olyan területek, amelyek Habsburg vagy német-római császári fennhatóság alatt állnak (lásd Németalföld, cseh területek, svájci területek vagy még a középkorban német fennhatóság alatt álló észak itáliai városok, főként Bologna) nem vonhatók be a fentebb lefektetett szabálykeretbe, ily módon szintén kimaradtak a vizsgálat tárgyköréből. Természetesen érdemes a területi meghatározásokkal óvatosan bánni, hiszen a korban egy egyetem nem mondható kizárólag homogén intézménynek, több ország/régió diákjai tanultak egy olyan helyen, melynek írott és beszélt nyelve mindenütt a kor univerzális és tudományos nyelve, a latin volt.¹

¹ Mikonya György (2014): *Az európai egyetemek története (1230–1700)*. ELTE, Budapest. 124–125.; Katus László (2014): *Európa története a középkorban*. Kronosz, Pécs. 302.

Városok és egyetemek

Nyilvánvaló, hogy az államnak szüksége van olyan tisztviselőkre, olyan írni és olvasni tudó, szakértelemmel rendelkező egyénekre, akik fenn tudják tartani az állam- és közigazgatást, valamint megfelelően el tudják látni a klerikális feladatokat. A kora középkorban ez rendszerint a papi réteget jelentette, hiszen annak volt lehetősége az egyházi iskolákban (katedrális és kolostori iskolák) ezen készségek elsajátításához.² Az egyetemek létrejöttével ez megváltozik, hiszen a már nem egyházi személyeknek is lehetőségük volt a tanulásra, de alapvetően továbbra is a valódi képzés volt a legmagasabb foka az oktatásnak. Ez nyilván nem véletlen, a korabeli értelmiségi réteg az egyházból került ki. A tanítók maguk is az egyház szerves részét képezték (persze ez nem jelent kizárólagosságot, világi műveltségű tanárok is voltak), de ez a középkorban, ahol az egyház a teljes korszakot, államot, társadalmat, műveltséget befolyásolta és átjárta, nem meglepő.

Az átláthatóság érdekében a legfontosabb protestáns egyetemeket igyekeztem táblázattal és térképpel elkülöníteni. A feltüntetett városok egyetemei valamiképpen kapcsolódnak a protestantizmushoz, részleges vagy teljes hitbéli átállás és ezáltal teljes körű oktatási változás történt. Mit tekintünk protestáns szellemiségű/irányultságú egyetemnek? Általánosságban: a 16. században a birodalomszerte elterjedt lutheri tanok begyűrűztek az egyetemekre. Jól érzékelhető a szemléletváltozás, a teológiai és egyéb tudományok oktatásának megváltozása, a tanrend és a korábbi oktatási formulák reformátorok igényei szerinti átalakítása. A csatolt térképen jól kivehetőek a vizsgálandó területek. A folyamatosan változó határok miatt nehéz megmondani, hogy a birodalom területén hány egyetem is alakult összesen, így az alapot az egyetem megalakulásának évszáma adja, és az, hogy alapításkor melyik államhoz tartozott a város. Így a következők állapíthatók meg: az 1500-as évek legelejéig Európa terüle-

² Ennek az igénye természetesen nem Luthernél merült fel először. A késő antikvitás korában, a Kr. u. 4. században a Római Birodalom új központja Konstantinápoly lett (aminek következtében a birodalom tengelye eltolódott és a súlypont keletre helyeződött át, ez pedig nyugaton gazdasági és adminisztrációs hanyatlást okozott. A korábban hivatalos vállalkozó családok/személyek köréből alakult ki az egyébként a korábbi római városokban székelő püspökség. A püspökök azok, akik aztán a kereszténység vezető rétegévé avanszáva jó alapot biztosítottak a hivatalszervezet – a bírások, iskolafenntartás, szociális feladatok stb. – fenntartásában. A Római Birodalom intézményeinek keresztény átalakulása magába foglalta az államnak a kulturális szférából való kivonulását. Az egyházi iskolák voltaképp a mindenkori írástudók, értelmiségiek és a művelt papság kiművelését hajtották végre, amit a következő Luther-idézet is alátámaszt: „*Es sollen die Bischöfe geschickt sein, die Andern zu unterrichten und zu lehren.*” Lásd: Weimarer Ausgabe (WA). D. Martin Luthers Werke (Kritische Gesamtausgabe). Band 26. *Schriften 1528*. Weimar. 1909. 236.

tén összesen több mint 70 egyetem jött létre, a német területeken (beleértve az osztrák, svájci részeket és a Németalföldet) 17 egyetem alakult.³

A felsorolt intézmények három csoportba sorolhatók: az 1. csoport azon egyetemek neveit tartalmazza, amelyek egyértelműen nem a korszakunkban (16. század) alakultak ki, hanem egy, esetenként két évszázaddal korábbi alapítások, azaz a középkor szülöttei; a 2. csoportban azokat az egyetemeket látjuk, amelyek már korszakunkban, a 16. század első pár évében alakultak mint katolikus intézmények, és az 1520–30-as években váltak újhítvé; a 3. csoport az, amelyikben az egyetemek már egyértelműen a protestantizmus megjelenésének köszönhetően, az új keresztény irányzat meghatározó elvei alapján jöttek létre.

Egyetemek – alapítás	Katolikus	Protestáns
Heidelberg – 1385	+	+ (1558)
Erfurt – 1379	+	+ (1566)

1. táblázat. *Protestáns irányultságú német egyetemek (1300–1400).* (Forrás: Frijhoff, Willem (1996): *List of European Universities in the Early Modern Period.* In: Rüegg, Walter (ed.): *A History of the University in Europe. Volume 2. Universities in Early Modern Europe (1500–1800).* Cambridge University Press, 80–105.)

Lipce – 1409	+	+ (1539)
Rostock – 1419	+	+ (1531)
Greifswald – 1456	+	+ (1539)
Tübingen – 1476	+	+ (1534)
Frankfurt (Oder) – 1498	+	+ (1539)

2. táblázat. *Protestáns irányultságú német egyetemek (1400–1500).* (Forrás: Frijhoff, Willem (1996): *List of European Universities in the Early Modern Period.* In: Rüegg, Walter (ed.): *A History of the University in Europe. Volume 2. Universities in Early Modern Europe (1500–1800).* Cambridge University Press, 80–105.)

³ Alapítási dátum alapján sorrendben: Bécs, Heidelberg, Köln, Erfurt, Würzburg, Lipcse, Rostock, Löwen, Freiburg, Greifswald, Bázél, Ingolstadt, Trier, Mainz, Tübingen, Wittenberg, Frankfurt (Oder). A szakirodalom túlnyomó többsége eltérő módon írja le a 14. századtól kialakult egyetemeket, lásd: Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála (2019): *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban, 1100–1526.* ELTE, Budapest. 28–30.

Wittenberg – 1502	+	+ (1517)
Marburg – 1527	–	+
Königsberg ⁴ – 1544	–	+
Jéna – 1557/58	–	+
Helmstedt – 1575/76	–	+

3. táblázat. Protestáns irányultságú német egyetemek (1500–1600). (Forrás: Frijhoff, Willem (1996): *List of European Universities in the Early Modern Period*. In: Rüegg, Walter (ed.): *A History of the University in Europe. Volume 2. Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*. Cambridge University Press, 80–105.)

Térkép. Protestáns irányultságú egyetemek a kora újkorban. (Forrás: https://cdn.blog.hu/am/amultnakkutja/image/8_1.jpg (letöltés dátuma: 2024. 01. 16.)

A táblázatokból jól kivehető, hogy a kezdeti néhány alapítás után két jelentős alapítási korszakot tudunk elkülöníteni egymástól. Az első az

⁴ Königsberg nem tartozott ekkor a Német-római Birodalom területéhez, az attól független Német Lovagrend államának városa volt.

1400 és 1500 közti, a másik pedig az 1500 és 1600 közti időszak; mindkét periódusra jellemző a jelentős alapítási hullám. A térképről jól látszik, hogy az oktatás elsősorban Európa északi részén erősödött meg, az északi, germán része vált protestánssá, és a déli, latin rész maradt katolikus. Azonban politikai okok miatt a németiség egy jelentős része, több mint harmada, a katolikus maradt, miképpen Németalföld, tehát a holland, flamand nyelvűek egy része is, aminek kifejezetten V. Károly (ur. 1530–1556) császár az oka, aki spanyol és nápolyi királyként nem engedhette meg magának azt, hogy a protestantizmus mellé álljon – ne feledjük, hogy a Németalföld gyakorlatilag a Habsburg tartományok részeként értelmezhető.

Ha az egyetemalapítási évszámokat megvizsgáljuk, kitűnik, hogy – összehasonlítva a más európai területeken lévő alapításokkal – a Német-római Birodalom területén az egyetemalapítási folyamat jóval később kezdődött meg, mint Európa más területein. 1385/86-ig, tehát az első német egyetem alapításáig több mint 30 intézmény alakult Európa-szerte. Felmerül a kérdés: tekinthető-e megkésettnek a német egyetemi oktatás létrejötte és fejlődése? Miért nem alakultak német egyetemek gyakorlatilag a 15. század előtt, és hogy kell-e ezzel nekünk foglalkoznunk? A nemzetközi és magyar szakirodalom alapján azt látjuk, hogy a kérdéssel ez idáig nem foglalkozott érdemben a történettudomány.⁵ Német egyetemekről kizárólag a 14. század végétől beszélhetünk (Heidelberg), de az igazi csúcspont egyértelműen a 15. századra esik. A 15. századot általánosságban a különféle oktatási intézmények ugrásszerű növekedése jellemzi. Ez a folyamat vélhetően összefüggésben van a korban a művelődési és eszmei irányultság széles körű elterjedésével, a humanizmus és hatásainak terjedésével. Európa számos területén sorra alakultak már a 9. századtól kezdve az *universitas* intézményei, amiből épp az az állam maradt ki, amely vezetőinek, a mindenkori császároknak (és pápáknak) a birodalom centrális elhelyezkedése miatt az élen kellett volna járniuk az egyetemalapítások terén.⁶ Egy egyetem alapítása általában két résztvevőn, az adott uralkodón (térségünkben inkább egy bizonyos fejedelmen, tehát a birodalom sajátos területi széttagoltságát nézve az

⁵ A témát némileg érintette Fináczy Ernő, kiemelve, hogy a műveltség/oktatás szempontjából a korabeli német területek erősen alulműveltek lehetnek, az iskolai nevelés erősen hanyatlott (ez persze nem túl meglepő Luther fellépésének árnyékában). Állítását korabeli forrásokkal igyekszik alátámasztani, vö.: Fináczy Ernő (1919): *A renaissancekori nevelés története*. Hornyánszky, Budapest. 173–175.

⁶ Az egyházi tisztségviselők képzetlenségére a következő adat hívja fel a figyelmet: a 1002 és 1197 közötti német püspököknek csupán 4 százaléka járt külföldi oktatási központokba (25 fő a 646-ból), a 13. századra pedig még inkább romlik a tendencia. Moraw, Peter (2008): *Gesammelte Beiträge zur Deutschen und Europäischen Universitätsgeschichte*. Brill, Leiden–Boston. 400–401. <http://doi.org/10.1163/ej.97890004162808.i-620>

egy-egy területi uraságokon is⁷) és az egyházi hierarchia legmagasabb fokán álló személyen, a pápán múlott, aki kiváltságlevéllel igyekezett legitimálni az újonnan alapított intézményt.⁸ Emiatt már rögtön gondolhatunk egy okra, amely aztán a feltételezett problémát is kiválthatta, jelesül az investitúraharc hosszú évtizedeken, évszázadokon át tartó eseményére (de példaként hozható a nagy nyugati egyházszakadás is, 1378–1417), mely éppen ama két személy közt folyt, akiknek a jóváhagyása szükségeltetett egy egyetem megalakulásához. A Száli- és Hohenstaufen-ház császárai és leszármazottjai révén a háború jelentősen elhúzódott, végeredményként pedig a német fejedelmek mint szuverén uralkodók voltak azok, akik az egyébként központilag meggyengült állam belpolitikáját meghatározták.⁹

A politikai események mellett érdemes kiemelni, hogy egyetemi intézmény nyilvánvalóan csak olyan városban tudott kialakulni, ahol korábban már megvoltak bizonyos előfeltételek, az alapítás kérdése többek között összefüggésben áll a városok lélekszámával is. A városban élés a kora újkorban inkább számított kivételnek, egyfajta privilégiumnak, nem volt általános jelenség. Ehhez az állításhoz Julia A. Schmidt-Funke egy érdekes adattal szolgál; bár a 18. század végéig Európában szinte mindenütt nőtt a városok kiterjedése és népessége, 1800 körül az 5000 főnél nagyobb városok lakossága még az urbanizáltabb Nyugat-Európában is csak valamivel több, mint 20%-át tette ki az össznépségeknek.¹⁰

A reformáció időszakát, Luther Márton tevékenységét megelőzően a legnagyobb lélekszámú német városok, Nürnberg, Augsburg vagy Straßburg esetében a lakosság kb. 30%-nak feltételezhető az íráskészsége; Augsburgban a kutatások szerint a legtöbb családban legalább egy fő tudott olvasni.¹¹ Ne felejtsük el azt, hogy itt városlakókról beszélünk, te-

⁷ Haraszi – Kelényi: i. m. 29.; Hammerstein, Notker (1996a): Universities in the Holy Roman Empire. In: Rüegg: i. m. 140. A fejedelmek területi függetlensége az augsburgi vallásbékében (1555) még hangsúlyosabban jelent meg („*Cuius regio, eius religio*”). Aki egy adott területnek az ura, az határozza meg, hogy ott milyen vallású irányzatokat kell követni, és tudjuk, hogy a Német-római Birodalom történelmének nagy részére jellemző az, hogy bár van egy császári pozíció, legtöbbször inkább szimbolikus hatalommal, valójában az ország több száz különböző államocskára, szabad királyi, birodalmi városokra aprózódott szét.

⁸ Katus László: i. m. 301.

⁹ A Német-római Birodalom belső strukturális felépítéséről lásd: Burkhardt, Johannes (2009): *Deutsche Geschichte in der frühen Neuzeit*. Beck, München. 18–30. <http://doi.org/10.17104/9783406615344>

¹⁰ Julia A. Schmidt-Funke (2015): Städtische Wohnkulturen in der Frühen Neuzeit. In: Eibach, Joachim – Schmidt-Voges, Inken (Hrsg.): *Das Haus in der Geschichte Europas: Ein Handbuch*. De Gruyter, Oldenbourg. 217. <http://doi.org/10.1515/9783110358988>

¹¹ Kaufmann, Thomas (2016): *Geschichte der Reformation in Deutschland*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 67. Ehhez Hajnal István hozzáteszi, hogy Frankfurtban a 15–16. században a lakatosmesterséget űzők között is százasaival fordulnak elő saját kezű aláírások, ami némi íráskészségről árulkodik. Hozzáteszi, hogy egyes városokban a

hát nem a szegény, paraszti réteget látjuk, akik nem tudták megengedni maguknak az oktatást. Fontos hozzátenni, hogy az államapparátus működtetése rendszerint valamiféle méltósághoz is kötve volt.¹² A oktatás nemcsak amiatt volt kiváltság, mert egy paraszti család nem engedhette meg magának az ezzel járó anyagi költségeket, de a társadalomban betöltött szerepük alapvetően hátrányos volt, származáson alapuló jogokkal nem rendelkeztek.¹³ Ugyanakkor a városlakók munkája gyakran megkövetelte legalább az elemi tudásszintet. Jól érzékelhető, hogy a 16. századra csökken az analfabetizmus a városi régiókban,¹⁴ ami inkább tekinthető természetes folyamatnak abból a szempontból, hogy még mindig Luther időszaka előtt járunk. Ebből viszont az állapítható meg, hogy a reformáció inkább csak ráerősített, hozzájárult ahhoz, hogy az oktatás, a műveltség magasabb arányban és szélesebb körben legyen elérhető az emberek számára. A reformáció sikeressége inkább minőségi változásokban mutatkozik meg. Azonban nem lehet alapvetően csak városi műveltségről beszélni, mivel a városon kívüli kézművesek vagy éppen a földműveléssel foglalkozó, feltehetően paraszti származású egyének nemcsak németül, de esetleg még latinul is ki tudták magukat fejezni.¹⁵ A kora újkor folyamán számos új technika, eszköz és eljárás jött létre, mely tudáshoz már kellő szakértelemnek is párosulnia kellett.¹⁶ Az olyan szervezetek számára, amelyek megkövetelték az adminisztrációt: a céhek, később a manufaktúrák, nem beszélve az államigazgatás feladatköreiről – ezen szakmák műveléséhez már a korban szükségeltetett az írástudás, a számtan ismerete.¹⁷ Az iskola pedig az alapvető szükségeket biztosította annak érdekében, hogy be tudják fogadni az új ismereteket (a 15. század új technikái között a reformáció egyik legfontosabb eszköze, a nyomda, szintén magas szintű műveltséget követelt meg¹⁸). Ez nagy változás a középkor-

polgárjog feltételének számított az íráskészség elsajátítása. Hajnal István: *Az újkor története*. Akadémia, Budapest. 1988. 142.

¹² Orosz István – Barta János – Angi János (szerk.): (2006): *Európa az újkorban. 16–18. század*. Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen. 93.; Moraw Péter: i. m. 410.

¹³ Érdemes hozzátenni, hogy a korábbi példákkal ellentétben – amelyek azt igyekeztek bizonyítani, hogy az egyetemlátogatás leginkább a felső társadalmi réteg sajátja lett volna – a magyar peregrináltak esetében eddig nem találtak nemesi származású diákok. Vö.: Haraszti Szabó Péter – Kelényi Borbála: i. m. 33.

¹⁴ Összehasonlításban más országokkal, Peter Burke megjegyzi, hogy a franciaországi Narbonne városában a kézművesiparban dolgozók kb. 65%-a tudott írni és olvasni. Vö.: Burke, Peter (1991): *A népi kultúra a kora újkor Európában*. Századvég, Budapest. 293. Kaufmann, Thomas: i. m. 67.

¹⁵ A kora újkor technikai változásokról lásd: Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 48–54.

¹⁶ Bővebben lásd: Barbier, Frédéric: i. m. 28–30.; Kulcsár Zsuzsanna (szerk.): (1964): *A középkori élet*. Gondolat, Budapest. 155.

¹⁸ Bár a nyomdászat korszakalkotó találmánynak bizonyult, Johannes Burkhartd szerint a 16. század elejére jelentősen visszaszorult az alkalmazása: ennek okait a kismértékű

hoz képest, hiszen a technikai fejlődés, a specializálódás új élethelyzetet teremtett, amihez alkalmazkodni kellett, azonban nem szabad mindent túldimenzionálni: a 16. századi Európa igen nagy részében még így is leginkább a szóbeliség a jellemző (nem véletlen, hogy Lutherék elsődleges célja az igehirdetés megreformálása volt, hogy az elsősorban anyanyelven történjék¹⁹).

A nyugat-európai városfejlődés hatására a 15. század második felében megnőtt a lakosság száma, és ezzel párhuzamosan a városok jelentősége is. A 16. század elején négy-öt olyan város volt, melyeknek közel százeres volt a lakossága; Párizs, Nápoly, Milánó, Velence, Lisszabon – jól látszik az észak-itáliai városok térnyerése.²⁰ A területi integritás is nagy szerepet játszott, Itáliához képest a német birodalom területe jóval nagyobb volt, a népességkoncentráció pedig kisebb. Azonkívül ezek kereskedővárosok voltak, tehát a kereskedelem nyilván erőteljes befolyásoló szereppel bírt, szabályos tömegeket tudtak bevonzani a városba. A legnagyobb német városok közé tartozott Augsburg, Köln és Nürnberg. Utóbbi a falain belül kb. 40 000 lakost számlált, területén pedig körülbelül 25 000 további lakossal számolunk, tehát a 16. század elején széles körben 65 000 lakosa volt a városnak (ez jóval kevesebb, mint a korban az igazi nagyvárosok lélekszáma²¹). Ezt azért fontos kiemelni, mert korábban láthattuk, hogy ennek a városnak kb. a 30%-a sajátította el az íráskészséget, tehát ha csak a szűk városlakosságot nézzük, kb. 7500 főnél feltételezhetjük ezt.

A reformáció erősen kapcsolódik a városokhoz. Amikor arról beszélünk, hogy a reformáció következtében milyen korábbi katolikus intézmények (templomok, kolostorok, iskolák) szűntek meg, akkor Nürnberg példáján keresztül jól vizsgálható az állítás. Problémaként merült fel annak lehetősége, hogy mivel a tartományuraknak fontos volt a reformáció, ki tudták sajátítani a korábbi katolikus birtokokat, a szerzetesrendek földjeit, tehát mindez számukra feltehetően jelentős haszonszerzéssel járt.²² Philipp Melanchthon hatására Nürnberg városában fokozatosan

keresletben feltételezi (ekkor a lakosság 10%-a rendelkezik olvasáskészséggel), vö.: Burkhardt: i. m. 44. Ennek alapján viszont egyértelmű siker a reformáció, ami erőteljesen fellendíti a nyomdászatok működését, az iskolázottság növelésével pedig az olvasáskészség is kiterjedt.

¹⁹ Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 378–379.

²⁰ Chaunu, Pierre (2001): *A klasszikus Európa*. Osiris, Budapest. 215–219.; Barbier, Frédéric (szerk.): (2010): *A modern Európa születése*. Kossuth, Budapest. 24.; Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 90.

²¹ Grimm, Harold J.: Lazarus Spengler (1978): *A Lay Leader of the Reformation*. Ohio State University Press. 7.

²² Jung, Martin H. (2012): *Melanchthon és kora*. Kálvin, Budapest. 32. Ugyanezen aggályait fejezte ki 1548-as jelentésében a velencei követ Lorenzo Contarini, megemlítve a protestáns birtokkiszajátítás problémáját: „*L'avarizia, perchè non avendo altro desiderio che di usurpare i beni della chiesa, e farli propri, hanno perciò lasciata la vera fede cattolica, e son venuti in tutti quegli errori che le signorie vostre sanno...*” Alberi, Eugenio (1839):

felszámolták a kolostorokat és templomokat²³ – ez lesz aztán az egyik fő oka annak, hogy a reformáció kezdeti időszakában a protestáns oktatás miért került válságba, és hogy miért születtek meg azok az irodalmi művek, melyek e problémák megoldását szorgalmazták.²⁴ A birodalom különböző területeit leginkább a fejedelmek irányították, akik a Német-római Császárság immáron több mint 500 éves fennállása során állandó jelleggel igyekeztek a függetlenséget elnyerni, vagy legalábbis szuverén uralkodónak tűnni, ezzel számos konfliktust okozva az adott uralkodónak. Az augsburgi vallásbéke híres elve („*cuius regio, eius religio*”) kapcsán, mely gyakorlatilag immáron vallási értelemben is teljhatalmat adott az adott állam fejedelmének (ezzel pedig a központi kormányzás, a császár szerepe még jobban leértékelődött), felmerül a kérdés, hogy az egyes fejedelemségekben nem alakulhatott-e ki az ún. magánegyház intézménye. Kijelenthető-e, hogy a fejedelmek elsősorban a saját politikai hatalmuk prosperálását látták a kor vallási krízisében? Hiszen azt látjuk, hogy a reformáció terjedésével a korábbi katolikus intézmények, templomok, kolostorok, a szerzetesség mind válságon ment át, és az adott területen eme intézmények megszűnésnek lehetünk tanúi. A fejedelmek pedig a királyi hatalom korlátozását érték el, illetve a különféle egyházi birtokokat ki tudták sajátítani a saját hasznukra²⁵ (persze ez nem csak a német területeken volt megfigyelhető, elég csak az angol királyra, VIII. Henrikre gondolnunk, aki a katolicizmus lelkes védnökeként – *defensor fidei* – önkényesen, gondolkodás nélkül kiszakítja országát a pápai fennhatóság alól, és önös érdekeinek megfelelően hozza aztán létre az anglikán vallást). A császár–fejedelem ellentétre a 16. században is bőven találunk példát.²⁶ De ez a folyamat, ez a jelenség nem a kora újkorban bukkant fel először. A kora középkor vége felé, az ezredforduló táján szintén a német területeken jelenik meg az *Eigenkirchentum* fogalma és gyakorlata, azaz a ma-

Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato. Vol. I. Relazione di Lorenzo Contarini 1548. Firenze. 406. <http://doi.org/10.1017/CBO9781139175555>

²³ Grimm, Harold J: i. m. 85. Hasonló történet Marburgban is, ahol az első protestáns alapítású egyetem szintén a korábbi kolostori épületek kisajátításával született meg. Chadwick, Owen (1998): *A reformáció*. Osiris, Budapest. 262.

²⁴ 1520-tól kezdődően számos primer forrás áll rendelkezésre arról, hogy a korabeli német oktatás válsághelyzetét miképp próbálták megoldani, ezek a Weimarer Ausgabe (Band 6; Band 15; Band 26; Band 30 II.) forrásgyűjteményben érhetőek el: *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*, 1520; *An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes, daß sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen*, 1524; *Unterricht der Visitatoren, an die Pfarrherrn im Kurfürstenthum zu Sachsen*, 1528; *Ein Sermon oder eine Predigt, dass man Kinder zur Schule halten solle*, 1530.

²⁵ Orosz István–Barta János – Angi János: i. m. 193.; Chadwick, Owen: i. m. 260–261.

²⁶ Talán a legszembetűnőbb eset az, amikor az ún. második schmalkaldeni háborúban (1552) a korábban még V. Károlyral szövetséges szászországi Móric herceg – később választófejedelem – jobbnak látta, ha átáll a protestánsokhoz, és hátba támadja a császárt, ami Károly politikai karrierjének a végét jelentette.

gánegyházi rend, saját birtokú egyházi rendszer, ami a szimónia és a decentralizáció magját képezte.

Tehát az állam belső felépítése – kiskirályságok/fejedelemségek, a császári kontroll hiánya – is befolyásolta az egyetemalapítási folyamatot. Társadalmi, közigazgatási értelemben az egyetemek előzményei a szerzetesi/kolostori iskolák voltak, így a kérdéskörben érdemes lehet kitérni a Német-római Birodalom egyházszervezetére, kolostori hálózatára is, azonban ez túlfeszítené tanulmányunk kereteit. Az sem szükségszerűen rossz, ha egy egyetem csak a középkor utolsó felében alakult meg, mert így esetleg nem kellett szembenéznie azokkal a kezdeti problémákkal, melyek az ezredforduló környékén még fennálltak (bár tény, hogy az elmélyülésre, a városi életbe való szerves betagozásra is sokkal rövidebb időintervallumban volt lehetőség, ami szintén kiválthat bizonyos problémákat). Ez már csak abból is jól látszik, hogy Lutherék leginkább az elég későn, tehát a 15. században alakult egyetemeket igyekeztek átalakítani, nyilván jó okkal. Luther maga is az egyetemi rendszer terméke, tisztában volt annak problémáival mind hallgatóként, mind pedig oktatóként, a teljes életét ebben a rendszerben, a szellemi és kulturális élet legmagasabb intézményesített fokán élte. Magát a reformációt tekinthetjük úgy, mint az egyetemről, az *universitas* szellemi műhelyéből felszínre törő hit-/kultúra-/művelődési reformot, ami vitát generált a döntéshozók, elöljárók és azok közt, akik újító szándékukat nem leplezve próbálták a kor domináns egyházi felfogását megváltoztatni, megreformálni.

Összefoglalva, nem elsősorban a reformáció az okozója annak, hogy az oktatás a korban látványosan fejlődött. A folyamat előrehaladottabb volt, mint korábban vélték. A 16. században pedig további erőteljes fel-futás érezhető, ami a humanizmusnak és a reformációnak egyaránt köszönhető. Utóbbi tényezők inkább ezt gyorsították, szélesebb körben elérhetővé tették. Itt egy szerves átalakulás látszódik: a 15. és 16. század gyakorlatilag egymásra utaltan fejlődik.

Az oktatás kérdése a lutheránus területeken

Kezdetben az újfajta lutheri elképzelés az oktatás vonatkozásában egyáltalán nem volt tökéletes, gyakorlatilag a Luther fellépése utáni évtizedben bekövetkező oktatási, hitéleti változások a források alapján inkább csak kárt okoztak (ahogy Henning Schluss fogalmaz, *Bildungskatastrophe*²⁷ bontakozott ki). Egyrészt megfigyelhető volt birodalom-szerte egy

²⁷ Vö.: Schluß, Henning (2014): Die Reformation als Bildungskatastrophe – Luthers Pädagogik zwischen Mangel und Utopie. In: *Spurenlese. Wirkungen der Reformation auf Wissenschaft und Bildung, Universität und Schule*. Hrsg. Reformationsgeschichtliche

lázadásszerű közhangulat a korábbi rendszerrel kapcsolatban. Ez nemcsak az egyházi, de a világi szférában is érzékelhető volt, ami aztán együtt gyakorlatilag ez egész művelődési rendszert bedöntötte. Az egyetemeken bekövetkezett egy változás, aminek egyik következménye a tanári kar összetételének megváltozása volt, a reformáció legelején azonban még nem volt meg a szükséges tanári/értelmiségi utánpótlás. Ebből pedig a karok elnéptelenedése következett, amivel maga az egyetem/iskola is elnéptelenedett. Az iskolák költségvetési gondokkal küzdöttek, mert nem érkeztek támogatások, nem voltak hallgatók, nem tudták fenntartani az intézményeket, katolikus oldalról pedig segítséget nem is várhattak,²⁸ se császárit. Sorra tűntek fel minden városban, településen az új hitet követők tábora, akik egységes tanítás hiányában sajátosan, önszerveződő módon próbálták meg az új hitreformok tanait gyakorolni. Egyáltalán maga az egység hiányzott, és egy olyan személy, aki az egészet át tudta volna fogni. Ezért érzékelhető a reformáció első néhány évtizede negatívnak, és ez az oktatás területén is meglátszik. A másik probléma a lutheri reformációval kapcsolatban, amely már nem csak művelődési területet érintett, a szerzetesség és a kolostorok fokozatos megszűnésének ténye. Utóbbi kapcsán fontos megemlíteni Bernhard Lohse nagy terjedelmű művét, ahol részletesen kifejti és elemzi a reformáció és a szerzetesség kezdetben a kiegyezés felé hajló álláspontját, ami aztán mégis a teljes szakításhoz és végül a szerzetesség megszűnéséhez vezetett (itt persze a protestánssá lett fejedelemségekre gondolunk²⁹). Ugyanez a folyamat a Magyar Királyság területein is megfigyelhető.³⁰ Nem meglepő, hogy a szerzetesség a protestáns fejedelemségekben gyakorlatilag megszűnik, mivel 1530-ig az oktatást is elvették tőlük, tehát egyházi és világi értelemben is túllép a szerzetesség egyébként a korban megkérdőjelezhető intézményén (egy 1524-es forrás szerint³¹ Luther gondterhelten figyelte a kolostorok leépülését, így talán feltételezhető, hogy ez inkább

Sozietät der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. EVA, Leipzig. 69–89.

²⁸ Hogy mennyire ellenszenves fogadtatásban részesültek az új hit iránt érdeklődők, jól mutatja Johannes Pettendorf esete, akinek a neve mellett, miután a teológia doktoraként, egyetemi rektorként, majd würzburgi felszentelt püspökként a lutheranizmus elismerője lett, az évkönyvben a „*bereticus factus*” bejegyzést találjuk. Sheffler, David L. (2008): *Schools and Schooling in Late Medieval Germany (Regensburg, 1250–1500)*. Leiden–Boston, Brill. 305. <http://doi.org/10.1163/ej.9789004166646.i-417>

²⁹ Lohse, Bernhard (1963): *Mönchtum und Reformation Luthers: Auseinandersetzung mit dem Mönchsideal des Mittelalters*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 325–342, 344–355.; Bitskey István (1978): *Hitviták tüzeiben*. Gondolat, Budapest. 120.

³⁰ A 16. századi magyar kolostori válságjelenségről bővebben lásd: F. Romhányi Beatrix (2009): A koldulóbarátok szerepe a XV–XVI. századi vallási megújulásban. In: F. Romhányi Beatrix – Kendeffy Gábor (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Gondolat, Budapest. 151–152.

³¹ *An die Ratsberren aller Städte deutschen Landes, daß sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen*, 1524. In: WA 15. 9–53.

a humanizmus oldaláról történik, de nyilván egy ennyire vallási értelemben megosztott államban mondhatni evidens, hogy bizonyos csoportok elhagyni kényszerülnek korábbi pályájukat, vagy áttelepülni kényszerültek egy másik államba). Azonban ez nyilván visszás eredményt is szült, hiszen korábban, a középkor nagy részében elsősorban az említett egyházi intézmények, többek közt a kolostori és székesegyházi iskolák jelentették a művelődés bázisát, viszont ezek felszámolásával, ellehetetlenítésével épp ellenkező célt értek el; tehát a maradék olyan intézményforma is megszűntetésre lett kényszerítve, ahol oktatás zajlott.

Maga az új értelmiség is valahol holtpontra jutott a protestantizmus korai időszakában abban a tekintetben, hogy mit is kéne tanítaniuk. Nem volt még egységes, kiforrott oktatási program, követelmény, mint korábban a katolikusoknál (mondhatni szabályosan repkedtek a korban a különféle új vallási, filozófiai gondolatok, amelyek legtöbbje alapjaiban kérdőjelezte meg a korábban bevett gyakorlatokat, szokásokat), tehát jobb híján – és a *Sola Scriptura*-elv alapján – leginkább csak a Szentírást olvasták az ott maradt tanulókkal („Egészen elég nekünk, ami a Bibliában van...; a Szentírást és semmi mást ne tanítsunk...”).³² A problémára egy 1530-as forrás szintén felhívta a figyelmet:³³ kifejezetten az a magatartás vált uralkodóvá, hogy a szülők ódzkodtak a gyermekeiket iskolába küldeni. Itt ki kell emelnünk egy sajátos oktatási módszert, ami épp Luther ösztönzésére erősödött meg. A polgári-városi otthonokban, a szűk családi körben, a házközösség (*Lebensgemeinschaft*) mint a vallási és társadalmi nevelés elsődleges helyszínén a szülői minta az, ami az emberek mindennapi életét meghatározta: hogyan kell keresztényként viselkedni, szorgalmasan és keményen dolgozni stb.³⁴ Luther igyekezett buzdítani minden keresztény szülőt, hogy társadalmi és vallási kötelességeit beteljesítve, rendes képzést biztosítson a gyermekeik számára, hogy azok valamiféle műveltséget, szaktudást sajátítsanak el: „*Alighanem nekünk, embereknek kell majd megteremtenünk. Ezt a hivatalt ugyanis nem ökrökre és lovakra bízta rá, hanem ránk, emberekre. De honnan vegyünk hozzá embereket, ha nem azoktól, akiknek vannak gyermekeik?*”³⁵ Luther egy másik nézőpontot is kiemel: alapvetően nem veti meg, sőt elfogadja azt a kora újkorban jellemző gyakorlatot, amely a családban, házakban történik, miszerint a háztartás feje, a *pater familias* egyik feladatköre éppen az, hogy legyen tisztában a keresztény hittel, miáltal egyfajta lelkipászto-

³² Csepregi Zoltán – Fabiny Tibor – Ittész Gábor (szerk.): (2013–2020): *Luther válogatott művei* (LVM). Luther, Budapest. 2. kötet (2017). 220., 222.; WA 6. 459., 460.

³³ *Ein Sermon oder eine Predigt, dass man Kinder zur Schule halten solle*, 1530. In: WA 15. 508–588.

³⁴ Ifj. Barta János (1996): „*Napkirályok*” tündöklése. *Európa a XVI–XVIII. században*. Csokonai, Debrecen. 64.; Orosz István – Barta János – Angi János: i. m. 394.

³⁵ LVM 4 (2019). 549.; WA 30 II. 530.

ri feladatot bízott rájuk.³⁶ Ezt a fajta szemléletmódot jól láthatjuk Luther Márton kis kátéjában (*Der Kleine Katechismus Martin Luthers*, 1529), ami egyik fontos műve a keresztyén tanításokról, melyet alapműnek tekintettek az egyházi és az állami iskolákban is. Itt szintén megjelenik a család hitoktatásának az igénye, mely az otthoni nevelés felértékelődéséhez vezetett.³⁷ Így elfogadhatjuk azt a tényt, hogy a reformáció megőrizte, sőt fenntartotta az otthoni, családi oktatást.³⁸ Persze az oktatás ezen szintje nem vindikált magának kizárólagosságot. Luther óva intett minden szülőt attól, hogy a gyermekeiket kizárólag otthon nevelve, mellőzzék az intézményesített oktatás lehetőségeit. Az iskolákat tekintve egészen a 15. századig általánosságban jellemző, hogy mind az alsó-, mind a felsőoktatás terén nyilvánvalóan az egyház, az egyházi intézmények, személyek domináltak. A városiasodással, a világi polgárság számbeli gyarapodásával megjelent az igény a kultúrára (a tudomány és az irodalom szekularizálódik), városi iskolák, a püspöki egyházmegyékben székesegyházi és kolostori iskolák alakultak, melyek a papság és szerzetesség következő generációját voltak hivatva kinevelni. Ezek magasabb szintű stúdiumokat jelentettek, amelyek bár még nem egyetemenként működtek, de intézményileg sokban hasonlítottak azokra. Tulajdonképpen a középkorban ezekből alakultak ki a tényleges egyetemek.

A kezdeti problémákról többek közt még maga Luther támogatója és barátja, Melanchthon is kritikusan, lesújtóan vélekedett. Ekkoriban fogalmazza meg a humanista Rotterdami Erasmus a következő szavakat: „*Ahol csak lutherizmus van, ott veszendőbe mennek a tudományok.*”³⁹ Azonban Erasmusról és másokról is tudjuk, hogy érdeklődést mutattak a lutheri tanok iránt, mivel Luther fellépése a kor reneszánsz értelmiségét is magával ragadta. Melanchthon azt írta például Eobanus Hessusnak 1523-ban, hogy a tanulmányok és az oktatás szintje fokozatosan romlást mutat: „*Látom, hogy hozzám hasonlóan ugyanolyan fájdalommal viseltet a tanulmányok romlása kapcsán, amik csak épphogy fejlődésnek indultak meg és most ismét a süllyedés útjára kerültek (szerzői fordítás).*”⁴⁰ De megemlíthe-

³⁶ Barta János: i. m. 59.

³⁷ Kuhn, Thomas K.: *Haus* bei Martin Luther und im Luthertum. In: Eibach – Schmidt-Voges: i. m. 726.

³⁸ Luther eleinte kritikusan tekintett a szülők által otthon folytatott nevelésre, lásd: LVM 4 (2019), 186. „... a szülők legnagyobb része alkalmatlan a dologra, és nem tudja, hogyan kell a gyermekeket nevelni és tanítani.” Az eredeti német szöveget lásd: WA 15. 34.

³⁹ Pukánszky Béla – Németh András (1998): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 151. Az eredeti forrásszöveget lásd: *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. Tom. VII. 1527–1528. 366. „*Ubi cunq̄ue regnat Luteranismus, ibi litterarum est interitus...*”

⁴⁰ „*Ich sehe, daß Du den selben Schmerz empfindest wie ich über den Verfall der Studien, die erst vor kurzem ihr Haupt erhoben hatten und nun wieder zu versinken beginnen.*” Idézi Hammerstein, Notker: i. m. 339. Az eredeti forrásszöveget lásd: Bretschneider, Carolus Gottlieb (Hrsg.) (1834): *Corpus Reformatorum* (CR). Vol. I, III. Halle. Episto-

tő ugyanígy egy bizonyos Georg Wicell is, aki Luther kortársaként szintén kritikusan fogalmazott a protestantizmus és az egyetemek közti kölcsönhatások kapcsán: „*A lutherista iskolák nagyrésze romokban hever; sokan fognak még jajgatni a Luther által megkárosított iskolák miatt (szerzői fordítás).*”⁴¹ A problémákat jól tükrözi egyetlen adat is: az új tanok megjelenése előtt a wittenbergi egyetemen csaknem másfél ezer hallgató tanult, 1526-ban kevesebb mint 20.⁴²

A kritikák és a kezdeti problémák azt is jelzik, mint ahogy majd a későbbiekben látjuk, hogy önmagában a lutheri oktatásreform nem működött, ehhez a humanizmus eszmerendszerére is szükség volt (külföldi történészek gyakran hozzák fel a *sapiens et eloquens pietas* fogalmat mint a humanizmus és a reformáció közti kompromisszumot).⁴³ A következő probléma a lutheri irányzat alapjaiból fakad, ami elutasítja a humanizmus emberközpontúbb vallásosságot hirdető tanait és a klasszikus, „pogány” szerzők kultuszát.⁴⁴ Ez abból fakadt, hogy Luther elvetette, de legalábbis máshogyan értelmezte azt a fajta reneszánszkori egyházfelfogást, azt a római városi reneszánsz szellemiséget, ami erkölcsi, morális romlást okozott az egyházi életben. Jól látható, hogy a német területeken megjelent humanista eszmeáramlat voltaképpen a lutheri tanok hatására szorult vissza jelentősen. A hitélet újításai, a hitviták megjelenése, egy szóval a vallás kizárólagossága háttérbe szorította a világi tudományok működését és az irántuk való érdeklődést. A gyakorlatban szinte kizárólag a Biblia szövegeit tanították az új tanulókkal („*Az én kedves teológusaim lemondtak a fáradságról és munkáról, békét hagynak a Bibliának, és szentenciákat olvasnak.*”⁴⁵), és a további stúdiumok, az írás, olvasás és számolás csak a Szentírás és a lutheri katekizmus (a hitbéli élet gyakorlásának szabályzata) tanulmányozása után következtek. A későbbiekben az

larum Lib. III. 1523, 614. „*Intelligo enim, te sortem casumque studiorum nostrorum communiter mecum dolere, quae cum nuper caput sustulissent, frigere rursus incipiant.*”

⁴¹ „*Die Schulen liegen bey den Luteristen großen Theils darnieder; man wird noch Ach und Weh über den Luther schreien allein der zerstörten schulen halber.*” Idézi Hammerstein, Notker: i. m. 339.

⁴² Pukánszky Béla – Németh András: i. m. 151. A jelenség nem csak a wittenbergi egyetemen volt érezhető, a birodalom teljes egészét nézve a 16. század első negyedétől kezdődően mindenhol csökkent a hallgatóság száma, a visszaesés pedig csak évtizedekkel később hagyott alább. Delumeau, Jean (1997): *Reneszánsz*. Osiris, Budapest. 320.; Hammerstein, Notker (1994): *Universitäten und Reformation. Historische Zeitschrift*, 258, 1. 339. <http://doi.org/10.1524/hzhz.1994.258.jg.339>

⁴³ Hammerstein, Notker (1996b): *Humanism – Reformation – Counter-reformation*. In: Rüegg Walter: i. m. 116. Ideillő a következő idézet Melanchthon levelezéseiből: „*A tudományok és műveltség nélkül az egyházak sem virágozhatnak.*” Lásd: Almási Gábor (2017): *Reneszánsz és humanizmus*. L'Harmattan, Budapest. 303. Az eredeti forrásszöveget lásd: CR. Epistolarum Lib. VIII. 1540., 1100. „*Nam profecto sine literis et eruditione florere Ecclesiae non possunt.*”

⁴⁴ Pukánszky Béla – Németh András: i. m. 151.; Hammerstein, Notker: i. m. (1996b) 116.

⁴⁵ LVM 2 (2017), 221. WA 6. 460.

említett problémákat persze orvosolni fogják, rájönnek arra, hogy a válás kizárólagos oktatása negatív hatást gyakorol az egyetemes világi stúdiumok művelésére, és a kezdeti nehézségek megoldása után a református oktatás- és nevelésügy jelentős fejlődésnek indult és eredményeket ért el.

A protestáns oktatás sikere

A lutheri alaptézisekből a témánkhoz szorosan kapcsolódik a Sola Scriptura-elv, amely szerint minden hittételbéli állítás ismert forrása kizárólag a Szentírás szövege, semmilyen egyházi hagyomány, zsinat vagy mások nem írhatja felül. A reformátorok fő forrása minden tekintetben a Biblia volt, mely viszont még a korban nem volt elérhető a nyilvánosság, sőt egyes egyházi személyek számára sem. Az egyház bevett gyakorlata volt, hogy papjaival csak bibliai szemelvényeket, idézeteket, néhány soros forrásokat és főként az arról szóló értekező tanulmányokat olvastatott a hívek számára, mivel úgy tartotta az egyház, hogy a Szentírás eredeti szövegét fölösleges értelmezni, hiszen azt megtették a múlt nagy gondolkodói.⁴⁶ Valószínűleg az egyetemes római egyháznak a korszakban megnyilvánuló „züllöttsége” is okot adhatott arra, hogy az eredeti szöveg nem került az emberek kezébe, hiszen annak számos pontjával ellenkezően cselekedett. A nép viszont egyáltalán nem férhetett hozzá hitének irományaihoz, mivel azok kivétel nélkül latin nyelven íródtak, amit ők nem beszéltek. Luther Márton a Biblia német fordításával az anyanyelvi népoktatás fontosságát és annak lépcsőzetes bevezetését tűzte ki célul.

Az új hit terjedésével a reformátorok számára is világossá vált, hogy a köznevelés átalakítása, az iskolai tanmenetek befolyásolása kedvezően hat az általuk kívánt célok elérésében. A reformáció hívei, élükön Philipp Melanchthonnal, elkezdtek az oktatásreform-tevékenységüket.⁴⁷ Melanchthon gyermekkorától fogva kitűnő oktatásban részesült, későbbi újjító törekvései pedig egytől egyig visszatükröződnek a gyermekkori tanárok, professzorok tanításában. Melanchthon az említett oktatásreformmal korszerűsítette a wittenbergi egyetem bölcsészeti fakultását, tanszéket szervezett a Luther által fontosnak tartott latin, görög és héber nyelvnek, illetve itt jelenik meg először a gyakorlatban a közép- és

⁴⁶ Friedenthal, Richard (1983): *Luther élete és kora*. Gondolat, Budapest. 82–83.

⁴⁷ Melanchthon kapcsán egy nagyon fontos forrást érdemes kiemelni (*Unterricht der Visitatoren, an die Pfarrherrn im Kurfürstenthum zu Sachsen*, 1528), mely programszerűen, lépésről lépésre részletezi azokat az újjításokat és törekvéseket, amik a korabeli műveltségre erősen hatottak. A reformáció lényegi elemei mellett kifejtésre kerül az oktatás megreformálásának gondolata, sőt tételesen megfogalmazott programpontjai is, mely többek közt tartalmazza az elemi osztályok oktatásának vázlatát is, amelyet aztán később Szászországban törvénybe is iktattak, ezzel létrehozva az első „állami” iskola-rendszert.

felsőoktatási intézmények elkülönülése.⁴⁸ A reformáció tovább vitte és felvirágoztatta a humanista tudományt, gondolkodásra, beszédre nevelt, és a Sola Scriptura-elvhez méltóan igyekezett visszatérni a forrásokhoz. Nem véletlenül adták Melanchthonnak későbbi korok az oly sokszor emlegetett „*Praeceptor Germaniae*” (Németország tanítója) jelzőt,⁴⁹ mely jól mutatja fontosságát és tekintélyét a korszakban.

Tehát a reformáció erősen hatott az oktatásra és művelődésre, számos új alsó-, illetve középfokú oktatási intézményt hozott létre, melyek a széles néptömegek műveltségét volt hivatva előmozdítani. A protestáns alap- és középfokú oktatási intézmények hatására a népoktatás kezdetét láthatjuk megjelenni. Ugyanez szintén lejátszódik az egyetemek között, igen korán létrejönnek az első protestáns szellemiségű felsőoktatási intézmények a német területeken. Az első lutheránus szellemiségű egyetem (amely már az alapítás kezdetétől az új tanok szerint működött) a marburgi volt, melyet igen korán, 1527-ben alapítottak.⁵⁰ Ezek után megkezdődött a fellendülés, az egyetemek közül elsősorban Wittenberget és Lipszét érdemes kiemelni, mert erre a két egyetemre nagy számban érkeztek külföldi diákok – nem hiába, hiszen a reformáció elindítója, Luther is itt tartott előadásokat Melanchthonnal együtt, és mindenki kíváncsi volt a hitújítóra – főleg a skandináv északi területekről, Angliából, Itáliából, Kelet-Európából és a Magyar Királyságból. Utóbbit azért is érdemes megemlíteni, mert a Magyar Királyság területéről korábban Krakkó, illetve Bécs volt a fő iránya és úti célja a peregrinációnak, de a reformáció oktatásra gyakorolt hatása következtében ez megváltozott.

Néhány adat arról, mennyire volt népszerű Wittenberg a korban. Ha Heinz Schilling táblázatát – amelyben ismerteti a 10 000 főnél nagyobb korabeli német városokat – megvizsgáljuk,⁵¹ nem találjuk az említett várost. Tehát Wittenberg lakosságának kevesebb mint 10 000 főnek kellett lennie, a 16. század közepén kb. 2000–4500 lakosa volt.⁵² Ha ezt összevetjük Martin H. Jung adataival – aki három ciklusban határozta meg a 16. századi Wittenberg város egyetemén tanultak összlétszámát: 1533 és

⁴⁸ A wittenbergi egyetem oktatásának változásairól, fejlődési irányairól a legteljesebb magyar nyelvű tanulmány: Ittzés Gábor (2014): A wittenbergi egyetem a 16. század első évtizedeiben. *Történelmi Szemle*, 56. évf. 3. sz. 423–452.

⁴⁹ Jung hozzáteszi, hogy nem ez az egyetlen jelző, melyet a humanista professzor kiérdemelt, használták még a *Praeceptor Scandinaviae*, *Angliae* és *Europae* megnevezéseket is. Vö.: Jung, Martin H.: i. m. 144.; Klaniczay Tibor külön kiemeli, hogy a magyar területeken Philipp Melanchthont úgy emlegették, mint Magyarország tanítóját („*Praeceptor Hungariae*”). Klaniczay Tibor (2001): *Stílus, nemzet, civilizáció*. Balassi, Budapest. 53.

⁵⁰ Mikonya György: i. m. 328.

⁵¹ Schilling, Heinz (2015): *Die Stadt in der Frühen Neuzeit*. Oldenbourg, München. 12–13. <http://doi.org/10.1515/9783110399646>

⁵² Adam, Wolfgang – Westphal, Siegrid (Hrsg.) (2012): *Handbuch kultureller Zentren der Frühen Neuzeit: Städte und Residenzen im alten deutschen Sprachraum*. De Gruyter, Berlin. 2215. <http://doi.org/10.1515/9783110295559>

1537 között 1199, 1548 és 1552 között 3041, 1568 és 1572 között 3540 diák tanult⁵³ –, azt jelenti, hogy az ekkoriban az egyetemet látogatók létszáma majdnem elérte a tényleges városlakók felét. Luther tevékenysége persze a városfejlődést is jelentősen ösztönözte, a tömeges peregrináció nyilvánvalóan kedvezően hatott a városok életére, gazdaságára.

Összegzés

Azt, hogy mennyire volt sikeres a 16. századi oktatás-művelődés felfutása, jól mutatja a következő adat: a német területeken a században kb. az 5%-ot ért el az írni-olvasni tudók aránya.⁵⁴ Ez nem tűnik soknak, de annak fényében, hogy Lutherék és a humanisták ennyire meg tudták emelni, és hogy erre sikerként hivatkoznak a történészek, azt jelenti, hogy a helyzet az 1500-as években, tehát akkor, amikor a legtöbb egyetem alakult, rosszabb volt, írni-olvasni csak elenyészően kevesen tudtak, voltaképpen csak a legszűkebb réteg (a felsőpapság). Ez igazolja a 16. századi művelődés sikerességét. Azt sem szabad elfelejteni, hogy hiába hoztak létre sok új oktatási intézményt, alapvetően ez még nem jelentette azt, hogy mindenki iskolába járt volna, Lutherék inkább csak elindítottak egy folyamatot, ami az említett hatásokkal járt a korabeli, elsősorban német területeken.

⁵³ Jung, Martin H: i. m. 106. Ami a számadatokat illeti, a kiindulópont a Repertorium Academicum Germanicum (RAG) adatbázisa, amely 1250-től 1550-ig, illetve 1550-től 1600-ig gyűjtötte össze a német egyetemek hallgatóinak listáját: <https://rag-online.org> (2022. 11. 09.).

⁵⁴ Barta János: i. m. 90.

MINERVA A HOMLOKZATON – ORMÓS ZSIGMOND SZEREPE MAGYARORSZÁG ELSŐ VIDÉKI MÚZEUMÉPÜLETÉNEK LÉTREJÖTTÉBEN

Gurzó K. Enikő

Összefoglaló:

Alig egy évvel azután, hogy 1871-ben Ormós Zsigmond elfoglalta Temes vármegye főispáni székét, megalakult a történelmi Magyarország egyik legrégebbi vidéki múzeuma, amelyet Délmagyarországinak neveztek, ezzel jelezve regionális jellegét. A kezdeményező maga a főispán volt, aki saját művészeti kollekciója és régiséggyűjteménye felajánlásával vetette meg a máig prosperáló intézmény alapjait. Célját a vármegye értelmiségeinek és módosabb polgárainak a támogatásával érte el. Társadalmi összefogással hozták létre előbb a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot, amelyet minden részletre kiterjedő alapszabállyal láttak el, majd megalapították a Délmagyarországi Múzeum-egyletet, végül összevonták a kettőt. Így született meg a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat, amelyhez épületet is rendeltek, miután a vármegye támogatásával felépítettek a belvárosban egy emeletes ingatlant. Ebben már szakszerű védelmet is nyújtottak a műtárgyaknak. Tanulmányomban az intézmény megszületésének folyamatát tekintem át, kiemelve azokat a személyiségeket, akik hozzájárultak a sikertörténethez. A történelmi eseménnyel a készülő disszertációmban foglalkozom részletesebben.

Kulcsszavak: Temesvár, Ormós Zsigmond, délmagyarországi múzeum, műgyűjtők, művelődéstörténet

Abstract:

One year after Ormós Zsigmond became the government commissioner of Temes county in 1871, the first rural museum building in historical Hungary was built. The institution had a regional character, its name also indicated this: Southern Hungarian Museum. Its establishment was initiated by Ormós, who offered his own collection of art and antiques for this purpose. His aspirations were mainly supported by intellectuals and wealthier citizens. They first created the Southern Hungarian Historical and Archaeological Society with statutes, then founded the Southern Hungarian Museum Association, and finally merged the two. This is how the Historical and Archaeological Museum Society of Southern Hungary was born. The neo-renaissance style museum building was

located in the city centre, and its construction was supported by the county administration. In this palace of culture, the artefacts were already provided with professional protection. In my study, I review the steps in which the institution was established and present the people who participated in the success story. I discuss the historical event in more detail in my doctoral dissertation.

Keywords: Timișoara, Sigismund Ormós, Southern Hungarian Museum, art collectors, cultural history

A dél-magyarországi múzeumalapítás előzményei és kezdetei

A történelmi Magyarország egyik legrégebbi vidéki múzeuma a 19. század hetvenes éveinek elején jött létre, alig egy évvel azután, hogy 1871-ben Ormós Zsigmond Temes vármegye főispánja lett.¹ A művészetekért szerény vagyoni helyzete mellett is sokat áldozó tisztségviselő, megunva az osztrák karhatalom ellene irányuló, szabadságharc utáni zaklatásait, eladta buziásfürdői birtokát, és az ötvenes években Németországba, majd Olaszországba költözött, ahol éveket töltött a művészetek tanulmányozásával, legfőképp Velencében.²

A nagy urbanizációs beruházások korszakáról van szó, amely a föld mélyén rejlő régiségeket is napvilágra hozta, de egyben veszélybe sodorta az elavultnak tekintett épített örökséget. A műemlékek tanulmányozására és védelmére 1850-ben Bécsben hozták létre a K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale központi bizottságot, amelynek a hatásköre Erdélyre, a Bánságra és Bukovinára

¹ Ormós Zsigmond (1813–1894) nemcsak a művészettörténet egyik első magyar művelője volt, akinek érdemeit Arany János is elismerte, hanem a Deák Ferenc által vezetett Felirati (később Szabadelvű) Párt egyik leghívebb embere is. Később Temes megye alispánja lett, majd hosszú időn át főispánként tevékenykedett. Fiatalon részt vett a pozsonyi ifjúság mozgalmaiban, majd szépirodalmi babérokra vágyva regényt, sőt drámát is írt. A kolozsvári *Remény* című zsebkönyvben megjelent novellája nagy port kavart. Nem sok rokonával ápolt szoros kapcsolatot, de a fiatalon elhunyt sárospataki költővel, az *Athenaeum* munkatársával, csicserei Ormós Lászlóval igen. Mivel részt vett a szabadságharcban, a Habsburg önkényuralom börtönbe vetette, a temesvári kazamatákba. Innen kiszabadulva a közeli Buziásra vonult vissza. Gálos Rezső (1914): Különféle. *Uránia – Népszerű tudományos folyóirat*, XV. évf., 6–8. sz., 318. A múzeum létrejöttéről lásd: Dr. Berkeszi István (1908): A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Temesvárott. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, II. évf., 4. füzet, 198.

² Archivele Naționale Române Direcția Județeană Timiș (AJT). *Visszaemlékezéseim, 1848–1857*, Fondul familiar Ormós (FO), dosar (d.) 1, 24–113.; külföldi tapasztalatait *Utazási emlékek* címmel írta meg hat kötetben, ebből az első három a német birodalom osztrák tartományaival és Németországgal foglalkozik. Ezek 1860–61-ben jelentek meg a pesti Pfeifer kiadónál. További három kötetet 1862–63-ban adtak ki. Lásd: Sz. n. (1860–61): Könyv-ismertetés. *Szépirodalmi Figyelő*, I. évf., 1–52. sz., 725.; Sz. n. (1864): A tagok munkálatai 1862–1863. *Akadémiai Almanach*, n. a. 224.

is kiterjedt.³ A kiegyezés után a bécsi mellett szervezték meg a Magyar Műemlékek Ideiglenes Bizottságát és az Archeológiai Bizottságot, majd 1881-től a Magyar Műemlékek Országos Bizottságát.⁴ Ennek 1872 júliusától Ormós Zsigmond és Szentkláray Jenő is a munkatársa volt.⁵ A bányászati szervezet 1854-ben kezdte meg a tevékenységét.⁶

Később a múzeumalapítás folyamata is megindult.⁷ Ormós a budapesti kezdeményezésekhez és az 1859-ben létrehozott Erdélyi Múzeum Egyesülethez igyekezett felzárkózni, ezért mindent megszerzett, amit vagyoni helyzete megengedett: értékes szakkönyveket, metszeteket, rajzokat és festményeket. Mindezt kiegészítette az a szenvedélye, hogy kora ifjúságától kezdve haláláig gondosan megőrizte nemcsak a hozzá írt leveleket, amelyek között igen sok páratlan darab található, de megszerezte a keze ügyébe került összes értékesebb kéziratot, okmányt és magánlevelet.⁸ Gyűjtőszendélyét később az iparművészeti remekre és a régészeti leletekre, köztük az érmekre is kiterjesztette.⁹ Évtizedekig az jelentette számára a legnagyobb örömet, ha tanulmányozhatta egyre gyarapodó gyűjteményeit.

Ormós Zsigmond 1861-ben tért vissza Magyarországra, ahol Temes vármegye alispánja lett, majd hosszú időn át, 1871-től 1889-ig főispánja.¹⁰ Ismerősei, barátai, rokonai – ismerve érdeklődését – adományaikkal

³ Prohászka Péter (2013): Adalékok a K. K. Landesbaubehörde magyarországi tevékenységéhez a műemlékvédelem területén I. *Műemlékvédelem*, LVII. évf., 1–6. sz., 400., 407.

⁴ Szentesi Edit (2012): Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. *Műemlékvédelem*, LVI. évf., 1–6. sz., 6–23.

⁵ Sz. n. (1872): c. n. *Történelmi Adattár*, II. évf., augusztus. 330–331.

⁶ Lajos, Kakucs (1977): Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872–1918. *Banatica*, IV. évf. 473.

⁷ A témát többen is feldolgozták, különböző látószögből közelítve meg az eseményeket. Erre Balla Loránd is rávilágít a „Temesvár tudományos egyesületei a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat” című tanulmányában, a civil kezdeményezések oldaláról világítva meg a temesváriak múzeumépítési kedvét. Lásd itt: https://www.academia.edu/4360461/A_D%C3%A9lmagyarorsz%C3%A1gi_T%C3%B6rt%C3%A9nelmi_%C3%A9s_R%C3%A9g%C3%A9szeti_T%C3%A1rsulat (letöltés dátuma: 2023. május 16.); Florin Medeleț és Nicoleta Toma szintén foglalkozott a délmagyarországi múzeumalapítással. Medeleț, Florin (1993): Contribuții privind începuturile muzeologiei în Banat. *Analele Banatului* (Serie Nouă), anul II. vol. 2. 352–356.; Toma, Nicoleta (1996): Constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Banat. *Analele Banatului* (Serie Nouă), anul IV., vol. 2., 217–227.

⁸ Erről tanúskodik a gyűjteménye és a történelmi és régészeti társulat közlönye, amelyben a szerkesztők folyamatosan számot adnak az egyesület új szerzeményeiről. Sz. n. (1885): Ormós Zsigmond memoirjai. *Pesti Napló*, szeptember 6., XXXVI. évf., 239–268. sz., 2.

⁹ Ő maga írja 1891-ben, hogy éremgyűjteménye 9650 darabos. Lásd: Ormós Zsigmond (1891): Tekintetes Múzeum társulati Választmány! (átirat). *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), VII. évf., 1. füzet, 62.

¹⁰ „p” (1894): Ormós Zsigmond. *Vasárnapi Újság*, 41. évf., 47. sz., 789.

gyakran felkeresték, aminek köszönhetően olyan kiváló gyűjteményre tett szert, amely párját ritkította.¹¹ Ezt követően támadt az a gondolata, hogy egy olyan tudományos magyar egyesületet kell létrehoznia Temesváron, amely feladatának tekintené mind a Délvidék történelmi múltjának kutatását, mind a régió történelmi emlékeinek összegyűjtését és múzeumi bemutatását.¹² Rómer Flóris, a Bihar vármegyei történelmi és régészeti társulat letéteményese az 1870. július 9-én kelt levelében azt javasolta Ormósnek, hogy tapasztalatszerzés céljából egy szerényebb szakkör megszervezésével próbálkozzon először.¹³

Az elképzelés részleteit 1872. június 15-én Ormós Zsigmond lakásán beszéltek meg.¹⁴ Az összejövetelen jelen volt Rácz Athanáz városi tanácsos, Hartl Ferenc gimnáziumi igazgató, Vargics Imre ügyvéd, Despinics Péter jogász és Szentkláray Jenő gimnáziumi tanár, a *Történelmi Adattár* szerkesztője. Az egyik vitatéma az volt, milyen szekciói legyenek az egyesületnek. Mivel legtöbbször a régészeti és a történelmi mellett foglaltak állást, a szervezet elnevezésében is tekintettel voltak erre, Despinicset és Szentklárayt pedig megbízták az alapszabályzat kidolgozásával.¹⁵

Miután a létesítendő társulatnak alapító és pártfogó tagokat is tobozoztak, 1872. június 25-én Ormós Zsigmond összehívta az érdeklődőket a vármegyei háza nagytermébe,¹⁶ ahol kisebb módosításokkal megszavazták az alapszabályzatot, amelyeket a belügyminisztérium 1872. augusztus 2-án hagyott jóvá.¹⁷ Ideiglenes elnöknek Ormós Zsigmondot választották meg, titkárnak Szentkláray Jenőt.¹⁸ Ugyanitt bemutatták a tagokat is, akik közül öten kifizették a 100 forintos tagdíjat, illetve kiváltották az ennek megfelelő, a társaság javára 5 százalékkal kamatozó értékpapírt, és így – az alapszabályzat ötödik pontjának megfelelően – alapító tagokká váltak.¹⁹

¹¹ Dr. Berkeszi István (1908): 198. Az Ormós lakásán felhalmozott gyűjteményről lásd: Téglás Gábor (1882): A temesvári muzeum. *Fővárosi Lapok*, 1882. november 8. 1595.

¹² Az ötlet, miszerint létre kell hozni egy történelmi és régészeti együletet a Bánságban, a római katolikus csanádi egyházmegye lapjában, a *Történelmi Adattárban* jelent meg, amelyet Szentkláray Jenő és Ortvy Tivadar szerkesztett. Sz. n. (1872): c. n. *Történelmi Adattár*, II. évf., i. sz., 43.

¹³ AJT. *Rómer Flóris levele Ormós Zsigmondhoz*, 1872, FO, d. 5. 585.

¹⁴ Sz. n. (1872): 43.

¹⁵ Uo. 43–44.

¹⁶ Sz. n. (1872): 291–292.

¹⁷ Arhiva Istorică a Muzeului Banatului (AMB). *Emlékkönyv a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 1873-dik évi május hó 15-én Temesvárott tartott második ünnepélyes évi közgyűlésének emlékére (Emlékkönyv)*, 1873, fondul Societatea Istorică-Archeologică (FSIA), dosar (d.) 1. 91.

¹⁸ Sz. n. (1972): 295.

¹⁹ Uo. 299.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat alapszabályzata

Az alapszabályzat első pontja szerint a szervezet a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat elnevezést kapta.²⁰ Temesvár székhellyel alakult meg, élén egy elnökkel és egy alelnökkel, tisztviselői körében egy titkárral, egy pénztárossal és egy jogással.²¹ A társulat tagjai lehetnek: alapítók, „tiszteletiek”, vagyis tiszteletbeliek és évdíjasok, azaz tagdíjasok. A szervezet hivatalos nyelve a magyar volt, de használhatták a németet is (28. pont).

Bár nem kívánt senkinek és semmilyen tudományos vagy kulturális csoportosulásnak, egyesületnek konkurenciát állítani, a regionális közművelődési alakulatnak számos ellenzője akadt. Leginkább az aradi magyar értelmiségiek egy csoportja zsörtölődött, mivel nem volt kedvükre való a közösködés a temesváriakkal. Ők saját egyesületet szerettek volna. A velük folytatott párbeszéd szócsove az *Alföld* című aradi újság lett. Ebben az aradiak arra lettek felszólítva, hagyjanak fel a szeparatizmus-sal, és fogadják el, hogy Temesvár adottságai, lehetőségei kedvezőbb feltételeket biztosítanak ahhoz, hogy egy ilyen jellegű egyesület megfelelőképp működhessen, nem mellesleg Ormós Zsigmond az egyetlen, aki ezt képes megszervezni.²²

A társulat alakuló közgyűlését végül 1872. szeptember 7-én tartották meg a temesvári vármegyeháza nagytermében, ahol Ormós Zsigmond hazafias beszéddel üdvözölte a jelenlévőket.²³ Ezt követően megválasztották a tisztségviselőket. Az elnök ő maga, Ormós Zsigmond lett, az alelnök Preyer János, Temesvár monográfusa, a titkár Szentkláray Jenő, a pénztáros Odor Samu megyei főszámvevő, 1848–49-ben helyettes kormánybiztos, a jogász Vargics Imre, későbbi képviselő, az Országos Szabadelvű Párt alelnöke.²⁴

Alapító tag lett Bonnaz Sándor csanádi római katolikus püspök, Coda Sándor főorvos, Dobran János földbirtokos, Eisenstädter Ignác földbirtokos, Parlagi Márton katonarvos, Sák Fülöp földbirtokos, Schármann Sámuel földbirtokos és Vargics Imre ügyvéd.²⁵ Az igazgatótanács tagjainak számát tizenkét főben állapították meg, de a taglétszám növekedésével egy időben ezt huszonnégyre bővítették (15. pont). Elhatározták,

²⁰ AMB. *Emlékkönyv*. 15–16.

²¹ Uo. 3–7.

²² Sz. n. (1972): 292–94.

²³ Az ülésről a *Temesi Lapok* számolt be részletesen. Lásd: Sz. n. (1872): Alakuló ülés. *Temesi Lapok*, I. évf., 107. sz., szeptember 8., o. n.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

hogy az alapítóknak 100 forintot, a rendes tagoknak 5 forintot kell tagdíjként befizetniük (6. pont).

Az első közgyűlésen eldöntötték azt is, hogy minden év májusában a társulat összehív majd egy általános értekezletet, amelyen a tagok bármelyike felszólalhat és szavazhat a legfontosabb ügyekben, mint amilyen az elnök személye, a vezetőségi tagok, a költségvetés, az alapszabályzat-módosítás vagy az egyesület feloszlata (23. pont). Arról is határozat született, hogy a nyári hónapokban, augusztusban és szeptemberben tanulmányi kirándulásokot fognak szervezni régészeti és történelmi helyszínekre, könyvtárakba, de olyan céllal is, hogy néprajzi adatokat, régiségeket, archeológiai leleteket gyűjtsenek össze (24., 25. pont).

Legvégül Ormós Zsigmond közölte az egybegyűttekkel, hogy a gyűlés jegyzőkönyvét magyar és német nyelven is kinyomtatják, és az alapszabállyal együtt megküldik a tagoknak.²⁶ A tagsági bizonylat megtervezését nyomdászra bízták, példányonként 2 forintért, amelynek az egyik fele, azaz 1 forint a nyomtatási költséget fedezte, a másik fele a tervezés és a kézbesítés díját.²⁷ Ugyanekkor a titkár javadalmazását is szóba hozták, de mivel a pénzügyi helyzetük még nem volt túl biztató, Szentkláray Jenő lemondott az első félévi béréről.²⁸

Az anyagiakat két héttel később, szeptember 23-án rendkívüli gyűlésen vitatták meg, amikor újabb huszonkilenc tag felvételéről is döntöttek.²⁹ Fontosnak tartották, hogy az 5 forintos tagdíj mielőbbi befizetésére a sajtóban is felhívják a figyelmet. Az is elhangzott, hogy a tagságot igazoló oklevél postázását a címzettekkel fizetessék ki.³⁰ Mivel egyelőre arra sem volt pénzük, hogy saját kiadványt jelentessenek meg, úgy vélték, jobb, ha a helyi magyar napilap és a *Történelmi Adattár* segítségét kérik.³¹

A társulat első évi munkásságának eredményéről a Szentkláray Jenő által szerkesztett *Emlékkönyv* számolt be 1873-ban. Az értekezések mellett közölte a társulat alapszabályait, valamint a begyűjtött érmek és régiségek leírását.³² Bár a taglétszám 1872-ben még csak 89 fő volt, egy év alatt majdnem megkétszereződött, hiszen az 1873. május 15-i közgyűlés alkalmával az alapítókkal együtt 174-re emelkedett.³³ A tagfelvételt az igazgatótanács szavazta meg abszolút többséggel. Mindegyik tag kapott egy oklevelet, amelyet az elnök és a titkár írt alá. Kilépéskor ezt vissza

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 9.

²⁹ Uo. 11.

³⁰ Uo. 11–12.

³¹ Uo. 12.

³² Dr. Berkeszi István (1908): 199.

³³ Uo.

kellett adni (20. pont). Az elnökségi jogkört az elnök, a titkár és az igazgatótanács gyakorolta (8. pont).

A társulat havonta egyszer ülésezett, augusztus és szeptember kivételével (15. pont). A megbeszélésen legalább az elnöknek (vagy az alelnöknek) és az igazgatótanácsból legalább 6 főnek jelen kellett lennie ahhoz, hogy az összegyűjtés érvényes legyen (21. pont). Rajtuk kívül a rendes tagság is megjelenhetett, illetve mindenki más, aki érdeklődést mutatott a téma iránt. Azt is leszögezte az alapszabályzat, hogy az elnöknek temesvári lakhellyel kell rendelkeznie (11. pont).

A szervezési ügyekkel megbízott bizottság, amelyben Rácz Athanáz, Ardeleán György, Despinics Péter, Odor Samu és Szentkláray Jenő kapott meghívást,³⁴ október 20-án is összeült Preyer János vezetésével, hogy tisztázza a tanulmányi kirándulás időpontját, és hogy megállapodjanak a társulat pecsétjének ikonográfiáját illetően.³⁵ A kirándulásra a tavaszi és a nyári hónapokat találták a legmegfelelőbbnek, ebben szinte mind egyetértettek, a pecsét alkotóelemeiről viszont mindenkinek más elképzelése volt. Végül Szentkláray opcióját fogadták el, amely egyesítette a társulat régészeti és történeti szekciójának allegóriáit. A pecsét címerrajzába így került be a történelem műzsája, Clio babérkoszorús ábrázolása, jobb kezében kürttel, baljában pergamennel – és egy magaslaton, dombon álló várral, amely az archeológiai szakosztályt jelölte.³⁶

A pecsét elfogadásáról Szentkláray Jenő levélben értesítette az Itáliában tartózkodó Ormós Zsigmondot, kikérve a véleményét.³⁷ A tervek elkészítésével és ennek kivitelezésével Schwefelberg Mihály vésnököt bízták meg, akinek a pecsétmodelljét a november 28-i ülésen terjesztették a bizottság elé.³⁸

Az alapszabályzat szerint a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat létrejöttének a célja az volt, hogy ápolója, terjesztője, gyűjtője és ismertető közege legyen a történelmi, régészeti ismereteknek.³⁹ A kutatómunkát elsősorban Ormós Zsigmondnak kellett ösztönöznie és támogatnia, például ajánlólevelekkel.⁴⁰ Az értesítő első szerkesztői, Janky Károly és Miletz János 1874 utolsó napján írásban is megfogalmazták, mi végett jött létre a közművelődési alakulat: hogy szűkebb hazánk területén „érdekerkentő” intézménye legyen a múlt kutatásának.⁴¹

³⁴ AMB. 1872, FSIA, d. 2. 11.

³⁵ Uo. d. 5. 1.

³⁶ Uo.

³⁷ AJT. *Szentkláray Jenő levele Ormós Zsigmondhoz*, 1872, FO, d. 3. 634.

³⁸ AMB. 1872, FSIA, d. 10. 2.

³⁹ Miletz János (1876): Előszó. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, II. évf., 1. füzet, 3–4.

⁴⁰ AMB. 1872, FSIA, d. 2. 12–13.

⁴¹ A szöveget a közlő két első szerkesztője, Janky Károly és Miletz János fogalmazta meg 1874 utolsó napján, de csak a következő évi folyóiratban jelent meg nyomtatásban. Lásd: Janky Károly – Miletz János (1975): Előszó. *Történelmi és Régészeti Értesítő*,

A kitűzött célt a társulat nyilvános havi ülésekkel és évenként egy emlékkönyv megjelentetésével törekedett elérni, igénybe véve a helyi napilapokat az érdeklődők tájékoztatására. Mivel azonban ez a megoldás nem mindenkinek felelt meg, főként a vidéki tagokat nem tudták így elérni, a választmány jobbnak látta, ha a *Történelmi és Régészeti Értesítő* ad helyet a társulati élet híreinek, a tagok írásainak és az alakulat egyéb beszámolóinak.⁴² A későbbiekben nemcsak cikkek, tanulmányok publikálására hívták fel rendszeresen a lakosság figyelmét, hanem arra is, hogy a talált régiségek, a „múlt ereklyéi” páratlanul értékesek, ezért legyenek szívesek ezeket bevinni a múzeumba.⁴³

A társulat jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a soknemzetiségű Délvidéken a magyar identitás és a hazaszeretet gyökeret verjen, megerősödjön. A társulat lelke, összetartója, fejlődésének motorja és gyarapodásának iránymutatója maga az elnök, Ormós Zsigmond volt. Nemcsak az évi közgyűléseken tartott magvas, lelkesítő megnyitó beszédek, hanem a havi választmányi üléseken is ő irányította a társulat szellemi és anyagi ügyeit. Azért dolgozott, hogy az alakuló múzeum gyűjteménye látványosan bővüljön, gazdagodjon. Mint a vármegye főispánja, a befolyását is felhasználta ennek eléréséhez, de legtöbbet mégis ő maga adományozott saját kollekcijából a közügy javára.

A gyarapodással nem is volt gond, ez az *Értesítő*ből is kiderül, amelynek oldalain rendszeresen és tételesen beszámoltak arról, mi került be és kinek köszönhetően a múzeumba. Egy idő után azonban fejtörést okozott a felhalmozott régiségek nagy száma, mivel helyiség híján nem tudták sem tárolni, sem kiállítani a tárgyakat. Ezen változtatott 1874-ben Bonnáz Sándor római katolikus csanádi püspök, aki temesvári palotája földszintjének egyik termét adta át erre a célra.⁴⁴ Ez az udvarra néző kiállítótér lett a későbbi Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum alapja.

A társulatnak és a múzeumnak azzal is szerencséje volt, hogy már alakulása első éveiben az elnök mellett szakavatott, serény titkárok álltak. A Temesvárról eltávozott Szentkláray Jenő helyét a már említett két pedagógus, Janky Károly és Miletz János, utóbbi távozása után Pontelly István⁴⁵ foglalta el.

I. évf., 1. kötet, o. n.

⁴² Uo.

⁴³ Pontelly István (1880): Előszó. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, VI. évf., 1. füzet, 3.

⁴⁴ Schiff Béla (1941): Timișoara közkönyvtárai. *Magyar Kisebbség*, XX. évf., 1–24. sz., 529. A gyűjtemény 1876-ig maradt a püspöki palotában. Lásd: Dr. Bodor Antal Bellai József közreműködésével (1907): *Temesvár és Délmagyarország múltja, jelen közállapotai és turisztikai leírása*. Moravetz Testvérek kiadása, Temesvár. 220.

⁴⁵ Pontelly István Károly (Esztergom, 1840 – Szabadfalu, 1898) római katolikus plébános, bencés szerzetes, gimnáziumi tanár 1874-ben világi papként került a csanádi egyházmegyébe. Szegeden négy évig volt segédlelkész. majd 1878-ben Temesváron

Első két évében a társulat megjelentette a beígért *Emlékkönyvet* (tehát összesen kettőt), majd miután megerősödött, 1875-től negyedévente kiadta folyóiratát, a *Történelmi és Régészeti Értesítőt*.⁴⁶ A periodika szerkesztői a társulati titkárok voltak, akik munkájukért szerény, de állandó fizetést kaptak. A társulat fennállásának első tizenkét éve alatt az évkönyvek és az értesítők állandó munkatársai között találjuk Ormós Zsigmond elnökön kívül Preyer Jánost, Szentkláray Jenőt, Despinits Pétert, Pesty Frigyest, Janky Károlyt, Ortway Tivadart, Miletz Jánost, Engelsz Jánost, Varga Ferencet, Boleszny Antalt, Molnár Videt, Péch Józsefet, Iványi Istvánt, Ivánfi Edét, Ambruss Józsefet, Böhm Lénárdot, Pontelly Istvánt, Edelsbacher Antalt, Radvánszky Bélát, Benedek Albertet, Mil-leker Bódogot, Márki Sándort, Réső Ensel Sándort, Karácsonyi Jánost, Sterba Józsefet, Ferenczy Józsefet, Rácz Károlyt és Foltin Jánost, akik különböző munkaterületekről érkeztek, és jobbára műkedvelőként, de nagy szakmai alázattal és lelkesedéssel művelték a múzeumhoz kapcsolódó tudományok valamelyikét.

A Délmagyarországi Múzeum-egylet megalapítása

Az alapítók persze nem csak elméleti síkon működtek. Azon is dolgoztak, hogy a társulatnak legyen állandó helyisége, akár épülete. A kívánság 1880-ban teljesült, amikor Ormós Zsigmond főispán közbenjárására az 1873. március 4-én hozott 151. számú határozatnak köszönhetően a megyei törvényhatóság 27 601 forintért nyilvános árverésen kivásárolhatta a Wellauer-hagyatékából a vármegyeházzal szomszédos telket, amelyen 380 négyszögméteres földszintes ház állt, majd a megyei közgyűlés 1880. május 10-i 285. számú határozatával ezt használatra átengedte a múzeumnak.⁴⁷

lett főgimnáziumi tanár. A délvidéki magyar mozgalmaknak ő volt az egyik legaktívabb képviselője. 1889-től Szabadfalura, Temesvár mellé helyezték plébánosnak és adminisztrátornak. Itt hunyt el 1898 októberében, síremléke máig megőrződött. Lásd: Szinnyi József (1891): *Magyar írók élete és munkái*, 10. kötet. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest. 1413.

⁴⁶ A *Hon* című lap így számol be az eseményről: „Uj tudományos közlöny. Temesvárt a csanádegyházmegyei nyomdából került ki egy füzet a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kiadásában következő czim alatt: »Történelmi és régészeti értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye«. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztik Janky Károly és Milesz János tanárok. [...] Ára 50 kr. Ezen értesítő ezentúl évnegyedenként fog megjelenni 3–3 iven s tartalmát a nagyobb dolgozatokon s ülések jegyzőkönyvén kívül a társulat hatáskörének tervénümán fogantatba vett kutatások eredményei, az adományozott vagy esetleg vásárolt régiségek, érmek, okmányok, eszközök stb. fogják képezni. A tagok e közlönyt ingyen kapják.” Sz. n. (1875): Uj tudományos közlöny. *A Hon*, március 10. 2. Lásd még: Janky Károly – Miletz János: i. m., o. n.

⁴⁷ Dr. Berkeszi István (1908): 200. Lásd még: Ormós Zsigmond (1888): Elnöki meg-

Ormós Zsigmond olyan társulatot szeretett volna maga után hagyni, amelynek sorsa nemcsak anyagilag, hanem más tekintetben is biztosított. A gyűjtemények számára olyan múzeumi épületet igyekezett létrehozni társadalmi tevékenység útján, amely mind külsejével, mind tartalmával méltón képviseli a magyar régészetet és a történelemtudományt. Célja megvalósítására azt az alkalmat használta fel, amikor 1879-ben a századik évfordulóját ünnepelték annak, hogy Délmagyarország három vármegyéjét – Torontált, Temest és Krassó-Szörényt – visszacsatolták Magyarországhoz. Ormós ekkor vetette fel, milyen jó lenne felépíteni Temesváron egy múzeumi palotát, amely otthona lehetne mind a társulatnak, mind a múzeumnak.⁴⁸

A vármegyei főispán élére állt az ötlet kivitelezésének, és megalapította a Délmagyarországi Múzeum-egyletet azzal a szándékkal, hogy legyen egy elkötelezett grémiuma a múzeumügynek, beleértve az építkezés ügyvitelét és a műtárgyak felkutatását,⁴⁹ de egyben ernyőszerkezete is legyen a már létező tudományos, gazdasági egyesületeknek, így a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak, a Temesmegyei Gazdasági Egyletnek és a Temesvidéki Mérnök és Építész Egyletnek. Ormós Zsigmond meglepetésére utóbbiak azonban nem szavazták meg az összeolvadást.⁵⁰

A múzeumegylet alapszabályait a belügyminiszter 1882. február 4-én hagyta jóvá. Az alaptőkébe több mint 30 000 forint gyűlt össze. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat tizenegyedik évi közgyűlését ezután, 1882. június 4-én tartották meg.⁵¹ Az egyleti tisztikar több tagjának kíséretében Ormós Zsigmond főispán éljenzések közepette foglalta el helyét a tanácsteremben.⁵² Az egyesület választmányi, alapító és rendes tagjai sorozatából az ünnepélyes közgyűlésen többek között jelen volt Rácz Athanáz alelnök, Pontelly István főtítkár, Varjassy Árpád titkár, Odor Samu pénztárnok és Niamesny Gyula jogász. De megje-

nyítő beszéd a „Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat” IV. közgyűlésén (1888. május 27-én). *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), IV. évf., 2. füzet, 58.

⁴⁸ Ormós Zsigmond beszéde a június 5-i közgyűlésen (1879): c. n. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, V. évf., 3. sz., 134–136. A közgyűlésen Ormós így fogalmazott: „A törvényhatósági kiküldöttek egyértelműleg a Temesvárott felállítandó múzeum mellett nyilatkozva, egy múzeumi épületnek közadakozás útján leendő felállítása elhatározva jön. Az adakozások a kítűzött kettős célra, úgymint: az évszázados ünnepély költségeinek fedezésére és a múzeum felállítására folyamatba tétettek.” Uo. 135.

⁴⁹ Sz. n. (1883): Délmagyarországi múzeum-egylet. *Természettudományi Füzetek – A Délmagyarországi Természettudományi Társulat közlönye*, VII. évf., 3. füzet, 119.

⁵⁰ Balla Loránd (2008): A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat. *Levéltári Közlemények*, 79. évf. 182.

⁵¹ Pontelly István (1882): Tárca – A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat XI. évi közgyűlése június 4-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, VIII. évf., 3. füzet, 120.

⁵² Uo.

lent dr. Márki Sándor aradi líceumi tanár is, a helyi értelmiségiek köréből pedig Farkas Ignác gimnáziumi tanár, a Temes vármegyei magyar és német nyelvű lapok képviselői, számos előkelő hölgy, valamint középiskolás ifjú, akik szokásszerűen a karzaton foglaltak helyet.

A közgyűlést az egyesület elnökének, Ormós Zsigmondnak a dél-magyarországi tudományos társulatok működését értékelő beszéde nyitotta meg. Az egybegyűltek tájékoztatást kaptak arról, hogy a múzeumegylet három éve összeállított alapszabályait a királyi belügyminisztérium jóváhagyta, záradékkal ellátta és visszaküldte, aminek folytán az egyesület hivatalosan is megalakulhatott.⁵³

A pénzügyeket még ezt megelőzően, az április 3-i értekezleten tárgyalták meg. Az ekkor készült pénztári beszámolóból kitűnik, hogy a múzeumtársulat készpénzalapja 11 954 forint 80 krajcár volt, amelyet a temesi takarékpénztárban helyeztek el 6 százalékos kamattal.⁵⁴ Mivel a múzeumtársulat eredményes működéséhez és állandó fenntartásához ez az összeg nem volt elegendő, a tőkegyarapítás feladatát Ormós Zsigmond vállalta magára. Vidékjárása során azonban eléggé lehangoló, szomorú tapasztalatot szerzett. Ennek a következőképpen adott hangot:

„Ha társulatunk alapító és részvényes tagjainak sorát végig vizsgálom, meggyenk régi birtokosainak neveivel csak ritkán találkozom. Ezen osztály, mely ennek előtte a megye politikai életének színtügy, mint kultúrmozgalmainak életető eleme és vezére volt, napjainkban visszavonulva nem igen adja példáját annak, hogy a közjó érdekében önként adakozni hajlandó; mintha ősei dicsőségpárnáján nyugodva, jótéteményeiben kimerült volna, a hazafias adakozás terén a szereplést azon osztálynak engedi át, mely csak újabb időben lépett az alkotmányos élet terére, de nem pihenés, hanem munkásság által naponta jobblétre vergődni törekszik.”⁵⁵

A múzeumtársulat tagdíját 200 forintban állapították meg, a kulturális fejlesztések támogatására hivatott törvényhatóságok némelyike, de inkább nagyobb része mégsem tolongott, hogy beírja nevét az alapítók és a finanszírozók sorába, dacára annak, hogy három évvel korábban, amikor az adakozási mozgalom elindult, több közülük hozzájárulását írásban is kijelentette.⁵⁶ Ormós kötelességének tartotta figyelmeztetni őket, hogy ígéreteiket illene beváltaniuk.

A legtekintélyesebb összeget – 5000 forintot – Temesvár szavazta meg az egylet javára.⁵⁷ A vármegye 1400 forinttal járult hozzá az alapításhoz, és átengedte számára a megyeház melletti Wellauer-házat.⁵⁸ A magá-

⁵³ Uo. 120–121.

⁵⁴ Uo. 121.

⁵⁵ Uo. 122.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ M–r B–g (1883): Egyveleg. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, IX. évf., 3. füzet, 150.

⁵⁸ Az adományozók listáját lásd: Sz. n. (1883): Délmagyarországi múzeum-egylet. *Törté-*

nadakozók közt első helyen Bonnaz Sándor püspök szerepelt 3000 forinttal, illetve özv. báró Sina Simonné 1500 forinttal.

Mintegy a jövőbe látva és előre, megfontoltan tervezve, Ormós már ekkor felvetette, hogy az önálló utat járó, illetén pedig nem eléggé erős és életképes társulatoknak kimondottan az előnyére válna, ha összeolvadnának.⁵⁹ Megalakulhatna a Délmagyarországi Múzeum-társulat, amely a történelemnek és a régészetnek éppúgy teret engedne, mint a természeti és a mérnöki tudományoknak. Az egyesítésből pénzügyi előnyök is származnának, hiszen a tagsági díjak sokfélesége megszűnne, a megta-
karítások pedig a szellemi tevékenység hasznára válnának. Az összevo-
nás hasznosságát így foglalta össze: „*kevesen vagyunk és szegények, azért az erők egyesítése szükséges*”.⁶⁰

A Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeumtársulat létrejötte

Az új egyesület nem is lett hosszú életű, csak két évet ért meg, majd bekövetkezett, amit Ormós régóta szorgalmazott: az alapítók beleegyezésével 1885-ben egyesült a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Társulattal.⁶¹ Az új alakulatnak a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeumtársulat lett az elnevezése. Az értesítő pedig, jeléül annak, hogy új korszakba lépett, 1885-től új évfolyamot indított, és ezt feltüntette a címlapján.⁶²

Az új egyesület alaptőkéje 37 052 forint 61 krajcár volt, amely tiszteletre méltó összegnek számított egy vidéki szervezet esetében, olyannyira, hogy megalapozta a jövőjét, biztosítva például a negyedéves folyóirat megjelenését, a társulat tisztviseelőinek és „szolgájának” javadalmazását, a gyűjteményeknek, ha nem is nagymérvű, de szerény, ellenben folyamatos gyarapítását.⁶³

Ormós Zsigmond ezt követően már teljes odaadással azon dolgozhatott, hogy az átalakult egyesület gyűjteményei számára felépüljön egy tágas ingatlan. Ezt rövid időn belül elérte, hiszen a vármegye 1887-ben lebontotta a földszintes épületet, és a helyén egy szuterénnel ellátott egyemeletes palotát emelt, amelyet díjtalanul átengedett használatra

nelmi és Régészeti Értesítő, VII. évf., 3. füzet, 119.

⁵⁹ Uo. 123.

⁶⁰ Pontelly István (1882): 123.

⁶¹ Sz. n. (1885): c. n. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, I. évf., 1. sz., 4, 43.

⁶² Uo. 4.

⁶³ Dr. Berkeszi István (1908): 200.

a múzeumnak.⁶⁴ Ez lett az első, kifejezetten múzeumi célra emelt vidéki épület Magyarországon.

A vármegye közgyűlése 1886. június 10-én határozta el egyhangúan, hogy a Wellauer-féle házát a megyei rendelkezési alapból elkülönített 24 600 forintnyi keretösszeg felhasználásával alakítják át, korszerűsítik.⁶⁵ Az induló tőkét az Ormós-alapítvány biztosította, amelyet Ormós Zsigmond beiktatásakor a vármegye hozott létre ezer forint letéteménynyel.⁶⁶ Az alap növeléséhez időközben hozzájárult maga Ormós Zsigmond is 100 forinttal, Karácsonyi Guido gróf 1096 forint 25 krajcárral, Baics Milos varadiai birtokos 500 forinttal, valamint egyenként 100 forinttal a temesi takarékpénztár, Dobrán János lukareci birtokos, dr. Doda Sándor főorvos és Rácz Athanáz királyi tanácsos.⁶⁷ Ehhez az összeghez csatoltak további 513 forintot, amely más személyek kisebb felajánlásából gyűlt össze. Az alapítvány így 5964 forint 55 krajcárral vághatott neki a feladatnak, három Temes vármegyei tanulónak pedig még fejenkénti 60 forintos ösztöndíjat is juttattak.

A megvalósítás részleteit a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat rendes havi választmányi ülésén, 1886. február 27-én vitatták meg.⁶⁸ Az összejövetelen jelen volt ifj. Ormós Zsigmond alispán,⁶⁹ társulati igazgató, a választmányból és a társulati tagok közül Pontely István főtitkár, Benedek Albert és Patzner István titkár, Olasz János pénztáros, Dészchán Akhill,⁷⁰ Korbonits János, Nagy György, Pfeiffer Antal és Wimmer József. Vendégként vett részt Gyürky Ábrahám gróf,

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Sz. n. (1886): Egyveleg. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 2. füzet, 125.

⁶⁶ Sz. n. (1886): Az Ormós-alapítvány. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 2. füzet, 125. Ugyanitt közlik az adományozók neveit és a felajánlott összeget.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Pontelli István (1886): Tárca – A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulat rendes havi választmányi ülése 1886. február 27-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 1. füzet, 52. (Itt szükséges megjegyezni, hogy Pontelly István neve két változatban szerepel a forrásokban: a Pontelly és Pontelli is használatban volt. Ebben az esetben Pontelli Istvánként jegyezte a cikkét, tehát nem elírásról van szó.)

⁶⁹ Ifj. Ormós Zsigmond a vármegyei főispán unokaöccse és egyben egyetlen rokona volt. 1883-tól 1889-ig töltötte be az alispáni tisztséget, korábban Kisbecskerek országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. Ebben az időszakban tehát két Ormós Zsigmond állt Temes vármegye élén, és mindkettő szíven viselte a történelmi egyesületet. Az ifj. Ormós fiát, aki erdőmérnök lett, szintén Ormós Zsigmondnak hívták. Mivel id. Ormós Zsigmond rajtuk kívül más hozzátartozóval nem tartotta a kapcsolatot, ifj. Ormós Zsigmond korai halála anyyira megviselte a betegeskedő egykori vármegyei főispánt, hogy alig egy évvel unokaöccse elvesztése után maga is eltávozott az élők sorából. Lásd: Sz. n. (Ormós Zsigmond). *Vasárnapi Újság*, XL. évf., 47. sz., 789.

⁷⁰ Dészchán és Dészelián Akhill néven is előfordul a forrásokban.

nógrádi főispán, Valló Vilmos felsőleányiskolai igazgató és Klein Jakab ipariskolai tanár, valamint számos reáliskolai tanuló.

Pontelly István emlékeztette a jelenlévőket arra, hogy a Wellauer-ház Temes vármegye képvisellete 1880. március 19-i rendkívüli közgyűlésén adta át használatra a múzeumtársulatnak.⁷¹ Mivel az épület tetemes javításra, sőt átalakításra szorult, a megye lakosságának a támogatását kérték, amelyről az 1886. február elsejei közgyűlésen született döntés.⁷² A kiadások fedezésére a megyei rendelkezési alap kamatjövedelmeiből 1000 forinthez kértek hozzáférést.⁷³ A magyar királyi belügyminiszter engedélyezte is ezt számukra.⁷⁴

Az elvégzendő munka nem volt kevés. A régi helyett kialakítottak egy díszes feljárót, a kiállítótermet pedig alkalmassá tették nagyobb műtárgyak befogadására.⁷⁵ Az ablakokat is megnagyobbították, hogy a látogatóknak ne kelljen a sötétben tapogatózniuk, emellett bizonyos óvintézkedésekre is kiterjedt a figyelmük: a nyílászárókat kőkeretű vastáblákkal, illetve lemezekkel látták el, nehogy tűz esetén a műtárgyak megsemmisüljenek.

A vármegyétől 1886-ban kapott 24 672 forint 96 krajcár költségvetési összegben felül a korszerűsítésre 1887-ben további 6000 forint póthitelt vettek igénybe, amelynek folytán a megyei rendelkezési alap terhére emelt városi palotára összesen 30 972 forint 96 krajcárt költöttek el.

Fontos megemlíteni azokat is, akik gyakorlatilag is hozzájárultak a múzeumépület létrejöttéhez. A mérnöki feladatok Klein Jakab ipariskolai tanár szakmai kompetenciáját dicsérték.⁷⁶ Az építőmesteri munkákat Bonn János vállalta el, az építésvezető (főpallér) Marinkovics György volt.⁷⁷ Az asztalosmunkákat Gungl Márton fiainak cége végezte, a lakatosmunkákat Levricz Ignác és társa temesvári vállalkozása keretében Burchard Ferenc készítette.⁷⁸ A megrendelő igyekezett helyi szakembereket foglalkoztatni, akik nem is okoztak csalódást, az elvárásoknak minden tekintetben megfeleltek.

⁷¹ Pontelli István (1886): 52.

⁷² Mayer Károly (1886): A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulat rendszeres havi választmányi ülése 1886. február 27-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 1. füzet, 53.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo. 54.

⁷⁵ Sz. n. (1886): Egyveleg. 125–126.

⁷⁶ Klein Jakab műépítész Szabadkán született 1855-ben. A gimnáziumot szülővárosában végezte, felsőfokú műszaki képzésben a budapesti királyi műegyetemen vett részt, majd a bécsi műegyetem műépítészeti karán Ferstel Henrik báró irányítása mellett folytatta tanulmányait, amelyeket Hansen Theofil báró osztályában fejezett be. Az 1878. évben a csernovici császári és királyi állami ipartanodában, 1885-től a temesvári ipariskolában dolgozott szaktanárként. Lásd: Ormós Zsigmond (1888): 59.

⁷⁷ Uo. 59.

⁷⁸ Uo.

Bár az új múzeumépületet már 1888-ban látogathatóvá tették, ünnepélyesen csak 1891. augusztus 29-én adták át.⁷⁹ A közgyűlés elnöke, Dessewffy Sándor katolikus csanádi püspök és az ülésen jelen lévő Pulszky Ferenc az intézmény szerepéről, a déli szörványvidéken betöltött fontosságáról beszélt, és kellő elismeréssel szólt Ormós Zsigmondról, aki hosszú éveken át gyarapította a kollekción, székházat emelve a múzeumi gyűjteménynek.⁸⁰ Az ünnepségre Csáky Albin közoktatásügyi minisztert és Ortvyai Tivadar akadémiai tagot, Temesvár monográfusát is meghívták.⁸¹

A délmagyarországi múzeum külsője és kiállításai

A múzeum magasszintű emeletes épület lett, négy nagy ablakkal a város egyik központi utcája felőli részen. A lépcsőzetet, a talapzatot, a homlokzat középoszlopait és az emléktáblák márványköveit Bibel János oravicai műépítész, bányatulajdonos szolgáltatta a kivitelezőknek, részben az Oravicabánya közelében található szürke márványból, részben a ruszkicai fehérből, illetve a Krassó-Szörény vármegye más részein fellelhető sárgás, sötétvörös és szürke márványból, valamint a sötétzöld szerpentin-ásványkőből.⁸²

Az épület középhomlokzati fülkéjébe, szürke márványoszlopocskák közé Minerva 2,25 méter magas szobrát állították.⁸³ A plasztika a Bécs melletti wienerbergi terrakottagyárból került Temesvárra, akadémista szobrász antikizáló modern alkotásaként.⁸⁴ A homlokzat felső részébe egyszerű „Múzeum” felirat került, illetve hét márványlap: öt hosszúkás négyszög alakba rendezve, kettő medalion formában. Ezekbe a közművelődés terén kiemelkedő érdemeket szerzett férfiak neveit vésték be aranyozott betűkkel.⁸⁵

Balról jobbra haladva a következő személyiségeknek jutott megtisztelő hely a főhomlokzaton: 1. négyszögű szürke márványlapon a régészet megalapítójának, Johann Joachim Winckelmann-nak; 2. négyszög alakú ruszkicai fehér márványlapon Livius Titus római történetírónak; 3. négyszög alakú sötétvörös márványtáblán „Herodot” (Hérodotosz) görög

⁷⁹ Számek György (1891): Főtitkári jelentés a „Délmagyarorsz. tört. és rég. Múzeum-Társulat” rendes, havi választmányi ülésén 1891. okt. 31-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), VII. évf., 4. füzet, 83.

⁸⁰ Sz. n. (1891): A délmagyarországi múzeum. *Fővárosi Lapok*, XXVIII. évf., 158. sz., 1176.

⁸¹ Uo.

⁸² Ormós Zsigmond (1888): 60.

⁸³ Uo. 61.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

történetírónak; 4. sárgás, hússzínű márványlapocskán Mátyás király történetírójának, Bonfininek; 5. sötétzöld szerpentin táblán Theodor Mommsen német régésznek; 6. medalion formájú sötétzöld szerpentin lapon Pulszky Ferencnek, a magyar könyvtárak és múzeumok országos felügyelőjének, a régészet európai hírű szakemberének; 7. szintén medalion alakú lapon Istvánffy Miklós régi magyar történetírónak.⁸⁶

A főhomlokzat felirata és a fülkébe helyezett Minerva-szobor az épület rendeltetését már kívülről jelezte, a lényeg azonban rejtve maradt a kíváncsiskodó szemek elől. A földszinti régiségtárhoz például a belső udvarról vezetett fel egy fedetlen lépcső.⁸⁷ A teremben egy, keményfából készült díszes faliszekrényben és egy nagyméretű tárolószekrényben, üveg alatt, fehér alapon kaptak helyet a régiségek, amelyeket lelőhelyek szerint rendeztek el, mindegyiket ellátva egy-egy „jelzőcédulával”, vagyis: feliratozott címkével.⁸⁸

A tárlókban kőszerszámok, csonteszközök, réz- és bronztárgyak, valamint fegyverek voltak megtekinthetők. A népvándorlás korát többek között egy germán nyaktekerecs és egy arany fülbevaló képviselte, de görög edényeket is kiállítottak. Ormós ajándékai közül agyagfigurákat és kőszobrocskákat mutattak be a látogatóknak. Az egyik szekrényt antik római régiségekkel töltötték meg, de jelen volt a tárlaton több 16–18. századi fegyver is, valamint néhány délszláv ékszerlelet. Az egyik mellékszobában a múzeum ékszergyűjteményének a jelentős részét tették közszemlére. Az emeleten, a nagyterem mellett a könyvtárat és a képtárat nyitották meg. A múzeumalapítót egy-egy festett portré ismertette meg a betérővel a földszinten és az emeleten.

Ormós Zsigmond az 1894-ben bekövetkezett haláláig igazgatta az egyesületet.⁸⁹ Nem csak készpénzzel gyarapította a szervezet alapítókéjét, hiszen a múzeum legértékesebb műtárgyai a magánkollekciójából származtak.⁹⁰ Miután fölépült a kultúrpalota, letétként itt helyezte el a festményeit, metszeteit, grafikáit, régészeti és iparművészeti tárgyait, a végrendeletében pedig véglegesen is a múzeumra hagyta ezeket.⁹¹ Ezzel a

⁸⁶ Uo. 60–61.

⁸⁷ Hampel József (1891): A Délmagyarországi Múzeum hivatalos megnyitása – Múzeumok, társulatok. *Archaeologiai Értesítő* (Új folyam), 11. kötet, 4. füzet, 378–379.

⁸⁸ Uo. A kiállítás további leírását ugyaninnen idézem. A kiállításról fényképek is készültek, ezeket Dr. Berkeszi István közli 1908-ban.

⁸⁹ Sz. n. (1894): A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat” gyásza. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), X. évf., 4. füzet, 73.

⁹⁰ Patzner István (1895): Ormós Zsigmond emlékezete. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), XI. évf., 4. füzet, 111.; 117–120.; 128.

⁹¹ Sz. n. (1894): Ormós Zsigmond végrendelete. *Budapesti Hírlap*, november 23. 6.; Patzner István (1894): Jegyzőkönyv, mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat” rendkívüli vál. ülésén, 1894. november 20-án. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), X. évf., 4. füzet, 77.

közgyűjtemény új osztályának, a művészetinek vetette meg az alapját, a következőképpen:⁹² „*IV. A délmagyarországi tört. és rég. múzeum alapítójának gyarapítására 2000 azaz kétezer koronát hagyományozok. [...] VI. [...] a könyvtár birtokomban maradt azon darabjainak kivételével, melyeket örökösöm maguknak megtartás végett kiszemelendnek, továbbá a szintén nálam maradt képek, azoknak kivételével, melyek iránt ezen végrendeletemben külön intézkedésem következik, a metszések, kitüntetésemre vonatkozó diplomák, okiratok, emlékiratok, albumok, s ezekhez hasonló természetű iratok, továbbá ritkaságok, régészeti és műipari tárgyak, azoknak kivételével, amelyek ezen végrendelet külön pontjaiban megnevezett rokonaim és barátaim között kiosztandók, a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulatnak adassanak. A képek közül különösen fölemlítem Schmaedel Miksa »Vanitas« című nagy festményét, melyet Temesvár városa 1883. évi február 20-án, 70 éves születésnapom emlékéül ünnepélyesen átnyújtott, és Müller Emma nagy festményét, mely a velencei aráknak pirátok általi elraboltatását Blaas Károly eredeti műve után ábrázolja, és melyet temesvármegyei barátaim 1870. évi névnapi emlékül átadtak.*”⁹³

Ormós Zsigmond halála után egykori „harcostársai” emléktáblát lepeztek le tiszteletére a múzeum homlokzatán. Az 1893. május 28-i közgyűlésen Patzner István főtitkár így foglalta össze az alapító főispán munkásságát, hozzájárulását a közgyűjtemény létrejöttéhez:

„*Régibb és újabb műtárgyakból álló tárlatunk, mely pedig joggal sorakozik a vidéki múzeumok első ilyenmű gyűjteményei közé, legalább felerészben id. Ormós Zsigmond ő méltósága adománya: főkönyvünkben egész lapok csak az ő ajándékait regisztrálják s azok száma meghaladja a 800 darabot. Könyvtári jegyzékünkben ez ideig 1.200-nál több könyv és füzet van nevével, mint adományozóéval bejegyezve. Levéltárunk 2.500 okmánya közel körülbelül 1.500, és pedig a legbecesebbek, ugyancsak tőle származnak. Az ezen teremben látható képek és műtárgyak gyűjteménye összesen 251 drbból áll, s ezekből több mint 200 szintén irántunk való jóindulatáról tesz tanúságot, mert azoknak e helyütt való elhelyezésével ritka díszet adott múzeumunknak. Szükséges-e még említenem a szintén ő méltóságától nyert rajz- és metszéggyűjteményeket, melyeket hely szűke miatt közszemlére ki nem állíthatván, könyvtár-szekrényünk fiókjába kellett elrejtenuk?*”⁹⁴

⁹² A múzeumnak 215 festményt, 57 újabb és régibb műtárgyat és 450 könyvet ajándékozott. Patzner István (1895): A „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat” XI. évi rendes közgyűlése. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), XI. évf., 4. füzet, 124.

⁹³ Patzner István (1894):77.

⁹⁴ Patzner István (1893): Megemlékezés a Múzeum-Társulat részéről id. Ormós Zsigmond életfogytiglani elnökének állított emléktábla elhelyezése alkalmából. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), IX. évf., 2. füzet, 117.

Az alapító és a múzeum utolsó évei

Bár életútja utolsó négy esztendejében Ormós Zsigmond a közéleti tevékenységtől visszavonultan élt a Hunyadi utcai lakásában, hiszen a betegsége miatt alig járhatott el a társulat gyűléseire (csupán a műtárgyival berendezett új múzeumot ment el megtekinteni), elnöki tisztségét az egyesületben megtartotta, és az utókor emlékezetébe is örökre beírta a nevét.⁹⁵ Halála után a társulat kamatozó tőkéje 64 746 korona volt, önálló évi bevétele 5558 korona 60 fillér, amelyből a tisztviselők és a kiegészítő személyzet, a múzeumi „szolgák” évi javadalmazására 2814 koronát fordítottak.⁹⁶ Az összeg többi részéből irodalmi kiadványokat jelentettek meg és a múzeum gyűjteményeit gyarapították.

A társulat szervezete, struktúrája alig változott az évek során. Az alapító elhunytá után a civil szervezet élére egy elnök és egy igazgató került, valamint egy főtitkár, aki egyúttal a múzeumőr feladatait is ellátta, emellett szerkesztette a társulat folyóiratát. Őket segítette egy-egy titkár, egy pénztáros, egy ügyésznek nevezett jogász, egy rendes és két kiegészítő múzeumi szolga, akik a termeket felügyelték, és elvégezték a fizikai munkát.⁹⁷

Átlépve az ezredfordulón, az egyesület vezetősége kissé elmarasztalta önmagát, vagy inkább az elődeit, azt hangoztatva, hogy néhány évvel korábban a legtöbb vidéki város „múzeuma” nem volt egyéb, mint a környékbeli leletek letéteményező helye, önkéntes adományozók ajándéktárgyainak rendszer nélküli összehalmozása, csodaszörny-szülöttek és korszak képződmények fitogtatása, összevisszasága, tisztes papírrétegbe csomagolt, esztétikai ízlés és válogatás nélküli konglomerátuma. Ez alól a saját múzeumuk sem jelentett kivételt.⁹⁸

A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősege utasítására végül rendet tettek az intézményben.⁹⁹ Mivel a múzeum madárgyűjteményének zömét szerintük a merev nyakú és kifejezéstelen testtartású tömött múmia-alakok tették ki, selejtezésbe, tisztogatásba kezdtek. Az apró ásványdarabokat félretették, helyüket paleontológiai gyűjteménnyel pótolták.¹⁰⁰ A könyvtárszekerényt a cseh utazó, néprajzgyűjtő és orvos Holub Emil által felajánlott afrikai tárgyakkal, valamint „spiritusz-praeparatummokkal” töltötték meg, és egy új madárgyűjteményt is elhelyeztek a ki-

⁹⁵ Patzner István (1895): 114–115.

⁹⁶ Dr. Berkeszi István (1908): 201.

⁹⁷ Uo. 200.

⁹⁸ Tökés Lajos (1904): A Délmagyarországi Természettudományi Múzeum. *A Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye*, Természettudományi Füzetek, XXVIII. évf., 4. füzet, 129.

⁹⁹ Uo. 130.

¹⁰⁰ Uo.

állításban.¹⁰¹ Precíz leltárt készítettek, a tárgyakhoz cédulákat írtak, ki-takarítottak. Igaz, hogy mindezt a természetrajzi részlegen ejtették meg, de feltételezhetően ugyanilyen állapot jellemezte a történelmi–régészeti osztályt is.

A legtöbben 1913-ban nézték meg a kiállításokat: 14 459-en. Többségük ingyen, mert vásár- és ünnepnapokon díjtalan volt a belépés, csak hétköznapiokon került 60 fillérbe. Korabeli kimutatások szerint a múzeum látogatottsága egy ideig a háború éveiben is nőtt.¹⁰² Míg 1915-ben csak 7772 fő váltott jegyet, 1916-ban már 11 000 személy. Ily módon 1915-ben 120 korona folyt be a kasszába, de 1916-ban viszont már 170.

A gyűjtemények törzsállománya 1916-ban 63 583 tételt tett ki, ebből 11 991 könyvtári és levéltári volt, 47 220 régiségtári, amelyből 30 266 érem. A néprajzi tár 1371 darabot számlált, a képzőművészeti gyűjtemény 3001-et. A gyarapításra 664,38 koronát, bútorbeszerzésre, felszerelésre 209,40 koronát, irodalmi kiadványok megjelentetésére 2301,54 koronát fordítottak. Intézetük tiszta vagyona az 1916. év végén 67 786,79 korona volt, 1917 májusában pedig még 5509,67 korona állt a rendelkezésükre.¹⁰³ A háborús szuperinfláció azonban ekkor már nagyon éreztette a hatását.¹⁰⁴ Ugyanebben az évben a múzeum gyarapodása 1209 darabosra sikerült.¹⁰⁵

Újból felmerült, hogy az ingatlan, amelyben működnek, nem felel meg a múzeumi funkciónak. A nagy háború inséges körülményei között Berkeszi István társulati főtitkár így fogalmazott:

„Csak egy nagy hibánk van, hogy nincs kellő helyiségünk. Ennek napról-napra mindig jobban érezzük a hiányát, pedig a Délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum oly gazdag gyűjteménnyel rendelkezik úgy a régiségtár, mint az éremtár, a képzőművészet és a néprajz terén, hogyha mindezek egy arravaló helyiségben, kellő csoportosításban volnának bemutatathatók, nem kétlem, hogy Temesvár legérdekesebb látványosságát képeznék, amelynek megtekintésére messze földről is érdemes volna idejönni.”¹⁰⁶

A közlöny kiadását is 1917-ben, a háború okozta nehéz anyagi körü-

¹⁰¹ A délmagyarországi múzeum 1894-ben száznegyven darabos dél-afrikai természet- és néprajzi gyűjteményt kapott Dr. Holub Emil (Holic, 1847 – Bécs, 1902) cseh származású világhírű utazótól, Afrika-kutatótól, akit 1895-ben tiszteletbeli tagnak választott a temesvári múzeumtársulat. Lásd: Sz. n. (1894): IV. Rendes havi választmányi ülés 1894. október 31-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), X. évf., 4. füzet, 111.

¹⁰² Az adatokat illetően lásd: Dr. Berkeszi István (1917): Főtitkári jelentés az 1917. évi május 17-én tartott társulati közgyűlésen. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), XXXIII. évf., 1–4. füzet, 40.

¹⁰³ Uo. 46.

¹⁰⁴ Botos János (2015): A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után. 1914–1924. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat*, 60. évf., 3. sz., 70–138.

¹⁰⁵ A gyarapodást és a szakosztályok szerinti törzsállományt, valamint a pénzügyi mérleget lásd: u o. 45.

¹⁰⁶ Uo. 40.

mények miatt mondták fel. Jóllehet november 2-án még létrehoztak egy önálló szakosztályt azzal a céllal, hogy feldolgozza a világháború (első-sorban) dél-magyarországi vonatkozásait, össze- és begyűjtse a harcokban dicsőségesen elesett hősök személyes emlékeit, a katonák kitüntetéseit, rendjeleit, fegyvereit. Ezeket üveges szekrényekben szándékoztak kiállítani, az egykori tulajdonosok nevének feltüntetésével.¹⁰⁷ Ekkor még azt is tervezték, hogy a háborúban elesett hősök rövid életrajzát és a világháborúban tanúsított vitézségek leírásait közölni fogják a társulati periodikában.

Hogy elképzelésüket megvalósítsák, felhívást intéztek a múzeum barátaihoz, a világháborúban elesett katonák rokonaihoz, legyenek szívesek adományozzanak, vagy helyezzenek örök letétbe a múzeumba háborús fényképeket, leveleket, nyomtatványokat, sürgönyöket, szükségpénzjegyeket, érmeket, érdemjeleket, kitüntetések, „minden fajtájú” fegyvereket.¹⁰⁸ Nem volt kétségük afelől, hogy rövid idő alatt a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumnak olyan világháborús gyűjteménye lesz, amelyre büszkék lehetnek majd a következő generációk. A trianoni békediktátum azonban véget vetett a kezdeményezésnek.

Összegzés

Ormós Zsigmond főispán és civil segítői, bár nem volt könnyű dolguk, időt és energiát nem kímélve, saját anyagi befektetésként hozták létre a délmagyar vármegyék első közgyűjteményét, amely számára – a vidéki múzeumformálók közül úttörőként – egy szemrevaló épületet is emeltek. Az értékteremtő munka a kezdeményező halála után is folytatódott, sőt a nagy háború éveiben is, amikor már szinte minden remény elveszett. A múzeumtársulat közlönyének szerzői az utolsó pillanatilag küzdöttek, az országhatárok módosításáig hittek abban, hogy nehézségeik csak átmenetiek. Álmaikat az impériumváltás osztalta szét, hiszen az egyesületek megszűntek, az intézmény pedig mint ingatlan és mint tárgye gyűttes az új román állam fennhatósága alá került, és új elnevezést kapott. Szerencsére Ormós Zsigmond régiségeinek jelentős része máig épségben megőrződött, sőt a fundamentumát képezi az immár nemzeti státusú temesvári közgyűjteményeknek.

¹⁰⁷ A Történelmi és Régészeti Értesítő szerkesztősége (1917): Felhívás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum barátaihoz, jó akaróihoz és a világháborúban dicsőséges halált aratott hőseink hátramaradottaihoz. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), 33. évf., 1–4. füzet, o. n.

¹⁰⁸ Uo.

MEGEMLÉKEZÉS

EMLÉKEZÉS RECHNITZER JÁNOSRA

Lőrinczné Bencze Edit

Rechnitzer János (1952–2023)

(Forrás: <https://uni-archiv.sze.hu/szechenyi-egyetem-elhunyt-dr-rechnitzer-janos-a-regionalis-tudomanyterulet-jeles-professzora> letöltés dátuma: 2024. 01. 15.)

Elment egy nagyszerű ember, egy kiváló tudós, egy, a magyar tudományos életben meghatározó szerepet betöltő professzor. Rechnitzer János korai távozásával súlyos veszteség érte nemcsak a hazai tudományos és egyetemi életet, hanem családjá mellett számos barátja, pályatársai, a kutatói hálózatok, kollégák, oktatók és hallgatói egyaránt gyászolják Professzor urat. Nagy megtiszteltetésnek tartottam, amikor a *Polymatheia* szerkesztősége felkért, hogy – mint egykori hallgatója – írjak egy emlékezést életművéről, hiszen velem együtt rengetegen ismerték, szerették, tisztelték és tartották nagyra emberi kvalitásait, csodálták sokoldalúságát, szerteágazó tevékenységét.

Szakmai és személyes életútja rendkívül sokrétű és gazdag, ezért, ha arra a kérdésre, hogy ki is volt valójában Rechnitzer János, válaszolni szeretnénk, azt nem lehet egyetlen kifejezéssel megtenni. Egyszerre volt a tudomány elkötelezett híve és művelője, tudós és kutató, tudományos műhelyek alapítója és aktív tagja, tudományos szervezetek irányítója, városának felelősségteljesen gondolkodó polgára, egyetemi professzor – aki nemcsak tanított, hanem személyes példamutatásával nevelt is –, szenvedélyes műgyűjtő. A felsorolás nem teljes, de tükrözi, hogy mennyi mindenre kiterjedt figyelme, s nehéz lenne bármit is kiemelni, hiszen amibe belefogott és amiben hitt azt egyforma intenzitással és odaadással művelte.

Szakmai életútja a közgazdaságtudományokhoz kapcsolódóan indult, 1975-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Pécsi Kihelyezett Tagozatán ipari tervező-elemző diplomát szerzett. Egyetemi doktori disszertációját 1978-ban a területi ágazati kapcsolatok mérlegéből írta és védte meg, mely munka elnyerte az MTA Ifjúsági Díját. 1985-ben megkapta a közgazdaságtudomány kandidátusa fokozatot, de az akadémiai doktoriját már nem közgazdaságtudományból, hanem földrajztudományból szerezte – akkor még nem létezett regionális tudományi besorolás – 1995-ben „A térszerkezetet alakító innovációk. Az innováció-orientált regionális politika alapelemei” című disszertációjának megvédésével. 1999-ben Pécsen habilitált ismét közgazdaságtanból. A közgazdaságtantól indult, de főleg a társadalomtudományok több területén alkotott maradandót, melyen belül szűkebb szakterülete a regionális tudomány volt. Tudományos munkásságának fókuszába a térbeli folyamatok, a területi tervezés, a regionális gazdaságtan, az innovációk területi összefüggései és a határ menti térségek kerültek, majd figyelme fokozatosan a területi tőke és a városfejlődés kapcsolatai, valamint Kelet-Közép-Európa nagyvárosainak fejlődése felé fordult.

A közgazdaságtantól a regionális tudományokhoz kapcsolódó irányváltásban meghatározó szereppel bírt, hogy diplomája megszerzése után azonnal, vagyis 1975-ben a Bihari Ottó vezette MTA Dunántúli Tudományos Intézet munkatársa lett, ahol interdiszciplináris környezetben területi kutatásokat végezhetett. Ez után egy kis kitérő következett azzal, hogy elvállalta a Pollack Mihály Műszaki Főiskola gazdasági igazgatói pozícióját, ahol, miként egy 2022-es interjúban fogalmazott, *„megtanultam embereket vezetni. Rájöttem arra, hogy miként kell dönteni, megnyerni a csapat egy részét magamnak...”*¹ Az itt szerzett tapasztalatokat a későbbi-

¹ Siposs Zoltán (2022): Az én köpenyem csak arra kellett, hogy meglebbentsem a lehetőséget. Interjú Rechnitzer Jánossal. elérhető: <https://krtk.hun-ren.hu/2022/12/az-en-kopenyem-csak-arra-kellett-hogy-meglebbentsem-a-lehetoseget-interju-rechnitzer-janossal/> (letöltés dátuma: 2023.12.02.)

ekben sokszorosán kamatoztathatta, hiszen irányított tudományos intézeteket, műhelyeket, tanszéket, egyetemi kart, doktori iskolát, s minden esetben a kollégák bevonásával, velük és értük, együttműködve, csapatmunkában végezte feladatait, ezért is tudott oly sikeres lenni minden téren. A Pollack Mihály Műszaki Főiskola után tudományos vonalon folytatta pályafutását, ugyanis 1986-ban megbízták az MTA Regionális Kutatások Központja Győrött alakuló új osztályának megszervezésével és vezetésével. Az öt fővel induló tudományos műhely fokozatosan bővült, volt, amikor húsz kutatóval dolgozott, és 1995-ben *Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetté alakult*. 2007-ig igazgatóként vezette az intézetet, de később is fontos szerepet játszott a szervezet életében, hiszen 2008-tól tudományos tanácsadóként, 2021-től kutató professor emeritusként tevékenykedett.

Az átszervezésre kerülő intézeti hálózattal létrejövő MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete munkatársai Hardi Tamás és Nárαι Márta szerkesztésében 60. születésnapjára *Térszerkezet és területi folyamatok. Tanulmánykötet Rechnitzer János tiszteletére* címmel tanulmánykötettel tisztelegtek tudományos munkássága előtt, mely összefoglalta azokat a kutatási irányokat, amelyek munkásságához és az általa vezetett tudományos műhelyek tevékenységéhez kapcsolódtak. Rechnitzer János érdemének tudható be, hogy szakított az MTA regionális kutatóközpontjainak társadalomföldrajzi szemléletével, a regionalizmust új diszciplínaként fogta fel, azt a társadalom- és gazdaságfejlesztés térbeli dimenziójaként értelmezte.²

A regionális tudományok terén végzett munkájának kiterjesztéseként és elismeréseként számos, a kérdéskörrel foglalkozó tudományos testület aktív résztvevője volt, így az MTA IX. Osztálya Regionális Tudományok Bizottsága tagja, titkára (1993–1996), alelnöke (1996–1997), elnöke (1997–2008, 2015–2017), továbbá 2004 és 2006, majd 2010 és 2013 között MTA közgyűlési képviselő. 2011-től a Magyar Regionális Tudományi Társaság elnökeként, 2017-től tiszteletbeli elnökeként szervezte és irányította a regionális tudományokat. Aktívan tevékenykedett az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottságában, ahol kilenc évig töltötte be az alelnöki pozíciót, de nem maradt hűtlen korábbi szakterületeihez sem, pályájának kezdete óta a Magyar Földrajzi Társaság (1976) és a Magyar Közgazdasági Társaság (1977) tagja volt. 2016-ban az Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány elnöke, 2017-ben pedig a Bethlen István Kutatóközpont tudományos tanácsának elnöke lett. Több rangos folyóirat működtetésében vállalt meghatározó szerepet, többek között a

² Hardi Tamás – Nárαι Márta (2012): *Térszerkezet és területi folyamatok. Tanulmánykötet Rechnitzer János tiszteletére*. MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Pécs–Győr.

*Tér és Társadalom*nál, ahol 1994 és 2010 között főszerkesztőként, utána szerkesztőbizottsági tagként tevékenykedett. Szerkesztőbizottsági tag volt (2009-től) a *Tér – Gazdaság – Ember* és (2018-tól) a *Deturope – The Central European Journal of Regional Development and Tourism folyóirat*knál, 2021-től pedig a *CITY.HU Várostudományi Szemle szerkesztőbizottsági elnöke* volt.

A regionális tudomány fejlődésében fontos szerepet vállalt, melyet írásain keresztül ismerhetett meg a széles közönség. Számos könyve közül hármat szeretnék megemlíteni, Professzor úr is ezekre volt a legbüszkébb. Először is az 1993-ban elkészült első, *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk* című könyvét, mely újszerű gondolataival megalapozta a hazai regionális gondolkodást. A Dialóg Campus gondozásában 2004-ben megjelent, Lengyel Imrével közösen írt *Regionális gazdaságtan* olyan, 703 idézettséget elérő alapmű, melyet minden regionális tudományokkal foglalkozó intézmény és alap- vagy mesterképzés kötelező irodalomként jelenít meg. Egykori doktoranduszával, Smahó Melindával együtt írták meg a *Területi politika* című monográfiát, melyben azt a kérdést járják körül, hogy miként lehet a regionális egyenlőtlenségeket, a területi szakadékokat mérsékelni, a perifériás helyzetbe kerülő térségeket különféle beavatkozásokkal, például a fejlesztéspolitika eszközeivel segíteni.³ Szerkesztett munkái közül a Horváth Gyulával közösen gondozott *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* című, 2000-ben megjelent kötet olyan hiánypótló munka, melyben tételesen felsorolásra kerülnek azok az eredmények, amelyek a húszesztendős múltra visszatekintő regionális tudomány kialakulását és szükségszerűségét igazolják. Írói munkássága számokban kifejezve is grandiózus, 502 közlemény, 23 könyv, 37 szerkesztett kötet, több mint 3800 hivatkozás, 23-as Hirsch-index, írásai ismerete megkerülhetetlen azok számára, akik a regionális tudományok innovációvezérelt aspektusaival foglalkoznak.

Hatvanadik születésnapjához kapcsolódóan interjút készített vele pályatársa, kollégája, professzor Szirmai Viktória, akinek így nyilatkozott: „Életemnek sok nagy kalandja volt, s remélem lesz még néhány. A hazai regionális tudomány megszervezésében való részvétel a legnagyobbak közé tartozik. Létrehozni, szervezni, intézményrendszert építeni, ez óriási feladat volt. Enyedi professzor úr nyomdokain lépkedni, az ő atyai irányítása mellett részt venni egy új társadalomtudományi terület kialakításában Magyarországon, csodálatos időszak volt.”⁴

Tudományos munkásságát, közéleti tevékenységét számos alkalommal

³ Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁴ Szirmai Viktória (2012): Beszélgetés Rechnitzer János Professzorral a 60. születésnapja alkalmából. elérhető: https://www.cityhu.net/_files/ugd/73f03a_a8c15648bc244ba0b-f570a9b87946a57.pdf (letöltés dátuma:2023.12.02.).

ismerték el, így 1979-ben Akadémia Ifjúsági Díjjal, 1995-ben Pro Geographia oklevéllel, 2004-ben Pro Régio Díjjal, 2008-ban a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Deák Ferenc Tudományos Díjával. 2009-ben átvehette a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését. A regionális tudomány területén végzett iskolateremtő kutatói, oktatói és tudományszervező munkásságáért 2017-ben Akadémiai Díjat kapott, 2022-ben pedig a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetésben részesült a regionális tudomány, ezen belül a regionális gazdaságfejlesztés területén végzett több évtizedes munkája elismeréseként. Győr Megyei Jogú Város 2014-ben Díszpolgárává választotta.

A Professzor úr szívügyének tekintette a felsőoktatást, tudásának átadását, feladatának tartotta, hogy minél több hallgatót megismertessen a regionális gondolkodással, és elkötelezetté tegyen az irányában. Fáradhatatlan lendülete, pozitív szemlélete és a regionális tudományokba vetett hite sikeressé tette eme küldetés megvalósításában. Hangoztatta, hogy a regionális tudomány elismertetése, beágyazása a tudományok rendszerébe csak akkor lehet igazán hatékony, ha az megjelenik a felsőoktatásban. Hitvallásának első lépéseként a győri *Széchenyi István Főiskolán* 1991-ben megalapította a *Regionális és Településgazdaságtan külső tanszéket*, amely a közgazdászképzésen belül önálló településgazdász szakirányt gondozhatott. 2000-től egyetemi tanár, a Széchenyi István Egyetem Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék tanszékvezetője volt. 2002-ben felkérést kapott az újonnan alakult *Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kara* dékáni feladatainak ellátására, s ő lett az önállósuló *Gazdaságtudományi Kar* első dékánja is, a tisztséget 2008-ig töltötte be. 2008 és 2014 között az egyetem általános és tudományos rektorhelyetteseként tevékenykedett. Oktatásszervezési tevékenységének csúcspontját a 2003-ban nevével fémjelzett Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola megalapítása jelentette, ahol a jogászok, társadalomkutatók és közgazdászok még együtt tanultak. 2008-ban azonban szétváltak, és így jött létre a Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, amit még 13 évig vezetett. 31 doktorandusz témavezetője volt, akik mind sikeresen megszerezték a tudományos fokozatot, és többen közülük mellette maradtak az Intézetben, egyetemi oktatók, tanszékvezetők lettek.

Ebben a közegben találkoztam Professzor úrral, mely találkozás és az általa vezetett Doktori Iskola második évfolyamához való csatlakozás meghatározó szereppel bírt későbbi tudományos előmenetelemben. Természetesen Rechnitzer János neve és munkássága ezt megelőzően sem volt ismeretlen előttem, s közvetlen kapcsolatot teremtett a Kodolányi János Egyetem és az MTA NYUTI között kialakult szakmai együttműködés, melynek első projektje az intelligens Fejér megye fejlesztési irányának kidolgozása volt. 2000-ben létrejött a NYUTI Közép-Dunántúli Kutatási csoportja, mely 2006-ban a KJF külső tanszékévé vált profesz-

szor Szirmai Viktória vezetésével.⁵ Összekötő kapocs volt a Széchenyi István Egyetem és a Kodolányi János Főiskola között a Veszprémi Akadémiai Bizottsághoz való tartozás, a közös programok, konferenciák, kutatások, így nem véletlen, hogy a Kodolányi János Főiskoláról oly sokan a Rechnitzer János vezette Doktori Iskolában szereztek meg PhD-fokozatukat, vagy habilitációjukat; jómagam is közéjük tartozom. A Doktori Iskola keretein belül nemcsak a regionális gondolkodást sajátíthattuk el, hanem élvezhettük Professzor úr személyes odafigyelését, törődését, segítő támogatását, miközben elindított bennünket a tudományos pályán, támogatta a konferenciákon való részvételünket, publikációs tevékenységünket, s mindez inspiráló volt. A bizalom, a hallgatói iránti tisztelet, a hallgatókkal kialakított személyes kapcsolat, a közös gondolkodásban való részvétel, az általa megteremtett tudományos közeg mind hozzájárultak ahhoz, hogy átlagon felüli volt a végzettek száma, akik továbbvitték eszmeiségét. Egy 2022-ben kelt vele készült interjúban szerényen úgy látta az oktatásban betöltött szerepét, hogy az ő köpenye csak arra kellett, hogy meglebbentse a lehetőséget a fiatalok előtt,⁶ de mi, aki köpönyegének védőszárnyai alá kerültünk, tudjuk, hogy ennél sokkal többet tett, figyelmét, támogatását a fokozatunk megszerzése után is érezhettük, rajtunk tartotta a szemét, és segítette tudományos karrierünket.

Ez a közeg fiatalon is tartotta, szerette az egyetemi világot, inspirálta, ösztönözte a megújulásra még olyan kis dolgokban is, mint az új technikai berendezések használata. Magam előtt látom, amint egy megbeszélte időpontot az iPad-jébe rögzít, és közben a vele született humorral mesél arról, hogy mit jelent számára az új eszközök használatának megtanulása, hiszen „haladnia kell a korrall”. Egyszerre volt kiemelkedő tudású tanár, jó előadó, érdekesítő előadásokkal, és közben vérbeli pedagógus. Minden tanév végén rövid levelet küldött nekünk, hallgatóinak, melyek üzenete mindig ugyanaz volt: dolgozzunk és olvassunk, olvassunk, olvassunk!

Személyes tapasztalataim is alátámasztják mindezt, kezdve azzal, hogy bizalmat szavazott egy olyan doktori témában, amely a határmezsgyéjén helyezkedett el a Doktori Iskola tematikájának, bevont a NYU-TI kutatásaiba. Máig őrzöm azt az emailt, amelyben személyesen gratulált, amikor leadtam a doktori disszertációm. A doktori védésen, akár csak évek múlva a habilitációmon, ő vezette a bizottságot. Ő kért fel életem első doktori bírálatára, amit számos más alkalom követett, és neki köszönhetem, hogy témavezető lehettem (ugyan csak fél), és dokto-

⁵ Hervainé Szabó Gyöngyvér – Szabó Péter Ottó (2022): Harmincéves a Kodolányi János Egyetem. A polgári tudományszervezés gyakorlata a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottság és a Kodolányi János Egyetem együttműködésében. *Polymatheia*, 19. évf. 3–4. sz. 5–36. DOI: 10.51455.Polymatheia.2022.3-4.01.

⁶ Siposs Zoltán (2022): i. m.

randuszom sikeresen megvédte munkáját. Számtalanszor sort kerített rá, hogy kifejezze elismerését eredményeimért, elmondja, hogy „Edit a mi hallgatónk volt”, tudott dicsérni. Ennek a csúcspontját jelentette, hogy amikor kollégáim a 60. születésnapomon egy tanulmánykötettel leptek meg, ebben Rechnitzer János is köszöntött egy írásával.⁷ Sokat tanultam tőle! És nagy öröm volt, amikor a Kodolányi János Egyetem, a *Széchenyi István Egyetem és az MTA KRTK RKI, mint konzorciumi partnerek a „Társadalmi konfliktusok – társadalmi jól-lét és biztonság – versenyképesség és társadalmi fejlődés” című projekt keretében mintegy két éven keresztül együtt dolgozhattunk.*

Szirmai Viktóriának adott interjújában élete másik nagy kalandjának nevezte az oktatást, melynek előszobája az Intézetben végzett munka, ahol kipróbálta (és működött!), milyen tehetséges fiatalokkal csapatban együtt dolgozni: „...*át tudtam adni a fiataloknak azt, hogy dolgozzanak együtt, figyeljenek egymás értékeire, próbálják meg a kutatói, oktatói közösségeket összetartani. A doktori iskola végül is az intézeti lét folytatása. Az iskolában egy újabb alkotó közösség jön létre, jó látni a fiatalokat, izgalmas átadni a kutatási tapasztalatokat, olvasni egy-egy jobb dolgot, cikket, vagy egy sikeres életpálya elindulásában, annak eredményeiben részt venni.*”⁸

Ha ezt a munkásságot össze szeretném foglalni, akkor két pályatársa, Hardi Tamás és Lados Mihály gondolataihoz fordulok, akik 60. születésnapja alkalmából a *Tér és Társadalom* folyóiratban megtették ezt. Rechnitzer János sikereinek egyik fontos kulcsa a csapatmunka, a csapatépítés, az alkotói közösség létrehozása, melyben regionális gondolkodással bíró közgazdászok, geográfusok és szociológusok egyaránt helyet kaptak. Szívesen dolgozott együtt pályakezdőkkel, volt tanítványaival, akiket személyesen ő nevelt ki, akik az ő eszmeiségét, munkához való hozzáállását vitték tovább. Felvette a kapcsolatot és együtt dolgozott minden olyan szereplővel, aki a regionális gondolkodásban és fejlesztésekben részt vett, legyenek azok kutatók, az önkormányzatok területfejlesztéssel foglalkozó egységei, terület- és gazdaságfejlesztéssel foglalkozó minisztériumok, gazdasági szervezetek, urbanisztikai szakértők, a velük történő kapcsolatépítés- és ápolás fontos szerepet játszott sikereiben. A kiterjedt kapcsolatrendszer nem merült ki ebben, meghatározó volt a szakmai szervezetekbe való belépés és a velük való folyamatos együttműködés kialakítása. Alapvetőnek tartotta, hogy ismerni kell a területet, amelyért dolgozunk, s ezt nemcsak az íróasztal mellől, hanem személyes

⁷ Rechnitzer János (2020): Adalékok a magyar nagyvárosok fejlődési pályáihoz. In: Koudela Pál – Simándi Irén (szerk.): *Történelem, régió, politika. Tanulmányok Lőrinczné Bencze Edit születésnapjára*. KJE. Székesfehérvár, 159–169.

⁸ Szirmai Viktória (2012): i. m.

tapasztalatszerzés útján kell megvalósítani. Végül mindennek az eszenciája: „amit kutatsz, tanítsd is!”⁹

Ezen nagyon sokoldalú életpálya tovább színesedett életre szóló hobbi-jával, a műgyűjtéssel, melyet az otthonról hozott alapokkal még Pécsen kezdett el, és folytatott Győrben is, ugyanolyan szenvedéllyel és teljes odaadással, mint minden mást, amibe belefogott és amivel elköteleződött. Ezt támasztja alá, hogy mint ismert műgyűjtő is írt könyvet (*Mű gyűjteni, de hogyan? Egy csodálatos szenvedély anatómiája és technológiája* címmel, amely a Régió Art Kiadó gondozásában jelent meg 2002-ben. A gyűjtemény alakításának irányát a kilencvenes évek közepéig a magyar női művészek jelentették, majd a magyar konstruktív geometrikus klasszikusok és mellette az utolsó néhány évben fiatal művészek alkotásai. Gyűjteménye mintegy hat-hétszáz munkából állt, ebből kétszáz-kétszázötven a törzsgyűjtemény, a többi azonban állandóan változó volt.¹⁰

A műgyűjtés mellett szabadidejében rengeteget olvasott, nem véletlenül buzdította tanítványait is erre, szerette a művészeteket, a zenét, a győri utcák színes és jól ismert alakja volt, aki szívesen sétált kutyájával. Üriember, kinézetében is, az elmaradhatatlan csokornyakkendőivel, fiatalos, színes pantallóival, jól szabott zakóival, geometrikus mintájú zokni-jaival. Örök optimista, életigenlő, aki kedvelte a társaságot, a finom ételeket és borokat, és mindenki tudta, hogy rajong a családjáért.

Igazi egyéniség volt, aki munkássága által tovább él.

⁹ Lados Mihály – Hardi Tamás (2012): Térszerkezet és területi folyamatok. A 60 éves Rechnitzer János köszöntése. *Tér és Társadalom*, 26. évf. 4. sz. 127–131. doi: 10.17649/TET.26.4.2498.

¹⁰ Fülöp Luca (2020): „Nincs könnyű és nehéz, gyűjtés van”. Interjú Rechnitzer János műgyűjtővel. *Kortárs Online*. <https://kortarsonline.hu/aktual/rechnitzer-janos.html> (letöltés dátuma: 2023.11.14.)

KÖNYVISMERTETÉS

Pusztafalvi Henriette – Takács Zsuzsanna Mária (szerk.): Útitársak. Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére. Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Pécs. 2022. 330 o.

Somodi Imre

Megszoktuk azt, hogy a tudományos élet egy-egy nagy formátumú személyiségének a tiszteletére általában kerek születésnapok alkalmából szokás kiadni ünnepi tanulmánykötetet. Az *Útitársak* című könyv¹ is ünnepi kötet, amely a kiemelkedő neveléstörténész, Kéri Katalin előtt tiszteleg, mégsem kapcsolódik kerek évfordulóhoz. A kötet valójában az előtt a három évtizedes kimagasló tudományos és oktatói munka előtt hajt fejet, amelyet Kéri Katalin a Pécsi Tudományegyetemen véghezvitt, s amelyet legtömörebben ezzel a kifejezéssel lehetne jellemezni: *iskolateremtő*. Kéri Katalin ugyanis nem csupán a hazai neveléstörténet-írás megkerülhetetlenül fontos alakja, hanem a Pécsi Tudományegyetem Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszékén, illetve „Oktatás és Társadalom” Doktori Iskolájában, valamint a Pécsi Akadémiai Bizottság Neveléstörténeti Munkabizottságában olyan kiváló szellemi műhelyt hozott létre, amely neveléstörténészek generációit nevelte fel, akiknek kutatói érdekfűződését és attitűdjét alapvetően meghatározza az a példa, amelyet mesterrüktől, Kéri Katalintól elsajátíthattak.

Kéri professzor asszony ezt az áldásos tevékenységét 2021 óta immár a Soproni Egyetemen folytatja, ami a pécsi neveléstörténeti műhelynek és tanárképzésnek, sőt az egész Pécsi Tudományegyetemnek is nagy veszteség. Keserűség helyett azonban a pécsi tudományos élet szereplői inkább örömteli hálát kell hogy érezzenek azért a három évtizedes felbecsülhetetlen értékű munkáért, amelyet Kéri professzor asszony Pécsen kifejtett. Az *Útitársak* című kötet ezért a tisztelet és a hála kifejezése is egyben.

¹ A kötet második, átdolgozott, elektronikus kiadása letölthető a Digitáliából, a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont digitális könyvtárából: <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/pusztafalvi-takacs-utitarsak-tanulmanykotet-keri-katalin-tiszteletere-mtaptb-pecs-2023-5724?fbclid=IwAR0tSilmcigTWzYL0vRtavOunQgp-FjQVlmTJ4bmq2OSFg-7TLUqXhUEV87g>

A könyv a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága kiadásában jelent meg Pusztafalvi Henriette és Takács Zsuzsanna Mária szerkesztésében. A kötet szerzői kollégaként vagy tanítványként Kéri Katalin *útitársai* voltak a professzor asszony pécsi működése idején – s továbbra is azok maradnak, hisz a szellemi közösség nem függ a földrajzi távolságtól. A kötet 17 tanulmányt tartalmaz a neveléstörténet legkülönbözőbb területeiről. Éppen ezért a szerkesztők különleges érdeme, hogy a tanulmányokat sikerült olyan tematikus egységekbe sorolniuk, amelyek koherens módon kapcsolják össze az egyes írásokat.

A kötetet Lénárd László, a Pécsi Akadémiai Bizottság elnökének előszava és Fedeles Tamás, a PTE oktatási rektorhelyettesének köszöntője vezeti be, melyekben a szerzők Kéri Katalin tudományos tevékenységének méltatása mellett a professzor asszonnyal való közös munkájuk emlékeit is felidézik.

Ezután a *Mesterek és tanítványok* című első tematikus egység következik, amely a legterjedelmesebb: 8 tanulmányt tartalmaz. Ezek a tanulmányok egymástól igen eltérő témákban születtek. Ami mégis összeköti őket, az, hogy mindegyik középpontjában egy-egy jelentős tanár, nevelő, kutató vagy oktatáspolitikus személye áll, akik – mintegy mesterként – nagy hatást gyakoroltak kortársaikra és az utókorra. Talán nem véletlen az, hogy a kötet szerzőinek nagy része éppen egy-egy ilyen mesterről írt, hiszen az ünnepi kötet címzettje maga is egy mester. A szimbólum tehát nagyon is érthető, amelyet még egyértelműbbé tettek a szerkesztők azáltal, hogy éppen ezeket a tanulmányokat csoportosították a kötet elejére.

Ebben a tematikus egységben elsőként Ács Marianna *Tüskés Tiborné Szemes Anna magyartanár nő tanári életútjának tükröcserepei (1952–1984)* című tanulmányát olvashatjuk, amely egy egykori jelentős pécsi pedagógus pályáját kíséri végig. Tüskés Tiborné életútja jellemző példája egy szakmája iránt elhivatott, de a szocialista pártállam elvárásait fenntartásokkal kezelő pedagógus sorsának. Bármennyire is elkötelezett volt hivatása iránt, bármennyire is magas színvonalon végezte tanári munkáját, mivel nem alkalmazkodott maradéktalanul a fennálló rendszerhez, 1984-ben (!) elmozdították állásából.

A következő tanulmány időben messzire kalauzol vissza: egészen a reneszánsz korba. Mészáros Virág és Bertalan Péter *Mesterek és tanítványok akkor. És most? Hunyadi Mátyás mint tanítvány és mester* című írása újszerű, eddig kevésbé vizsgált szempontból tanulmányozza a Hunyadi-család belső viszonyait. A szerzők arra a kérdésre keresik a választ, hogy a nem hétköznapi szülők – hisz a család jelentős hadvezéreket, államférfiakat, sőt uralkodót is adott az országnak – mennyiben jelentettek sajátos szülői mintát a Hunyadi-család gyermekei számára? Illetve a Hunyadi-gyermekek nevelésében jelen volt-e valamiféle olyan speciális többlet,

amely a Hunyadi-család jelentőségének megfelelő hivatásra és életformára készítette fel a fiúkat?

Visszatérve az újabb kori témákhoz, Nagy Adrienn *Minden a gyermek, mindent a gyermekért. Szekeres Margit iskolaalapító a hazai pedagógiai élet szolgálatában* című írásából egy újító pedagógus nem szokványos pályaképe bontakozik ki. Szekeres Margit többévi tanári munka után nyugdíjaztatását kérte, majd magániskolát hozott létre, hogy saját nevelési elképzeléseit maradéktalanul megvalósíthassa. A tanulmányból részletesen megismerhetjük Szekeres pedagógiai hitvallását és iskolájának működését.

Pusztafalvi Henriette és Takács Zsuzsanna Mária *Berde Károly élete és tudományos, valamint nevelő munkássága* című tanulmányában egy olyan pécsi orvosprofesszorról olvashatunk, aki tudományos tevékenységével azonos fontosságot tulajdonított pedagógiai munkájának is. Azt hangoztatta, s oktatói praxisában azt valósította meg, hogy az orvosprofesszorok számára nem elegendő a tudományos jártasság, hanem pedagógiai felkészültséggel is rendelkezniük kell. Sőt, egész személyükkel kell példát mutatniuk a jövő orvosai számára. A tanulmányból továbbá azt is megtudhatjuk, hogy a Berde Károly által képviselt ezen attitűd hogyan alkalmazható napjaink orvosképzésében.

Schmelzer-Pohánka Éva *A magyarországi papnevelés megújítójának emlékezetére. Dr. Szalai János címzetes prépost, teológiatanár, az újjáalakult Pécsi Karitászs első igazgatójának élete és munkássága* címet viselő tanulmányából megismerkedhetünk egy olyan katolikus teológussal, aki oktatói tevékenységével és az általa írt főiskolai jegyzetekkel nagyban hozzájárult a magyarországi papképzésnek a II. vatikáni zsinat szellemében történő megreformálásához. Szalai János életpályájának különösen szép vonása, hogy oktatói tevékenységének lezárulta után a szegénygondozásban találta meg azt az új területet, amelyben mások javáért tevékenykedhet.

Simonné Pallós Piroska *Mehmed Nur-eddin. Erődi Béla szerepe a török-magyar kapcsolatok építésében* című tanulmánya által megismerhetjük Erődi Béla orientalista, gimnáziumigazgató és tankerületi főigazgató, a török nyelv és kultúra hazai népszerűsítője munkásságát. A tanulmány Erődi szerteágazó tevékenységei közül kiemelten egy eseményre fókuszál: Erődi szerepére a Corvina-kódexek törökök általi visszaszolgáltatásában.

V. Molnár László *Nagyváradai dékán, pétervári rektor és igazságügyi államtitkár. Adalékok Balugyánszky Mihály karriertörténetéhez* című tanulmányában végigkövethetjük egy külföldön nagy karriert befutó magyar hazánkfia nem mindennapi életpályáját. Balugyánszky Mihály nagyváradi jogászprofesszornak 1803-ban Oroszországban ajánlottak fel katedrát. Tehetségének, szakértelmének és szorgalmának köszönhetően hatalmas és értékes munkát végzett el, és rendkívüli pályát futott be: a pétervári egyetem rektora lett, megreformálta a jogászképzést, irányított

ta az orosz törvények összegyűjtésének munkáját, számos tudományos művet és reformtervezetet írt, s mindezeknek köszönhetően az Orosz Birodalom legbefolyásosabb személyei közé emelkedett. Egyedül azt sajnálhatjuk, hogy ez a kiváló tudós és szakember nem Magyarországon, hazánk javára bontakoztatta ki kivételes tehetségét.

Vörös Katalin *Eötvös József emlékezete a Magyar Pedagógiában* című tanulmánya azt vizsgálja, hogy miként él tovább a magyar politika- és neveléstörténet egyik legjelentősebb személyiségének, Eötvös Józsefnek alakja az utókor emlékezetében. Hogyan alakult a történelmi „hősképzés” folyamata Eötvös esetében? Milyen toposzok kapcsolódtak személyéhez? Hogyan változott Eötvös emlékezetének fontossága az egyes történelmi korszakokban? Felhasználta-e személyét az utókor önlegitimációs céllal? Ezekre a kérdésekre a szerző a *Magyar Pedagógia* című folyóiratban Eötvösről megjelent írások vizsgálatával keresi a választ.

A tanulmánykötet második tematikus egysége az *Oktatás és nevelés intézményeken belül és kívül* címet viseli. Ebben a fejezetben olyan tanulmányokat olvashatunk, amelyek különböző nevelési színtereket mutatnak be a hivatalos iskoláktól az illegális, földalatti nevelési mozgalmakig. A fejezet első tanulmánya, Bencéné Fekete Andrea *Leányok tanórán kívüli tevékenysége a „Kaposvári Zrínyi Ilona Államilag Segélyezett Községi Polgári Leányiskolában”* című írása részletesen bemutatja a címben említett iskola történetét és oktató-nevelő munkáját, különös tekintettel a fakultatív tevékenységekre (sport, önképzés, játékonykodás stb.).

A következő tanulmány, Fedeles-Czeferner Dóra *Az osztrák és magyar nőmozgalom fejlődése a századfordulóig* című írása nem kimondottan neveléstörténelmi témában született, azonban mégis integráns helye van a Kéri Katalin tiszteletére kiadott kötetben, hiszen Kéri professzor asszony tudományos tevékenységének is meghatározó részét képezik a nőtörténelmi kutatások. Fedeles-Czeferner Dóra ebben a tanulmányában széles hazai és külföldi szakirodalmi bázisra alapozva mutatja be a 19. századi osztrák és magyar nőmozgalmak történetét, azonos és eltérő sajátosságait, a szociáldemokrata, keresztényszocialista és polgári nőmozgalmak közül elsősorban az utóbbi vizsgálatára helyezve a hangsúlyt.

A hazai olvasók körében talán kevésbé ismert olasz neveléstörténet két tragikus epizódját mutatja be *Iskolák a sötét időkben. Német katekombaiskolák és zsidó iskolák a fasiszmus idején* című tanulmányában K. Farkas Claudia. A fasiszta Olaszország nemzetiségi politikájának fontos törekvése volt a dél-tiroli németek erőszakos asszimilálása, mely cél érdekében az olasz nyelvű iskolát is eszközként használták fel. A német nyelvű tanítás az 1920-as években gyakorlatilag megszűnt. A német kisebbség természetes védekező reakciója illegális földalatti iskolák létrehozása volt, amelyekben igyekeztek gyermekeiket német nyelvű oktatásban részesíteni. Olaszország művelődéstörténetének másik szomorú epizódja a zsi-

dó származású tanulók és tanárok kizárása az állami oktatási intézményekből 1938-ban. A hitközségeknek azonban továbbra is lehetőségük volt iskolák működtetésére, így a zsidó tanulók és tanárok ezekben folytathatták tanulmányaikat, illetve munkájukat. A megkülönböztetés ellenére a zsidó iskolák paradox módon mégis a szabadság szigeteivé váltak, mivel az állami ellenőrzés és a fasiszta propaganda ezekben az intézményekben nem érvényesült.

Huszár Zoltán *A DGT iskolafenntartói tevékenysége a pécsi bányavidéken (1868–1944)* című tanulmánya alapján részletes képet alkothatunk a Dunagőzshajózási Társaság (DGT) által a pécsi bányavidéken alapított iskolákról. Az adatokkal bőségesen alátámasztott tanulmányból megtudhatjuk, hogy a DGT iskolái sok tekintetben (felszereltség, tanítók javadalmazása stb.) jobbak voltak más, környékbeli iskoláknál. Mindebből nyilvánvalóvá válik, hogy a DGT számára mennyire kiemelt kérdés volt, hogy gondoskodjon alkalmazottai gyermekeinek megfelelő iskoláztatásáról.

Klein Ágnes *Az oktatáspolitikai hatása a nemzetiségi nyelvhasználatra a Tolna megyei németek körében a két világháború között* című tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen lehetőségei voltak a tolnai németeknek az anyanyelven való tanulásra a címben említett időszakban. A korszak oktatáspolitikája nem feltétlenül volt támogató a nemzetiségi nyelv iskolai használatát illetően, ezért a szerző ma is élő egykori tanulókkal készített interjúk segítségével azt vizsgálja, hogy az iskolai körülmények hogyan befolyásolták mindennapi nyelvhasználatukat.

Pálmai Dóra *Az intézményes bábaképzés kezdetei Pécsen. A bábaképző tanfolyam és a pécsi M. Kir. Bábaképző Intézet* című tanulmányából megtudhatjuk, hogy a 19–20. század fordulóján Baranya vármegye vezetői hogyan igyekeztek javítani a megye egészségügyi helyzetén az intézményes bábaképzés megszervezésével. Képet kaphatunk továbbá a leginkább későbbi politikai tevékenységéről híressé-hírhedtté vált dr. Doktor Sándornak a Bábaképző Intézet élén végzett kimagasló szakmai tevékenységéről is, ami által árnyaltabb képet alakíthatunk ki erről az ellentmondásos történelmi személyiségről.

A kötet harmadik tartalmi egysége a *Média és nevelés* címet viseli. Ebben három olyan tanulmány kapott helyet, amely a nyomtatott sajtótermékeket (könyv, tankönyv, folyóirat), illetve azok befogadását, azaz az olvasást mint tevékenységet vizsgálja egy-egy neveléstörténeti probléma kapcsán. E fejezet első tanulmányában, Maisch Patrícia *Bepillantás a nők olvasóvá nevelésének historiográfiai perspektíváiba* című írásában nagyon részletes és alapos összefoglalását adja a 19. századi nők olvasói szokásaival kapcsolatos hazai és nemzetközi szakirodalomnak.

Az 500. évforduló felé közeledve a hazai történeti kutatások egyik legkurrensebb témája a mohácsi csata vizsgálata. Ebbe a történetírói trend-

be illeszkedik Molnár-Kovács Zsófia *A mohácsi csata reprezentációja a dualizmus kori magyar középiskolai tantervekben* című tanulmánya, melyből megtudhatjuk, hogy a 19. század második felének középiskolai tantervei egyértelműen a nemzeti történelem kiemelt jelentőségű eseményeként tekintettek a mohácsi csatára.

A fejezet s egyben a kötet legutolsó tanulmányában Stummer Krisztina *Sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskolákról a 20. század első felében* című írásában a női felső kereskedelmi iskolákról a *Nemzeti Nénevelés*, a *Kereskedelmi Szakoktatás* és a *Magyar Pedagógia* című folyóiratokban megjelent cikkeket vizsgálja. Megállapítása szerint ezekben a közleményekben a női felső kereskedelmi iskolák megítélése ambivalens: egyes szerzők fontosnak tartják a nők kereskedelmi szakképzését, mások bírálják azt.

A kötet negyedik, *Esszék, gondolatok* című fejezetében (a könyv második, átdolgozott, elektronikus kiadása ezt a részt nem tartalmazza) Kéri Katalin pályatársai, kollégái, tanítványai – Font Márta, Forray R. Katalin, Klein Ágnes, Pallós Piroska és jelen sorok írója – személyes hangvételű írásokban emlékeznek a professzor asszonnyal való pécsi együttműködésükre. Ez a fejezet az, amelytől az *Útitársak* című könyv több lesz egy tanulmánykötetnél: valóban ünnepi kötet, amelynek középpontjában az ünnepelt személye áll.

A kötet kapcsán mindenképpen szólni kell annak bemutatójáról, amelyre 2022. november 17-én került sor a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában az MTA PAB Neveléstörténeti Munkabizottságának nyilvános ülésén. Noha ez a nyilvános ülés részét képezte a Pécsen megrendezett XXII. Országos Neveléstudományi Konferencia hivatalos programjának is, a programkiírásban tudatosan nem történt semmilyen utalás arra, hogy itt valójában egy ünnepi könyvbemutatóra fog sor kerülni, mivel a kötet meglepetésként készült Kéri professzor asszony számára. A hivatalos események szokásos formalizmusát mellőző, bensőséges hangulatú rendezvényen, Kéri Katalin nagy számban összegyűlt barátai, kollégái és tanítványai jelenlétében került sor a kötet bemutatására. A tiszteletére készült könyv nagy meglepetést okozott az ünnepeltnek, aki meghatódva mondott köszönetet ezért a gesztusért.

Mint a bevezetőben is említettem, ünnepi köteteket kerek évfordulók alkalmával szokás kiadni. Reméljük, az *Útitársak* című könyv hagyományteremtő lesz abból a szempontból, hogy a kiváló tudományos kutatók, oktatók elismerésével nem feltétlenül kell megvárnunk a 60., 70., 80., 90. életévet, hanem bármikor találhatunk alkalmat ünneplésükre. Hisz minden időben meg kell becsülnünk azokat a szellemi nagyságokat, akiknek munkásságából és tanításából oly sokan nyerünk tudást és inspirációt.

SZERZŐINK

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar: Dr. habil., PhD., főmunkatárs, Egyiptomi Tudományos Akadémia; vendégoktató, Történeti Intézet, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Gorzás Benjámín: graduált mester szakos történész, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Gurzó K. Enikő: múzeológus, szerkesztő, PhD hallgató, Művelődéstörténeti Doktori Program, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Horváth László: könyvtáros, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar

Koudela Pál: Dr. habil., PhD., tanszékvezető, főiskolai tanár, Nemzetközi Gazdaságtan Tanszék, Budapesti Gazdasági Egyetem

Lőrinczné Bencze Edit: Dr. habil., PhD., tanszékvezető, főiskolai tanár, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Oravec Éva: történész-múzeológus, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum; PhD hallgató, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Prantner Zoltán: Dr., PhD., egyetemi docens, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Nemzetközi Képzések Tanszéke, Kodolányi János Egyetem

Simándi Irén: Prof. Dr., habil., egyetemi tanár, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Somodi Imre: PhD., művelődéstörténész, óraadó oktató, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

Sólyom Márk: PhD., egyetemi docens, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék, Kodolányi János Egyetem

Sz. Nagy Gábor: PhD., médiatudományi munkatárs, Nemzeti-Média-és Hírközlési Hatóság

Varga József: dr. univ., tanszékvezető, főiskolai docens, Brenner János Hittudományi Főiskola

Vincze Tamás: PhD., egyetemi docens, Pedagógia és Andragógia Intézeti Tanszék, Nyíregyházi Egyetem